

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΡΗΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΕΛΛΑΔΑΣ
(Ι.Ρ.Ε.Σ.Ε.)

ΑΘΗΝΑ
2023

ISBN: 978-618-85245-2-1

Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, η ανθρωπότητα βιώνει δραματικές στιγμές κατά τις οποίες δημόσια πρόσωπα επιστρατεύουν τη ρητορική τους είτε οδηγώντας το ακροατήριο στη χρήση των όπλων είτε προτρέποντας για την επικράτηση της ειρήνης. Σε όλες αυτές τις περιστάσεις, οι ομιλίες τους, προφορικές ή γραπτές, έχουν βαθιά επηρεάσει τη δημόσια γνώμη. Στόχος της παρούσας έκδοσης είναι η εύρεση και η κατανόηση στρατηγικών που χρησιμοποιούνται, διαχρονικά, στη ρητορική του πολέμου και της ειρήνης και η ανάλυση τεχνικών που χρησιμοποιούνται από ομιλητές/τριες και συγγραφείς για να προωθήσουν τις αξίες και τα οράματά τους (κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά κ.ά.) και να πείσουν για αυτά, αναπτύσσοντας την κοσμοθεωρία τους αναφορικά με θέματα ειρήνης και πολέμου.

ISBN: 978-618-85245-2-1

Πηγή πίνακα εξωφύλλου: *Γκουέρνικα* (1937), Πάμπλο Πικάσο
https://en.wikipedia.org/wiki/Guernica_%28Picasso%29

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

ΣΕΙΡΑ: *Ρητορική και Επικοινωνία 2*
Πρώτη Έκδοση: Μάιος 2023
ISBN: 978-618-85245-2-1
Τόπος Έκδοσης: Ελληνικό
ΕΚΔΟΣΗ: ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΡΗΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΛΛΑΔΑΣ (Ι.Ρ.Ε.Σ.Ε.)

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΡΗΤΟΡΙΚΩΝ &
ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ ΕΛΛΑΔΑΣ
(Ι.Ρ.Ε.Σ.Ε.)

2023

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ του ΤΟΜΟΥ

•**Αθανάσιος Ευσταθίου**, Καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας, Τμήμα Ιστορίας, Κοσμήτωρ της Ανθρωπιστικής Σχολής Ιονίου Πανεπιστημίου και Διευθυντής του Εργαστηρίου Μελέτης του Αρχαίου Κόσμου

•**Ιωάννης Γαλαντόμος**, Αναπληρωτής Καθηγητής Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας, Τμήμα Γλωσσικών και Διαπολιτισμικών Σπουδών Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

•**Ελένη Βολονάκη**, Επίκουρη Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας, Τμήμα Φιλολογίας Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

•**Ρούλα Κίτσιου**, Επίκουρη Καθηγήτρια Κοινωνιογλωσσολογίας, Τμήμα Γλωσσικών και Διαπολιτισμικών Σπουδών Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Επιμέλεια: Φωτεινή Εγγλέζου, Δρ, Πρόεδρος του Ινστιτούτου Ρητορικών και Επικοινωνιακών Σπουδών (Ι.Ρ.Ε.Σ.Ε.)

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΡΗΤΟΡΙΚΩΝ & ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΕΛΛΑΔΑΣ (Ι.Ρ.Ε.Σ.Ε.)

Αβλεπτήματα γλωσσικά και άλλα κρίνονται συγγνωστά και αφορούν στον/στη συντάκτη/τρια κάθε άρθρου.

Ο συλλογικός τόμος διατίθεται με άδεια CC BY-NC-ND (Αναφορά Δημιουργού - Μη Εμπορική Χρήση - Όχι Παράγωγα Έργα 4.0)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

0	Περιεχόμενα	2
1	Εισαγωγή ΦΩΤΕΙΝΗ ΕΓΓΛΕΖΟΥ Δρ, Πρόεδρος του ΙΡΕΣΕ	5
	Η Ρητορική του Πολέμου και της Ειρήνης στην Αρχαία Ελληνική Γραμματεία	34
2	Η ειρήνη του Φιλοκράτη (346 π.Χ.) και η ρητορική της διαχείριση ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΓΓ. ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ Ιόνιο Πανεπιστήμιο Κοσμήτορας Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών, Διευθυντής του Εργαστηρίου Μελέτης του Αρχαίου Κόσμου	35
3	Ρητορικοί συμβουλευτικοί τόποι περί ειρήνης: Ανδοκίδου “Περὶ τῆς πρὸς Λακεδαιμονίους εἰρήνης” (4) και Δημοσθένους “Περὶ τῆς εἰρήνης” (5) ΕΛΕΝΗ ΒΟΛΟΝΑΚΗ Μόνιμη Επίκουρη Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας, Τμήμα Φιλολογίας Πανεπιστημίου Πελοποννήσου	50
4	Ο Δημοσθένης για τη μάχη στη Χαιρώνεια και την επακόλουθη ειρήνη ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΜΑΝΩΛΑΚΗΣ Υποψήφιος Διδάκτωρ τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου	66

<p>5 <i>Η ρητορική του Πελοποννησιακού Πολέμου από την πένα του Θουκυδίδη και τα χείλη του Περικλή: Θεωρητική μελέτη κριτικής ανάλυσης μέρους του Επιτάφιου Λόγου του Περικλή</i>
ΔΡΕΒΕΝΙΤΣΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΑ
Εκπαιδευτικός ΠΕ 70, ΜΑ Γλωσσικής Εκπαίδευσης</p>	76	<p>10 <i>Διαχείριση κρίσεων στο εσωτερικό μέτωπο: Στρατηγική επικοινωνία και η ρητορική της συσπείρωσης στην ειρήνη και στον πόλεμο</i>
ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΑΣΠΡΙΑΔΗΣ
Διδάκτορας Στρατηγικής Επικοινωνίας και Διεθνούς Πολιτικής, Επισκέπτης Ερευνητής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου</p>	149
<p>6 <i>Η ρητορική της ειρήνης στον “Περί της Ειρήνης” λόγο του Δημοσθένη</i>
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ
Φιλόλογος, MSc Ρητορικής, μέλος του Ι.Ρ.Ε.Σ.Ε.</p>	93	<p>11 <i>Η πόνκωση του ιστορικού και πολιτικού χρόνου στον ομφαλό της γης: Μια Κριτική Ανάλυση Λόγου της ΠτΔ</i>
ΣΤΕΛΛΑ ΜΠΡΑΤΙΜΟΥ¹, ΚΟΥΛΙΑΝΟΥ ΑΓΓΕΛΙΚΗ² & ΡΟΥΛΑ ΚΙΤΣΙΟΥ³
¹ Υπ. Διδακτόρισα, Τμήμα Γλωσσικών και Διαπολιτισμικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
² Προπτυχιακή φοιτήτρια, Τμήμα Γλωσσικών και Διαπολιτισμικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
³ Επίκουρη Καθηγήτρια Κοινωνιογλωσσολογίας, Τμήμα Γλωσσικών και Διαπολιτισμικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας</p>	167
Σύγχρονες Ρητορικές Πτυχές του Πολέμου και της Ειρήνης	101		
<p>7 <i>«Ο τόσο ήρωικώς θριαμβευτικός» Βαλκανικός Πόλεμος μέσα από την Εφημερίδα των Κυριών</i>
ΙΩΑΝΝΑ ΑΝΤΙΠΑΤΗ¹ & ΑΙΜΙΛΙΑ ΤΖΩΡΤΖΙΝΑΚΗ²
¹PhD., M.Ed, Νηπιαγωγός
²Phd, Νηπιαγωγός</p>	102		
<p>8 <i>Η Διακήρυξη του Σαράγεβο και η ρητορική της ειρήνης</i>
ΕΛΕΝΗ ΚΑΡΑΣΑΒΒΙΔΟΥ
ΕΔΙΠ στο ΠΤΔΕ του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων</p>	119		
<p>9 <i>Λευκορωσία 2020: Η στρατηγική λογική της καθεστωτικής αλλαγής στο πλαίσιο του νέου ψυχρού πολέμου</i>
GREG SIMONS
Ινστιτούτο Ανθρωπιστικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Ural Federal, Ρωσία</p>	132	<p>12 <i>“Ζητώντας όπλα στο όνομα της οικογένειας και των ανθρώπων...”. Η Πρώτη Κυρία της Ουκρανίας μιλά στο Κογκρέσο για τον ρωσο-ουκρανικό πόλεμο</i>
ΦΩΤΕΙΝΗ ΕΓΓΛΕΖΟΥ
Δρ, Πρόεδρος του Ι.Ρ.Ε.Σ.Ε.</p>	181

- 13 *Η ομιλία του Βλαντιμίρ Πούτιν για την «Ημέρα της Νίκης»: Μια ρητορική ανάλυση ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ* 199
Φοιτήτρια του Τμήματος Γλωσσικών και Διαπολιτισμικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας
- Η Ρητορική της Ειρήνης και του Πολέμου στον Πολιτισμό** 215
- 14 *Λόγος, σώμα, αντικείμενο: Ρητορικές αποκωδικοποιήσεις της θεατρικότητας σχετικά με το θεματικό δίπτυχο «πόλεμος-ειρήνη»* 216
ΕΥΗ ΜΑΜΑΛΗ
Υποψήφια Διδάκτορας στην Παιδαγωγική του Θεάτρου, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
- 15 *Η Ειρήνη από την ποιητική πένα του Γιάννη Ρίτσου* 234
ΕΛΕΝΗ ΚΩΦΟΝΙΚΟΛΟΥ¹ & ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ²
¹Εκπαιδευτικός ΠΕ70, 4^ο Δημοτικό Σχολείο Σαλαμίνας & Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια Δημιουργικής Γραφής του ΕΑΠ
²Εκπαιδευτικός ΠΕ11, Δ/ντής 4^ο Δημοτικό Σχολείο Σαλαμίνας, Μεταπτυχιακός Φοιτητής Δημιουργικής Γραφής του ΕΑΠ
- 16 *Αντί Επιλόγου. Η γυναίκα και ο πολεμιστής (Παραμύθι από την Πορτογαλία)* 246
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΑΛΛΗΣ (απόδοση)
Δάσκαλος, Αφηγητής, Συγγραφέας, Μέλος του Ι.Ρ.Ε.Σ.Ε.

Ειρήνη και Πόλεμος – Η Αθηνά προστατεύει την Ειρήνη από τον Άρη, Peter Paul Rubens, μέσα 18^ο αι.-αρχές 19^ο αι.
Πηγή: <https://collections.vam.ac.uk/item/O115512/peace-and-war-print-gregori-ferdinando/>

Ο πόλεμος, Pablo Picasso

Πηγή: <https://musees-nationaux-alpesmaritimes.fr/picasso/collection/objet/la-guerre>

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Φωτεινή Εγγλέζου

fegglezou@yahoo.gr

Πρόεδρος του Ινστιτούτου Ρητορικών & Επικοινωνιακών Σπουδών Ελλάδας (Ι.Ρ.Ε.Σ.Ε.), MA, Ph.D.

«Παρόλα αυτά, το καλύτερο, δεν είναι ούτε ο πόλεμος ούτε ο εμφύλιος πόλεμος -θα έπρεπε να μετανιώνουμε για την ανάγκη για αυτά τα πράγματα- αλλά μάλλον η ειρήνη και την ίδια στιγμή η καλή διάθεση του ενός για τον άλλον».

(Πλάτωνας, *Νόμοι*, Βιβλίο, Ι, 6)

«Δεν είναι η ειρήνη κάτι φυσικό και πρωτόγονο και παλιό, αλλά μάλλον ο πόλεμος. Ο πόλεμος εμφανίζεται να είναι τόσο παλιός όσο και το ανθρώπινο γένος, αλλά η ειρήνη είναι μια σύγχρονη επινόηση... Όχι μόνο είναι ο πόλεμος που γίνεται εμφανής [στην αρχαιότητα], αλλά είναι πόλεμος πιο ειδεχθής από αυτόν που εμείς, με τη σκέψη μας, μπορούμε εύκολα να συλλάβουμε»

(Maine, 1888: 8)

Σε ποιο βαθμό ζούμε ειρηνικά σήμερα; Σε ποιο βαθμό η κουλτούρα του πολέμου και της αντιπαλότητας, της εχθρότητας, της σύγκρουσης επηρεάζουν την καθημερινότητά μας; Με ποια μορφή, νόημα και περιεχόμενο σηματοδοτούμε την έννοια της ειρήνης και του πολέμου; Ποια ρητορική χρησιμοποιείται από τους ηγέτες κάθε εποχής, για να επικοινωνήσει τη θεώρηση αυτών των κοινωνικοπολιτικών φαινομένων και ανθρώπινων βιωμάτων;

Σε μια εποχή που ταλανίζεται καθημερινά από ειδήσεις για διεξαγωγή εχθροπραξιών και ποικιλόμορφων πολεμικών συγκρούσεων και συρράξεων σε όλη την υφήλιο, τα παραπάνω ρητορικά ερωτήματα, όπως και η συγγραφή αυτού του συλλογικού τόμου, στόχο έχουν να μας προβληματίσουν ως σύγχρονους αναγνώστες και αναγνώστριες αναφορικά με τις έννοιες του πολέμου και της ειρήνης και της μεταξύ τους παράδοξης διαλεκτικής σχέσης. Πρόκειται για μια σχέση που εκδηλώνεται μέσα από τις συνεχείς, κυκλικές εναλλαγές περιόδων πολέμου και ειρήνης στην πορεία της ανθρώπινης ιστορίας, αναδεικνύοντας την αλληλοεξαρτώμενη και διασυνδεδεμένη φύση τους, μάλλον, παρά την ευρεία (δυτική) αντίληψη για αμοιβαίο αποκλεισμό και διχοτομική προσέγγισή τους (Aikhionbare, 1991) υπό όρους σωστού και λάθους. Στην εποχή μας η πεποίθηση του Ρωμαίου ρήτορα και φιλοσόφου Κικέρωνα ότι «μεταξύ πολέμου και ειρήνης δεν υπάρχει μέση οδός» (*inter bellum et pacem nihil est medium*) (Cicero, 2007, 260) δείχνει να διαψεύδεται (O' Donoghue, 2011; Kleffner, 2013).

Καλούμαστε, ωστόσο, να απαντήσουμε και προσωπικά σε ερωτήματα όπως: είναι, εντέλει, ο πόλεμος η ύστατη έκφραση της σύγκρουσης, της βίας, της καταστροφής εις βάρος του ιδανικού της ειρήνης; Ή μήπως ο πόλεμος διαθέτει τη δύναμη να δρα καταλυτικά προς όφελος της αλλαγής, της προόδου και του μετασχηματισμού τόσο με

όρους τεχνολογικών επιτευγμάτων όσο και με όρους κοινωνικών, πολιτικών και πολιτισμικών εξελίξεων; Και από την άλλη πλευρά, η ειρήνη ταυτίζεται αποκλειστικά με το ιδανικό της αρμονίας, της συνεργασίας, του αμοιβαίου σεβασμού; Αποτελεί πάντα θεμέλιο της κοινωνικής και οικονομικής σταθερότητας, ασφάλειας και ευημερίας ή, συχνά, αποτελεί πηγή εφησυχασμού, στασιμότητας (Hall, 2018) ή ακόμα και καταπίεσης ιδίως, όταν επιβάλλεται αυταρχικά εις βάρος της ατομικής ελευθερίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων; Ή μήπως, σύμφωνα με τη θεωρία του 'δικαίου πολέμου' που γίνεται για την υπεράσπιση του αμυνόμενου (Walzer, 2006), ως μετεξέλιξη της πολιτικής σκέψης του Αγίου Αυγουστίνου, ο πόλεμος τοποθετείται κάπου ανάμεσα στον χώρο «του πολιτικού ρεαλισμού και του ηθικού ιδεαλισμού», με αξιωματικό σκοπό του μία «δίκαιη και διαρκή ειρήνη;» (Paperkamp, 2020, σ. 48). Ποιος είναι ο ρόλος της κουλτούρας των «ιερών πολέμων» στη σημερινή εποχή για την άσκηση εξουσίας; (Boulding, 1998 /99, σ. 446).

Ίσως, δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι η απάντηση σε αυτά (και πολλά ακόμα) τέτοιου είδους ερωτήματα συνεχίζει να αποτελεί έργο υπό εξέλιξη. Ωστόσο, θα μπορούσαμε να δεχτούμε ότι ο συνεχής προβληματισμός για τα φαινόμενα του πολέμου και της ειρήνης, ανεξάρτητα από τη μορφή που λαμβάνουν σε διάφορες εποχές και περιοχές, συνδέει, διαχρονικά, τους κρίκους της φιλο-

σοφικής, πολιτικής, ανθρωπολογικής και ιστορικής σκέψης σε μια αλυσίδα, η οποία διασυνδέει τις ανθρώπινες γενεές στην προσπάθειά τους να κατανοήσουν, να περιγράψουν και να ερμηνεύσουν αυτά τα φαινόμενα.

Η απόπειρα αυτή δεν είναι τόσο απλή λόγω του σύνθετου, δυναμικού και πολυεπίπεδου χαρακτήρα τόσο του πολέμου όσο και της ειρήνης· γεγονός που, αν «δεν παραλύει τη σκέψη» (Eagleton, 1933, σ. 237), δυσχεραίνει, ωστόσο, διαχρονικά, την ομόφωνη αποδοχή ακόμα και του ορισμού τους. Στο *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* του Γ. Μπαμπινιώτη (2003) ο πόλεμος ορίζεται ως: α) ένοπλη σύρραξη ανάμεσα σε κράτη ή μεταξύ ομάδων εντός του ίδιου κράτους, β) ιδιαίτερη μορφή αγώνα εναντίον του εχθρού, ο οποίος διεξάγεται κάποτε και παράλληλα προς την ένοπλη σύγκρουση, γ) έντονος ανταγωνισμός για επικράτηση, δ) έντονος αγώνας (εναντίον κάποιου), ε) συνεχής ανταλλαγή (λεκτικών σχημάτων) ανάμεσα σε δύο ή περισσότερες ομάδες στο πλαίσιο οξείας αντιπαράθεσης.

Ωστόσο, οι παραπάνω προσπάθειες ορισμού του πολέμου, μάλλον, αφήνουν κενά προς διερεύνηση. Η προσπάθεια περιπλέκεται λόγω ποικίλων παραμέτρων, που αποδίδουν διαφορετικές εκφάνσεις του φαινομένου, όπως: α) τους σκοπούς του πολέμου (π.χ. οικονομικός, εθνικοαπελευθερωτικός, προληπτικός πόλεμος, πόλεμος κατά των ναρκωτικών κ.ά), β) τα μέσα του πολέμου (συμ-

βατικός, μη συμβατικός πόλεμος, ολικός πόλεμος, πόλεμος προπαγάνδας, ψυχολογικός πόλεμος κ.ά), γ) τους πολεμιστές (ανταρτοπόλεμος, φιλοπόλεμοι, στασιαστές, πόλεμος μέσω αντιπροσώπων/proxy war κ.ά.), δ) τον γεωγραφικό σκοπό του πολέμου (παγκόσμιος πόλεμος, εμφύλιος πόλεμος), ε) τις στρατηγικές που χρησιμοποιούνται (ψυχρός πόλεμος, ακήρυχτος πόλεμος, αμυντικός πόλεμος κ.ά.). Όλα τα παραπάνω δυσχεραίνουν την ταυτοποίηση του πολέμου είτε ως συγκρουσιακή διαδικασία, η οποία κλιμακώνεται μέσα από τα στάδια του καταναγκασμού, την απειλή της βίας και τέλος, τη χρήση της (Rummel, 1979) είτε ως κατάσταση (Aikihionbare, 1991, σ. 15) είτε ως σύνολο συνεπειών (σωματική βία, θάνατος, καταστροφή) (Richardson, 1960; Deutsch, 1986).

Τα πράγματα περιπλέκονται περισσότερο, αν λάβουμε υπόψη και τα παρακάτω ερωτήματα, ως δηλωτικά των επιστημονικών αντιγνώμων που ισχύουν σχετικά με τον νομικό ορισμό του πολέμου:

α) κάθε μορφή άσκησης ένοπλης δύναμης (π.χ. αντιποινά) αποτελεί πόλεμο; (McNair, 1925) και αν ναι, πόση δύναμη ή ποια άσκηση δύναμης συνδέεται με τον πόλεμο; (Hall, 1924) Για παράδειγμα, ο Wilson (1932, σσ. 327-328) υποστηρίζει ότι «η χρήση σωματικής βίας από ένα κράτος εντός της επικράτειας ενός άλλου κράτους δεν συνεπάγεται απαραίτητα την ύπαρξη πολέμου με τη νομική έννοια». Ισχυρίζεται, επίσης, ότι «μπορεί, επομένως, να

υπάρξει κατάσταση πολέμου χωρίς τη χρήση βίας ή μετά την παύση της χρήσης βίας ή μπορεί να υπάρξει χρήση βίας χωρίς εμπόλεμη κατάσταση» (ibid). Ενδεικτικά, αναφέρει ότι παρότι πολλές χώρες είχαν δηλώσει πως βρίσκονται σε πόλεμο με τη Γερμανία κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ποτέ δεν προχώρησαν σε χρήση βίας προς επικύρωση της δήλωσής τους. (Wilson, 1932, σ. 328).

β) Ποια είναι η σχέση της 'πρόθεσης' στη διεξαγωγή ενός πολέμου; Αφενός, για τον Wright (1926, σσ. 758) η έναρξη ενός πολέμου σηματοδοτείται από την εκδήλωση της πρόθεσης διεξαγωγής του μέσω κάποιας εμφανούς δράσης: πολεμικής δράσης, κήρυξης πολέμου, αποστολής υστερόγραφου. Και εδώ, ωστόσο, εμφανίζονται αντικρουόμενες απόψεις, οι οποίες σχετίζονται τόσο με το είδος των ενεργειών που προδίδουν την 'πρόθεση' πολέμου όσο και με το ποιος δύναται να επιβάλει τον πόλεμο. Για παράδειγμα, υποστηρίζεται ότι ένας πόλεμος μπορεί να υφίσταται χωρίς την επίσημη κήρυξή του. Ενδεικτικά, ο Hall (1924) υποστηρίζει ότι μία εχθροπραξία, εκτός και αν την επιβάλει η ανάγκη της αυτοδιατήρησης ή η εφαρμογή αντίποινων, αποτελεί από μόνη της πλήρη κήρυξη πολέμου, χαρακτηρίζοντας «άδεια τυπικότητα» (σ. 445) την προηγούμενη κήρυξή του. Αν το καλοσκεφτούμε, πράγματι, μπορεί μία εχθροπραξία -όταν συνοδεύεται από την επίσημη κήρυξη πολέμου- να εκφράζει σαφέστερα την πολεμική πρόθεση ενός κράτους· ωστόσο και μια ε-

χθροπραξία από μόνη της αποτελεί, τις περισσότερες φορές, απόδειξη της πρόθεσης πολέμου από τον επιτιθέμενο. Για τον Clausewitz (1918), ο πόλεμος δεν μπορεί να εξεταστεί απομονωμένος από το πολιτικό περιεχόμενο από το οποίο αντλεί και τον σκοπό του. Αποτελεί πολιτική επιλογή, η οποία λαμβάνεται, όταν οι πολιτικοί ηγέτες μιας χώρας αποφασίζουν ότι τα ζωτικά συμφέροντα της χώρας τους απειλούνται σε τέτοιο βαθμό, ώστε η καταφυγή στη μέθοδο της φυσικής βίας και της ένοπλης σύγκρουσης με τους αντιπάλους να αποτελεί την κύρια οδό για την εκπλήρωση της πολιτικής τους βούλησης.

γ) Ένα τρίτο ερώτημα που περιπλέκει τη διατύπωση ενός κοινά αποδεκτού ορισμού του πολέμου είναι ο προσδιορισμός των αντίπαλων πολεμικών στρατοπέδων. Για τον Oppenheim (1965, σ. 203) «για να υπάρχει πόλεμος, η αντιπαράθεση πρέπει να υφίσταται μεταξύ κρατών». Αντίθετες τοποθετήσεις ισχυρίζονται ότι η προηγούμενη άποψη εκφράζει μία στενή θεώρηση του ζητήματος στον βαθμό που, συχνά, πόλεμοι προκύπτουν ως αποτέλεσμα εξωτερικών παρεμβάσεων ή εξωτερικών συνθηκών (π.χ. ο βομβαρδισμός της Κύπρου το 1964 από τουρκικό αεροσκάφος) (Tamkoc, 1967) ή στον βαθμό που εμφύλιοι πόλεμοι αποκτούν χαρακτηριστικά διακρατικών πολέμων εξαιτίας ένοπλων συγκρούσεων μεταξύ μιας κυβέρνησης και ενός ή περισσότερων αναδυόμενων κινημάτων που επιδίδουν την ανατροπή ή αποχώρηση της κυβέρνησης, την ανάληψη της εξουσίας και τον έλεγχο του κράτους

(Verzijl, 1978, σ. 513). Επίσης, βάσει του συμπληρωματικού πρωτοκόλλου των Συμβάσεων της Γενεύης στις 12 Αυγούστου 1949, που σχετίζονται με την προστασία των θυμάτων διεθνών ένοπλων συγκρούσεων -όπως επικυρώθηκε στις 8 Ιουνίου 1977- εσωτερικές «ένοπλες συγκρούσεις στις οποίες οι άνθρωποι πολεμούν ενάντια στην αποικιοκρατική κυριαρχία και την ξένη κατοχή και εναντίον ρατσιστικών καθεστώτων ασκώντας το δικαίωμά τους στην αυτοδιάθεση» θεωρούνται, πλέον, απελευθερωτικοί πόλεμοι διεθνούς χαρακτήρα.

Η πληθώρα των απόψεων για τη φύση του πολέμου (αλλά και της ειρήνης όπως θα δούμε στη συνέχεια) δεν είναι σύγχρονο φαινόμενο. Αν κάνουμε ένα άλμα προς τα πίσω, θα δούμε ότι στην αρχαία Ελλάδα, ο πόλεμος -τον οποίο ο Ηράκλειτος θεωρούσε αρχή του κόσμου, πηγή της ζωής και «κινητήρια δύναμη της δημιουργίας (Δουργούτη, 2014, σ. 9)- θεωρούνταν αναπόσπαστα συνδεδεμένος με την ανθρώπινη υπόσταση όπως η αρρώστια και ο θάνατος και, εξελικτικά, κατείχε κεντρική θέση στον ελληνικό πολιτισμό και γραμματεία.

Ξεκινώντας από τον Τρωικό Πόλεμο και την ομηρική *Ιλιάδα* (700π.Χ.), παρατηρούμε ότι στο έπος έντεχνα ενσωματώνεται ένα πλήθος πληροφοριών σχετικά με τον ηρωικό, ένδοξο πόλεμο: όπλα, τακτικές και κώδικες συμπεριφοράς. Ο ανταγωνισμός και η σύγκρουση στο πεδίο της μάχης διασφάλιζαν το αριστοκρατικό ιδεώδες της υπεροχής

του πολεμιστή ως προς την ανδρεία και την αρετή, ενώ διαμόρφωναν την παράδοση καταφυγής σε εχθροπραξίες για την επίλυση διαφορών (Sage, 1996, σ. xi). Στην αρχαϊκή εποχή ο πόλεμος αναδεικνύεται σε μέσο απόκτησης πλούτου (γης, σκλάβων, χρημάτων) για τον νικητή μέσα από συνθήκες και διπλωματικές συμφωνίες αλλά και σε μέσο οικονομικής ανέλιξης των μισθοφόρων. Σταδιακά, η τέχνη του πολέμου τελειοποιείται από την Αθήνα και τη Σπάρτη, τις δύο πόλεις-κράτη και υπερδυνάμεις της εποχής στην προσπάθεια επέκτασης του πλούτου και της δύναμής τους, επιφέροντας μεγαλύτερες πολιτικές συνέπειες, όπως διαφάνηκε και από τον Πελοποννησιακό πόλεμο. Σταδιακά, το ναυτικό αποκτά όλο και μεγαλύτερη υπεροχή (μετά τους περσικούς πολέμους), ενώ αναδεικνύονται οι πολίτες-πολεμιστές, οι οπλίτες, που μάχονται όχι για τον εαυτό τους αλλά για την πόλη-κράτος. Από τον 5^ο αι. π.Χ. βασική λειτουργία του πολέμου είναι η διατήρηση της πολιτικής θέσης των πόλεων-κρατών ή της επιβιώσής τους (ibid, σ. xii). Την εποχή του Φιλίππου του Β' και του Μ. Αλεξάνδρου, ο πόλεμος καθίσταται περισσότερο επαγγελματικός, καινοτόμος και θανατηφόρος (Carwright, 2018).

Το γεγονός της διαρκούς και έντονης διεξαγωγής πολέμων στην αρχαία Ελλάδα, πιθανόν, οδήγησε στην αμφιλεγόμενη προσέγγιση του φαινομένου από διανοητές της εποχής: από τη μία πλευρά θεωρούνταν 'αναγκαίο κακό'

της ανθρώπινης υπόστασης (Carwright, 2018), μία «φυσιολογική έκφανση της πολιτικής ζωής των πόλεων» (Mallet, 2017, σ. 88) και από την άλλη πλευρά εγκωμιαζόταν ο ίδιος ως σκοπός (Husby, 2009, σελ. 5). Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Ηρόδοτου, ο οποίος αφενός υποστηρίζει: «Γιατί βέβαια κανείς δεν είναι έτσι άμυαλος που να θέλει πόλεμο αντί για ειρήνη» (Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 1.87.4), καταδικάζοντας τον ολοκληρωτικό πόλεμο και αφετέρου επαινεί τον Λεωνίδα για την ένδοξη επιλογή του να θυσιαστεί στις Θερμοπύλες (Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 7.220), αναδεικνύοντας την αποδοχή των παλαιότερων ιδανικών της τιμής και της ανδρείας στη μάχη.

Στην κοσμολογία του Ηρόδοτου οι πόλεμοι καθορίζονται από τους Θεούς και διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: τους δίκαιους και τους άδικους. Οι κατακτητικοί πόλεμοι είναι άδικοι όχι εξαιτίας της βίας που ασκούν, αλλά εξαιτίας της *ύβρεως* που δηλώνουν, και πρέπει να τιμωρούνται. Οι αμυντικοί πόλεμοι είναι δίκαιοι, διεξάγονται για λόγους τιμής και για τον λόγο αυτό πιστεύει ότι η κοσμική δικαιοσύνη συμβάλλει στην αποκατάσταση της ανισορροπίας (Husby, 2009, σ. 29).

Εδώ, ο Ηρόδοτος δείχνει να καυτηριάζει τους κατακτητικούς πολέμους ή τους πολέμους που αποσκοπούν στην υποταγή και καταστροφή άλλων πόλεων. Αποδέχεται την εκδήλωση του πολέμου μόνο ως μέσο υπεράσπισης των ελληνικών πόλεων έναντι ξένων κατακτητών ή/και

ως μέσο διατήρησης της ισορροπίας δύναμης μεταξύ των πόλεων βάσει ενός κώδικα τιμής που αποτρέπει από την υποδούλωση αντιπάλων ή τη λεηλασία ναών. Ακολουθεί, επομένως, μια μακρόχρονη ελληνική θεώρηση του φαινομένου (De Romilly, 1999), η οποία ανατρέπεται με το ξέσπασμα του Πελοποννησιακού πολέμου.

Για τον Θουκυδίδη, πρωτοπόρο του πολιτικού ρεαλισμού, η απαρχή των πολέμων είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένη με έναν αέναο, αμοραλιστικό «νόμο της φύσης» (Juchler, 2018, σ. 38), ο οποίος βρίσκεται πέρα από τον ανθρώπινο έλεγχο εξωθώντας τους ανθρώπους να εξουσιάζουν, όποτε έχουν τη δυνατότητα. Στον *Διάλογο των Μηλίων* αναφέρουν οι Αθηναίοι εκπρόσωποι: «Και έτσι, στην περίπτωση μας εφόσον ούτε ενεργοποιήσαμε αυτόν τον νόμο ούτε υπήρξαμε οι πρώτοι που τον χρησιμοποιούμε από τη στιγμή που ενεργοποιήθηκε, αφού τον βρήκαμε σε ύπαρξη και θα τον αφήσουμε για το μέλλον, κάνουμε χρήση του, γνωρίζοντας καλά ότι τόσο εσείς όσο και άλλοι, αν είχατε την ίδια δύναμη με εμάς, θα κάνατε το ίδιο πράγμα» (Thucydides, 1986, V 105, 2).

Εδώ, διαφαίνεται ξεκάθαρα η ιδέα του δίκαιου του ισχυρού, η οποία εμφανίζεται και στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα από το στόμα του σοφιστή Θρασύμαχου στον διάλογό του με τον Σωκράτη: «Δικαιοσύνη είναι, απλά, αυτό που είναι καλό για τον ισχυρότερο» (Plato, 2013, 338c). Στον ίδιο ρητορικό τόπο βασίστηκε και ο Αλκιβιάδης πριν την

καταστροφική για την Αθήνα Σικελική Εκστρατεία (413 π.Χ.), για να πείσει τους Αθηναίους ότι η παθητικότητα δεν αρμοζει στη φύση τους και ότι μόνο «η συνεχής εκστρατεία θα προσθέσει στην εμπειρία μας και θα μας εκπαιδεύσει να πολεμάμε για τον σκοπό μας με δράση, κυρίως, παρά με ρητορική» (Thucydides 2009, VI 3.3).

Σύμφωνα με τον Husby (2009, σ. 44), ο Θουκυδίδης μας προσκαλεί να απαλλαγούμε από ηθικές αντιλήψεις, αν θέλουμε να κατανοήσουμε την *πρόφαση* του Πελοποννησιακού πολέμου, που δεν είναι άλλη από «την διαφύλαξη και επέκταση της δύναμης της Αθήνας» (ibid, σ. 49) με απώτερη, πρωτοφανή -για τα μέχρι τότε δεδομένα- επιδίωξη τον εκμηδενισμό των αντιπάλων. Παρόλα αυτά, με αφορμή τις θηριωδίες, τα βίαια γεγονότα στην Κέρκυρα και την τραγική εξέλιξή τους ο Θουκυδίδης, ανακόλουθος με τον εαυτό του, αναδεικνύει την παθολογία του πολέμου, προτείνοντας, ίσως, την ανάγκη ύπαρξης ενός ηθικού συστήματος και συμβάσεων που να διέπουν τον πόλεμο, χαρακτηρίζοντάς τον 'βίαιο δάσκαλο': «ο πόλεμος, όμως, που παίρνει ύπουλα κάτω απ' τα πόδια των ανθρώπων την ευκολία να κερδίζουν το καθημερινό τους, τους διδάσκει την ωμότητα, κ' εντείνει την αγανάχτηση των πολλών ανάλογα με την κατάσταση όπου τους φέρνει.» (Θουκυδίδης, 1962, 3.82.2). Σε κάθε περίπτωση, ο Πελοποννησιακός πόλεμος, ως «μεγάλος και αξιομνημόνευτος» (Θουκυδίδης, 1960, 1.1.1.) έδωσε στον Θουκυδίδη τη

δυνατότητα να μελετήσει και να κατανοήσει βαθύτερα την ανθρώπινη φύση, ενώ, ταυτόχρονα, ως «στάση» (εμφύλιος πόλεμος) επηρέασε την πολιτική σκέψη του Πλάτωνα (428/427-348/347 π.Χ.), οδηγώντας τον στην ανάπτυξη ενός νέου πολιτικού μοντέλου πόλης, επιδιώκοντας την αποφυγή επανάληψης της «στάσης», του εμφύλιου πολέμου (Mallet, 2017, σσ. 87-88).

Ο Πλάτωνας, έχοντας ζήσει την ταραχώδη πολιτική ζωή της Αθήνας μετά την ήττα στον Πελοποννησιακό Πόλεμο, αναζητά τη δικαιοσύνη, ως ρυθμιστικό παράγοντα, ο οποίος θα επαναφέρει και την ειρήνη στην πόλη. Έτσι, στην *Πολιτεία* προτείνει ένα νέο μοντέλο διακυβέρνησης, την *Καλλίπολη*, θέλοντας να αναδείξει ότι η δικαιοσύνη είναι αποτέλεσμα ανθρώπινης, συνειδητής επιλογής. Στην *Πολιτεία* του, οι πολίτες διακρίνονται στους δημιουργούς, στους φύλακες και στους άρχοντες. Ειδικότερα, οι φύλακες είναι επιφορτισμένοι με την υπεράσπιση της πόλης από τους εξωτερικούς εχθρούς (αποδοχή του πολέμου) και τη διαφύλαξη της δικαιοσύνης (απόρριψη της στάσης) (Plato, 1997, *Republic. Complete Works*, 470b-d).

Ωστόσο, το προτεινόμενο μοντέλο του και, κυρίως, ο ρόλος των φυλάκων, όπως περιγράφεται, γεννούν προβληματισμούς. Με την πρώτη ματιά, το μοντέλο δείχνει να παραπέμπει σε παλαιότερα πολεμικά μοντέλα (π.χ. στην ομηρική εποχή) (Mallet, 2017, σ. 93) και να μην συνάδει

με τις αλλαγές που είχαν επέλθει στη σύγχρονη με τον Πλάτωνα εποχή (π.χ. επέκταση των στρατιωτικών καθηκόντων σε κατώτερες τάξεις πολιτών, υπεροχή της ναυτικής δύναμης κ.ά.) (Mossé, 1995, σ. 180). Ωστόσο, μια προσεκτικότερη ανάλυση δείχνει ότι οι πλατωνικοί φύλακες, παρότι μοιράζονται κοινά σημεία με τους ομηρικούς πολεμιστές, δεν εξομοιώνονται με αυτούς. Ειδικότερα, δεν έχουν τα ίδια κίνητρα: οι ομηρικοί πολεμιστές μάχονται για το κλέος, δηλαδή την προσωπική δόξα και τιμή (Wees, 2004, σ. 160, σημ. 22). Αντίθετα, οι πλατωνικοί φύλακες μάχονται για την κοινότητα και είναι επιφορτισμένοι να φέρουν τη χαρά και την ειρήνη στην πόλη. Επομένως, η αναφορά σε παλαιότερα μοντέλα, πιθανόν, εξυπηρετεί μόνο τη διατήρηση της συνέχειας ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν, (Mallet, 2017, σ. 94) προκειμένου να καταστεί το πλατωνικό μοντέλο πιο κατανοητό στους σύγχρονους του.

Αντίστοιχα, ο Πλάτωνας (1993) στο έργο του *Πολιτικός* αναθέτει στον ορθολογισμό του πολιτικού και στην πολιτική γνώση τη διαφύλαξη της δικαιοσύνης και της ειρήνης της πόλης από τα ανθρώπινα πάθη των πολιτών. Για τον Πλάτωνα, ο πολιτικός μπορεί να εξισορροπεί την τάση είτε προς την καθ' υπερβολή ειρηνική ζωή που απονευρώνει τον πολίτη είτε προς την επιθετικότητα. Στην πρώτη περίπτωση, η ροπή στην με κάθε τρόπο ειρηνική ζωή οδηγεί τους πολίτες στην απώλεια κάθε ικανότητας

για πόλεμο με οδυνηρές συνέπειες, αφού καθίστανται έρμαια στους πρώτους που θα τους επιτεθούν και, σύντομα, δούλοι (ibid, 307 c-e). Στην αντίθετη περίπτωση, οι πολίτες που τείνουν προς την επιθετικότητα ωθούν την πόλη τους σε πόλεμο, εκθέτοντάς την σε εχθρική σχέση με πολλές και ισχυρές άλλες πόλεις, την οδηγούν στην πλήρη καταστροφή ή την υποδουλώνουν στους εχθρούς (308a). Επομένως, μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο Πλάτωνας καταδικάζει τη δίψα για πόλεμο, αλλά δεν τον απορρίπτει ολοκληρωτικά, εφόσον απειλείται η ασφάλεια της πόλης. Για τον λόγο αυτό, αποδίδει μεγάλη σημασία στη σωστή εκπαίδευση των στρατιωτών (ibid 307c-308a).

Η χρησιμότητα της εκπαίδευσης στη στρατιωτική τέχνη αποτελεί αντικείμενο συζήτησης και στον πλατωνικό διάλογο *Λάχης* (Πλάτωνας, 1993). Επίκεντρο της συζήτησης καθίσταται η ανδρεία, ως βασική στρατιωτική αρετή. Ωστόσο, για τον Σωκράτη, όταν η ανδρεία δεν συνυφαίνεται με άλλες ανθρώπινες αρετές, όπως τη δικαιοσύνη, την μετριοπάθεια και τη σύνεση μπορεί να καταστεί «επιβλαβής και άνομη» (192 c-d) τόσο για την εξέλιξη του πολέμου όσο και για το κοινό καλό της πόλης.

Την εναγώνια πλατωνική αναζήτηση των κριτηρίων που καθιστούν τον πόλεμο αποδεκτό για έναν ηγέτη μπορούμε να διακρίνουμε και στον διάλογο *Αλκιβιάδης* (109c) μέσα από το ερώτημα του Σωκράτη: «Αυτό λοιπόν τό «καλύτερον», του οποίου (την όνομασίαν) σ' ερωτούσα

ἐγὼ τώρα μόλις πρό ολίγου, (αυτό τὸ «καλύτερον» ποὺ μας λέγει) νὰ κάνωμεν πόλεμον ἢ νὰ μὴ κάνωμεν, καὶ ἐναντίον τίνων πρέπει καὶ ἐναντίον τίνων δὲν πρέπει (νὰ κάνωμεν πόλεμον) καὶ πότε (εἶναι ευκαιρία νὰ πολεμήσωμεν) καὶ πότε ὄχι, αὐτὸ τυχαίνει νὰ εἶναι (ἄλλο τίποτε, ἐκτὸς ἀπὸ το νὰ εἶναι) τὸ δικαιότερον; ἢ μήπως ὄχι;». Καὶ ἐδῶ, διαφαίνεται καθαρά ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἀρρηκτα συνδεδεμένη με τὸν αποδεκτὸ πόλεμο. Κατ' ἐπέκταση, ἕνας δίκαιος ἡγέτης θα πολεμᾷ μόνο, κατ' ἐξαιρεση, «για χάρη τῆς εἰρήνης» (Syse, 2002, σ. 40).

Ὡστόσο, θα μπορούσαμε νὰ πούμε ὅτι οἱ *Νόμοι* παρουσιάζουν με ἀκόμα μεγαλύτερη σαφήνεια καὶ πληρότητα τὶς ὠριμες ἀπόψεις τοῦ Πλάτωνα γιὰ τὸν πόλεμο καὶ τὴν εἰρήνη. Κατὰ τὴ συνομιλία ὁ Ἀθηναῖος Ξένος (ποὺ διαδέχεται τὸν Σωκράτη μετὰ τὸν θάνατό του στοὺς διαλόγους) ἀμφισβητεῖ τὶς ἀπόψεις τοῦ Κλεινία τοῦ Κνώσιου ἀπὸ τὴν Κρήτη «ὅτι πάντοτε ὑπάρχει γιὰ ὅλους σ' ὅλη τοὺς τῆς ζωῆ ἕνας συνεχῆς πόλεμος ἐναντίον ὄλων ἀνεξαιρέτως τῶν πόλεων» (*Νόμοι*, I, 626a) καὶ ὅτι ἡ εἰρήνη «ὑπάρχει μόνο κατ' ὄνομα, ἐνῶ στὴν πράξη ὅλες οἱ πόλεις βρίσκονται πάντοτε, σύμφωνα με τὴ φύση, σὲ ἀκήρυκτο πόλεμο με ὅλες τὶς πόλεις» (ibid, I, 626b). Πολὺ περισσότερο, ἐναντιώνεται στὴν ἀποψη ὅτι ἕνας σωστός νομοθέτης οφείλει νὰ συντάσσει τοὺς νόμους δημόσιου καὶ ἰδιωτικοῦ δικαίου «ἀποβλέποντας στὸν πόλεμο» (*Νόμοι*, I, 626 a-b) καὶ στὴ θεσμικὴ διοίκηση τῆς πόλης με α-

πώτερο στόχο τὴ νίκη τῶν ἄλλων πόλεων στὸν πόλεμο (ibid, I, 626c). Ἀντίθετα, διακρίνει ὡς σωστό τὸν πολιτικό ποὺ δὲν ἀποβλέπει μόνο στα ἐξωτερικὰ πολεμικὰ θέματα καὶ ὡς τέλειο νομοθέτη αὐτὸν ποὺ «ρυθμίζει νομοθετικὰ τὰ θέματα τοῦ πολέμου χάριν τῆς εἰρήνης μᾶλλον παρά ἐξ' αἰτίας τῶν πολεμικῶν τῆς εἰρήνης» (ibid, I, 628e). Με ἄλλα λόγια, ὁ Πλάτωνας πρεσβεύει τὴν ἀντίληψη ὅτι μόνο σὲ καθεστῶς εἰρήνης ἡ ἀρετὴ μπορεῖ νὰ ἀναπτυχθεῖ καὶ ὅτι ἡ ἀνδρεία στὸν πόλεμο δὲν ἀποτελεῖ παρά τμῆμα τῆς ἀρετῆς καὶ μάλιστα «τὸ πιο ἀσήμαντο ἀπὸ αὐτὰ» (ibid, I, 630e).

Παρά τὴν ἀξία ποὺ ἀποδίδεται στὴν εἰρήνη, στοὺς *Νόμους* θίγονται καὶ ζητήματα ποὺ διέπουν τὴν προετοιμασία γιὰ πόλεμο. Γιὰ παράδειγμα, οἱ πόλεμοι δὲν θεωροῦνται ἰδιωτικὸ ζήτημα καὶ ἡ διεξαγωγή τους γίνεται ἀπὸ τὴ νόμιμη ἐξουσία. Κάθε ἀπόκλιση ἀπὸ τὸν παραπάνω κανόνα πρέπει νὰ τιμωρεῖται με θάνατο (*Νόμοι*, XII, 955b-c). Ἡ ὁμοιομορφία στὴ δράση καὶ στὸ πνεῦμα ἀποτελοῦν ἀναγκαῖα προϋπόθεση γιὰ τὴ διαμόρφωση μιᾶς δίκαιης στρατιωτικῆς τάξης (XII, 942a-943a) με τὴν πλατωνικὴ προϋπόθεση ὅτι ἡ στρατιωτικὴ ἀρχὴ διέπεται ἀπὸ τὶς ἀρχές τῆς δικαιοσύνης καὶ τοῦ σεβασμοῦ, ἀποκλείοντας τὴν υπερβολὴ στὶς πολεμικὲς ἐκστρατείες, οἱ ὁποῖες δε θα ἐξυπηρετοῦν ἀτομικὰ συμφέροντα οὔτε θα εἶναι ἐξαιρετικὰ βίαιες.

Με άλλα λόγια, ο Πλάτωνας δεν θέτει τον πόλεμο στην καρδιά μιας δίκαιας πολιτείας. Αναγνωρίζει την ύπαρξή του, αφού τον θεωρεί αποτέλεσμα της υποταγής των ανθρώπων στην υπηρεσία του σώματος και των αναγκών του, της ύλης (*Φαίδων*, 66b5-d2) και τον διασυνδέει με την «πολιτική τέχνη» (Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 322b5), την τέχνη της διαβίωσης στην κοινωνία. Πιθανόν, δικαιολογεί τους πολέμους μεταξύ Ελλήνων και ξένων επικαλούμενος «τη φυσική εχθρότητα» (*Πολιτεία*, 5.470c5-d1) μεταξύ τους. Ωστόσο, πλέον, αναθέτει στους νόμους τη ρύθμιση και τον έλεγχο της επιθετικής τάσης προς διαφύλαξη της ενάρτησης πόλης. Επομένως, με τη σειρά του και ο Πλάτωνας συνεχίζει την αρχαία ελληνική παράδοση που θεωρεί το ξεριζώμα κάθε μορφής πολέμου από την ανθρώπινη ζωή «εντελώς μη ρεαλιστικό» (Ostwald, 1996, σ. 103).

Τα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη αποτελούν τη βασική πηγή από την οποία αντλούμε πληροφορίες για τις απόψεις του Σταγειρίτη φιλοσόφου σχετικά με το θέμα της ειρήνης και του πολέμου. Όπως και ο Πλάτωνας, ο Αριστοτέλης αποδέχεται την αναλλοίωτη φύση του πολέμου και το γεγονός ότι η πολιτική ζωή διαχωρίζεται σε πολεμικές και ειρηνικές περιόδους (*Πολιτικά*, 1.5, 1254b31-32; 714, 1333a 30-32) με όρους πραγματισμού (Βαλλιάνος, 2005, σ. 84). Επιδιώκει, ωστόσο, τη δικαιολόγησή του, προβάλλοντας ως απώτερο στόχο της διεξαγωγής του την επίτευξη της ειρήνης (ibid, 1333a30) και, εντέλει, του *εὖ ζῆν*. Μέσα

από αυτό το πρίσμα ένας πόλεμος είναι άδικος, όχι γιατί βλάπτει τους άλλους, αλλά γιατί εμποδίζει τόσο τους επιτιθέμενους όσο και τους αντιπάλους να βιώσουν την ειρήνη, όπως ορίζεται από τη φύση. Για τον Αριστοτέλη, ο ίδιος ο πόλεμος δεν έχει αξία.

Σε αντίθεση με τον Πλάτωνα, δεν θεωρεί την κατάκτηση αιτία για τη διεξαγωγή των πολέμων. Για τον Αριστοτέλη, για να είναι η πόλη λειτουργική θα πρέπει να διασφαλίζει την κτήση των αναγκαίων υλικών αγαθών για την επιβίωση τόσο των νοικοκυριών όσο και του κράτους. Εφόσον, επομένως, τα παραπάνω διασφαλίζονται μέσω της πολεμικής τέχνης, η πολεμική τέχνη αποτελεί τμήμα, ένα φυσικό τρόπο της κτητικής τέχνης, η οποία, επιπρόσθετα, παρέχει όχι μόνο ζώα και αντικείμενα αλλά και στο κράτος σκλάβους (*Πολιτικά*, 1.7, 1255b37-39; 1.8, 1256b20-26). Όλα τα παραπάνω είναι για τον Αριστοτέλη αποδεκτά, εφόσον ακολουθούν τις επιταγές της φύσης. Εξίσου αποδεκτή για τον Αριστοτέλη είναι και η ύπαρξη του στρατιωτικού στοιχείου. Κρίνεται από τον ίδιο ως αναγκαία προϋπόθεση για τη δίκαιη διαχείριση της πόλης και των δημόσιων ζητημάτων, την επίλυση προβλημάτων και την υπεράσπισή της (*Πολιτικά*, 4.4, 1291 a22-33).

Επίσης, αποδίδει σημασία στην προετοιμασία της πόλης για πόλεμο. Αυτή επιτυγχάνεται ποικιλότροπα: με τον εξοπλισμό της με «πολεμική ισχύ» (*Πολιτικά*, 2.7, 1267a 17-

27), την εγκατάστασή της σε περιοχή που παρέχει τη δυνατότητα στρατιωτικής άμυνας (*ibid*, 7.11, 1330b 32-31a18) και τη θέσπιση ενός σώματος που θα πραγματεύεται ζητήματα ειρήνης και πολέμου (*ibid*, 4.14, 1298a4; 7.9, 1329a 2-6). Υποστηρίζει, ακόμα, ότι η στρατιωτική εκπαίδευση των πολιτών είναι αναγκαία για την ηγεσία της πόλης ακόμα και σε περίοδο ειρήνης (*ibid*, 1333b37).

Ωστόσο, δείχνει να γνωρίζει ότι η έμφαση στον πόλεμο δεν πρέπει να αποτελεί προτεραιότητα για τη δίκαιη πόλη και ότι το στρατιωτικό στοιχείο πρέπει να ελέγχεται και να περιορίζεται. Για παράδειγμα, επικρίνει τη Σπάρτη για τις συνεχείς προσπάθειες επιβολής της «πολεμικής αρετής» της στους άλλους λαούς, αφήνοντας τους πολίτες άπραγους, όταν αυτή επιτευχθεί (*ibid*, 2.9, 1271b2-6; 7.14, 1333b 37-34a10).

Προτείνει, λοιπόν, στον νομοθέτη της πόλης ορισμένες (παράδοξες για τα σημερινά δεδομένα) εκπαιδευτικές αρχές για τον πόλεμο τις οποίες θα πρέπει να γνωρίζουν οι πολίτες: α) σκοπός της πολεμικής εκπαίδευσης δεν πρέπει να είναι η υποδούλωση όσων δεν το αξίζουν, αλλά η πρόληψη και αποτροπή της δικής τους υποδούλωσης στους άλλους, β) βασική επιδίωξη της άσκησης ηγεσίας πρέπει να είναι το όφελος των εξουσιαζόμενων και όχι η δεσποτεία και γ) η επίτευξη της δεσποτείας σε όσους αξίζουν να είναι σκλάβοι (*Πολιτικά*, 714, 1333b38-34a2). Οι παραπάνω αρχές, δείχνουν να τροφοδοτούνται από την αποδοχή

μιας φυσικής ιεραρχίας (Husby, σ. 82) από τον Αριστοτέλη, σύμφωνα με την οποία οι γυναίκες όπως και οι μη Έλληνες είναι φυσικοί σκλάβοι παρότι σε κάποια σημεία κατακρίνει τους Έλληνες για τη γενίκευση ότι όλοι οι βάρβαροι είναι *ipso facto* σκλάβοι και όλοι οι Έλληνες ελεύθεροι (*Πολιτικά*, 1.67, 1255a24-28; Ostwald, 1996, σ. 115). Σε κάθε περίπτωση, στην εποχή μας τα προαναφερθέντα γεννούν σοβαρά ερωτήματα και προβληματισμούς για το άλλοθι που δημιουργούν για τη δημιουργία διακρίσεων, αφού ως δίκαιος χαρακτηρίζεται από τον Αριστοτέλη ο πόλεμος που διεξάγεται από τα αυθαίρετα οριζόμενα φυσικά εξουσιαστικά στοιχεία εις βάρος όσων αρνούνται να εξουσιαστούν.

Θα περιοριστούμε για λόγους οικονομίας στην παρουσίαση των τεσσάρων προαναφερθέντων αρχαίων Ελλήνων διανοητών για τον πόλεμο, γνωρίζοντας ότι η προσέγγιση δεν είναι σφαιρική. Πλούσια διανοήματα σχετικά με τον πόλεμο απαντούν σε πολλούς αρχαίους και νεότερους πολιτισμούς και γραμματείες σε όλη την υφήλιο. Αντίθετα, ελάχιστοι αρχαίοι πολιτισμοί (π.χ. κινέζικος, ελληνικός) έχουν αφήσει πίσω τους αντίστοιχα ρητορικά τεκμήρια για την ειρήνη, αναπτύσσοντας θεωρίες και συναφείς αντιλήψεις, κάτι που δεν έγινε από άλλους αξιόλογους πολιτισμούς (π.χ. περσικός, μεσοποταμιακός, πολιτισμός των Μάγια, ινδικός κ.ά.) παρά την ακμή τους.

Ο Raaflaub (2016α) αποδίδει συνοπτικά τους τρεις λόγους που καθόρισαν τη δυνατότητα μιας κοινωνίας να αναπτύξει αντιλήψεις και θεωρίες για την ειρήνη: α) έντονα βιώματα σκληρών πολεμικών εμπειριών που κατέστησαν την ειρήνη επείγουσα ανάγκη, β) ανάπτυξη της αφαιρετικής και φιλοσοφικής σκέψης και γ) πολιτική και κριτική ανεξαρτησία των διανοητών (σ. 30). Όλοι οι παραπάνω λόγοι έδωσαν το παρών στην αρχαία Ελλάδα.

Καταρχάς, πριν τον Πελοποννησιακό Πόλεμο, η διαιτησία αποτελούσε μία πραγματικότητα για τη διασφάλιση της ειρήνης (Tod 1913; Piccirilli 1973). Οι διαμεσολαβητές, ως σοφοί, προσπαθούσαν να μετριάσουν τις διαφορές και να παρέχουν λύσεις σε προβλήματα σε συνεργασία με το Μαντείο των Δελφών. Ενδεικτικά, η *Ιλιάδα* βρίθει αναφορών σχετικά με τη θρησκευτική προστασία αγγελιοφόρων και αποστολών, διαπραγματεύσεων, συνθηκών, συμφωνιών ή ακόμα και μονομαχιών μεταξύ αντιπάλων ηρώων, προκειμένου να αποφευχθεί μία μαζική μάχη. Αντίστοιχα, στην αρχαϊκή περίοδο η διπλωματία, οι συνθήκες, οι διμερείς ή πολυμερείς συμμαχίες, η Ολυμπιακή εκεχειρία, οι αμφικτυονικοί οργανισμοί ακόμα και όταν δεν κατάφερναν να αποτρέψουν τον πόλεμο, περιορίζαν τις πολεμικές ακρότητες (Raaflaub, 2016b, σ. 140). Ωστόσο, ανατροπή επήλθε στα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ., όταν μετά την αντιπαράθεση με τον περσικό επεκτατισμό, οι ελληνικές πόλεις-κράτη ανέπτυξαν αντίστοιχες ε-

πεκτατικές φιλοδοξίες. Ειδικότερα, η πόλωση μεταξύ Αθήνας, Σπάρτης και των συμμάχων τους, δημιούργησε ανυπέβλητα πρακτικά προβλήματα στη μεταξύ τους επικοινωνία για την ειρηνική επίλυση διαφορών και επέφερε τραγικές συνέπειες (Raaflaub, 2016b, σ. 123).

Μετά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο παρατηρήθηκαν, εξαιτίας των συνεχών πολέμων, κάποιες ενέργειες, ενδεικτικές της προσπάθειας εγκαθίδρυσης μίας «κοινής ειρήνης» και περιορισμού ή παύσης των πολέμων για ηγεμονία μεταξύ των ελληνικών πόλεων-κρατών (Hamilton, 1979; Strauss, 1986). Οι συμφωνίες ειρήνης της εποχής απέτυχαν όλες, καθώς δεν επεδίωκαν την ειρήνη *per se*. Εξυπηρετούσαν, συνήθως, τα συμφέροντα κάποιας ηγεμονικής δύναμης, ενώ, συχνά, δυναμιτιζόνταν από την οικονομική εξάρτηση των κατώτερων τάξεων από τον πόλεμο. Παρόλα αυτά, ψήγματα ενός νέου τρόπου αντιμετώπισης των προβλημάτων και αλλαγής παγιωμένων στάσεων και τρόπων σκέψης διαφάνηκαν μέσα από αυτές τις προσπάθειες. Άρα, η συνεχής πολεμική δραστηριότητα των Ελλήνων κατέστησε επιτακτική την ενασχόλησή τους και με το θέμα της ειρήνης, η οποία, τελικά, επήλθε με τη Μακεδονική Δυναστεία σε βάρος, ωστόσο, των ελληνικών πόλεων-κρατών (Raaflaub, 2016b).

Η ενασχόληση με την ειρήνη διαφάνηκε νωρίς τόσο στην πολιτική σκέψη όσο και στον λόγο των Ελλήνων και διαχύθηκε δημόσια. Το 700 π.Χ. ο διδακτικός Ησίοδος ανα-

γνωρίζει τη δύναμη της ειρήνης στην ανθρώπινη ζωή και κοινωνία. Στο έπος *Έργα και Ημέρες* (2005) αντιπαραθέτει τη δίκαιη και την άδικη πόλη, για να αναδείξει την επιβράβευση της πρώτης από τον Δία και τη Δίκη με ειρήνη και την τιμωρία της δεύτερης με πόλεμο και καταστροφή (225-47). Στη *Θεογονία* (901-3), η Ειρήνη παρουσιάζεται ως μία από τις Ωρες, θεές της ανάπτυξης και της ευημερίας και κόρες του Δία, για να αναδειχθεί η θεϊκή αξία και επίδρασή της στην ανθρώπινη ζωή.

Αντίστοιχα, γύρω στο 600 π.Χ. ο Αθηναίος νομοθέτης Σόλων υπογραμμίζει την αξία της ειρήνης στη δημόσια ζωή. Γι' αυτόν, η σωστή νομοθεσία και μεταρρυθμίσεις διασφαλίζουν την ευνομία και κατ' επέκταση την ειρήνη (West, 1992) και την ευημερία.

Επίσης, στον 5^ο αι. π.Χ. κωμωδίες και τραγωδίες της αθηναϊκής πόλης-κράτους εγείρουν το ενδιαφέρον των θεατών αναφορικά με θέματα δημόσιου και πολιτικού ενδιαφέροντος, όπως ο πόλεμος και η ειρήνη. Για παράδειγμα, στην αντιπολεμική *Λυσιστράτη* του Αριστοφάνη (1980) υπογραμμίζεται η βαθιά επιθυμία των πολιτών για ειρήνη, όταν η εμμονική προσκόλληση στον πόλεμο καθίσταται καταστροφική για την πόλη. Αντίστοιχα, ο τραγικός Ευριπίδης μεταγγίζει πολιτικές ιδέες σε θεατρικά έργα του, επιδιώκοντας την πολιτειακή εκπαίδευση των νέων (Gregory, 1991). Για παράδειγμα, στις *Φοίνισσες* αντιπαρα-

βάλλει τη διακαή επιθυμία για κυριαρχία με την ισότητα, η οποία θεμελιώνει τη σταθερότητα και την ειρήνη.

Ταυτόχρονα, καθώς ο ελληνικός φιλοσοφικός και πολιτικός στοχασμός δεν εξυπηρετούσε τα συμφέροντα κάποιου ηγέτη ή κάποιας ιδεολογίας, οι διανοητές και σοφιστές της εποχής ήταν ελεύθεροι να διατυπώσουν τις κριτικές ή/και καινοτόμες απόψεις τους για κάθε κοινωνικοπολιτικό ζήτημα, όπως για τον πόλεμο και την ειρήνη (Raaflaub, 2016b, σ. 143; Guthrie, 1971). Ο ρητοροδιδάσκαλος και φιλόσοφος Ισοκράτης στο έργο του *Περί Ειρήνης* υφαίνει τις (ουτοπικές) ιδέες του για την αναγκαιότητα βαθιάς αλλαγής κοινών στάσεων, τρόπων σκέψης και συμπεριφοράς των πόλεων-κρατών, όπως της αθηναϊκής «πολυπραγμοσύνης» (8.19-20; 8.26), προκειμένου να σφυρηλατηθεί η πολυπόθητη ηρεμία, δικαιοσύνη κι η μακρόχρονη, διαρκής ειρήνη. Στην ίδια γραμμή πλεύσης κινείται ο φιλόσοφος Δημόκριτος, ο οποίος υποστηρίζει ότι μόνο η ομόνοια μπορεί να συμβάλει στην κατάπαυση των στάσεων με την αλλαγή παραδοσιακών τρόπων σκέψης και συμπεριφοράς (Whitehead 1990, σ. 60). Αντίστοιχα, ο σοφιστής Αντιφώντας στο έργο του *Περί Ομοιοίας*, εξυμνεί την ομόνοια σε αντιδιαστολή με την αναρχία (Gagarin 2002, σσ. 93-99), ενώ και ο σοφιστής Γοργίας δεν παραλείπει να αναφερθεί στην ανάγκη ειρήνης και να καταδικάσει τους εμφύλιους πολέμους (Raaflaub, 2016b, σ. 139).

Με βάση όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι στην αρχαία Ελλάδα η ειρήνη, σε σπερματική μορφή, επινοείται ως κοινωνική κατασκευή και, πιθανόν, τίθενται οι βάσεις για τη μετέπειτα ανάπτυξη της κουλτούρας της ειρήνης για την επίλυση προβλημάτων. Στη σημερινή εποχή μιλάμε για ειρηνιστικές σπουδές (peace studies) (Reimer et al., 2015), στην προσπάθεια να κατανοήσουμε σε βάθος τα φαινόμενα βίας και συγκρούσεων, αναζητώντας στρατηγικές πρόληψης και μετασχηματισμού τους προκειμένου να προωθηθεί μία δομική και θεσμική αλλαγή σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο. Η προσπάθεια αυτή δεν είναι απλή, καθώς, και πάλι, εμφανίζονται αντικρουόμενες αντιλήψεις, ορισμοί και θεωρίες για την ειρήνη, που θολώνουν την εικόνα της (Johnson, 1976, σ. 7).

Μία κυρίαρχη αντίληψη για την ειρήνη είναι αυτή που την αντιδιαστέλλει με τον πόλεμο και το χάος (από θρησκευτική άποψη) (Arichea, 1987, σ. 201). Ο ειρηνιστής Melko υποστηρίζει ότι «... ειρηνική κοινωνία είναι αυτή χωρίς πόλεμο, επανάσταση ή φυσικές συγκρούσεις μεταξύ των ανθρώπων» (1973, σ. 1). Ωστόσο, για τον Zampaglione (1973), Ιταλό φιλόσοφο και ακτιβιστή, ο όρος δεν ταυτίζεται με την απουσία πολέμου, αλλά με την ύπαρξη μίας θετικής κατάστασης, η οποία προϋποθέτει συνεχή προσπάθεια και δέσμευση των μετεχόντων στον διάλογο, στη συνεργασία και στην κατανόηση. Κάνοντας έ-

να βήμα παραπέρα μιλά για τη θετική ειρήνη, η οποία εκτός από την απουσία βίας περιλαμβάνει την κοινωνική ισότητα, τη δικαιοσύνη, τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Κινούμενος στο ίδιο μήκος κύματος ο Kenneth Boulding, διακεκριμένος στον χώρο της επίλυσης συγκρούσεων, υποστηρίζει ότι η ειρήνη αποτελεί ένα ολοκληρωμένο σύστημα αλληλοσυνδεόμενων και αλληλοεξαρτώμενων κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών παραμέτρων. Επίσης, τονίζει ότι η επίτευξη της διαρκούς ειρήνης προκύπτει, κυρίως, από την αντιμετώπιση αυτών των συστημικών παραγόντων και όχι από την εστίαση στα συμπτώματα της σύγκρουσης (Boulding, 1962; 1978).

Ο Νορβηγός κοινωνιολόγος Johan Galtung προχωρά στη διατύπωση μιας νέας θεωρίας. Ως συμπληρωματική παράμετρο στην παραδοσιακή αντίληψη ότι ειρήνη είναι η απουσία βίας ή πολέμου (αρνητική ειρήνη) προτείνει την προσθήκη της θετικής ειρήνης (δικαιοσύνη, ισότητα κτλ.), η οποία θα συμβάλει στην εξάλειψη της προσωπικής και δομικής βίας ως αποτέλεσμα των κοινωνικών ανισοτήτων και της ανισορροπίας ισχύος που εκδηλώνονται στην κοινωνία, οδηγώντας στον ρατσισμό, σεξισμό και σε άλλες μορφές διακρίσεων και καταπίεσης (1969, σσ. 166-192; 1973, σσ. 38-63).

Η ειρήνη ως κατάσταση ηρεμίας της τάξης (*tranquillitas ordinis*) αποτελεί μία δεύτερη θεώρηση του φαινομένου. Σημαντικός εκφραστής της αναδεικνύεται ο Άγιος Αυγουστίνος, πατέρας της λατινικής χριστιανικής εκκλησίας και εισηγητής της θεωρίας του δίκαιου πολέμου (Zwitter & Hoelzl, 2014, σ. 317). Στο έργο του *Η Πολιτεία του Θεού* (*Civitas Dei*) (1887) αναφέρει: «Η γαλήνη του σώματος και της ψυχής είναι η καλά οργανωμένη και αρμονική ζωή και υγεία του ζωντανού πλάσματος. Η ειρήνη μεταξύ ανθρώπου και Θεού είναι η καλά διατεταγμένη υπακοή της πίστης στον αιώνιο νόμο. Η ειρήνη μεταξύ ανθρώπου και ανθρώπου είναι μια καλά διατεταγμένη συμφωνία. Η οικιακή ειρήνη είναι η καλά οργανωμένη συμφωνία μεταξύ εκείνων της οικογένειας που κυβερνούν και εκείνων που υπακούουν. Η πολιτειακή ειρήνη είναι παρόμοια συμφωνία μεταξύ των πολιτών. Η ειρήνη της ουράνιας πόλης είναι η τέλεια διατεταγμένη και αρμονική απόλαυση του Θεού και του ενός του άλλου στον Θεό. Η ειρήνη όλων των πραγμάτων είναι η ηρεμία της τάξης. (...)» (XIX, c13). Με άλλα λόγια, ο Αυγουστίνος αντιλαμβάνεται την ειρήνη ως κατάσταση της φύσης, η οποία εμφανίζεται παντού, στο σύμπαν, στον άνθρωπο, στην οικογένεια, στην πολιτεία, στη σχέση με τον Θεό.

Η ρωμαϊκή ειρήνη (*pax romana*), η οποία διήρκεσε από το 27 π.Χ. ως το 180 μ.Χ., θα μπορούσε, πιθανόν, να θεωρηθεί, αντιπροσωπευτικό παράδειγμα ειρήνης που εκ-

φράζει την κατάσταση αρμονίας και ηρεμίας μεταξύ των ανθρώπων της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Στο διάστημα αυτό ο Οκταβιανός Αύγουστος κατάφερε να καθιερώσει ένα κεντρικό και αποτελεσματικό σύστημα διακυβέρνησης και να εφαρμόσει τη ρωμαϊκή τάξη στον κόσμο, κάτι που ο ρήτορας Αίλιος Αριστείδης χαρακτηρίζει θρίαμβο. Σε αντίθεση, ο Τάκιτος την παρουσιάζει ως μία ειρήνη που κερδήθηκε μέσα από τη σφαγή και τη δουλεία, ως εκδήλωση μιας ανικανοποίητης πλεονεξίας, η οποία επετέυχθη εις βάρος της ελευθερίας (Goldsworthy, 2016).

Μέσα από ένα διαφορετικό φίλτρο εξέτασης, η ιδέα ότι η ειρήνη αποτελεί κατάσταση του μυαλού, η οποία μπορεί να οδηγήσει στην παγκόσμια ειρήνη, αποτελεί κοινό τόπο σε πολλές πνευματικές και φιλοσοφικές παραδόσεις και θρησκείες, κυρίως, της Ανατολής. Για τον Βουδισμό, ενδεικτικά, η εσωτερική ειρήνη επέρχεται μέσω του διαλογισμού και της καλλιέργειας της ηρεμίας και της ενσυναίσθησης (Tanabe, 2016). Αντίστοιχα, ο Λάο Τσε, Κινέζος φιλόσοφος και ιδρυτής του Ταοϊσμού υποστήριζε ότι η ειρήνη αποκτάται ζώντας σε αρμονία με τον φυσικό κόσμο και καλλιεργώντας την εσωτερική ηρεμία και αποστασιοποίηση (Lin Yutang, 1948, p. 194).

Κύριος εκφραστής αυτής της θεώρησης της ειρήνης είναι ο Μαχάτμα Γκάντι, Ινδός πολιτικός στοχαστής και ακτιβιστής. Κυρίαρχη θέση στη θεωρία ειρήνης του κατέχουν οι ανθρώπινες αξίες, η μη βία (*ahimsa*) και η αναζήτηση

της αλήθειας (satyagraha), οι οποίες συνθέτουν τον τρόπο ζωής και δράσης που οδηγεί στην ειρήνη. Γι' αυτόν, το άτομο (vyakti), ως δυναμική ενότητα ψυχής, πνεύματος και σώματος, μπορεί να επιφέρει την αλλαγή στον κόσμο βασιζόμενο στη συνείδηση και στη λογική του. Ο στενός συνεργάτης του, Bharata Kumarappa υπογραμμίζει ότι σύμφωνα με την προοπτική ειρήνης του Γκάντι, σε αντίθεση με το κίνημα του ειρηνισμού που ελπίζει στην αλλαγή από τον πόλεμο μέσω της άρνησης του και της συνεχούς προπαγάνδας εναντίον του, ο πόλεμος δεν μπορεί να αποφευχθεί όσο οι σπόροι του παραμένουν στο στήθος του ανθρώπου και μεγαλώνουν και αναπτύσσονται στην κοινωνική, πολιτική και οικονομική του ζωή. Ζητά, επομένως, το ξερίζωμα της βίας τόσο από τον ίδιο τον εαυτό των ατόμων όσο και από το περιβάλλον τους (Bose, 1981, σσ. 159-60).

Σύμφωνα με μια άλλη θεώρηση, η έννοια του νόμου συνδέεται στενά τόσο με τον πόλεμο όσο και με την ειρήνη. Ο Hugo Grotius, πατέρας του διεθνούς νόμου, το 1625 στο έργο του *Περί του Νόμου του Πολέμου και της Ειρήνης* επεδίωξε να θέσει τις νομικές αρχές που πρέπει να διέπουν έναν πόλεμο (Grotius, 2013). Εισηγάγε, επίσης, την έννοια jus ad bellum, ο οποίος αναφέρεται στις συνθήκες που δικαιολογούν ένα έθνος να καταφύγει σε πόλεμο, όπως στην περίπτωση της υπεράσπισής του ή ως απάντηση σε μία σοβαρή αδικία. Αντίστοιχα, ωστόσο, καθώς υπο-

κλίνεται στην ειρήνη ως τον απώτατο σκοπό όλων των ανθρώπινων ενεργειών, υποστηρίζει ότι η ειρήνη απαιτεί την ανάπτυξη του διεθνούς νόμου και τη δημιουργία θεσμών που προωθούν τη συνεργασία και τον αμοιβαίο σεβασμό μεταξύ των εθνών: «Και για αυτό, καθώς και για πολλούς άλλους λόγους θα ήταν όχι μόνο βολικό, αλλά και απαραίτητο να πραγματοποιηθούν συνέδρια των χριστιανικών κρατών, από εκείνα που δεν ενδιαφέρονται καθόλου για τη μία ή την άλλη πλευρά, όπου οι διαφορές των αντιμαχόμενων μερών μπορεί να καλυφθούν για να σκεφτούν κάποια μέσα ώστε να υποχρεωθούν τα μέρη που διαφωνούν να αποδεχτούν μια ειρήνη με δίκαιους και εύλογους όρους» (Rupp, 1924, σ. 365).

Για πολιτικούς φιλοσόφους, όπως ο Άγγλος Thomas Hobbs (1588-1679), μόνο ο θνητός Θεός του Κράτους, το μυθικό, βιβλικό σύμβολο-τέρας της θάλασσας, ο Λεβιάθαν, μπορεί να διασφαλίσει την ανθρώπινη ειρήνη και υπεράσπιση (Höffe, 2010, σ. 43). Έτσι, στο ομώνυμο έργο *Λεβιάθαν*, ο Hobbs αναπτύσσει την άποψη ότι μόνο το κράτος έχει την απόλυτη δύναμη να συγκρατήσει -ακόμα και με τον εξαναγκασμό- την απεριόριστη και ανεξέλεγκτη ελευθερία του κάθε ανθρώπινου πλάσματος χάρη στην εθελούσια υποταγή των πολιτών στο κράτος και την εκπροσώπησή τους από αυτό (ibid, σ. 45). Οι νόμοι υπάρχουν μόνο μέσα στα κράτη. Η αρμονική συνύπαρξη μεταξύ των κρατών δεν είναι απίθανη λόγω του σχηματι-

σμού συμμαχιών μεταξύ τους. Ωστόσο, για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο θα πρέπει να διασφαλιστεί από το κράτος η παρουσία της «κοινής δύναμης», που συγκεκριμενοποιεί τις προσδοκίες συμπεριφοράς των άλλων κρατών, διασφαλίζοντας την ειρήνη (Newey, 2008, σ. 161).

Ο πολιτικός φιλόσοφος John Locke διασυνδέει με τη σειρά του την ειρήνη με την κρατική διακυβέρνηση. Υποστηρίζει την αναγκαιότητα ενός κοινωνικού συμβολαίου ανάμεσα στους ανθρώπους και στο κράτος για τη διασφάλιση της ειρήνης. Στο έργο του *Δύο Πραγματείες για την Κυβέρνηση* (1823) εκθέτει τις απόψεις του για τη φύση του κράτους και τον ρόλο του στη διασφάλιση της ειρήνης και της ασφάλειας. Σε αντίθεση με τον Hobbs, πιστεύει ότι οι άνθρωποι είναι προικισμένοι από τη φύση με λογική και ήθος και ότι έχουν φυσικά δικαιώματα (π.χ. της περιουσίας), τα οποία το κράτος οφείλει να διαφυλάσσει χωρίς να προβαίνει σε αυθαιρεσίες και εξαναγκασμό. Επίσης, επιχειρηματολογεί υπέρ της αποδοχής της διαφορετικότητας και της θρησκευτικής ελευθερίας για την προώθηση της ειρήνης και της σταθερότητας στην κοινωνία (Schwartzman, 2005).

Στη σύγχρονη εποχή, την ιδέα της ειρήνης ως αποτέλεσμα της δημιουργίας και αποδοχής ενός δημοκρατικού κοινωνικού συμβολαίου, βασιζόμενου στην ισορροπία δυνάμεων (συμφερόντων, ικανοτήτων, επιθυμιών) μέσα στο κράτος, αναδεικνύει το έργο του Rummel (1995), ο

οποίος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι δημοκρατίες έχουν λιγότερο πολεμικό χαρακτήρα σε σχέση με άλλα πολιτεύματα. Συγκεκριμένα, μέσα από αναλύσεις 62.040 παρατηρήσεων μεταξύ κρατών στο (περιορισμένο) διάστημα από το 1976 ως το 1980 κατέληξε ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά σε ό,τι αφορά την απουσία πολέμου μεταξύ δημοκρατικών και μη κρατών υπέρ των πρώτων (Ray, 1998, σ. 34). Η σύγχρονη ιδέα της δημοκρατικής ειρήνης (democratic peace) έλκει τις ρίζες της στο έργο του Ιμμανουέλ Καντ *Για την Αιώνια Ειρήνη* (1992), το οποίο γράφτηκε το 1795, δηλώνοντας την πεποίθησή του ότι μόνο τα κράτη που έχουν πολιτικά συντάγματα εδραιώνουν το δημοκρατικό πολίτευμα και, επομένως, διασφαλίζουν την ειρήνη. Η ιδέα αυτή επαναλαμβάνεται από πολιτικούς, όπως ο Kissinger, ο οποίος αναφέρει: «οι δημοκρατίες δεν πολεμούν μεταξύ τους» (1994, σσ. 33, 44). Αντίστοιχα, ο Babst (1972, σ. 55) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «δεν έχουν διεξαχθεί πόλεμοι μεταξύ ανεξάρτητων κρατών με εκλεγμένες κυβερνήσεις μεταξύ του 1789 και του 1941». Βέβαια, διατυπώνονται αμφιβολίες σχετικά με τα παραπάνω αναφορικά με παραμέτρους όπως, για παράδειγμα, ποια καθεστώτα είναι «πραγματικά δημοκρατικά» (Ray, 1997, σ. 52) ή ποια από αυτά υπηρετούν επί της ουσίας τα συμφέροντα και τις προτιμήσεις των πολιτών τους. Παρά την αντιγνωμία, ο Ray (1998, σ. 43) υπογραμμίζει ότι οι εμπειρικές αποδείξεις υπέρ της δημοκρατικής ειρήνης είναι ου-

σιαστικές και αξιόπιστες, ενώ σχετικές έρευνες συνεχίζουν να διεξάγονται προς ποικίλες επιστημικές κατευθύνσεις.

Το όραμα της παγκόσμιας ειρήνης πρεσβεύει ο Ούγγρος πολιτικός στοχαστής Emery Reves στο έργο του η *Ανατομία της Ειρήνης* (1945). Αντιμαχόμενος τον εθνικισμό, τον οποίο θεωρεί υπαίτιο των πολέμων, υποστηρίζει ότι η αποφυγή ενός νέου παγκόσμιου πολέμου μπορεί να αποφευχθεί μέσω της εγκαθίδρυσης μιας παγκόσμιας δημοκρατικής κυβέρνησης. Αυτή θα οδηγήσει στον αποπλισμό και στην ενδυνάμωση της ειρήνης βασιζόμενη στις αξίες της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας μέσω της εκπαίδευσης, της διεθνούς συνεργασίας και των πολιτισμικών ανταλλαγών.

Για άλλους πολιτικούς στοχαστές, όπως ο Γάλλος ρεαλιστής Raymond Aron, η ειρήνη είναι αποτέλεσμα εξισορρόπησης της ισχύος μεταξύ των κρατών. Η εξισορρόπηση αυτή οφείλει να καθορίζεται από την «ηθική της σύννεσης» (2003[1966], σ. xvi) και τον «περιορισμό της βίας» ὄχι την εξάλειψή της (ibid, σ. xvii). Με άλλα λόγια, για τον Aron, η πιθανότητα ενός πολέμου είναι πάντα υπαρκτή μεταξύ των κρατών στον βαθμό που αρνούνται να παραδώσουν τα δικαιώματά τους και να υπερασπιστούν τα συμφέροντα και το κύρος τους με τη δύναμη των όπλων. Η ισχύς των κρατών, όπως διαμορφώνεται από τα εδάφη, τις πηγές πλούτου και τη συλλογική ικα-

νότητα για δράση, ωθεί τα κράτη στον συνεχή δομικό ανταγωνισμό μεταξύ τους για επιρροή και επιβολή της θέλησής τους. Επομένως, παρότι υποστηρίζει την αξία της ευγενούς αναζήτησης της ειρήνης και εξαιρεί τον ρόλο του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για την προώθηση της ειρήνης, πιστεύει ότι είναι μη ρεαλιστική επιδίωξη ο αποπλισμός, αφού η ασφάλεια διατηρείται μέσω της δύναμης των όπλων.

Φυσικά, η προσέγγιση της ειρήνης δεν θα ήταν πλήρης, αν δεν επιδιώκαμε να δούμε τον ρόλο που διαδραματίζει σε τρεις μεγάλες θρησκείες: τον ιουδαϊσμό, τον χριστιανισμό και τον μουσουλμανισμό. Στην ιουδαϊκή θρησκεία η ειρήνη αποκτά προφητικό, μεσσιανικό χαρακτήρα, στον βαθμό που εκπληρώνει τον σκοπό των Ιουδαίων στην ιστορία. Η ιουδαϊκή ειρήνη, όπως απαντά στην Παλαιά Διαθήκη και στη ραββινική παράδοση, αντιτίθεται ή απέχει από την πολιτική δύναμη και, κατ' επέκταση, την πολιτική ειρήνη. Αντίθετα, ενυπάρχει στην ενότητα των αντιθέτων την οποία εκπροσωπεί ο Θεός και στην επίγνωσή της (Isaacs, 2020, σ. 4). Στη χριστιανική θρησκεία γίνεται διάκριση μεταξύ αρνητικής (απουσία βίας) και θετικής ειρήνης (συμβίωση των ανθρώπων του Θεού) (Stümke, 2020, σ. 46) με τη χάρη του Θεού και του Ιησού Χριστού (ibid, σ. 49). Ένας ειρηνικός νους και η συλλογική προσπάθεια δόμησης της ειρήνης μπορούν να βελτιώσουν την κοινωνία (ibid., σ. 55). Ωστόσο, στα μεσαιωνικά

χρόνια, χριστιανοί θεολόγοι αποδέχονται τη θεωρία του δίκαιου πολέμου, διατηρώντας την αρνητική βία στη γη (ibid, σ. 66). Σήμερα, οι αντιλήψεις διαφέρουν. Μερικές χριστιανικές εκκλησίες (π.χ. Κουάκεροι, Ενωμένη Μεθοδική Εκκλησία κ.ά.) δηλώνουν ότι ο πόλεμος αντιτίθεται στη θέληση του Θεού (ibid, σ. 83). Άλλες πιστεύουν στη δίκαιη ειρήνη και στην επίλυση των συγκρούσεων με ειρηνικά μέσα (π.χ. Πρεσβυτεριανή Εκκλησία των ΗΠΑ κ.ά) (ibid, σ. 85), ενώ άλλες υπογραμμίζουν την ευθύνη της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ακόμα και με τη χρήση βίας (π.χ. ρωμαιοκαθολική εκκλησία, αγγλικανική εκκλησία κ.ά.) (ibid, σ. 87). Τέλος, στη μουσουλμανική θρησκεία η σημασία της ειρηνικής jihad στο πρώιμο Ισλάμ, ως εσωτερικός αγώνας ενάντια στα προσωπικά λάθη και πάθη, έχει παραγνωριστεί από θεολόγους και μουσουλμανικά κράτη, προς όφελος της πολιτικής jihad για πολιτικούς λόγους. Στο Κοράνι, ο πόλεμος αποτελεί το ύστατο καταφύγιο για την υπεράσπιση της κοινότητας από την επιθετικότητα. Ο χαιρετισμός salām, δηλωτικός του Θεού ως ειρήνη και του Ισλάμ που βρίσκεται ειρήνη στην υποταγή, η υπομονή (sabr) και η συμφιλίωση (sulh) αποτελούν κεντρικές έννοιες στις διαπροσωπικές και διακοινοτικές σχέσεις των Μουσουλμάνων την περίοδο του μεσαιωνικού Ισλάμ. Στη νεότερη εποχή, μεταρρυθμιστές όπως ο Muḥammad' Abduh στην Αίγυπτο, ο Wahiduddin Khan στην Ινδία και ο JawdatSa'īd στη Συρία επιδιώκουν τον υποβιβασμό της στρατιωτικής

jihad έναντι της πνευματικής, ως δικαιοσύνη και φιλανθρωπία προς του άλλους (Afsarrudin, 2020). Χαρακτηριστική ομοιότητα των τριών θρησκειών είναι ότι η θεωρία της ειρήνης συνυπάρχει με θεωρίες του πολέμου, παρότι ο πόλεμος θεωρείται το 'ύστατο σημείο καταφυγής.

Θα ολοκληρώσουμε την απόπειρα αδρομερούς θεωρητικής παρουσίασης των εννοιών της ειρήνης και του πολέμου, υπογραμμίζοντας τη κεφαλαιώδη θέση τους στον χώρο των τεχνών. Διαχρονικά, λογοτέχνες (Τολστόι), ποιητές (Ουόλτ Γουίτμαν), ζωγράφοι (Πικάσο, Γκόγια), θεατρικοί συγγραφείς (Αριστοφάνης, Άρθουρ Μίλλερ) έχουν προβληματιστεί και εκφραστεί αναφορικά με τα ζητήματα αυτά, αισθανόμενοι, ο καθένας από την πλευρά του, κάποια σημαντική έκφασή τους ανάλογα με την καλλιτεχνική ευαισθησία τους. Ο πόλεμος, για παράδειγμα, προκαλεί βαθιά απελπισία η οποία δεν μπορεί να περιγραφεί με όρους καθημερινής γλώσσας και, επομένως, προϋποθέτει τη γλώσσα των ποιητών. Στον χώρο της ζωγραφικής, ήδη από την αρχαιότητα (π.χ. αμφορείς) απεικονίζονται θεοί του πολέμου, πολεμικές σκηνές, στρατιώτες. Άλλοτε ο πόλεμος αποτελεί αφορμή για να δοξαστούν οι ήρωες των μαχών, άλλοτε καυτηριάζονται οι αρνητικές συνέπειές του. Άλλοτε η ειρήνη υμνείται με λέξεις και άλλοτε με πινελιές, για να αποδοθεί με ενάργεια το όραμα των δημιουργών/καλλιτεχνών για τον κόσμο και την ανθρωπότητα. Σε κάθε περίπτωση, η τέχνη

μας βοηθά να κατανοήσουμε ευκολότερα και βαθύτερα την πολύπλοκη φύση της ειρήνης και του πολέμου, ενώ διδάσκει τον ανθρώπινο πολιτισμό, αξιοποιώντας τη λογική της φαντασίας και το συναίσθημα που κρύβεται στην ανθρώπινη διάνοηση (Williams, 2015).

Μετά από όσα αναφέρθηκαν, αντιλαμβανόμαστε ότι η προσέγγιση του πολέμου και της ειρήνης, προϋποθέτουν σε μεγάλο βαθμό τη χρήση του λόγου, και μάλιστα του πειστικού λόγου, δηλαδή της ρητορικής τέχνης, για να προωθηθούν μεταξύ των ατόμων, των ομάδων, των κρατών σχετικές ιδέες, πεποιθήσεις, αξιολογικές κρίσεις και στάσεις από πολιτικά πρόσωπα, διανοητές, φιλοσόφους, δημοσιογράφους, συγγραφείς, ποιητές, επηρεάζοντας το εκάστοτε ακροατήριο. Για παράδειγμα, σε περίοδο πολέμου, οι ηγέτες των κρατών μπορεί να αξιοποιούν μια ρητορική η οποία δίνει έμφαση στην ανάγκη συσπείρωσης της ισχύος της χώρας ή στην ανάγκη υπεράσπισης της, επικαλούμενοι τον πατριωτισμό ή τον εθνικισμό του ακροατηρίου. Αντίθετα, σε περίοδο ειρήνης η ρητορική, πιθανόν να δηλώνει την αξία της συνεργασίας, του συμβιβασμού και να προωθεί κοινούς στόχους.

Αυτός είναι και ο στόχος του παρόντος συλλογικού τόμου. Επιδιώκεται μέσα από την ανάλυση ομιλιών ή/και κειμένων να κατανοήσουμε πληρέστερα τις ρητορικές πρακτικές που χρησιμοποιούνται, διαχρονικά, από δη-

μόσια πρόσωπα, για να αντικατοπτρίσουν τις σκέψεις τους για την πολεμική ή ειρηνική πραγματικότητα την οποία βιώνουν, την οποία προτείνουν ή από την οποία αποτρέπουν το ακροατήριό τους. Ειδικότερα, έχει ενδιαφέρον να εξετάσουμε αν η λεκτική αποτύπωση της πραγματικότητας, όπως προκύπτει από την αλληλεπίδραση των ομιλητών/τριών ή/ και συγγραφέων με την ευρύτερη κοινωνική σφαίρα γίνεται με όρους πιστότητας ή αλλοιώνοντάς την (Crick, 2014). Αντίστοιχα, αξίζει να προβληματιστούμε αναφορικά με το αν η χρησιμοποιούμενη ρητορική ενσωματώνει, διαχρονικά, κοινούς τόπους στην προσπάθεια περιγραφής και κατανόησης αυτών των κοινωνικών φαινομένων (π.χ. η θεωρία των δίκαιων πολέμων vs. άδικων πολέμων) (Walzer, 2006) ή/και αν πολιτικές και πολιτισμικές παράμετροι επιδρούν στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και τη λήψη αποφάσεων.

Ο συλλογικός τόμος με τίτλο *Η Ρητορική του Πολέμου και της Ειρήνης* φιλοξενεί δεκατέσσερα άρθρα, τα οποία αναλύουν και ερμηνεύουν ρητορικές ομιλίες, πολιτικούς λόγους, θεατρικά έργα, ποιήματα, συμφωνίες, δημοσιογραφικά άρθρα κ.ά. σχετικά με τον πόλεμο και την ειρήνη. Τα άρθρα ταξινομούνται σε τρεις θεματικές ενότητες ανάλογα με την εποχή στην οποία παρουσιάστηκε η εξεταζόμενη ομιλία ή κείμενο καθώς και βάσει του επιστημικού πεδίου μέσα από το οποίο προσεγγίζονται.

Η πρώτη θεματική ενότητα έχει τον τίτλο: *Η Ρητορική του Πολέμου και της Ειρήνης στην Αρχαία Ελληνική Γραμματεία*. Το πρώτο άρθρο της ενότητας με τίτλο *Η Ειρήνη του Φιλοκράτη* (346 π.Χ.) και η ρητορική της διαχείριση έχει γραφτεί από τον Κοσμήτορα του Ιονίου Πανεπιστημίου, Καθηγητή Αθανάσιο Αγγ. Ευσταθίου και πραγματεύεται το κεφαλαιώδες ζήτημα της ειρήνης. Ειδικότερα, το άρθρο επικεντρώνεται στην Ειρήνη του Φιλοκράτη (346 π.Χ.), η οποία επεδίωξε να ρυθμίσει τις σχέσεις μεταξύ Αθήνας και Μακεδονίας αλλά και στη ρητορική της διαχείριση. Το ιστορικό πλαίσιο σύναψής της παραπέμπει σε μια ταραγμένη πολιτική περίοδο για την Αθήνα κατά την οποία επιδιώκεται η συσπείρωση των δυνάμεών της και η αναστολή των επεκτατικών τάσεων του Φιλίππου εις βάρος της. Ωστόσο, η διάψευση των προαναφερθέντων προσδοκιών οδηγεί στη δικαστική αναζήτηση πολιτικών ευθυνών. Η αντιπαράθεση ανάμεσα στον Αισχίνη και στον Δημοσθένη και η επίρριψη ευθυνών του ενός για τον άλλον, αναδεικνύουν στους λόγους τους ποικίλες ρητορικές στρατηγικές. Ανάμεσα σε αυτές ξεχωρίζουν αφενός η ρητορική διαχείριση της αδύνατης θέσης ή του ανίσχυρου επιχειρήματος στον λόγο του Αισχίνη, την οποία ο συγγραφέας χαρακτηρίζει 'ρητορική της ειλικρίνειας' και αφετέρου η ρητορική του ψεύδους τόσο του Αισχίνη όσο και του Δημοσθένη για λόγους πολιτικών συμφερόντων βάσει της ανάλυσης αποσπασμάτων από τις ομιλίες *Περί τῆς παραπροσβείας*, *Περί του στεφάνου* και *Κατά Κτησιφώντα*.

Τη σκυτάλη παίρνει, στη συνέχεια, η Επίκουρη Καθηγήτρια του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, Ελένη Βολονάκη με το άρθρο της *Ρητορικοί Συμβουλευτικοί Τόποι. Ανδοκίδου "Περί της προς Λακεδαιμονίους Ειρήνης" και Δημοσθένους "Περί της Ειρήνης"*. Αρχικά, η συγγραφέας παρουσιάζει σε θεωρητικό επίπεδο, βάσει αριστοτελικών διδαγμάτων, τους συνηθέστερους ρητορικούς τόπους που χρησιμοποιούσαν οι αρχαίοι αγορητές στις συμβουλευτικές ομιλίες τους προκειμένου να προτρέψουν ή να αποτρέψουν τη λήψη μιας απόφασης από το ακροατήριο. Ειδικότερα, με αφορμή την ανάλυση των δύο προαναφερθέντων ομιλιών του Ανδοκίδη και του Δημοσθένη αναδεικνύονται οι ρητορικοί τόποι τους οποίους αξιοποιούν οι δύο ρήτορες στην Εκκλησία του Δήμου σχεδόν με στερεοτυπικό τρόπο. Ιδιαίτερη έμφαση αποδίδεται στους τόπους που αναδεικνύουν ότι η σύναψη της αναγκαίας ειρήνης εξυπηρετεί το 'καλό' και το 'συμφέρον' της πόλης. Παράλληλα, εξετάζονται ο ιδιαίτερος τρόπος με τον οποίο κάθε ομιλητής υιοθετεί αυτούς τους κοινούς τόπους όπως και ο προσωπικός ρόλος του πολιτικού σε σχέση με το κοινό του, αναδεικνύοντας την επίδραση του προσωπικού ήθους και ύφους στην επιτυχή ή αποτυχημένη απόπειρα πειθούς του ακροατηρίου από τον ρήτορα.

Στο τρίτο άρθρο του τόμου με τίτλο *Ο Δημοσθένης για τη μάχη στη Χαιρώνεια και την επακόλουθη ειρήνη*, ο Αναστά-

σιος Μανωλάκης διερευνά, μέσα από τον *Επιτάφιο* του Δημοσθένη για τους νεκρούς στη μάχη της Χαιρώνειας, τους λόγους που δικαιολογούν τη σύναψη ειρήνης μεταξύ Φιλίππου και Αθηναίων και εκφράζει την άποψή του για τη συνομολογούμενη ειρήνη. Εδώ, ο ρήτορας υποστηρίζει με εγκωμιαστικές υπερβολές ότι ο Φίλιππος απέφυγε τη σύγκρουση με τους Αθηναίους, για να μην διακινδυνεύσει μίαν αβέβαια έκβαση της μάχης, ενώ οι Αθηναίοι πίστευαν, λανθασμένα, ότι επιβεβαίωνε την ισχύ και τη δύναμη των όπλων τους. Για τον συγγραφέα, η παρουσίαση της ισορροπίας ισχύος και των δεδομένων της μάχης αποσκοπεί στην κατανόηση των επιχειρημάτων του ρήτορα στο συγκεκριμένο ιστορικό και κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο.

Στο επόμενο άρθρο με τίτλο *Η ρητορική του Πελοποννησιακού Πολέμου από την πένα του Θουκυδίδη και τα χείλη του Περικλή: Θεωρητική μελέτη κριτικής ανάλυσης του Επιτάφιου Λόγου του Περικλή*, η Αθανασία Δρεβενίτσου μελετά αποσπάσματα από ένα κόσμημα της παγκόσμιας γραμματείας: τον *Επιτάφιο* του Θουκυδίδη. Την ομιλία, την οποία είχε απευθύνει στο αθηναϊκό ακροατήριο των πολιτών του 5^{ου} αιώνα π.Χ. ο Περικλής, ο Θουκυδίδης επιθυμεί να την κληροδοτήσει στην ανθρωπότητα ως *κτῆμα ες αεί*, με στόχο να αποτρέψει τις μελλοντικές γενεές από καταστροφικούς πολέμους όπως τον Πελοποννησιακό. Η συγγραφέας του άρθρου, αξιοποιώντας ως εργαλείο ανά-

λυσης της ομιλίας την κριτική ανάλυση λόγου και την επισκόπηση βιβλιογραφικών πηγών, επιδιώκει να αναδείξει τη ρητορική με την οποία ο Θουκυδίδης συνέδεσε την υστεροφημία των πρώτων ηρώων-θανόντων του πολέμου με το κλέος της πολιτειακής δόμησης της δημοκρατικής αθηναϊκής κοινωνίας πριν την καταστροφή της από τον Πελοποννησιακό πόλεμο και τον ανορθολογισμό του.

Στο τελευταίο άρθρο της πρώτης ενότητας του βιβλίου, η Κωνσταντίνα Αντωνοπούλου μελετά και πάλι τη ρητορική της ειρήνης, ως έκφανση του πολιτικού λόγου, όπως αναπτύσσεται στον «*Περί της Ειρήνης*» λόγο του Δημοσθένη, αξιοποιώντας την κριτική ανάλυση λόγου. Στη συγκεκριμένη ανάλυση της ομιλίας γίνεται εκτεταμένη αναφορά στα υφολογικά στοιχεία της, όπως στο σχήμα της αντίθεσης ή στις ρητορικές ερωτήσεις που απαντούν στο κείμενο, ενώ δεν παραλείπεται η αναφορά στα χρησιμοποιούμενα επιχειρήματα και στις επικλήσεις στο συναισθημα προκειμένου ο ρήτορας να αναδείξει για ακόμα μία φορά το καλό και το συμφέρον για την πόλη της Αθήνας έναντι της Μακεδονίας.

Η δεύτερη ενότητα του βιβλίου επιδιώκει να αναδείξει σύγχρονες ρητορικές πτυχές του πολέμου και της ειρήνης, όπως ξεδιπλώνονται μέσα από την ανάλυση εφτά ομιλιών/κειμένων που εκτείνονται χρονικά από τους Βαλκανικούς Πολέμους μέχρι και τον σύγχρονο ρωσοου-

κρανικό πόλεμο. Καταρχάς, στο άρθρο «*Ο τόσο ήρωικώς θριαμβευτικός*» *Βαλκανικός Πόλεμος μέσα από την Εφημερίδα των Κυριών* οι συγγραφείς, Ιωάννα Αντιπάτη και Αιμιλία Τζωρτζινάκη, με ιδιαίτερα διευσδυτική ματιά, μελετούν ποικίλα δημοσιογραφικά άρθρα δημοσίων προσώπων που δημοσιεύτηκαν στην *Εφημερίδα των Κυριών* κατά το διάστημα διεξαγωγής των δύο Βαλκανικών Πολέμων. Οι συγγραφείς, αξιοποιώντας μεθοδολογικά την κριτική γλωσσική επίγνωση του Norman Fairclough, που εκλαμβάνει το κείμενο ως μέσο μετάδοσης πολιτισμικών νοημάτων, υπογραμμίζουν μέσα από την ανάλυσή τους τα υψηλά ιδανικά και τα ευγενή ιδεώδη που σχετίζονται αφενός με τον απελευθερωτικό χαρακτήρα των δύο προαναφερθέντων πολέμων και αφετέρου με την αυταπαρνηση και τον ηρωισμό των Ελλήνων πολεμιστών.

Στη συνέχεια, η Ελένη Καρασαββίδου, συγγραφέας του άρθρου *Η “διακήρυξη του Σαράγεβο” και η ρητορική της ειρήνης*, ενώ παραμένει στον πολύπαθο χώρο της Βαλκανικής, μας ταξιδεύει περίπου 80 χρόνια πίσω, στο 1941, στην περίοδο συγγραφής της Διακήρυξης των Μουσουλμάνων του Σαράγεβο. Στην εποχή αυτή το Σαράγεβο ήταν πολυεθνικό και βρισκόταν κάτω από τη ναζιστική κατοχή. Παρά τις διώξεις Εβραίων και Σέρβων από την Ustace, εκατόν οχτώ επώνυμοι μουσουλμάνοι διαχώρισαν δημόσια τη θέση τους από τις βιαιοπραγίες και καταδίκασαν απερίφραστα τους φιλοναζί μουσουλμάνους

που συμμετείχαν σε αυτές. Το αίτημά τους, όπως διατυπώθηκε στην περίφημη διακήρυξη ήταν η προστασία και η ειρηνική συμβίωση όλων των κατοίκων της Κροατίας ανεξάρτητα από φυλή, θρησκεία, ταυτότητα. Η συγγραφέας εξαιρεί τη σημαντικότητα αυτού του κειμένου, το οποίο συνθέτει μια εναλλακτική αφήγηση πρόσληψης του συμπολίτη και του αντιπάλου, ανατρέποντας τα συνήθη αφηγήματα που παρέχουν ψευδή νομιμότητα στον πόλεμο και στις κοινωνικοπολιτικές του επενδύσεις.

Ακολουθεί η μετάφραση του άρθρου *Λευκορωσία 2020: Η στρατηγική λογική της καθεστωτικής αλλαγής στο πλαίσιο του νέου ψυχρού πολέμου*. Η συναίνεση συμπερίληψης του άρθρου στον συλλογικό τόμο από τον συγγραφέα του, Greg Simmons μας μεταφέρει στον προκλητικό χώρο των δημόσιων σχέσεων και μας παρέχει τη δυνατότητα να συνειδητοποιήσουμε, με αφορμή τα γεγονότα της Λευκορωσίας το 2020 για την ανατροπή του καθεστώτος στο πλαίσιο του επονομαζόμενου νέου ψυχρού πολέμου μεταξύ Δύσης και Ρωσίας, πως οι σύγχρονοι πόλεμοι δεν είναι απαραίτητα άμεσοι. Στο πλαίσιο των υβριδικών πολέμων, πλέον, τη θέση των συμβατικών πολεμικών συγκρούσεων παίρνουν, ως επέκταση της πολιτικής, κρυφές ανατρεπτικές επιχειρήσεις εναντίον ορισμένων κυβερνήσεων με στόχο την απόκτηση πλεονεκτημάτων σε ισχύ και επιρροή έναντι των αντιπάλων, αυξάνοντας συχνά τους κινδύνους για πολεμική εμπλοκή βάσει της λογικής

της ματαιοδοξίας και των λανθασμένων εκτιμήσεων. Ο Greg Simmons, αξιοποιώντας τη μέθοδο της φαινομενολογίας και την κριτική ανάλυση λόγου επιδιώκει να αναδείξει πώς διαχειρίζεται ο παγκόσμιος δημόσιος χώρος πληροφόρησης, λεκτικά, την παραπάνω διαδικασία βασιζόμενος σε υλικό το οποίο συλλέχθηκε από ανοιχτές πηγές δυτικών Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης.

Παραμένοντας στον χώρο των διεθνών σχέσεων και των πολιτικών επιστημών, το άρθρο του Νεόφυτου Ασπριάδη με τίτλο *Διαχείριση κρίσεων στο εσωτερικό μέτωπο: στρατηγική επικοινωνία και η ρητορική της συσπείρωσης* εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο δομείται σε περιόδους διακρατικών κρίσεων η διαδικασία της συσπείρωσης από τους ηγέτες μιας χώρας με τη χρήση της ρητορικής, ενώ δεν παραλείπει να ασχοληθεί με τη διάσταση της στρατηγικής επικοινωνίας μέσα από τη χρήση ρητορικών στρατηγικών. Η σαφέστατη θεωρητική παρουσίαση του φαινομένου της συσπείρωσης γύρω από τη σημαία και της στρατηγικής επικοινωνίας εικόνων κρατών συνοδεύεται από την περιπτωσιολογική μελέτη δύο διακρατικών συγκρούσεων: α) του πολέμου κατά του Ιράκ από τις ΗΠΑ (2003) και β) την επαναδιαπραγμάτευση του χρέους από την Ελλάδα το 2015 με όρους σύγκρουσης Ελλάδας-Γερμανίας και αναβίωσης αναμνήσεων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, οι οποίες εξύψωσαν το πατριωτικό συναίσθημα. Ο συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι και

στις δύο περιπτώσεις επιτυγχάνεται η δημιουργία της στρατηγικής εικόνας του Εχθρού, πλαισιωμένη από άλλες εικόνες, όπως η εικόνα του βαρβάρου στην περίπτωση του Ιράκ και η εικόνα του ιμπεριαλιστή στην περίπτωση της Γερμανίας.

Χρησιμοποιώντας τα εργαλεία της Λογοϊστορικής Προσέγγισης της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου, οι συγγραφείς του επόμενου άρθρου με τίτλο *Η πρόκνωση του ιστορικού και πολιτικού χρόνου στον ομφαλό της γης: μια κριτική ανάλυση λόγου της Προέδρου της Δημοκρατίας* επιδιώκουν να καταστήσουν ορατά τα πλαίσια νοηματοδότησης των εννοιών πόλεμος-ειρήνη στα χείλη ενός εξέχοντος δημοσίου προσώπου, της Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας, κ. Κατερίνας Σακελλαροπούλου κατά την έναρξη των εργασιών του 7^{ου} Οικονομικού Φόρουμ των Δελφών, το 2022, με αφορμή το ξέσπασμα της ρωσοουκρανικής διαμάχης. Οι συγγραφείς Στέλλα Μπράτιμου, Αγγελική Κουλιανού και Ρούλα Κίτσιου, αναλύουν διεισδυτικά τον λόγο της προέδρου και διαπιστώνουν ότι η ομιλήτρια εργαλιοποιεί τον ιστορικό χρόνο, ώστε να αναδειχθούν στοιχεία της κυρίαρχης εθνικής ιδεολογίας σε ό,τι αφορά τη σύνδεση της Ελλάδας με το αρχαιοελληνικό παρελθόν αλλά και με το ευρωπαϊκό μέλλον μέσα από την κοινωνική κατασκευή του πολέμου και της ειρήνης. Οι συγγραφείς καταλήγουν ότι, ενώ ο πόλεμος παρουσιάζεται ως εξωγενές σύμπλεγμα με τη βία και την ανε-

λευθερία, η ειρήνη κατασκευάζεται ως συνώνυμη της φιλελεύθερης δημοκρατίας και οικονομίας και επομένως ως αξία την οποία προασπίζεται η Ευρωπαϊκή Ένωση και η ελληνική πολιτική.

Στο επόμενο άρθρο με τίτλο *Ζητώντας όπλα στο όνομα της οικογένειας και των ανθρώπων... Η πρώτη κυρία της Ουκρανίας μιλά στο Κογκρέσο για τον ρωσο-ουκρανικό πόλεμο* αναλύεται η ομιλία της Ολένα Ζελένσκα στο αμερικανικό Κογκρέσο στις 20 Ιουλίου 2022 βάσει της θεωρίας δραματισμού του Kenneth Burke και της κριτικής ανάλυσης ανά συστάδες. Η συγγραφέας του άρθρου, Φωτεινή Εγγλέζου, αναδεικνύει τις προεξέχουσες έννοιες της ομιλίας και τον τρόπο με τον οποίο αυτές αξιοποιούνται ρητορικά και στρατηγικά, ώστε η Ζελένσκα να αναπτύξει τη γραμματική των απαιτούμενων κινήτρων και να οδηγήσει το ακροατήριό της στην ταύτισή του με τις ουκρανικές ανάγκες και στην πειθώ του για την αποστολή στρατιωτικής βοήθειας στην Ουκρανία μέσα στο πλαίσιο στρατηγικής συνεργασίας της χώρας της με την Αμερική.

Σε αντιδιαστολή, ο ρωσο-ουκρανικός πόλεμος στο άρθρο *Η ομιλία του Βλαντιμίρ Πούτιν για την 'ημέρα της νίκης: Μια ρητορική ανάλυση* εξετάζεται από τη συγγραφέα του, Βασιλική Αναστασίου, από την πλευρά της Ρωσίας' συγκεκριμένα, από τη θέση του Ρώσου Προέδρου Βλαντιμίρ Πούτιν στο πλαίσιο πανηγυρικής ομιλίας του στην Κόκκινη Πλατεία της Μόσχας στις 9 Μαΐου 2022 με αφορμή

τη νίκη της Σοβιετικής Ένωσης έναντι του Ναζισμού κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η συγγραφέας, χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της νεο-αριστοτελικής ρητορικής κριτικής επιδιώκει να αποκαλύψει τα λανθάνοντα μηνύματα που αναδύονται και να αναδείξει τα ρητορικά μέσα που χρησιμοποιούνται από τον Πούτιν, για να πείσει το ακροατήριό του σχετικά με την ανάγκη διεξαγωγής του ρωσο-ουκρανικού πολέμου, ως ιστορικά ανάλογο με τον αγώνα της Σοβιετικής Ένωσης έναντι της Ναζιστικής Γερμανίας.

Την ανάδειξη της θέσης που κατέχουν η ειρήνη και ο πόλεμος στον πολιτισμό επιδιώκει η τρίτη ενότητα του παρόντος τόμου. Εικότερα, εξετάζεται, ενδεικτικά, η ρητορική κατασκευή του πολέμου και της ειρήνης στο Θέατρο και στη Λογοτεχνία μέσα από την παρουσίαση δύο άρθρων. Στο πρώτο από αυτά, που έχει τον τίτλο *Λόγος, σώμα και αντικείμενο: Ρητορικές αποκωδικοποίησης της θεατρικότητας σχετικά με το θεματικό δίπτυχο 'πόλεμος-ειρήνη'*, η συγγραφέας, Εύη Μάμαλη, αναδεικνύει ότι το θέατρο μέσα από ποικίλες μορφές του (π.χ. θέατρο-ντοκουμέντο, verbatim, επιτέλεση/performance) προσφέρεται για την ανάδειξη θεμάτων πολιτικοινωνικής ευαισθησίας, όπως του πολέμου και της ειρήνης. Η συγγραφέας προβαίνει στη θεωρητική θεμελίωση της σχέσης θεάτρου και ρητορικής, ενώ εμφιατικά τονίζει την κρυμμένη ρητορική στις πτυχές της σωματικότητας και υλικότητας του θεάτρου. Τέλος, προχωρά στην ανάλυση δύο αντιπολεμικών θεα-

τρικών έργων. Ο *Εχθρός* του Νταβίντε Καλί και το έργο *Θάψτε τους Νεκρούς* του Irwin Shaw μέσα από την ανάλυσή τους αναδεικνύουν τους τρόπους με τους οποίους επιτελείται η επονομαζόμενη 'ενσώματη πειθώ'.

Στο επόμενο άρθρο με τίτλο *Η 'Ειρήνη' από την ποιητική πένα του Γιάννη Ρίτσου*, επιδιώκεται η ανάλυση του ποιήματος του Γ. Ρίτσου *Ειρήνη*, σύμφωνα με τη θεωρία του Δομισμού, η οποία εξετάζει τις δομές και τη γλώσσα που εμφανίζονται στο κείμενο για να συντεθεί το νόημά του. Οι συγγραφείς του άρθρου, Ελένη Κωφονικολού και Θεόδωρος Παναγιώτου, με ευαισθησία και σεβασμό, αναδεικνύουν τη γλωσσική αισθητική του ποιήματος, η οποία συνάδει με το ειρηνικό περιεχόμενό του. Το ποίημα ερμηνεύεται ως ένας ύμνος στη ζωή χάρη στην εμπλοκή λέξεων, εικόνων, χρωμάτων και στοιχείων που συνθέτουν την ελληνικότητα της ποίησης του Γ. Ρίτσου.

Ο τόμος κλείνει με ένα αντιπολεμικό παραμύθι από την Πορτογαλία: *Η γυναίκα και ο πολεμιστής*. Χάρη στη γραπτή απόδοσή του από τον αφηγητή Δημήτρη Μάλλη ερχόμαστε αντιμέτωποι με το καλωσόρισμα του πολεμιστή από τη γυναίκα του στο πέρας του πολέμου. Ωστόσο, μέσα από το παραμύθι, στο οποίο λανθάνουν ομηρικά μοτίβα της αναγνώρισης μεταξύ του ζευγαριού συνταιριασμένα με τη συμβολική τριπλή επανάληψη που απαντά στα παραμύθια, αναδεικνύονται εύγλωττα ο πόνος, η αγωνία, η φρίκη, η εγκατάλειψη αγαπημένων προσώπων

και, συνολικότερα, ο ανορθολογισμός του πολέμου που διαταράσσουν συθέμελα την ανθρώπινη υπό-σταση.

Η ελπίδα και επιθυμία όλων των συντελεστών του παρόντος τόμου είναι η ανάγνωσή του να συμβάλει στον εμπλουτισμό των γνώσεων, των θεωρήσεων και των προοπτικών του καθενός και της καθεμίας από εμάς σε σχέση με τα σύνθετα ζητήματα της ειρήνης και του πολέμου αλλά και της ρητορικής που, διαχρονικά, χρησιμοποιείται από δημόσια πρόσωπα, επηρεάζοντας το εκάστοτε ακροατήριο, θετικά ή αρνητικά, σε σχέση με τη λήψη πολιτικών αποφάσεων για σύναψη ειρήνης ή διεξαγωγή πολέμου. Αυτό θα επιτευχθεί με την κριτική προσέγγιση του ιστορικού περικειμένου μέσα στο οποίο αναπτύσσονται κάθε φορά το υπό εξέταση φαινόμενο, οι αιτίες και οι συνέπειές του. Αντίστοιχα, ευελπιστούμε οι αναλύσεις και οι ερμηνείες των συγγραφέων των άρθρων να πυροδοτήσουν στους αναγνώστες και αναγνώστριες νέες ατομικές ερμηνείες και να οδηγήσουν στην αναζήτηση πρόσθετων πηγών και γνώσεων σχετικά με τα εξεταζόμενα ζητήματα. Κυρίως, όμως, ευχόμαστε το βιβλίο να αποτελέσει πηγή έμπνευσης για το πώς ο καθένας και καθεμία από εμάς μπορούμε να συμβάλουμε τόσο στην ατομική όσο και στην κοινωνική μας ζωή στην επίλυση συγκρούσεων και στη διάχυση ρητορικών πρακτικών αλλά και ενεργειών που μαρτυρούν την έμπρακτη δέσμευση και κοπώδη προσπάθειά μας για έναν ειρηνικό κόσμο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Afsaruddin, A. (2020).** The concept of peace in Islam. In Georges Tamer (Ed.) *The Concept of Peace in Judaism, Christianity and Islam* (σσ. 99-158). Berlin: Walter de Gruyter.
- Aikhionbare, E. V. (1991).** War and peace in contemporary international relations. An empirical study of the concept of intermediacy in international law and politics. Dissertation in Political Science submitted to the Graduate Faculty of Texas Tech University.
- Arichea, D.S. (1987).** Peace in the New Testament. *The Bible Translator*, 38(2), 201-206.
- Αριστοτέλης (2009).** Πολιτικά. Εισαγωγή-Σχόλια: Π. Τζιώκα-Ευαγγέλου, Πρόλογος: Γ. Πλάγγεσης, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Αριστοφάνης (1980).** Λυσιστράτη. Πάπυρος.
- Aron, R. (2003[1966]).** *Peace and War: A Theory of International Relations*. London: Transaction Publishers.
- Augustine of Hippo (1887).** *De Civitate Dei Contra Paganos* [City of God against the Pagans]. In Philip Schaff (Ed.), *Nicene and Post-Nicene Fathers*. Buffalo: Christian Literature Publishing Co.
- Βαλλιάνος, Π.Σ. (2005).** Ο πόλεμος ως ηθικό πρόβλημα: Μια σύντομη αναφορά στις φιλοσοφικές πηγές. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 25, 83-96.
- Babst, D.V. (1972).** A force for peace. *Ind. Res*, 14, 55-58.
- Boulding, K. E. (1962).** *Conflict and Defense*. Harper and Row.
- Boulding, K.E. (1978).** *Stable Peace*. Austin, Tex.: University of Texas Press.
- Boulding, E. (1998/1999).** Peace culture: The problem of managing human difference. *Cross Currents*, 48(4), 445-457.
- Bose, A. (1981).** A Ghandean perspective on peace. *Journal of Peace Research*, 2(XVIII), 159-164.
- Cartwright, M. (2018).** Ancient Greek warfare. *World History Encyclopedia*. Ανακτήθηκε στις 28/04/2023 από το ακόλουθο link: https://www.worldhistory.org/Greek_Warfare/
- Cicero (2007).** *Philippics 3-9*. Vol. I, Trans: Gesine Manuwald. Walter de Gruyter.
- Clausewitz (von), C. (1918).** *On War*, Vol. 1 (trans. Col. J.J. Graham). London: Kegan Paul, Trench, Trubner & C.
- Crick, N. (2014).** *Rhetorical Public Speaking*. Boston: Pearson.
- De Romilly, J. (1999).** Guerre et paix entre cites. In Jean-Pierre Vernant (Ed.) *Problèmes de la Guerre en Grèce Ancienne* (pp. 274-283). Paris: Seuil.
- Deutsch, K.W. (1986).** Discussions on "The Causes of War" by Michael Howard. In Oyvind Osterud (Ed.). *Studies of War and Peace*. Oslo: Norwegian University Press.
- Δουργούτη, Μ. (2014).** Τα όπλα και οι τακτικές μάχης στην αρχαία Ελλάδα. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Πατρών, Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Φιλολογίας. Ανακτήθηκε στις 29/04/2023 από το ακόλουθο link: <https://nemertes.library.upatras.gr/items/3ac3c810-71b0-4b99-aec1-8e3af3ae681d>
- Eagleton, Cl. (1933).** The attempt to define war. *International Conciliation*, 291, 1-56.
- Ηρόδοτος (2018).** *Ιστορίες*. Αθήνα: University Studio Press.
- Ησίοδος (2005).** Έργα και Ημέραι. Ένα έπος με διαχρονική και πανανθρώπινη αξία. Πύρινος Κόσμος.
- Ησίοδος (2007).** *Θεογονία*. Παπαδήμας.
- Gagarin, M. (2002).** *Antiphon the Athenian*. Austin.
- Galtung, J. (1969).** Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research*, 3, 167-191.
- Galtung, J. (1973).** La science de la paix: Historique et perspectives. *Science et Paix*, 1, 38-63.
- Goldsworthy, A. (2016).** *Pax Romana: War, Peace and Conquest in the Roman World*. New Haven and London: Yale University Press.
- Gregory, J. (1991).** *Euripides and the Instruction of the Athenians*. Ann Arbor.
- Grotius, H. (2013).** *On the Law of War and Peace*. Cambridge University Press.
- Guthrie, W.K.C. (1971).** *The Sophists*. Cambridge.
- Θουκυδίδης (1960).** *Θουκυδίδου Ιστορίες*. I-II. Μτφρ: Ε.Κ. Βενιζέλος (2η έκδοση). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Θουκυδίδης (1962).** *Θουκυδίδου Ιστορία*. Πρόλογος, Μετάφραση, Σχόλια. (Εισαγωγή: Ι.Θ. Κακρυδής. I-IV, Μτφρ: Ε. Λαμπριδίη). Αθήνα: Γκοβόστης.

- Hall, A. (2018).** Incomplete peace and social stagnation: Shortcomings of the Good Friday Agreement. *Open Library of Humanities*, 4(2): 7, 1-31.
- Hall, W.E. (1924).** *A Treatise on International Law*. (8th ed). Oxford: Oxford University Press.
- Hamilton, C.D. (1979).** Sparta's Bitter Victories: Politics and Diplomacy in the Corinthian War. Ithaca NY.
- Hill, M.A. (1995).** What the principle of self-determination means today. *ILSA Journal of International & Comparative Law*, 1(1), 120-133.
- Höffe, O. (2010).** Hobbes's career and philosophical development. In *Thomas Hobbes* (σσ. 19-56). Suny Press.
- Husby, T.K. (2009).** Justice and the justification of war in ancient Greece: Four authors. Classics Honors Papers. Connecticut College. New London, Connecticut.
- Ισοκράτης (2000).** *Περί Ειρήνης*. Εισαγωγή, Μετάφραση, Σχόλια: Δ. Αντωνίου. Αθήνα: Κάκτος.
- Isaacs, A. (2020).** The concept of peace in Judaism. In Georges Tamer (Ed.) *The Concept of Peace in Judaism, Christianity and Islam* (σσ. 1-44). Berlin: Walter de Gruyter.
- Johnson, G.L. (1976).** *Conflicting Concepts of Peace in Contemporary Peace Studies*. Sage Professional Papers in International Studies. Sage Publications.
- Juchler, I. (2018).** Thucydides: The Melian Dialogue. Στο *Political Narrations* (σσ. 35-56). Dordrecht: Springer.
- Kant, I. (1992).** *Για την Αιώνια Ειρήνη*. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Kissinger H. (1994).** *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster.
- Kleffner, J.K. (2013).** Scope of application of international humanitarian law. In Dieter Fleck (ed.) *The Handbook of International Humanitarian Law* (σσ. 70-78). Oxford: Oxford University Press.
- Locke, J. (1823).** *Two Treatises of Government*. Vol. V. London: Thomas Tegg; W. Sharpe and Son.
- Maine, Sir H. J. S. (1888).** *International Law: A Series of Lectures Delivered before the University of Cambridge*. Cambridge.
- Mallet, J-A. (2017).** War and peace in Plato's political thought. *The Philosophical Journal of Conflict and Violence*, 1(1), 87-95.
- McNair, A.D. (1925).** The legal meaning of war, and the relation of war to reprisals. Transactions of the Grotius Society. *Problems of Peace and War, Papers Read before the Society in the Year 1925* (pp. 29-51). Cambridge: Cambridge University Press.
- Melko, M. (1973).** *52 Peaceful Societies*. Ontario: Canadian Peace Research Institute Press.
- Mossé, Cl. (1995).** *Politique et Société en Grèce Ancienne*. Paris: Aubier.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2003).** *Λεξικό Νεολληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Newey, G. (2008).** Leviathan and international relationships. In *GuideBook to Hobbes and Leviathan* (σσ. 160-175). London And New York. Routledge.
- O'Donoghue, A. (2011).** Splendid isolation: International humanitarian law, legal theory and the international legal Order. *Yearbook of International Humanitarian Law*, 107(1), 107-131.
- Oppenheim, L. (1908).** The science of international law; Its task and method. *The American Journal of International Law*, II, 313-357.
- Ostwald, M. (1996).** Peace and war in Plato and Aristotle. *Scripta Classica Israelica*, XV, 102-118.
- Piccirilli, L. (1973).** *Gli Arbitrati Interstatali Greci*. Florence.
- Plato (1997).** *Complete Works* (Edited by John M. Cooper). Hackett Pub Co.
- Πλάτων (χ.χ.).** *Αλκιβιάδης*. (Επιμ: Γ. Κορδάτος & Ευ. Παπανούτσος, Μτφρ: Ε. Λιακάκος). Αθήνα: Δαίδαλος Ι. Ζαχαρόπουλος.
- Πλάτων (χ.χ.).** *Νόμοι Α' τόμος*, Βιβλίο Α'. Εισαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια: Η. Π. Νικολούδης). Αθήνα: Δαίδαλος, Ι. Ζαχαρόπουλος.
- Πλάτων (1939).** *Φαίδων ή Περί Ψυχής*. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια. Μτφρ. Ε. Παπανούτσος. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος.
- Πλάτων (1993).** *Πολιτικός, Ή Περί Βασιλείας*. Αθήνα: Κάκτος.
- Πλάτων (1993).** *Λάχης ή Περί Ανδρείας*. Αθήνα: Κάκτος.
- Πλάτων (2009).** *Πρωταγόρας*. (Πρόλογος-Μετάφραση: Η. Σπυρόπουλος). Εκδόσεις Ζήτηρος.
- Raaflaub, K.A. (2016a).** Abhorring war, yearning for peace: The quest for peace in the ancient world. In Kurt A. Raaflaub

- (Ed.) *Peace in the Ancient World Concepts and Theories* (σσ. 12-42). John Wiley & Sons, Ltd.
- Raaflaub, K.A. (2016b).** Greek concepts and theories of peace. *Peace in the Ancient World Concepts and Theories* (σσ. 122-157). John Wiley & Sons, Ltd.
- Ray J.L. (1997).** The democratic path to peace. *Journal of Democracy*, 8, 49-64.
- Ray, J.L. (1998).** Does democracy cause peace? *Annual Review of Political Science*, 1, 27-46.
- Reimer, L.E., Schmitz, C.L., Janke, E.M., Askerov, A., Strahl, B.T. & T. G. Matyók (2015).** *Transformative Change. An Introduction to Peace and Conflict Studies*. Lexington Books.
- Reves, E. (1945).** *The Anatomy of Peace*. New York: Harper & Row.
- Richardson, L.F. (1960).** *Statistics of Deadly Quarrels*. Pittsburgh, Penn.: The Boxwood Press.
- Rummel, R.J. (1979).** *Understanding Conflict and War* (Vol 4). Beverly Hills, Cal.: Sage Publications.
- Rummel, R.J. (1995).** Democracies are less warlike than other regimes. *European Journal of International Relations*, 1(4), 457-479.
- Rupp, M.G. (1924).** Hugo Grotius and his place in the history of international peace. *The Catholic Historical Review*, 10(3) 358-366.
- Sage, M.M. (1996).** *Warfare in Ancient Greece. A Sourcebook*. London: Routledge.
- Schwartzman, M. (2005).** The relevance of Locke's religious arguments for toleration. *Political Theory*, 33(5), 678-705.
- Strauss, B.S. (1986).** *Athens after the Peloponnesian War*. Ithaca NY.
- Stümke, V. (2020).** The concept of peace in Christianity. In Georges Tamer (Ed.) *The Concept of Peace in Judaism, Christianity and Islam* (σσ. 45-98). Berlin: Walter de Gruyter.
- Syde, H. (2002).** Plato: The necessity of war, the quest for peace, *Journal of Military Ethics*, 1(1), 36-44.
- Tamkoc, M. (1963).** *Political and Legal Aspects of Armistice Status*. Ankara: Faculty of Administrative Sciences.
- Tanabe, J. (2016).** Buddhism and peace theory: Exploring a Buddhist inner peace. *International Journal of Peace Studies*, 21(2), 1-14.
- Thucydides. (1986).** *History of the Peloponnesian War*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Thukydides. (2009).** *The Peloponnesian War*. A new translation by Martin Hammond. New York: Oxford University Press.
- Tod, M.N. (1913).** *International Arbitration amongst the Greeks*. Oxford.
- Verzijl, J. H. W. (1978).** *International Law in Historical Perspective*. Leiden: Sijthoff and Noordhoff.
- Walzer, M. (2006).** *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*. New York: Basic Books.
- Wees, H. (2004).** *Greek Warfare: Myths and Realities*. London: Duckworth.
- West, M.L. (ed.) (1992).** *Iambi et Elegi Graeci ante Alexandrum Cantati*. 2nd edn. Oxford.
- Whitehead, D. (1990).** *Aineias the Tactician. How to Survive under Siege*. Oxford.
- Williams, R.E. (2015).** Arts and letters, war and peace. What painters and poets can teach us about international politics. *Military Review*, 90-104.
- Wilson, G. G. (1932).** Commentary. *American Journal of International Law*, XXVI, 327-328.
- Wright, Q. (1926).** Change in the conception of war. *American Journal of International Law*, XVIII, 755-767.
- Yutang, L. (1948).** *The Wisdom of Laotse*. New York: Random House.
- Zampaglione, G. (1973).** *The Idea of Peace in Antiquity*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Zwitter, A. & Hoelzl, M. (2014).** Augustine on war and peace. *Peace Review*, 26(3), 317-324.
- _____. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977, *International Humanitarian Law Databases*. Το κείμενο αντλήθηκε από τον ακόλουθο σύνδεσμο: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/title/-commentary/1987?ActiveTab=undefined>. Ημερομηνία τελευταίας προσπέλασης: 28/04/2023.

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ
ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ
ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

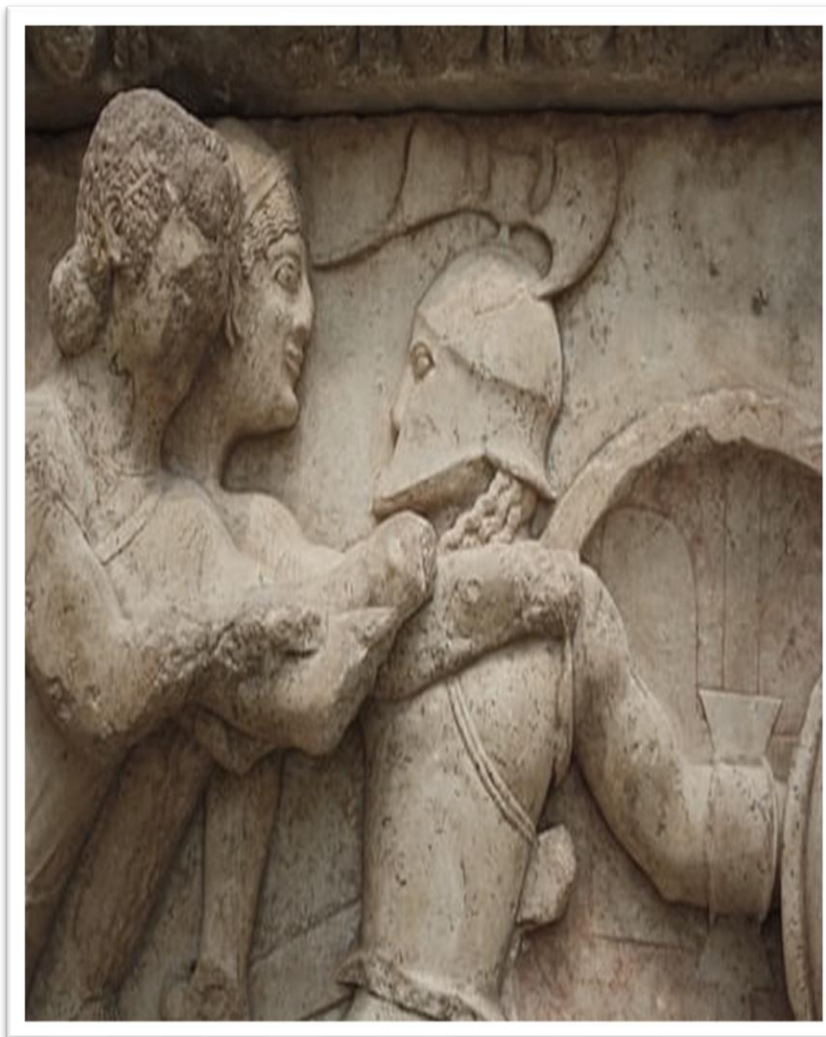
Η ΕΙΡΗΝΗ ΤΟΥ ΦΙΛΟΚΡΑΤΗ (346 Π.Χ.) ΚΑΙ Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗⁱ

Αθανάσιος Αγγ. Ευσταθίου

aefstath1@gmail.com

Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Κοσμήτορας Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών
Διευθυντής του Εργαστηρίου Μελέτης του Αρχαίου
Κόσμου

Οι Θεοί πολεμούν τους Γίγαντες, Δελφοί

Πηγή: https://www.worldhistory.org/Greek_Warfare/

Περίληψη: Η Ειρήνη του Φιλοκράτη (346 π.Χ.) μεταξύ Αθήνας και Φιλίππου υπήρξε μία αναγκαστική διπλωματική εξέλιξη για την Αθήνα. Με τη σύναψη της ειρήνης δημιουργήθηκε αρχικώς μία ατμόσφαιρα αστήρικτης αισιοδοξίας ότι η επεκτατική πολιτική του Φιλίππου, κυρίως όσον αφορά στα συμφέροντα της Αθήνας, θα μπορούσε να ανασταλεί. Η διάψευση των προσδοκιών, όμως, δημιούργησε δυσφορία, και αναζητήθηκαν πολιτικές ευθύνες από τους πρωταγωνιστές της διπλωματικής αυτής αποτυχίας. Στη δίκη εναντίον του Αισχίνη με κατηγορούμενο τον Δημοσθένη (343 π.Χ.) (βλ. τους λόγους των δύο ρητόρων *Περί της Παραπρεσβείας*), ο Αισχίνης αναγκάζεται να παραδεχτεί την υποστήριξη που πρόσφερε για την αποδοχή και την ψήφιση της Ειρήνης από την Εκκλησία του Δήμου. Ενδιαφέρουσα η ρητορική τεχνική που χρησιμοποιεί, την οποία ονομάζω ρητορική της ειλκρινείας. Ακολουθεί μία δεύτερη δίκη με κατηγορούμενο τον Αισχίνη και κατηγορούμενο τον Δημοσθένη το 330 π.Χ. (βλ. τον λόγο του Αισχίνη *Κατά Κτησιφώντα* και την απολογία του Δημοσθένη *Περί του Στεφάνου*) όπου θίγονται τα ίδια γεγονότα αλλά με αντίστροφη σχέση: κατηγορείται ο Δημοσθένης για τη συμμετοχή του στη σύναψη της ειρήνης. Οι διαπραγματεύσεις ειρήνης στις 18 και 19 Ελαφηβολιών (346 π.Χ.) φέρνουν στο φως τη δυναμική της πολιτικής αντιπαράθεσης στην κλασική Αθήνα, τον τρόπο με τον οποίο οι πολιτικές ομάδες οργανώνονται, προκειμένου να επιτύχουν τη μέγιστη δυνατή επιρροή.

1. Η Αθήνα πριν από την Ειρήνη του Φιλοκράτη

Όταν μετά το 355 π.Χ. η Αθήνα επιζητούσε την οικονομική ανάκαμψη μετά τον μάλλον αποτυχημένο Συμμαχικό Πόλεμο (357-355 π.Χ.), αντιμετώπισε σκληρά διλήμματα οικονομικά, πολιτικά, στρατιωτικά. Εμφανίστηκε στο πολιτικό προσκήνιο ο Εύβουλος, ο οποίος πρότεινε τους όρους της ειρήνης που τερμάτισε τον Συμμαχικό πόλεμοⁱⁱ. Μετά απ' αυτό, ο Εύβουλος εξελέγη Επίτροπος του Θεωρικού Ταμείου για τέσσερα χρόνια (354-350 π.Χ.) και πρότεινε ένα νόμο, που έγινε αποδεκτός από την Εκκλησία του Δήμου, σύμφωνα με τον οποίο όλο το πλεονάζον εισόδημα έπρεπε να κατατίθεται στο εν λόγω Ταμείο. Μεταφορά χρημάτων από το Θεωρικό στο Στρατιωτικό Ταμείο πραγματοποιήθηκε μόνο το 339 π.Χ., πριν από τη Χαιρώνεια (338 π.Χ.). Την ίδια εποχή, το 352 π.Χ., ξεκίνησε μία εκστρατεία για την ανάκτηση της Χερσονήσου, μία εκστρατεία που στόχο είχε την εξασφάλιση της οδού των σιτηρών που προέρχονταν από τη Μαύρη θάλασσαⁱⁱⁱ. Αυτό ήταν πρωτίστης σημασίας για τον τεράστιο πληθυσμό της Αττικής. Έτσι, η καλή οικονομική διαχείριση, συνδυασμένη με μία καλή αμυντική στρατηγική, η οποία δεν περιελάμβανε περιττές στρατιωτικές επιχειρήσεις, ήταν τα βασικότερα χαρακτηριστικά της πολιτικής του Εύβουλου.

Ωστόσο, υπήρχαν άλλες πολιτικές ομάδες, οι οποίες επιχειρήσαν να εναντιωθούν στον Εύβουλο και ανάμεσα σε αυτούς δεν έλειπε ο Δημοσθένης. Παρόλο που το 354 π.Χ.,

στον λόγο του προς την Εκκλησία του Δήμου *Περί των Συμμοριών*, είχε υποστηρίξει την πολιτική του Εύβουλου να αποφευχθεί ο πόλεμος με την Περσία, αργότερα αποστασιοποιήθηκε από τον Εύβουλο. Το 353 π.Χ. πρότεινε, ενάντια στον Εύβουλο, επέμβαση στην Πελοπόννησο, και το 351 π.Χ., επέμβαση στη Ρόδο^{iv}.

Λίγο μετά την πτώση της Ολύνθου (348 π.Χ.), ο Εύβουλος πρότεινε ένα ψήφισμα^v στην αθηναϊκή Εκκλησία του Δήμου να αποστείλουν πρεσβείες στα ελληνικά κράτη, για να σχηματίσουν ένα συνασπισμό εναντίον του Φιλίππου^{vi}. Ο στόχος αυτού του συνασπισμού ήταν ένας δυναμικός πόλεμος εναντίον του Φιλίππου· εν πάση περιπτώσει η συγκέντρωση όλων των ελληνικών κρατών εναντίον ενός κοινού εχθρού ήταν πολύτιμη, αφού ένα ενωμένο μέτωπο κατά του Φιλίππου θα μπορούσε να διαπραγματευτεί την ειρήνη με καλύτερους όρους σε σχέση με μία μόνον πόλη όπως η Αθήνα ή η Σπάρτη. Επιπλέον, μπορεί κανείς να δει σ' αυτό μία σοβαρή προσπάθεια εκ μέρους της Αθήνας να συναθροίσει τις δυνάμεις της και να αναδιοργανώσει τη Δεύτερη Ναυτική Συμμαχία της μετά το τέλος του Συμμαχικού Πολέμου το 355 π.Χ.

Ας σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι το 378/377 π.Χ. η Αθήνα είχε σχηματίσει τη Δεύτερη Ναυτική Συμμαχία της εναντίον της Σπάρτης. Μετά το 371 π.Χ., η συμμαχία έπρεπε να αντιμετωπίσει το νέο κίνδυνο των Θηβών, και τώρα που η Μακεδονία είχε γίνει ο καινούριος εχθρός, η συμμα-

χία έπρεπε να επανιδρυθεί και να θέσει τους νέους στόχους της. Ο Αισχίνης εργάστηκε σκληρά για να προβάλλει αυτή την πολιτική του Εύβουλου, αλλά οι χειρισμοί του Φιλίππου στα ελληνικά κράτη, όπως στην Αρκαδία, δημιούργησαν γι' αυτόν ένα ευνοϊκό κλίμα. Ήταν μία ιδιαίτερα δύσκολη εποχή για τους Αθηναίους να πολεμήσουν τον Φίλιππο, αφού ήταν αναμενόμενη μία ισχυρή εναντίωση από ομάδες ευνοϊκές προς αυτόν σε όλα τα ελληνικά κράτη. Πιθανόν, αυτή η διπλωματική πρόταση του Εύβουλου δεν βασίστηκε σε κάποια σοβαρή ελπίδα πως ο επίδοξος συνασπισμός θα αντιμετώπιζε τον Φίλιππο στο πεδίο της μάχης· αλλά το εναλλακτικό σχέδιο σύναψης μίας πιο ευνοϊκής ειρήνης παρέμεινε μία προσδοκώμενη και, ίσως, ανομολόγητη έκβαση.

1α. Οι συνομιλίες ειρήνης (18 και 19 Ελαφηβολιών) και η Εκκλησία του Δήμου στις 25 Ελαφηβολιών^{vii}

Στις 18 και 19 του Ελαφηβολιών η αθηναϊκή Εκκλησία του Δήμου συζήτησε το ζήτημα της ειρήνης και της συμμαχίας με τον Φίλιππο, και, κατά την 25^η του ίδιου μήνα, σε άλλη συνεδρίαση της Εκκλησίας, η Αθήνα και οι σύμμαχοί της στη Β' Αθηναϊκή Συμμαχία έδωσαν τους όρκους της συνθήκης. Κατά τη συζήτηση αυτή στις 25 Ελαφηβολιών, στην οποία συμμετείχαν και οι Σύμμαχοι των Αθηνών, τέθηκε ένα σχέδιο ψηφίσματος από τους τελευταίους σύμφωνα με το οποίο καμία απόφαση δεν έπρεπε να ληφθεί πριν την επιστροφή των πρεσβειών^{viii}, και ότι συμφωνία

μπορούσε να επιτευχθεί μόνο για την περίπτωση *Κοινής Ειρήνης*, χωρίς συμμαχία. Την πρόταση αυτή φαίνεται να έθεσε ο Δημοσθένης στον αντιπρόσωπο του Φιλίππου, Αντίπατρο, ο οποίος φάνηκε ανένδοτος^{ix}. Παρά την προσπάθεια του Κριτοβούλου να δώσει τους όρκους και εκ μέρους του Κερσοβλέπτη, και, παρά την υποστήριξη που έλαβε από μερίδα του αθηναϊκού Δήμου, το αίτημά του απερρίφθη^x.

1β. Οι όροι της ειρήνης

Οι τελικοί όροι της ειρήνης του 346 π.Χ. ήταν οι εξής:

- i) Ειρήνη και συμμαχία μεταξύ της Αθήνας και της Μακεδονίας. Σύμφωνα με τους όρους της συμμαχίας, η Αθήνα και οι σύμμαχοί της υποχρεούνταν να λαμβάνουν μέρος σε οποιαδήποτε στρατιωτική επιχείρηση επέλεγε ο Φίλιππος^{xi}. Είναι προφανές ότι η Αθήνα μπορούσε να υποχρεωθεί να επιτεθεί ακόμα και στη Φωκίδα, την Άλο^{xii} και στον Κερσοβλέπτη, αν αποφάσιζε ο Φίλιππος να τους επιτεθεί.
- ii) Η ισχύς της συνθήκης επεκτεινόταν και στους συμμάχους της Αθήνας που ανήκαν στη Β' Αθηναϊκή Συμμαχία, και στους συμμάχους της Μακεδονίας. Ο όρος αυτός απέκλειε αυτομάτως τη Φωκίδα και την Άλο, οι οποίοι ήταν μεν σύμμαχοι της Αθήνας, αλλά όχι και μέλη της Β' Αθηναϊκής Συμμαχίας.
- iii) Το καθεστώς των αθηναϊκών και των μακεδονικών κτήσεων διατηρήθηκε, αφού η αρχή του *uti possidetis*^{xiii} ή-

ταν καθοριστική για τον διακανονισμό. Το αποτέλεσμα ήταν ότι η Αθήνα εγκατέλειπε τις εδαφικές διεκδικήσεις της στην Αμφίπολη, την Πύδνα και τις άλλες περιοχές που κατέχονταν πλέον από τον Φίλιππο. Οι Αθηναίοι δεν ήταν καθόλου ευχαριστημένοι από τη ρήτρα αυτή και αυτός ήταν ο λόγος για τις αποστολές του Ηγησίππου στον Φίλιππο.

iv) Κατά τη διάρκεια των διαβουλεύσεων για την ειρήνη, ο Φίλιππος έδωσε τον λόγο του ότι δε θα εκστράτευε εναντίον των Αθηναϊκών κτήσεων στη Χερσόνησο. Τέλος, τα δύο μέρη επρόκειτο να συνεργασθούν για τη διαφύλαξη της ελευθερίας των θαλασσών και την καταστολή της πειρατείας^{xiv}.

1γ. Οι ελπίδες διαψεύστηκαν

Ακόμη και το 346 π.Χ., κατά την υπογραφή της ειρήνης του Φιλοκράτη μεταξύ Αθήνας και Φιλίππου φαίνεται ότι ο Κερσοβλέπτης, ο Θράκας βασιλιάς δεν υπήρξε σε καμία περίπτωση μόνιμος και πιστός φίλος των Αθηναίων και ότι τη στιγμή εκείνη της υπογραφής δεν ανήκει στους συμμάχους της Β' Αθηναϊκής συμμαχίας· μάταια ο Κερσοβλέπτης προσπάθει, έστω και την τελευταία στιγμή, να συμπεριληφθεί στον κατάλογο των συμμάχων (πρβλ. [...] *συναναγραφῆναι Κερσοβλέπτην ἐν τοῖς ὑμετέροις συμμαχοῖς*, στον Αισχίνη, *Περὶ παραπρ.* 83.4-5). Η προσπάθεια του Κερσοβλέπτη να ενταχθεί στη Β' Αθηναϊκή συμμαχία περίπου τριάντα χρόνια μετά την ίδρυσή της, αποκαλύπτει ότι ένα

τέτοιο αίτημα μπορούσε να θεωρηθεί συνηθισμένο και όχι αντίθετο στην κοινή πρακτική. Σωζόμενες επιγραφές που καταγράφουν συνθήκες ανάμεσα στην Αθήνα και στους συμμάχους της με κάποια ξένη δύναμη, δείχνουν ότι οι σύμμαχοι της Αθήνας δεν είναι καταγεγραμμένοι ονομαστικώς· έτσι, το απαρέμφατο *συναναγραφῆναι* στο κείμενο του Αισχίνη δεν πρέπει να αναφέρεται στην εγγραφή του ονόματος του Κερσοβλέπτη σε μία στήλη που καταγράφει τους όρους της συνθήκης ανάμεσα στην Αθήνα και στον Φίλιππο^{xv}. Όσον αφορά στις κατηγορίες που ο Αισχίνης (βλ. *Περὶ παραπρ.* 82-90, 3.64 κ.εξ. και 3.73 κ.εξ.) και ο Δημοσθένης (βλ. *Περὶ παραπρ.* 174 και 181) απευθύνουν ο ένας στον άλλο σχετικά με την προδοσία εις βάρος του Κερσοβλέπτη, είναι πολύ πιθανό ότι δεν είναι τίποτε περισσότερο από ρητορικό μέσο. Αντανακλούν δε αυτές οι κατηγορίες την πολιτική και προσωπική τους εχθρότητα. Δεδομένου ότι η Αθήνα ήθελε να συνάψει ειρήνη με τον Φίλιππο, και ο Φίλιππος πρότεινε σαφώς τον αποκλεισμό του Κερσοβλέπτη ως όρο της συνθήκης, δεν ήταν πρακτικό για κανέναν να διακινδυνεύσει την ειρήνη, εντάσσοντας τον Κερσοβλέπτη στην ειρήνη του Φιλοκράτη. Αλλά, μετά από λίγο, και ειδικά αφότου η ειρήνη του Φιλοκράτη κατέστη δυσμενής για την Αθήνα (δηλ. το 343 π.Χ.), ο αποκλεισμός του Κερσοβλέπτη ήταν ζήτημα που οι Αθηναίοι αντιμετώπισαν με δυσαρέσκεια και τόσο ο Δημοσθένης όσο και ο Αισχίνης προσπάθησαν να αποποιηθούν την ευθύνη, η οποία πολύ πιθανόν προέκυπε από τη συμμετοχή τους

στην προώθηση της εν λόγω ειρήνης. Από την άλλη πλευρά, μπορούμε επίσης να δούμε τη λογική του Κερσοβλέπτη: γνωρίζει ότι απομακρύνεται, ότι ο Φίλιππος θέλει τη Θράκη και, έπειτα, ότι οι Αθηναίοι πολιτικοί δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν τον Φίλιππο. Πιθανόν, οι Αθηναίοι πολιτικοί να ελπίζουν ότι ο Κερσοβλέπτης μπορεί να είναι ικανός να αντισταθεί, αλλά μάλλον δεν του έχουν πολλή εμπιστοσύνη, ενώ ο ίδιος ο Κερσοβλέπτης γνωρίζει ότι είναι έξω από την πολιτική ατζέντα των Αθηναίων πολιτικών και ότι δεν πρόκειται να περιληφθεί στη συνθήκη ειρήνης^{xvi}.

Για να κατανοήσουμε καλύτερα το ζήτημα της σχέσης της Αθήνας με τον Κερσοβλέπτη θα πρέπει να αντιληφθούμε ότι η Αθήνα είχε ζωτικά συμφέροντα στην περιοχή της Χερρονήσου, ενώ έκδηλη ήταν η ανησυχία των Αθηναίων για τις κινήσεις του Φιλίππου στην νευραλγική για εκείνους περιοχή. Ο Δημοσθένης αργότερα (το 341 π.Χ.) στον λόγο του *Περί των εν Χερρονήσω* (8.2) εκφράζει τους φόβους του για τις προθέσεις του Φιλίππου.

Η περιοχή της Αττικής ήταν ιδιαίτερος εξαρτημένη από την εισαγωγή δημητριακών κατά τον 5ο και τον 4ο αι. Το θέμα του εφοδιασμού σε σιτηρά αποκτά διαστάσεις σημαντικότητας ζητήματος που ισοδυναμεί με το ζήτημα της εθνικής ασφάλειας^{xvii}.

Σύμφωνα με τις πηγές, η Αθήνα κατά τον 5ο και 4ο αι. π.Χ. δεν υπήρξε ποτέ αυτάρκης σε σιτηρά, γεγονός που την εξαναγκάζει να εξασφαλίζει την τροφοδοσία της από περιοχές εκτός Αττικής, καλύπτοντας με τις εισαγωγές αυτές ποσοστό ίσως και άνω του 50% του συνόλου των αναγκών της. Αν και η Εύβοια, πριν και κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου υπήρξε η σημαντικότερη πηγή εισαγωγής σιτηρών, κατά τον 4ο αι. ο Εύξεινος πόντος και το βασίλειο του Βοσπόρου, σταδιακά, αποκτούν τη μεγαλύτερη σημασία.

Στο πλαίσιο αυτό οι διπλωματικές προσπάθειες των Αθηναίων θέτουν ως κύριο στόχο την εξασφάλιση ικανών ποσοτήτων σιτηρών κυρίως από τις περιοχές της Μαύρης Θάλασσας· ένα οργανωμένο πρόγραμμα διπλωματικών επαφών με τους ηγεμόνες των περιοχών του Εύξεινου Πόντου και της Θράκης αναπτύσσει δεσμούς φιλίας και στενής συνεργασίας με τις περιοχές αυτές. Τα ψηφίσματα της εκκλησίας του δήμου, με τα οποία αποδίδονται τιμές στους ηγεμόνες του Βοσπόρου Σπάρτακο, Παιρισάδη και Απολλώνιο, γιους του Λεύκωνα, εντάσσονται στο πλαίσιο αυτού του διπλωματικού προγράμματος και φέρουν στο φως άμεσα ή έμμεσα την αγωνιώδη προσπάθεια της Αθήνας να επιτύχει τον ανεφοδιασμό της με σιτηρά.

Επιπλέον, η εξωτερική πολιτική της Αθήνας καθόλη τη διάρκεια του 4ου αι. π.Χ. αποδεικνύει ότι τα τρία νησιά του Αιγαίου πελάγους (Ιμβρος, Λήμνος και Σκύρος) αποτε-

λούσαν θέσεις στρατηγικής σημασίας. Η Λήμνος και η Ίμβρος, σιτοπαραγωγές νήσοι και οι ίδιες, ήδη από τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον της Αθήνας, όταν κατά την Ιωνική επανάσταση (490 π.Χ.) ο Μιλτιάδης τις εντάσσει στην αθηναϊκή επικράτεια. Στη δεκαετία του 450 π.Χ., μάλιστα, η Αθήνα εγκαθιστά κληρουχίες και στα δύο νησιά. Η Σκύρος, εξάλλου, κατακτήθηκε από τον Κίμωνα το 475 π.Χ. Η αθηναϊκή κληρουχία που ιδρύθηκε στο νησί, απολαμβάνει το προνόμιο να μην πληρώνει φόρους στην Α' Αθηναϊκή συμμαχία.

Τα τρία αυτά νησιά μετά το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου (403 π.Χ.) και για ένδεκα περίπου χρόνια έως το 392 π.Χ. περιήλθαν στην κατοχή της Σπάρτης· έκτοτε συνέχισαν να βρίσκονται σε αθηναϊκά χέρια σχεδόν χωρίς διακοπή μέχρι το 322 π.Χ., ακόμη και μετά τη μάχη της Χαιρώνειας, όταν και πάλι αναγνωρίστηκαν ως αθηναϊκές κτήσεις. Στη σημαντική συνθήκη μεταξύ ελληνικών πόλεων και Περσίας, την *Ειρήνη του Βασιλέως*, σε ένα ευρύτερο πλαίσιο διευθέτησης των σχέσεων Αθήνας, Σπάρτης, Θήβας, ελληνικών πόλεων της Μ. Ασίας και Περσίας, και παρά τους εγγενείς περιορισμούς και τις δυσχέρειες στις οποίες μία πολυμερής συμφωνία εγγράφεται, η Αθήνα φροντίζει ως σαφές και μοναδικό της προνόμιο να εξασφαλίσει την κυριαρχία της στην Ίμβρο, τη Λήμνο και τη Σκύρο. Εν τέλει, η μεγάλη ανάγκη εισαγωγής σιτηρών από τις περιοχές της Σκυθίας και του Εύξεινου πόντου επιβάλλει ένα

συγκεκριμένο πλαίσιο για την άσκηση της αθηναϊκής εξωτερικής πολιτικής· η Αθήνα φροντίζει κατά τις διαπραγματεύσεις, όταν της επιτρέπεται και όχι χωρίς κόστος, να εξασφαλίζει την κυριαρχία της στα τρία νησιά, ώστε να είναι δυνατή και ακώλυτη η διέλευση των σιταγωγών πλοίων από τη Μαύρη Θάλασσα προς στην Αθήνα. Κατά καιρούς η δυνατότητά της να ελέγχει τα νησιά απειλείται και κατά συνέπεια μια ατμόσφαιρα πανικού αποτυπώνεται στα κείμενα της εποχής και ιδιαίτερα στους ρητορικούς λόγους. Είναι, λοιπόν, προφανές το συμπέρασμα ότι η εξωτερική πολιτική της Αθήνας, όταν οι τολμηρές διεκδικήσεις ακυρώνονται και τα μεγάλα οράματα φθίνουν, περιορίζεται στην εξασφάλιση των τριών αυτών νησιών και άλλων μεμονωμένων περιπτώσεων, διότι προέχει η ικανοποίηση των ζωτικών αναγκών της πόλης, εκ των οποίων βασική είναι και ο επισιτισμός^{xviii}.

2.' Ιστορικές αναφορές και ρητορική σκοπιμότητα Αισχίνη, *Περί της παραπρεσβείας* §§ 70-79^{xix}

Άκρως ενδιαφέρουσα η αντιμετώπιση μίας αποτυχημένης συνθήκης ειρήνης, εν προκειμένω της Ειρήνης του Φιλοκράτη, ο ρόλος των πρωταγωνιστών, οι ευθύνες που έχουν για τη σύναψη της συνθήκης και η εκ των υστέρων ρητορική διαχείριση της δυσφημισμένης πια ειρήνης. Η επιλογή τμήματος του ρητορικού λόγου του Αισχίνη *Περί της παραπρεσβείας* (§§ 70-79), που εκφωνήθηκε 3 χρόνια μετά

την υπογραφή της ειρήνης, το 343 π.Χ., θα μας δώσει τη δυνατότητα να αξιολογήσουμε τη ρητορική του Αισχίνη.

Στο εν λόγω τμήμα της διήγησης του λόγου του Αισχίνη, οι αναφορές σε ιστορικά γεγονότα και πλούσιες είναι και μεγάλο ρητορικό ενδιαφέρον έχουν. Επιπλέον, το τμήμα αυτό του λόγου του Αισχίνη επέχει θέση λειτουργικού παραδείγματος για να διαπιστώσουμε τη ρητορική διαχείριση της αδύνατης θέσεως ή του ανίσχυρου επιχειρήματος. Ο Αισχίνης, κατηγορούμενος από τον Δημοσθένη στη δίκη του 343 π.Χ. για εξυπηρέτηση των συμφερόντων του Φιλίππου, προδίδοντας την Αθήνα κατά την προετοιμασία και ειδικώς κατά την υπογραφή της Ειρήνης του Φιλοκράτη (346 π.Χ.), οφείλει στο σημείο αυτό της απολογίας του να απαντήσει με τρόπο πειστικό αν υποστήριξε ή όχι την ειρήνη. Ο Αθηναίος ρήτορας επιλέγει να επιστρατεύσει μία εκτενή αφήγηση δέκα παραγράφων εν συνόλω, η οποία εμπεριέχει γεγονότα και πολιτικές επιλογές της Αθήνας κατά τον 5^ο και 4^ο αι.· σε ένα τέτοιο πλαίσιο εντάσσει την πολιτική επιλογή της υπογραφής της Ειρήνης του Φιλοκράτη. Συγκεκριμένα, από την § 70 και εξής, ξεκινά μία εκτεταμένη αφήγηση που καλύπτει μία μακρά περίοδο της αθηναϊκής ιστορίας και μας μεταφέρει στο παρελθόν, σε γεγονότα του Συμμαχικού πολέμου (357-355 π.Χ.) και στην έναρξη του πολέμου που αφορούσε στην Αμφίπολη (357 π.Χ. κ.ε.). Αυτό που προσπαθεί να κάνει είναι να θέσει τις διαπραγματεύσεις με τον Φίλιππο, που διεξά-

γονται το 346 π.Χ., σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ιστορικών επιλογών, αποφεύγοντας την άμεση αναφορά στο παρόν. Το απλό γεγονός, ότι προκειμένου να εξηγήσει γεγονότα της περιόδου 348-346 π.Χ. μετατοπίζει τον στόχο της ιστορικής αφήγησης στην δεκαετία του 350 π.Χ., είναι ενδεικτικό της επιδίωξης του ρήτορα να επιβάλει την άποψη ότι η κατάσταση ήταν πολύ ανησυχητική, να παρουσιάσει μία Αθήνα η οποία ήταν τόσο απογυμνωμένη από πόρους και δεν διέθετε καμία εναλλακτική πολιτική επιλογή παρά μόνο αυτήν που τελικώς πρότεινε και εφήρμοσε ο Εύβουλος.

Ιδιαίτερη βαρύτητα στην επιχειρηματολογία του Αισχίνη κατέχει η θέση ότι η Αθήνα ήταν απομονωμένη και ότι αυτό συνέβη ως αποτέλεσμα εσφαλμένων εκτιμήσεων και επιλογών όχι μόνο στην εξωτερική αλλά και στην εσωτερική πολιτική. Η θέση αυτή είναι δυνατόν να συνοψιστεί σε δύο άξονες: α) οι Αθηναίοι βρίσκονται σε αδυναμία και, κατά συνέπεια, πρέπει να είναι λογικοί και β) ότι το ιστορικό παρελθόν αποδεικνύει ότι η θέση των Αθηναίων αποδυναμώνεται από εσφαλμένες εκτιμήσεις που δεν πρέπει να επαναληφθούν. Η αφήγηση εμφανίζει ως δομικό χαρακτηριστικό την εναλλαγή αορίστου και παρακειμένου, με τα περισσότερα ρήματα να δίδονται στον παρακείμενο, επειδή ο Αισχίνης προτιμά να δώσει έμφαση, πλούσιες λεπτομέρειες, διάρκεια και ζωντάνια, ώστε να συνθέσει την αναγκαία ρητορικά εικόνα της δυσχέρειας και του αδιεξόδου στο οποίο έχει περιπέσει η Αθήνα.

Ενδεικτικά, μπορούμε να εστιάσουμε στην αναφορά περί της παρακμής της Δεύτερης Αθηναϊκής Συμμαχίας (§§ 70-72), όπου ο Αισχίνης ασκεί οξεία κριτική στη στρατηγία του Χάρητος, την κακή διαχείριση των χρημάτων για αμφίβολους σκοπούς και την καταχρηστική άσκηση εξουσίας προς τα άλλα μέλη της Συμμαχίας. Τελικώς, με τη δήλωση στην § 72, *Ἀντι δὲ ἀξιώματος [...] ἀνεπίμπλοτο*, ο Αισχίνης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η Αθήνα εξαιτίας αυτής της συμπεριφοράς έγινε ένα κράτος χωρίς αυτοσεβασμό και αναγνώριση από τις άλλες πόλεις.

Εξάλλου, στο τμήμα του λόγου στις §§ 74-79 ο Αισχίνης παρουσιάζει τη δική του ανάγνωση της ιστορίας του 5^{ου} αι., θέτοντας τις διαπραγματεύσεις με τον Φίλιππο σε ένα ακόμη ευρύτερο χρονικό πλαίσιο που καλύπτει σχεδόν εκατό χρόνια ιστορίας. Ο ρήτορας θέτει τουλάχιστον δύο στόχους: ο πρώτος, να αποδείξει ότι ήταν επιτακτική ανάγκη να επιτευχθεί ειρήνη με τον Φίλιππο· ο δεύτερος, να υποστηρίξει τον εαυτό του ενάντια στην κατηγορία του Δημοσθένη ότι στον λόγο που εκφώνησε ενώπιον της Εκκλησίας του Δήμου την 19^η του Ελαφηβολιών, ζήτησε από τους Αθηναίους να δεχθούν τις προτάσεις του Φιλοκράτη για ειρήνη σε αντίθεση με το ένδοξο παρελθόν και τους προγόνους τους (πρβλ. Δημ. *Περὶ τῆς παραπρεσβείας* 16). Πρόκειται για μία εξαιρετικά λεπτή ισορροπία που αναγκάζει τον Αισχίνη να εισαχθεί σε ιδιαίτερα δύσκολες ατραπούς, αφού, προκειμένου να προσδώσει στους Αθη-

ναίους ελευθερία κατά την επιλογή τους, επιχειρεί μία επιδέξια αξιολόγηση του παρελθόντος της πόλης διακρίνοντας τις πράξεις των προγόνων σε καλές αλλά και κακές· ένα τέτοιο συμπέρασμα είναι για τον Αισχίνη ρητορικά χρήσιμο.

Εντέλει, και μετά από ένα εκτενές και πλούσιο σε ρητορικά μέσα κείμενο, ο Αισχίνης καταλήγει στην § 79 (ὁμολογῶ [...]) στο πιο σημαντικό θέμα της αφήγησης, την πολιτική θέση του σχετικά με την ειρήνη με τη Μακεδονία και τις προτάσεις του κατά τη διάρκεια των συζητήσεων της ειρήνης την 18^η και 19^η του Ελαφηβολιών του 346 π.Χ.. Το ρήμα *ὁμολογῶ*, αποκαλυπτικό εκ της σημασίας του, εισάγει ως κατακλείδα στη μακροσκελή αφήγηση την παραδοχή εκ μέρους του ρήτορα ότι υπήρξε υποστηρικτής της Ειρήνης του Φιλοκράτη. Το κείμενο έχει ως εξής: *Ἐγὼ δ' ἐν μὲν τῷ πολέμῳ συνίστην, καθ' ὅσον ἦν δυνατός, Ἀρκάδας καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ἐπὶ Φίλιππον· οὐδενὸς δ' ἀνθρώπων ἐπικουροῦντος τῇ πόλει, ἀλλὰ τῶν μὲν περιορῶντων ὃ τι συμβήσεται, τῶν δὲ συνεπιστρατεόντων, τῶν δ' ἐν τῇ πόλει ῥητόρων χορηγὸν ταῖς καθ' ἡμέραν δαπάναις τὸν πόλεμον ποιουμένων, ὁμολογῶ συμβουλευθεῖσαι τῷ δήμῳ διαλύσασθαι πρὸς Φίλιππον καὶ τὴν εἰρήνην συνθέσθαι, ἣν σὺ νομίζεις νῦν αἰσχρὰν οὐδὲ πάποθ' ἀψάμενος ὄπλων, ἐγὼ δὲ αὐτὴν εἶναί φημι πολλῶ καλλίῳ τοῦ πολέμου. (= Εγὼ λοιπὸν κατὰ τη διάρκεια του πολέμου και ὅσο το επέτρεπαν οι δυνάμεις μου, επεδίωξα να συμπήξω συμμαχία με τους Αρκάδες και τους υπολοίπους Ἕλληνες εναντίον του Φιλίππου. Καθώς, ὁμως, κανείς δεν προσέ-*

φερε βοήθεια στην πόλη, αλλά, τούναντίον, άλλοι αδιαφορούσαν για το τι θα συνέβαινε, άλλοι τάσσονταν με το μέρος του εχθρού, ενώ στην πόλη οι ρήτορες μετέτρεπαν τον πόλεμο σε χορηγό των καθημερινών δαπανών, ομολογώ ότι συνεβούλευσα τον δήμο να συμφιλιωθεί με τον Φίλιππο και να συνάψει την ειρήνη, που τώρα εσύ τη θεωρείς αισχρή, μολονότι δεν έπιασες ποτέ όπλα στα χέρια σου. Εγώ, λοιπόν, υποστηρίζω ότι αυτή η ειρήνη είναι καλύτερη από τον πόλεμο).

Σύγχρονοι μελετητές καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι ο Αισχίνης εν προκειμένω μετέρχεται τεχνικές καθυστέρησης και μετατόπισης της κύριας άποψης, για να εξασφαλίσει το καλύτερο ρητορικό αποτέλεσμα. Οι ίδιες τεχνικές έχουν εντοπισθεί και σε ιστοριογραφικά κείμενα, και ειδικώς στον Θουκυδίδη^{xx} και στις δύο κατηγορίες κειμένων (ρητορεία και ιστοριογραφία) το ρητορικό ζητούμενο είναι το ίδιο, η ευάλωτη θέση, ενώ η προτασσομένη ιστορική αφήγηση επιχειρεί την ένταξη της κύριας άποψης σε πλαίσιο ευνοϊκών συμφραζομένων.

Το ίδιο κείμενο, εξάλλου, αναδεικνύει ένα είδος ρητορικής, όχι ιδιαίτερα σύνηθες, τη «ρητορική της ειλικρίνειας», όπως την ονομάζω, η οποία επιστρατεύεται, όταν έχουν πια εξαντληθεί οι λοιποί τρόποι επικοινωνίας με τους συνομιλητές και αφού προηγουμένως έχει δημιουργηθεί ένα συμπαγές αδιέξοδο σε αυτούς. Εν προκειμένω, οι ιστορικές συνθήκες ήδη από τον 5^ο και 4^ο αι. προτάσσο-

νται με προφανή στόχο να επιβληθεί στους πολίτες ένας πολιτικός ρεαλισμός (real Politik), ο οποίος προδίδει συνάμα την αγωνία του ομιλητή να δικαιολογήσει μια όχι αρεστή αλλά αναγκαία επιλογή με φόντο τη δυσμενή πολιτική συγκυρία. Η «ρητορική της ειλικρίνειας», όμως, έχει όρια, όταν χρησιμοποιεί το ιστορικό παρελθόν κατά την ανάπτυξη της· οι πολίτες είναι απίθανο να αντιμετωπίσουν με ευνοϊκή διάθεση τα επιχειρήματα του ρήτορα, όταν ενσωματώνουν ιστορικά γεγονότα που στιγματίζουν το κύρος της πόλης. Ο Δημοσθένης, για παράδειγμα, στον δεύτερο Οlynthιακό (§ 3) αποφεύγει να περιγράψει την αύξηση της δύναμης του Φιλίππου, θεωρώντας ότι είναι μία δυσάρεστη ιστορία για τους Αθηναίους. Αντίθετα, ο τραγικός ποιητής Φρόνιχος υπενθύμισε στους Αθηναίους οικεία κακά αξιοποιώντας ως θέμα της τραγωδίας του την άλωση της Μιλήτου, ενόσω βρισκόταν ακόμη στα χέρια των Περσών και αυτό ήταν αρκετό για να τον καταδικάσει σε πρόστιμο χιλίων δραχμών και να απαγορευτεί η παράσταση.

Εκτός όμως από τη λειτουργία της ιστορικής αφήγησης στα συμφραζόμενα του κειμένου και τη ρητορική αξιοποίησή της, μελέτης άξιο είναι και το ζήτημα της ακρίβειας των ιστορικών αναφορών που ο ρήτορας ενσωματώνει στην επιχειρηματολογία του. Συγκεκριμένα, στο ίδιο κείμενο (§ 76: [...] τῶν πολεμίων ἐμβεβληκότων [...] Δεκελείας ἐπιτετειχισμένης [= την εποχή που οι εχθροί μας είχαν ει-

σβάλει στην περιοχή μας και η Δεκέλεια είχε οχυρωθεί εναντίον μας]) ερχόμαστε αντιμέτωποι με μία ανεπαισθητη ιστορική ανακρίβεια που εισάγεται στο κείμενο με τη χρήση δύο μετοχών παρακειμένου και τον επιτηδευμένα αδρό χρονικό συσχετισμό τους· με τον τρόπο αυτόν ο Αισχίνης τοποθετεί χωρίς αμφιβολία την οχύρωση της Δεκέλειας από τους Σπαρτιάτες πριν από τη Σικελική εκστρατεία. Πρόκειται για ιστορική ανακρίβεια ή ακόμη και σκόπιμη διαστρέβλωση, αφού η Δεκέλεια, ένας μικρός αττικός δήμος σε μία από τις χαμηλότερες πλαγιές της Πάρνηθας, οχυρώθηκε, αφού ο Αλκιβιάδης αυτομόλησε στη Σπάρτη πολύ μετά το τέλος της Σικελικής εκστρατείας (413 π. Χ.). Στην περίπτωση του κειμένου του Αισχίνη, όπου πρέπει να τονισθεί η αβουλία των προγόνων, είναι ρητορικά χρήσιμο με τη μετοχή παρακειμένου *ἐπιτετειχισμένης* να διαστρεβλωθεί η ιστορική αλήθεια: παρουσιάζοντας ο ρήτορας τον επιτειχισμό της Δεκέλειας πριν από τη Σικελική εκστρατεία καθιστά την αβουλία των προγόνων του ακόμη πιο μεγάλη· πρόκειται για ένα σχεδόν αυταπόδεικτο παραλογισμό.

Ωστόσο, δεν θεωρώ ότι μπορούμε να δεχτούμε την άποψη ότι οι ρήτορες εν γένει προτιμούν τη λαϊκή παράδοση και όχι την ιστοριογραφία για να αντλήσουν υλικό για τις αναφορές τους στο παρελθόν· από τα προαναφερθέντα παραδείγματα καθίσταται σαφές ότι ο Αισχίνης δεν είχε την ανάγκη να καταφύγει σε λαϊκές παραδόσεις που εμ-

φανίζουν τα γεγονότα απλουστευμένα και παραποιημένα. Επιλέγει μόνο να προσαρμόσει το ιστορικό υλικό που χρησιμοποιεί, με στόχο όχι την απόδοση της ιστορικής αλήθειας αλλά τη στήριξη των επιχειρημάτων του.

Γίνεται, λοιπόν, φανερό ότι εμπρός στη ρητορική απαίτηση υποχωρεί η ιστορική ακρίβεια, ενώ παράλληλα καθίσταται εφικτό να εντοπισθούν οι τεχνικές που εφαρμόζονται για να αποκτήσει η ιστορική αναφορά αληθοφάνεια, παρά τη διαστρέβλωση που έχει υποστεί το περιεχόμενό της. Ιστοριογραφικά κείμενα της εποχής και άλλες πηγές (κυρίως επιγραφές) μας δίνουν τη δυνατότητα συγκριτικής εξέτασης του ιστορικού περιεχομένου των ρητορικών κειμένων.

3. Συμπεράσματα

Η προσεκτική μελέτη των τεσσάρων λόγων των δύο ρητόρων, αυτών που έχουν τον τίτλο *Περί της Παραπρεσβείας* (Δ.19 και Α.2 του 343 π.Χ.) και των έτερων δύο *Περί του στεφάνου* και *Κατά Κτησιφώντα* (Δ.18 και Α.3 αντίστοιχα του 330 π.Χ.) αποκαλύπτει ότι και οι δύο ρήτορες, Δημοσθένης και Αισχίνης, ήταν έτοιμοι να πουν ψέματα, όταν τους συνέφερε. Αυτό είναι προφανές από το απλό γεγονός της συχνής διάψευσης των ίδιων τους των εαυτών: κάθε φορά, τα γεγονότα του παρελθόντος περιγράφονται με διαφορετικό τρόπο.

Πρέπει να είμαστε ιδιαίτερα προσεκτικοί σε αυτά που λένε οι ρήτορες, εξαιτίας του τρόπου με τον οποίο οι διαφορετικοί ρόλοι των πρωταγωνιστών σχηματίζουν και ανασχηματίζουν την ανασύνθεσή τους για το παρελθόν: το 343 π.Χ., ο Αισχίνης είναι ο κατηγορούμενος και ο Δημοσθένης ο κατήγορος, αλλά το 330 π.Χ. ο Αισχίνης αντιστρέφει την πολικότητα των επιχειρημάτων του Δημοσθένη: τώρα ο Αισχίνης στον ρόλο του Δημοσθένη, δηλαδή στον ρόλο του κατηγορού, φαίνεται να αντιγράφει τις απόψεις και τα επιχειρήματά του. Ο Αισχίνης είχε δεκαέξι χρόνια να ανασχηματίσει το παρελθόν. Τώρα είναι ο Αισχίνης που κατηγορεί τον Δημοσθένη και χρησιμοποιεί ακριβώς τα ίδια επιχειρήματα και τις ίδιες κατηγορίες που είχε χρησιμοποιήσει εναντίον του ο Δημοσθένης δεκατρία χρόνια πριν^{xxi}.

Επίσης, και οι δύο ρήτορες προσπαθούν να αποστασιοποιηθούν από τον Φιλοκράτη και να τον συνδέσουν με τον αντίπαλό τους. Ενώ είναι σαφές από το Α. 1.174 ότι ο Αισχίνης συνεργάστηκε με τον Φιλοκράτη, στον λόγο του *Περὶ τῆς Παραπρεσβείας* καταβάλλει μεγάλη προσπάθεια να λάβει τις αποστάσεις του από την πρόταση ειρήνης του Φιλοκράτη και να παρουσιάσει τον Δημοσθένη ως βασικό υποστηρικτή του (πρβλ. Α. 2.61). Έτσι, βασισμένοι στα στοιχεία, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Αισχίνης συνεργάστηκε με τον Φιλοκράτη (πρβλ. Α. 1.174) και πιθανόν το ίδιο είχε κάνει και ο Δημοσθένης (πρβλ. Α. 2.14).

Παρόλα ταύτα, η προσεκτική θεώρηση των λόγων φέρνει στο φως την εξομολογητική παραδοχή του Αισχίνη για τη στάση του έναντι της ειρήνης. Εντέλει, και μετά από ένα εκτενές και πλούσιο σε ρητορικά μέσα κείμενο (Α.2.70-79), ο Αισχίνης εφαρμόζοντας περίτεχνα μία ρητορική τεχνική υπεράσπισης της αδύνατης θέσης, αυτή που ονομάζω “ρητορική της ειλκρίνειας”, οδηγείται στην § 79 (*ὁμολογῶ [...]*) στο πιο σημαντικό θέμα της αφήγησης, την πολιτική θέση του σχετικά με την ειρήνη με τη Μακεδονία και τις προτάσεις του κατά τη διάρκεια των συζητήσεων της ειρήνης την 18^η και 19^η του Ελαφηβολιώνα του 346 π.Χ. Το ρήμα *ὁμολογῶ* αποκαλύπτει την παραδοχή εκ μέρους του ρήτορα ότι υπήρξε υποστηρικτής της Ειρήνης του Φιλοκράτη.

Παρά τις πολυάριθμες αντιφάσεις και τα ψέματα που διανθίζουν τους λόγους, πιστεύω ότι είναι δυνατή μία εύλογη ανασύνθεση των γεγονότων της 18^{ης} και της 19^{ης} του Ελαφηβολιώνα, βασισμένοι στη σύγκλιση των περιγραφών, σε συνδυασμό με τις διαθέσιμες εξωτερικές πηγές και, κυρίως, στο ιστορικό περιεχόμενο αυτής της περιόδου και των πολιτικών μεθόδων που υιοθετούνται από τους βασικούς πολιτικούς της εποχής όπως ο Εύβουλος, ο Αισχίνης, ο Δημοσθένης, ο Αριστοφών και ο Ηγήσιππος.

Συνολικά, το συμπέρασμα που μπορούμε να συναγάγουμε είναι ότι ο Αισχίνης πράγματι υποστήριξε την ειρήνη κατά τη διάρκεια των ειρηνικών διαπραγματεύσεων τη

18^η και τη 19^η του Ελαφηβολιών, όπως μπορεί κανείς να διαπιστώσει από το Α. 1.174 και Α. 2.79. Πιο συγκεκριμένα, φαίνεται πιθανό ότι ο Αισχίνης απέφυγε μια ανοιχτή διαμάχη με εκείνους που αντιμάχονταν την ειρήνη και προσπάθησε να κερδίσει χρόνο, αποφεύγοντας μία σαφή υποστήριξη της ειρήνης. Ωστόσο, αυτή η στάση δεν σημαίνει απαραίτητα ότι ο Αισχίνης δωροδοκήθηκε: απλώς αναγκάστηκε να δεχθεί τους όρους του Φιλίππου. Πιθανόν ο Αισχίνης να μην ήταν ο μόνος που υιοθέτησε μία τέτοια πολιτική γραμμή^{xxii}.

Από την άλλη μεριά, η πλειοψηφία του αθηναϊκού δήμου και μαζί τους ο Δημοσθένης φαίνεται ότι προτιμούσαν τη λύση της ειρήνης με τη Μακεδονία και σταδιακά οδηγήθηκαν να δεχθούν τις σταθερές απαιτήσεις του Φιλίππου μεταξύ των οποίων η συμμαχία και ο αποκλεισμός της Άλου, της Φωκίδος και του Κερσοβλέπτη από τη συνθήκη. Παρόλο που ο Δημοσθένης είχε τους λόγους του να επιδιώκει μία γρήγορη διευθέτηση, προκειμένου να σταματήσει την κάθοδο του Φιλίππου στη Νότια Ελλάδα και να δώσει την ευκαιρία στην Αθήνα να συμμετάσχει στην τελική έκβαση του Τρίτου Ιερού Πολέμου, προτίμησε να ενεργήσει στο παρασκήνιο, χρησιμοποιώντας τον Φιλοκράτη στην πρώτη γραμμή. Ο ίδιος περίμενε να δει τα αποτελέσματα της αλληλεπίδρασης μεταξύ των προτάσεων του Φιλοκράτη και των απόψεων του δήμου. Φυσικά, ο αθηναϊκός δήμος θα ήταν υπέρ μιας Κοινής Ειρήνης, που θα

προστάτευε την Άλο, τη Φωκίδα και τον Κερσοβλέπτη, αλλά μπροστά σε αδιέξοδο θυσίασαν τους συμμαχούς τους. Τουλάχιστον, ο Δημοσθένης σ' αυτή την κατάσταση επέλεξε να αποδεχθεί την ειρήνη ως απαραίτητο αποτέλεσμα πέρα από τη δική του επιθυμία αλλά και του δήμου για τερματισμό του πολέμου με τον Φίλιππο.

Τέλος, οι διαπραγματεύσεις ειρήνης στις 18 και 19 Ελαφηβολιών του 346 π.Χ. φέρνουν στο φως τις δυναμικές της διαδικασίας μέσω της οποίας τυποποιείται η δημόσια πολιτική. Η διαδικασία δείχνει τον τρόπο με τον οποίο οι πολιτικές ομάδες μπορούσαν να παραταχθούν, προκειμένου να επιτύχουν τη μέγιστη επιρροή. Ο Εύβουλος είναι επικεφαλής μιας πολύ ισχυρής ομάδας, και ο Δημοσθένης το βρίσκει βολικό να συμπαραταχθεί με αυτή την ομάδα, υποστηρίζοντας την ειρήνη με τον Φίλιππο. Μία άλλη ομάδα που έκανε την εμφάνισή της σ' αυτή τη συζήτηση ήταν αυτή του Αριστοφώντα. Ο ηλικιωμένος πολιτικός ήταν πιο επιθετικός και υποστήριξε μία πιο ισχυρή γραμμή αλλά η ομάδα του δεν βρήκε ιδιαίτερη υποστήριξη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Badian, E. (1995).** The ghost of empire. Reflections on Athenian foreign policy in the fourth century B.C. In Eder, W. (ed.), *Die athenische Demokratie im 4. Jahrhundert v. Chr.: Vollendung oder Verfall einer Verfassungsform?*, (pp. 79-106), Stuttgart.
- Beloch, K.J. (1912-27).** *Griechische Geschichte* Vol. 2. Strassburg, Berlin, and Leipzig.
- _____ (1922). *Griechische Geschichte* Vol. 3.1. Berlin and Leipzig.
- _____ (1923). *Griechische Geschichte* Vol. 3.2. Berlin and Leipzig.

- Cargill, J. (1981).** *The Second Athenian League: Empire or Free Alliance?*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Cartledge, P. A., Millett P. & von Reden S. (eds.) (1998).** *KOSMOS. Essays in Order, Conflict and Community in Classical Athens*. Cambridge.
- Cawkwell, G.L. (1960).** Aeschines and the peace of Philocrates, *Revue des Études Grecques (REG)*, 73, 416-438.
- Cawkwell, G.L. (1962).** Notes on the Social War. *CETM*, 23, 34-49.
- Cawkwell, G.L. (1963).** Eubulus, *The Journal of Hellenic Studies (JHS)*, 83, 47-67.
- Cawkwell, G.L. (1978).** The peace of Philocrates again. *The Classical Quarterly (CQ)*, 28, 93-104.
- Efstathiou A.A. (1999).** A commentary on Aischines' *De Falsa Legatione*, chapters 1-96. Royal Holloway and Bedford New College, University of London.
- Efstathiou A.A. (2004).** The peace of Philocrates: The Assemblies of 18th and 19th Elaphebolion 346. Studying History through Rhetoric», *Historia*, 53, 385-407.
- Ευσταθίου, Α.Α. & Θ. Πυλαρινός (2009).** *Διοδώρου Σικελιώτη Ιστορική Βιβλιοθήκη, Βιβλίο 16*. Εισαγωγή και Υπόμνημα από Αθαν. Ευσταθίου, μετάφραση από Θεοδ. Πυλαρινό, Κέρκυρα.
- Ευσταθίου Α.Α. (2012).** Εποπτισμός και εξωτερική πολιτική: Το ζωτικό ενδιαφέρον της Αθήνας για τα νησιά Ίμβρος, Λήμνος και Σκύρος κατά τον 4ο αι. π.Χ.. *Ιόνιος Λόγος*, 3, 169-182.
- Ευσταθίου Α.Α. (2012-2013).** Οι ρητορικοί λόγοι ως ιστορικές πηγές, *Πλάτων*, 58, 120-135.
- Hammond, N.G.L. & Griffith, G.T. (1979).** *A History of Macedonia: II*, Oxford.
- Harris E.M. (1995).** *Aeschines and Athenian Politics*. Oxford.
- Hornblower, S. (1994).** Narratology and narrative techniques in Thucydides. Στο Simon Hornblower (Ed.) *Greek Historiography*, (pp. 131-166). Oxford: Oxford University Press.
- Jones, A.H.M. (1964).** *Athenian Democracy*. Oxford: Blackwell.
- Lewis D.M., Boardman J., Hornblower S. & M. Ostwald (1994).** *The Fourth Century BC*, (Volume 6). 2nd edition. Cambridge.
- MacDowell, D.M. (1983).** Athenian Laws about Bribery. *RIDA*, 30, 57-78.
- _____. (1990). *Demosthenes: Against Meidias (Oration 21)*. Oxford.
- Markle, M.M. (1967).** The peace of Philocrates. A study in Athenian foreign relations 348-346 BC, Diss. University of Princeton.
- Markle, M.M. (1974).** The strategy of Philip in 346, *The Classical Quarterly (CQ)*, 24, 253-68.
- Mosley, D. J. (1973).** *Envoys and Diplomacy in Ancient Greece*. Wiesbaden.
- Ramming, G. (1965).** Die politischen Ziele und Wege des Aischines. In: Diss. Erlangen.
- Rhodes, P. J. (1998).** Enmity in fourth-century Athens. In Cartledge, P., Millett, P. & Reden, S. von, *Kosmos: Essays in Order, Conflict and Community in Classical Athens* (pp. 144-161), Cambridge.
- Schäfer, A. C. (1885-7).** *Demosthenes und seine Zeit*, 2nd edn. Leipzig.
- Sealey, B. R. I. (1967).** *Essays in Greek Politics*. New York.
- Sinclair, R.K. (1988).** *Democracy and Participation in Athens*. Cambridge.

Ἰστομογραφίες: Α.=Αισχίνης, Δ.=Δημοσθένης. Επίσης, Α.2=Αισχίνης *Περὶ Παραπρεσβείας*, Α.3=Αισχίνης *Κατὰ Κτησιφώντα*, Δ.18=Δημοσθένης *Περὶ τοῦ στεφάνου*, Δ.19=Δημοσθένης *Περὶ Παραπρεσβείας*. CAH=Lewis, D.M., Boardman, J., Hornblower, S. & M. Ostwald (1994). Cambridge Ancient Histor. The Fourth Century B.C. (Volume 6). 2nd edition. Cambridge.

ⁱⁱ Γύρω στο 357 π.Χ. οι τρεις βασικοί σύμμαχοι της Αθήνας, η Χίος, η Ρόδος και η Κως επαναστάτησαν εναντίον της Αθήνας και ενώθηκαν με το Βυζάντιο που, όπως φαίνεται, είχε ήδη επαναστατήσει από το 364 π.Χ. Οι απώλειες της Αθήνας από τον πόλεμο ήταν σημαντικές: πρώτον, έχασε τρεις ισχυρούς συμμάχους με τους αξιόλογους στόλους τους και το ανθρώπινο δυναμικό τους. Δεύτερον, μία σημαντική ποσότητα προσόδων, καθώς έπρεπε να συντηρεί στρατό και στόλο για μεγάλο χρονικό διάστημα εξαιτίας του πολέμου. Τρίτον, το εισόδημα από τους συμμάχους. Τέταρτον, χρήσιμες στρατιωτικές βάσεις, ιδιαίτερα στον Βορρά, και τέλος έχασε τέσσερις έμπειρους άνδρες: τον Χαβρία, που έχασε τη ζωή του στις πρώτες στρατιωτικές επιχειρήσεις, τον Τιμόθεο, που καταδικάστηκε να πληρώσει μεγάλο πρόστιμο και απόσυρθηκε στην εξορία και τον Ιφικράτη και τον Μενεσθέα που, παρόλο που απαλλάχθηκαν, αποσύρθηκαν από την πολιτική. Πρβλ. Διόδ. 16. 7.3f και 16.21f ως τη βασική πηγή για το Συμμαχικό πόλεμο· βλ. και Ευσταθίου (2009). Για τα προβλήματα χρονολόγησης του Συμμαχικού πολέμου βλέπε Cawkwell (1962): 34–40.

ⁱⁱⁱ Βλ. εκτενώς στο Ευσταθίου (2012), σσ. 169–182.

^{iv} Ο Δημοσθένης και ο Εύβουλος υιοθέτησαν διαφορετικές πολιτικές απόψεις πολύ νωρίτερα από το 346 π.Χ., όταν ο Δημοσθένης κατηγορήσε τον Αισχίνη (βλ. επίσης Rhodes 1998:158, υποσημ. 53. Αντιθέτως, ο MacDowell (1990:12) λέει ότι δεν αποδεικνύεται πως ο Δημοσθένης είχε πολιτικό λόγο για να του εναντιωθεί [δηλ. ο Μειδίας] το 347/6 π.Χ., αφού δε γνωρίζουμε καμία πολιτική διαφωνία ανάμεσα στον Δημοσθένη και στον Εύβουλο εκείνο το έτος). Η πολιτική του Εύβουλου επικράτησε και συνέχισε να επικρατεί μέχρι να αμφισβητηθεί η ειρήνη του Φιλοκράτη, γύρω στο 343 π.Χ., εποχή στην οποία ο Δημοσθένης άρπαξε την ευκαιρία να εξαπολύσει την προσβλητική πολιτική του εναντίον του Φιλίππου. Τότε ήταν που η πολιτική υπεροχή του Εύβουλου επικράτησε του Δημοσθένη και των συντρόφων του. Το

343 π.Χ., εκφράστηκαν άλλες πολιτικές θέσεις από πολιτικούς, όπως ο Αριστοφών, που αντιτάχθηκε στην οικονομική πολιτική του Εύβουλου και υιοθέτησε μία επιθετική στρατιωτική πολιτική. Για την αντίθεση ανάμεσα στον Εύβουλο και τον Αριστοφώντα βλ. Δ. 18. 162, Δ. 19. 291 και σαν έμμεση αναφορά σ' αυτό στο Α. 2.71. Για περισσότερα σχετικά με τις πολιτικές ομάδες βλ. CAH (1994): 568 – 9, Sealey (1967): 165 κ.ε.. Badian (1995:100). Ειδικά σχετικά με τον Εύβουλο βλ. Cawkwell (1963:47–67).

^v Για το ψήφισμα του Εύβουλου βλ.: α) για το περιεχόμενο του ψηφίσματος: Α. 2.57 (μόνο την πιθανότητα να προτείνεται η ειρήνη), Α. 2.58, Α. 2.79, Α. 2. 164, Α. 3.64, 65, 68, Δ. 18. 24 και Διόδ. 16. 54 1 (πρόσκληση για πόλεμο εναντίον του Φιλίππου), β) για τη διπλωματική αποστολή του Αισχίνη στην Αρκαδία που ακολούθησε το διάταγμα του Φιλίππου: Δ. 19. 10 – 11, Δ. 19. 303 – 304 και Α. 2.79. Βλ. επίσης Cawkwell (1960: 427) που λέει ότι: «μπορεί να υποστηριχθεί πως αυτό που προκάλεσε το ψήφισμα του Εύβουλου ήταν κάποια πρόταση στις Δέκα Χιλιάδες να επιδιώξουν συμμαχία με τον Φίλιππο της Μακεδονίας» πρβλ. σ' αυτή τη δήλωση Δ. 19. 10: Φίλιππον...έπιβουλευόντα τοῖς Ἑλλησι καὶ διαφθείροντά τινες τῶν ἐν Ἀρκαδίᾳ προεστηκότων.

^{vi} Για τις δύο ομάδες πρεσβειών βλ. Harris (1995:160) κ.ε. με αναφορά σε προηγούμενες μελέτες από τον Schäfer (1886: 171–73), Markle (1967: 319), Cawkwell (1960: 421) και Cawkwell (1978: 94).

^{vii} Βλ. περαιτέρω Efstathiou (2004).

^{viii} Πρόκειται για τις πρεσβείες που είχαν συσταθεί κατόπιν ψηφίσματος του Ευβούλου για τον σχηματισμό μιας ευρύτερης αντιμακεδονικής συμμαχίας. Για περισσότερα βλ. Δημ. 19.10 – 11, 303–7. Για εναλλακτικές ημερομηνίες του ψηφίσματος αυτού βλ. Cawkwell (1960)· πρβλ. Markle (1970) και (1974) και Hammond & Griffith (1979).

^{ix} Για περισσότερα σχετικά με τις διεργασίες μέχρι την 25η Ελαφηβολιών βλ. CAH (1994), ακόμη Δ. 139, 321.

^x Βλ. Α. 2.82–6.

^{xi} Για το δίλημμα που αντιμετώπισαν οι Αθηναίοι εξαιτίας αυτής της ρήτηρας βλ. στο κεφ. 137.

^{xii} Η Άλος ήταν μία μικρή πόλη στον Παγασητικό, ανήκε στη σφαίρα επιρροής της Αθήνας και βρισκόταν σε σύγκρουση με τη Φάρσαλο. Αυτό το τελευταίο την έθετε στον δρόμο του Φιλίππου για την κυριαρχία

χία στη Θεσσαλία. Για περισσότερα βλ. Δημ. 19.36 και 19.163, ακόμα ΣΑΗ (1994).

^{xiii} Πρβλ. [Δ.]7.18 και 26.

^{xiv} Πρβλ. [Δ.]7.14.

^{xv} Harris (1995: 197, υποσημ. 23).

^{xvi} Πρβλ. επίσης Cargill (1981: 91-92 και υποσημ. 22), Harris (1995: 74-75).

^{xvii} Βλ. περαιτέρω Ευσταθίου (2012).

^{xviii} Σχετικά με τον επισιτισμό των Αθηναίων και τους σταθμούς μεταφοράς των σιτηρών από τον Ελλήσποντο στην Αθήνα βλ. Ευσταθίου (2012).

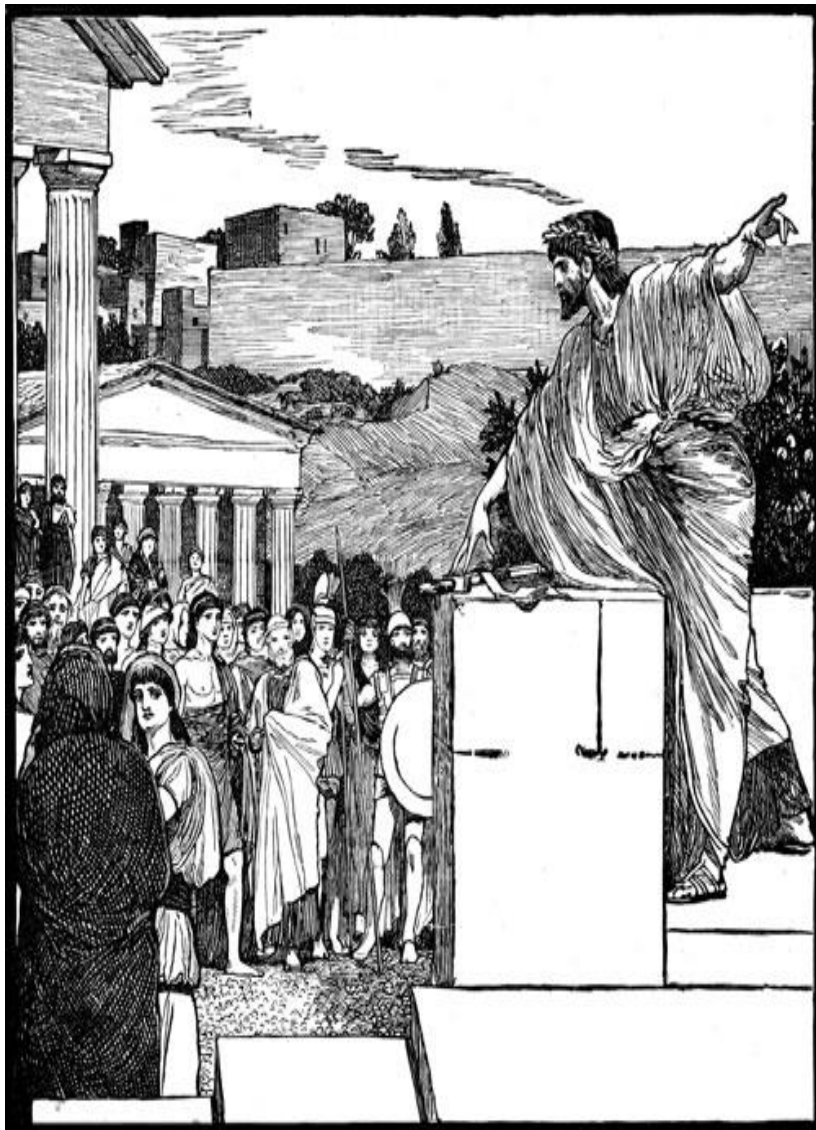
^{xix} Βλ. περαιτέρω Ευσταθίου (2012-2013).

^{xx} Hornblower, S. (1994, σελ. 143).

^{xxi} Για αυτό το είδος του παιχνιδιού που έχει παιχθεί ανάμεσα στους λόγους του Δημοσθένη και του Αισχίνη, ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η αναφορά των δύο ρητόρων στη Φήμη (βλ. Α. 1.127 - 30, Δ. 19. 243 - 4 και Α. 2.144).

^{xxii} Επειδή η κατηγορία για δωροδοκία δεν μπορεί συχνά να αποδειχθεί απόλυτα και είναι επιπλέον ένας κοινός λογοτεχνικός τόπος, που συχνά γίνεται χωρίς καμία απόδειξη ή μάρτυρες, είναι απαραίτητο να συμπεράνουμε την πιθανότητα δωροδοκίας με άλλους τρόπους, για παράδειγμα, κρίνοντας το είδος των αποτελεσμάτων που είναι πιθανόν να προκληθούν από δωροδοκία ή λαμβάνοντας υπόψη τη συχνά ανυπόληπτη συμπεριφορά ανδρών όπως ο Φιλοκράτης (πρβλ. Δ. 19. 114, 229, αν είναι αλήθεια). Στο λόγο του Δημοσθένη *Περί τῆς Παραπρεσβείας* υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός κειμένων που αφορούν στην κατηγορία της δωροδοκίας κατά του Αισχίνη. Στο Δ. 19. 4.

υπάρχει μία γενική αναφορά στα καθήκοντα του πρεσβευτή. Μεταξύ των άλλων καθηκόντων του, ένας ευυπόληπτος πρεσβευτής δεν πρέπει να διαφθείρεται. Ολόκληρη η παράγραφος 7 του ίδιου λόγου είναι το υπόβαθρο των κατηγοριών του Δημοσθένη εναντίον του Αισχίνη συμπεριλαμβανομένης της κατηγορίας της δωροδοκίας. Η κατηγορία της δωροδοκίας αναφέρεται επίσης στο Δ. 19.11, όπου ο Δημοσθένης περιγράφοντας την αποστολή του Αισχίνη στην Αρκαδία, αναφέρεται στην κατάρτα της εξαγοράς, που υπαινίχθηκε από τον Φίλιππο χρησιμοποιώντας προς όφελός του αρχηγούς ελληνικών πόλεων. Η βασική κατηγορία δωροδοκίας αναπτύσσεται στο Δ. 19.98 - 149, ειδικά στις παρ. 121, 127, και επίσης στις παρ. 201, 220, 223. Στο Δ. 19.28, ο Δημοσθένης κάνει λόγο για την αισχροκέρδεια του Αισχίνη. Αλλού, όπως στο Δ. 19.29, 68, 110, 125, 286, 316, ο Δημοσθένης αναφέρεται στο θέμα της ισχυριζόμενης δωροδοκίας του Αισχίνη, χρησιμοποιώντας τις συγγενείς λέξεις του μισθού. Πρβλ. επίσης Mosley (1973: 39, νν. 16, 17) αναφέροντας τον Ηρ. 9.2 και Δ. 19.7. Έμμεσες αναφορές στην κατηγορία της εξαγοράς μπορεί κανείς να βρει στο Δ. 19.232, 258. Παρά την έλλειψη αναφορών στην κατηγορία της δωροδοκίας εναντίον του Αισχίνη, δε μπορούμε να βρούμε επαρκείς αποδείξεις (βλέπε, επίσης, Ramming 1965: 58, που πιστεύει ότι ο Αισχίνης εξέφρασε μία διαφορετική πολιτική θέση κατά τη διάρκεια των συζητήσεων της 19^{ης} του Ελαφιβολιώνα, αλλά αμφισβητεί την κατηγορία της δωροδοκίας εναντίον του Αισχίνη). Για περισσότερα σχετικά με τη δωροδοκία βλέπε Sinclair (1988: 179-86), Jones (1964: 128-29), Harvey (1985: 76-113). Για τους νόμους περί δωροδοκίας βλ. MacDowell (1983: 57-78).

Πηγή: <http://earlyworldhistory.blogspot.com/2012/04/demosthenes.html>

ΡΗΤΟΡΙΚΟΙ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΙ ΤΟΠΟΙ ΠΕΡΙ ΕΙΡΗΝΗΣ: ΑΝΔΟΚΙΔΟΥ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΟΥΣ ΕΙΡΗΝΗΣ (4) ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ (5)

Ελένη Βολονάκη

evolonaki2003@yahoo.co.uk

Μόνιμη Επίκουρη Καθηγήτρια Πανεπιστημίου
Πελοποννήσου

Περίληψη: Η παρούσα μελέτη διερευνά τους ρητορικούς τόπους σχετικά με τις συμβουλές δημοσίων ρητόρων στην Εκκλησία του δήμου για την σύναψη ειρήνης, εστιάζοντας στους τομείς που χρησιμοποιούνται για το καλό και το συμφέρον και στον προσωπικό ρόλο του πολιτικού σε σχέση με το κοινό του. Από τους πολιτικούς λόγους που εκφωνήθηκαν στο πλαίσιο σύναψης μιας ειρήνης εξετάζουμε τον προσωπικό ρόλο κάθε ρήτορα και τον τρόπο με τον οποίο υιοθετεί κοινούς συμβουλευτικούς τόπους συγκεκριμένα ο Ανδοκίδης στον λόγο του *Περί τῆς πρὸς Λακεδαιμονίους εἰρήνης* (4) και ο Δημοσθένης στον λόγο του *Περί τῆς εἰρήνης* (5). Και οι δύο ρήτορες επιχειρηματολογούν για μια αναγκαία και, συνεπώς, ωφέλιμη για τους Αθηναίους ειρήνη, τονίζοντας ότι αποσκοπεί στο συμφέρον της πόλης, καθώς δεν είναι σε θέση να αντέξει τα δεινά του πολέμου. Ο Ανδοκίδης είχε σταλεί ως πρέσβης για τη διαπραγμάτευση της ειρήνης μαζί με τρεις ακόμα Αθηναίους με απόλυτη δικαιοδοσία, αλλά προτίμησαν να παραπέμψουν την απόφαση στη συνέλευση της Εκκλησίας. Διατηρεί μια απόσταση από το κοινό και προτρέπει για πρακτικούς λόγους τη σύναψη της ειρήνης. Ο Δημοσθένης μιλά στην Εκκλησία του δήμου όταν ψηφίζουν τη συνέχιση της Ειρήνης του Φιλοκράτη με έντονο προσωπικό ύφος και ισχυρίζεται ότι η ειρήνη είναι η μοναδική και απαραίτητη απόφαση.

Λέξεις-Κλειδιά: Ανδοκίδης, Δημοσθένης, συμβουλευτική ρητορική, δημόσιοι ομιλητές, συμφέρον, αναγκαιότητα, ωφέλιμον, δίκαιον, καλόν

1. Συμβουλευτική ρητορική

Στην κλασική Αθήνα οι δημόσιοι ομιλητές που ονομάζονταν “ρήτορες” και “σύμβουλοι” κατείχαν την επιδεξιότητα του δημόσιου λόγου και συνήθιζαν να μιλούν στην Εκκλησία του δήμου με το δικό τους προσωπικό και πολιτικό ύφος, προσφέροντας συμβουλές σε ζητήματα που αφορούσαν τη διακυβέρνηση της πόλης. Οι Αθηναίοι πολιτικοί επεδείκνυαν μεγάλο βαθμό ρητορικής ικανότητας και συνέθεταν οι ίδιοι τους λόγους τους χρησιμοποιώντας στοιχεία αυθορμητισμού.

Οι συμβουλευτικοί λόγοι αφορούσαν ζητήματα πολιτικής τακτικής, τα οποία ο Αριστοτέλης περιγράφει ως εξής: οι τρόποι και τα μέσα που ονομάζονταν «πόροι», ο πόλεμος και η ειρήνη, η άμυνα της χώρας, οι εισαγωγές και οι εξαγωγές, τα θρησκευτικά τελετουργικά, η σύσταση του πολιτεύματος, η οικονομία και η εσωτερική πολιτική (Αριστοτέλης, *Ρητορική*, 1.4.7-13, 1359b-60a).ⁱ Ο Αριστοτέλης στη *Ρητορική* (1.3.5 / 1358b20-22) εξηγεί τον κατάλληλο σκοπό («τέλος») της συμβουλευτικής ρητορικής ως το συμφέρον ή όπως συνήθως αποκαλείται το σκόπιμο, το οποίο, όταν κάποιος προτρέπει, το συμβουλεύει ως την καλύτερη λύση και παίζει σημαντικό ρόλο στις ρητορικές τεχνικές επιχειρηματολογίας σε συνδυασμό με άλλους τρόπους που προέρχονται ή συνδέονται στενά με αυτό. Έτσι, για να πεί-

σουν ή να αποτρέψουν από ορισμένες πράξεις, οι πολιτικοί έκαναν έκκληση στο «δίκαιο», «έντιμο», «πιθανό», «καλό» και «χρήσιμο», καθώς και σε σωματικές και πνευματικές αρετές, όπως η υγεία, η δύναμη, η ομορφιά, η δικαιοσύνη, η σεμνότητα, γενναιότητα, ευγένεια και τιμή (Αριστοτέλης, *Ρητορική* 1.1360b14-29).

Εκείνοι που προτρέπουν συμβουλεύουν το καλύτερο, ενώ εκείνοι που αποτρέπουν συμβουλεύουν εναντίον του χειρότερου. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη (*Ρητορική* 1.6.1, 1362a.16-22), ο δημόσιος ομιλητής θα έπρεπε να στοχεύει στα μέσα που συμβάλλουν στο συμφέρον και ως τέτοια είναι εκείνα τα πράγματα που συμφέρουν στην πράξη, ταυτίζοντας έτσι το καλό με το συμφέρον.

Σύμφωνα με τη θεωρία του Αριστοτέλη, η συμβουλή συνίσταται στην επιδίωξη των πιθανών μέσων για την επίτευξη ενός σκοπού, στην πρόβλεψη της αποτελεσματικότητάς τους και στην επιλογή του ευκολότερου και του καλύτερου. Μια αρετή, μεταξύ άλλων, που αφορά τη διαβούλευση είναι η «φρόνησις» (σοφία) και ο άνθρωπος που είναι ικανός να σκέπτεται καλά είναι ο «φρόνιμος» (σοφός) (*Ρητορική* 1366b20-21). Ο κεντρικός ρόλος του συμβούλου στο βιβλίο της *Ρητορικής* του Αριστοτέλη έγκειται στο βαθύ κίνητρό του, το οποίο συνδέεται στενά με το ήθος του. Χρειάζεται να είναι «άξιος εμπιστοσύνης» και καλείται να μιλήσει για ερωτήματα που ενδιαφέρουν άμεσα το κοινό. Η εγγύτητα και η κοινωνία της πρόθεσης μεταξύ του ρήτορα

και των ανθρώπων που συμβουλεύει είναι απαραίτητα για τη σοφή διαβούλευση.ⁱⁱ

Οι Αθηναίοι πολιτικοί σύμβουλοι αναμένονταν να επιδείξουν μία εξαιρετική ρητορική επιδεξιότητα, η οποία θα απέκλειε την εκφώνηση προετοιμασμένων λόγων αλλά αντίθετα θα επέβαλε τον αυτοσχέδιο προφορικό λόγο.ⁱⁱⁱ Ως εκ τούτου, οι λόγοι τους δεν δημοσιεύονταν παρά μόνο σε περιπτώσεις που άλλοι ή οι ίδιοι επιχειρούσαν να προωθήσουν τις πολιτικές τους ιδέες για προπαγάνδα ή προβολή. Οι δημόσιοι ομιλητές βασιζόνταν και χρησιμοποιούσαν τους ρητορικούς τόπους της συμβουλευτικής ρητορικής, τους οποίους δίδασκαν οι σοφιστές τον 5^ο π.Χ. αι. και οι ρητοροδιδάσκαλοι (Αριστοτέλης, Αναξιμένης, Ισοκράτης) τον 4^ο π.Χ. αι., τους προσάρμοζαν όμως στο δικό τους προσωπικό και πολιτικό ύφος. Οι πολιτικοί απέφευγαν να δημοσιεύουν τους λόγους τους, για να μην θεωρηθούν οι ίδιοι σοφιστές, και η τάση της δημοσίευσης πολιτικών λόγων ξεκινά από απλούς πολίτες που επιθυμούσαν να καταγραφούν οι διάφορες πολιτικές τοποθετήσεις εν είδει ακόμα και προπαγάνδας.^{iv}

Σύμφωνα με τον Usher (2007, σσ. 220-235), διακρίνονται δύο φάσεις στην ανάπτυξη της συμβουλευτικής ρητορικής. Ο 5^{ος} π.Χ. αι., κατά τον οποίο οι ιστορικοί παρέχουν τα μόνα σωζόμενα παραδείγματα πολιτικής ρητορείας, (συγκεκριμένα οι δημηγορίες στο έργο του Θουκυδίδη που παρουσιάζουν το σκεπτικό των αποφάσεων και συμ-

βάλλουν στη δραματοποίηση της αφήγησης) και ο 4^{ος} π.Χ. κατά τον οποίο ανθίζει η σχολή του Ισοκράτη και κυκλοφορεί ευρέως ο πολιτικός λόγος από τους ρήτορες της εποχής, όπως τον Δημοσθένη, τον Αισχίνη, τον Λυκούργο, τον Υπερείδη και τον Δείναρχο. Οι ρήτορες αυτοί χρησιμοποιούν ένα πλούσιο υλικό λογοτεχνικών αποθεμάτων για να ζυπνήσουν πατριωτικά αισθήματα, ενώ ταυτόχρονα καλούν τους Αθηναίους να σκεφτούν πιο βαθιά την ιστορία τους και να αποφασίσουν ως ενεργά συμμετέχοντες στο δημοκρατικό πολίτευμα.

Η παρούσα μελέτη θα διερευνήσει τους ρητορικούς τόπους σχετικά με τις συστάσεις για την επίτευξη ειρήνης, εστιάζοντας στους τομείς που χρησιμοποιούνται για το καλό και το συμφέρον και στον προσωπικό ρόλο ενός δημόσιου ομιλητή σε σχέση με το κοινό του. Από τους πολιτικούς λόγους που εκφωνήθηκαν στο πλαίσιο σύναψης μιας ειρήνης θα εξετάσουμε τον προσωπικό ρόλο κάθε ρήτορα και τον τρόπο με τον οποίο υιοθετεί κοινούς συμβουλευτικούς τόπους στον λόγο του Ανδοκίδη *Περί τής προς Λακεδαιμονίους ειρήνης* (4) και στον λόγο του Δημοσθένη *Περί τής ειρήνης* (5).

2. Ανδοκίδου *Περί τής προς Λακεδαιμονίους ειρήνης* (4)

Ο λόγος του Ανδοκίδη *Περί τής προς Λακεδαιμονίους ειρήνης* αποτελεί την εξαίρεση ως μόνου λόγου Αθηναίου πολιτικού που δημοσιεύτηκε πριν από τους πολιτικούς λόγους

του Δημοσθένη.^v Το ιστορικό πλαίσιο του λόγου αυτού έχει εν συντομία ως εξής: μετά τη νίκη της Σπάρτης στον Πελοποννησιακό πόλεμο το 404 π.Χ. ακολούθησαν πολλές αναταραχές στην κυρίως Ελλάδα και στη Μ. Ασία. Εξαιτίας της σπαρτιατικής πολιτικής που αποσκοπούσε στα συμφέροντα των Σπαρτιατών, ξέσπασε ο Κορινθιακός πόλεμος το 395 π.Χ. με αντιπάλους τη συμμαχία των Θηβών, της Κορίνθου, του Άργους και της Αθήνας. Νίκησε η Σπάρτη με αρχηγό τον Αγησίλαο στην Κορώνεια το 394 π.Χ., αλλά ο πόλεμος αυτός οδήγησε σε αδιέξοδο. Την ίδια χρονιά ο Αθηναίος Κόνων νίκησε τη σπαρτιατική ναυτική δύναμη στην Κνίδα και το 393 π.Χ. έφερε περσικά χρήματα για να ξαναχτίσει τα Μακρά Τείχη που είχαν καταστραφεί από τον Λύσανδρο το 404 π.Χ. Το 392 π.Χ. η Σπάρτη είχε πλέον χάσει την ηγεμονία της στην ηπειρωτική Ελλάδα, είχε αναγκαστεί να δεχτεί φρουρά σε μεγάλο μέρος της επικράτειάς της, και είχε να αντιμετωπίσει το μέτωπο Κορίνθου και Άργους. Οι Σπαρτιάτες έστειλαν αρχικώς τον Ανταλκίδα στις Σάρδεις για να συνάψει μια ειρήνη με τους Πέρσες, η οποία όμως απορρίφθηκε στο τέλος από τον Αρταξέρτη. Ως εκ τούτου, το 392/1 π.Χ. οι Σπαρτιάτες επιχείρησαν να συνάψουν μια κοινή ειρήνη με ευνοϊκούς όρους και οι Αθηναίοι έστειλαν τον Ανδοκίδα μαζί με άλλους τρεις Αθηναίους πρέσβεις, τον Επικράτη, τον Κρατίνο και τον Ευβουλίδη, με απόλυτη δικαιοδοσία για να διαπραγματευτούν. Οι όροι που είχαν προταθεί στους Αθηναίους ήταν να ξαναχτίσουν τα τείχη, να επανακτήσουν τη ναυτική

τους δύναμη πέρα από τα 10 πλοία, να έχουν τον έλεγχο σε τρία μεγάλα νησιά, την Ίμβρο, τη Λήμνο και τη Σκύρο, οι ελληνικές πόλεις θα παρέμεναν στον έλεγχο της Περσίας, ενώ οι άλλες ελληνικές πόλεις θα αποκτούσαν την ανεξαρτησία τους. Παρόλα αυτά, οι πρέσβεις παρέπεμψαν τους όρους της ειρήνης στην Εκκλησία του δήμου για να πάρει απόφαση ο αθηναϊκός δήμος, φοβούμενοι ενδεχομένως ότι, αν οι ίδιοι συμφωνούσαν, θα είχαν μετά να αντιμετωπίσουν τις αντιδράσεις του δήμου. Ο Ανδοκίδης εκφώνησε τον λόγο *Περί τής προς Λακεδαιμονίους ειρήνης* στη συνέλευση της Εκκλησίας, αλλά οι Αθηναίοι μαζί με τους Κορινθίους και τους Αργείους απέρριψαν τους όρους. Ο Ανδοκίδης και οι υπόλοιποι πρέσβεις αυτοεξορίστηκαν και καταδικάστηκαν ερήμην τους, ενώ ο πόλεμος συνέχισε μέχρι το 387/6 π.Χ., όταν η ειρήνη του Βασιλιά της Περσίας ονομαζόμενη ως η “Ειρήνη του Ανταλκίδα” έγινε αποδεκτή με παρόμοιους όρους με αυτούς που είχαν προτείνει το 392/1 π.Χ.^{vi} Ο Ανδοκίδης έμεινε στην εξορία για άλλη μια φορά, μετά τη δίκη του για τη βεβήλωση των μυστηρίων και τον αποκεφαλισμό των Ερμών, και δεν γνωρίζουμε τίποτα για τη ζωή του από εκείνη τη στιγμή και μετά. Γνωρίζουμε για την απόφαση των Αθηναίων και την καταδίκη των πρέσβων από τον λόγο του Δημοσθένη *Περί παραπρεσβείας* (19. 277-279) και από ένα απόσπασμα του ιστορικού Φιλόχορου (*F. Gr. Hist.* 328 Fi49a).

Η γνησιότητα του λόγου αποτελεί ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα, καθώς ήδη από την αρχαιότητα ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς και ο Αρποκρατίων θεώρησαν τον λόγο *Περί τής προς Λακεδαιμονίους ειρήνης* ως μη γνήσιο του Ανδοκίδη. Τον 19^ο αι. οι μελετητές επηρεασμένοι από την άποψη αυτή θεώρησαν τον λόγο ως ένα πολιτικό φυλλάδιο με σκοπούς προπαγάνδας, γραμμένο μετά την εξορία των πρέσβων με σκοπό να καταδικάσει τις πράξεις τους. Οι σύγχρονοι μελετητές διχάζονται στο θέμα της γνησιότητας. Κάποιοι θεωρούν τον λόγο γνήσιο, αν και αναγνωρίζουν το πρόβλημα των ιστορικών ανακρίβειών που προξενούν κάποιες επιφυλάξεις (Hamilton, 1979; Edwards, 1995; MacDowell, 1998; Grethlein, 2010; Rhodes, 2016), ενώ κάποιοι άλλοι θεωρούν τον λόγο αυτό ως μη γνήσιο του Ανδοκίδη (Harris, 2000; Martin, 2009; Couvenhes, 2012; Conwell, 2008; Zaccarini, 2017; Canevaro, 2019; Harris, 2021). Σε γενικές γραμμές, η γνησιότητα του λόγου βασίζεται σε υφολογικά κριτήρια και στο ότι οι ιστορικές ανακρίβειες δεν μπορούν να αποτελέσουν κριτήριο μη γνησιότητας, καθώς ο Ανδοκίδης βασίζεται σε μια προφορική παράδοση της οικογένειάς του και παρόμοια λάθη έχει συμπεριλάβει και στους άλλους λόγους του (Edwards, 1995, σ. 108). Αυτή η άποψη, βέβαια, δεν αποκλείει την πιθανότητα να μην έχει εκφωνηθεί ο παρών λόγος στη μορφή αυτή στην Εκκλησία του δήμου, αλλά να αποτελεί ένα είδος πολιτικού φυλλαδίου. Η μη γνησιότητα του λόγου βασίζεται κυρίως στις ιστορικές ανακρίβειες που περιέχει ο λόγος και στην όλη του σύ-

σταση και δομή ως μη αρμόζουσες λόγου για την Εκκλησία του δήμου.^{vii} Αν και το θέμα της γνησιότητας δεν θα το αναλύσουμε εδώ, καθώς δεν αφορά στην παρούσα μελέτη των ρητορικών συμβουλευτικών τόπων, θεωρούμε πιο πιθανή την εκδοχή της γνησιότητας για δύο λόγους, πέρα από τα επιχειρήματα των μελετητών που έχουν ήδη υποστηρίξει την άποψη αυτή. Πρώτον, εάν μπορεί θεωρηθεί ως ο πρώτος δημοσιευμένος πολιτικός λόγος πριν από τους λόγους του Δημοσθένη, τότε οι ιδιομορφίες του ως προς τη χρήση ιστορικών παραδειγμάτων μπορούν να δικαιολογηθούν σε σύγκριση με τους λόγους του Δημοσθένη και ίσως να μην είναι ενδεικτικές για τυχόν συμπεράσματα γνησιότητας ή μη. Δεύτερον, κάθε πολιτικός λόγος αντανακλά το προσωπικό ύφος και την ατομική πολιτική στάση κάθε δημόσιου ομιλητή, γεγονός που πιθανώς εξηγεί διαφοροποιήσεις ακόμα και στη χρήση των ιστορικών δεδομένων.

Ως προς τη μορφή του λόγου, η δομή του λόγου *Περί τής προς Λακεδαιμονίους ειρήνης* του Ανδοκίδη φαίνεται σε γενικές γραμμές να είναι σύμφωνη με τους αριστοτελικούς κανόνες. Έτσι, όπως έχει επισημάνει ο Kennedy (1958, σσ. 32-43), δεν υπάρχει εισαγωγή, η αφήγηση αποτελείται από ιστορικά παραδείγματα, συγκεκριμένα προηγούμενες συνθήκες ειρήνης μεταξύ Σπάρτης και Αθήνας και το τμήμα της απόδειξης αποτελεί μια μορφή διάψευσης των αντιρρήσεων που προβλήθηκαν για την ειρήνη με τη Σπάρ-

τη. Το κύριο επιχείρημα στον λόγο του Ανδοκίδη είναι αυτό του συμφέροντος της Αθήνας, που υποστηρίζεται με τη χρήση ιστορικών παραδειγμάτων· επομένως, ολόκληρος ο λόγος περιλαμβάνει μια εκτενή χρήση συμβουλευτικών θεμάτων. Στην αρχή του λόγου (§§1-3), ο ρήτορας μιλάει για μια «δίκαιη ειρήνη» ως καλύτερη από τον πόλεμο (ειρήνην ποιείσθαι δικαίαν ἄμεινόν ἐστιν ἢ πολεμείν) και αντιπαραβάλλει τα λόγια με τις πράξεις (οἱ ρήτορες τῶ μὲν ὄνοματι τῆς εἰρήνης συγχωροῦσι, τοῖς δ' ἔργοις ἀφ' ὧν ἂν ἡ εἰρήνη γένοιτο ἐναντιοῦνται), για να τονίσει ότι η ειρήνη πρέπει να αποφασίζεται με πρακτικούς όρους προκειμένου να είναι αποτελεσματική.

Για να αντικρούσει το επιχείρημα ότι η ειρήνη αποτελεί απειλή για τη δημοκρατία, ο Ανδοκίδης υποστηρίζει ότι στο παρελθόν, όταν η ειρήνη είχε συμφωνηθεί πολλές φορές μεταξύ Αθήνας και Σπάρτης, η δημοκρατία δεν ανατράπηκε ποτέ. Ο ρήτορας προχωρά δίνοντας παραδείγματα συνθηκών ειρήνης από την περίοδο 478 έως 404 π.Χ. που ενισχύουν το κύριο επιχείρημά του ότι η ειρήνη είναι ωφέλιμη και συμφέρουσα, παρόλο που τα ιστορικά στοιχεία δεν είναι ακριβή. Αξίζει να αναφέρουμε ένα από αυτά τα παραδείγματα, την ειρήνη που συμφωνήθηκε μετά τον πόλεμο της Αθήνας με τη Σπάρτη και που είχε προκληθεί λόγω του παρεμβατικού ρόλου της Αίγινας. Ο Ανδοκίδης (§§6-7) αναφέρεται στην εκλογή δέκα πρέσβων, ανάμεσα στους οποίους ήταν και ο παππούς του Ανδοκίδη, με από-

λυτη δικαιοδοσία για να πάνε στη Σπάρτη για τη σύναψη ειρήνης. Κατάφεραν μια ειρήνη τριάντα ετών, κατά τη διάρκεια των οποίων δεν καταλύθηκε το δημοκρατικό πολιτεύμα ούτε συνελήφθησαν κάποιιοι να επιβουλεύονται τη δημοκρατία αλλά, αντίθετα, εκείνη η ειρήνη συντέλεσε στην ενδυνάμωση της πόλης δίνοντας 1000 τάλαντα στην ακρόπολη και ναυπηγώντας 100 τριήρεις και οικοδομώντας νεωσοίκους και αποκτώντας 1200 υπεῖς και τοξότες με αποτέλεσμα να αυξηθεί σημαντικά η δύναμη του αθηναϊκού δήμου.

Η αναφορά στον παππού του Ανδοκίδη ως ενός από τους πρέσβεις που εστάλησαν στη Σπάρτη με απόλυτη εξουσία, καθιερώνει τον ρόλο του ίδιου του Ανδοκίδη ως πρέσβη στην παρούσα σύναψη ειρήνης. Επιπλέον, τα πλεονεκτήματα που αναφέρθηκαν από αυτή την ειρήνη και τη δύναμη που είχαν φέρει στην Αθήνα παραπέμπουν στο παλιό κύρος της πόλης, όπως θα έπρεπε ακόμη να είναι επιθυμητό από τους Αθηναίους. Με τον τρόπο αυτό προσδίδει μια επιδεικτική αξία στην περιγραφή της ειρήνης. Αργότερα στον λόγο, ο Ανδοκίδης θα παρουσιάσει επίσης την ειρήνη ότι παρέχει ασφάλεια και εξουσία στον αθηναϊκό δήμο (§12).^{viii} Έτσι το συμφέρον από τη σύναψη της ειρήνης ταυτίζεται με τη δύναμη και την εξουσία, που θα κάνουν την πόλη να αναδειχθεί και να ξελιχθεί σε κορυφαία πόλη της Ελλάδας.

Σχετικά με το επιχείρημα ότι η τελευταία ειρήνη με τη Σπάρτη του 404 π.Χ. έφερε την ολιγαρχία των Τριάκοντα στην Αθήνα, ο Ανδοκίδης το διαψεύδει υποστηρίζοντας ότι δεν ήταν αμοιβαία συμφωνία αλλά μάλλον ειρήνη που τους επιβλήθηκε από ανάγκη (§§10-13). Η τωρινή περίπτωση δεν είναι η ίδια, αφού η ειρήνη δεν επιβάλλεται αλλά θα είναι αποτέλεσμα συμφωνίας που θα αποβεί μόνο χρήσιμη. Ο Ανδοκίδης ρωτά ρητορικά τι θα κερδίσει η πόλη με τον πόλεμο. Δεν υπάρχει περίπτωση να κερδίσουν ξανά τα εδάφη που έχασαν (§§14-16), αλλά αντίθετα η ειρήνη θα είναι κερδοφόρα, αφού οι Σπαρτιάτες θα δώσουν ανεξαρτησία σε όλες τις ελληνικές πόλεις (§§17-19) –επιχείρημα που βασίζεται στο “καλόν”. Δεν είναι εφικτό να συνεχιστεί ο πόλεμος χωρίς τη βοήθεια της Περσίας (4.15) και δεν υπάρχει καμία ανάγκη για τον πόλεμο (§13). Ο ρήτορας τονίζει την καλή στάση των Σπαρτιατών απέναντι στους Αθηναίους στο παρελθόν, για να πείσει για τα οφέλη που θα αποκομίσουν από την τρέχουσα συμφωνία στο μέλλον. Όπως εξηγεί, οι Σπαρτιάτες είχαν εμποδίσει τους συμμάχους τους να καταστρέψουν την Αθήνα (§§20-21) και δεν προκάλεσαν κανενός είδους καταστροφή στους Αθηναίους. Αντίθετα, όσον αφορά τα όσα είχε υποστεί η Σπάρτη από την Αθήνα, οι όροι ειρήνης είναι κάτι παραπάνω από δίκαιοι (§23).

Όσον αφορά τον ρόλο των πρέσβων, ο Ανδοκίδης προσπαθεί να εξηγήσει γιατί δεν είχαν κάνει τη συμφωνία στη

Σπάρτη, αλλά παρέπεμψαν τους όρους στον αθηναϊκό δήμο για συζήτηση. Λέει ότι η ενέργειά τους αντικατοπτρίζει επιφύλαξη και όχι δειλία (§33). Επιπλέον, οι αντίπαλοί τους θεωρούν ότι οι συμφωνίες πρέπει να γίνονται κρυφά και εξαπατώντας τους δήμους, ενώ ο Ανδοκίδης πιστεύει ότι «όταν οι άνδρες διαπραγματεύονται για την ειρήνη ολόκληρης της Ελλάδας, δεν πρέπει να υπάρχει μυστικότητα ή εξαπάτηση σχετικά με τους όρους για τους οποίους θα δοθούν όρκοι και θα στηθούν επιγεγραμμένες στήλες» (§34). Επομένως, οι εκπρόσωποί τους θα πρέπει να αξίζουν την έγκριση πολύ περισσότερο από την κριτική. Επιπλέον, ένας πολιτικός ομιλητής θα πρέπει να είναι προσεκτικός όταν υπάρχει συζήτηση και αποφασιστικός όταν δίνεται όρκος. Από την άλλη πλευρά, επικρίνει το ήθος των Αθηναίων και λέει ότι ο ίδιος ως πρέσβης έπρεπε να λάβει υπόψη τις δικές τους αντιδράσεις, ιδιαιτέρως από τότε που δείχνουν την τάση να κάνουν το αντίθετο από αυτό που τους συμβουλεύουν (§38). Στο τέλος του λόγου του (§41), ο ρήτορας καλεί τους Αθηναίους να γίνουν οι ίδιοι πρέσβεις (πρεσβευτὰς οὖν πάντας ὑμᾶς ἡμεῖς οἱ πρέσβεις ποιούμεν) και να ψηφίσουν είτε για πόλεμο είτε για ειρήνη με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην το μετανιώσουν ποτέ (ψηφίσασθε δὲ τοιαῦτα ἐξ ὧν ὑμῖν μηδέποτε μεταμελήσει).

Είναι πιθανό οι Αθηναίοι να ήταν ακόμη καχύποπτοι προς τον Ανδοκίδη σχετικά με τα πραγματικά κίνητρά του για την υποστήριξη της ειρήνης με τη Σπάρτη, αλλά δεν κατα-

δίκασαν μόνο αυτόν. Ο Δημοσθένης στον λόγο του *Περί Παραπρεσβείας* (19) αναφέρεται στον Επικράτη, όταν συζητά τα αποτελέσματα από εκείνη την πρεσβεία και τον τρόπο με τον οποίο καταδικάστηκαν όλοι οι εκπρόσωποι. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι Αθηναίοι δεν ήταν διατεθειμένοι να δεχτούν όρους ειρήνης εκείνη την εποχή, παρόλο που οι όροι δεν ήταν πολύ διαφορετικοί από εκείνους με τους οποίους συνήψαν την Ειρήνη του Πέρση Βασιλιά το 386 π.Χ. Είναι, επίσης, πιθανό ότι, αφού οι Αθηναίοι είχαν ήδη αρχίσει να ανοικοδομούν τα τείχη τους, δεν μπορούσαν να αντιληφθούν το πραγματικό κέρδος από τους προτεινόμενους όρους.

Η χρήση των ρητορικών συμβουλευτικών τόπων από τον Ανδοκίδη είναι σύμφωνη με την Αριστοτελική θεωρία.^{ix} Το συμφέρον αναπτύσσεται πλήρως σε σχέση με τη δικαιοσύνη, το όφελος, το πλεονέκτημα και το καλόν, αλλά το δυνατόν δεν διερευνάται εκτενώς σε τέτοιο βαθμό, ώστε οι όροι να έκαναν τη διαφορά τη συγκεκριμένη στιγμή. Ο Ανδοκίδης όντως υποστηρίζει την ευνοϊκή ειρήνη, αλλά δεν παρουσιάζει τους όρους της ειρήνης ως πρακτικούς και απαραίτητους για εκείνη την εποχή («τώρα και τότε»).^x Η απόφαση ανήκει στους Αθηναίους και η δική του επιτυχία έγκειται στο ότι έφερε τους όρους προς συζήτηση στη συνέλευση της Εκκλησίας του δήμου. Έτσι, προτείνει το δίκαιο και κερδοφόρο, αλλά δημιουργεί και μια απόσταση με το κοινό του, καλώντας τους να αποκτήσουν οι ίδιοι την ιδιό-

τητα των πρέσβων και να πάρουν εκείνοι τις σωστές αποφάσεις για την ασφάλεια της πόλης και της δημοκρατίας.

Ο Usher (2007, σσ. 221-222) αναφέρεται στην αριστοκρατική καταγωγή του Ανδοκίδη, για να εξηγήσει το γεγονός ότι ο Ανδοκίδης δεν ακολούθησε μια συμβατική πρακτική ή παραδοσιακή πολιτική στάση, αλλά μάλλον μια άμεση προσέγγιση και έδωσε μεγάλη έμφαση σ' αυτό που ο ίδιος έβλεπε ως καθαρό αθηναϊκό συμφέρον. Τονίζει τα οφέλη των Αθηναίων μετά από μία σειρά διαπραγματεύσεων για ειρήνη και δεν ασχολείται ιδιαίτερος με το θέμα της δικαιοσύνης αν και ορίζει τον δίκαιο πόλεμο. Δεδομένων των συμφορών που προκλήθηκαν στο παρελθόν από μία «εθνικιστική» τακτική, ο Ανδοκίδης υιοθετεί μία «διακρατική» πολιτική θέση. Μένει στα πλεονεκτήματα, την ησυχία των Αθηναίων και την αποφυγή συγκρούσεων. Σε μία τέτοια πολιτική αντιμετώπιση απουσιάζει ο αλτρουισμός και η υποστήριξη των δίκαιων αιτημάτων. Στο πνεύμα των συστάσεων του αυτών, χρησιμοποιεί τα παραδείγματα για να δείξει ότι η Αθήνα δεν μπορεί να αντέξει άλλη καταστροφή. Με τα ιστορικά παραδείγματα φανερώνεται η σκοτεινή πλευρά του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού με ρεαλιστικές σκοπιμότητες. Τέλος, εκφράζει δυσπιστία απέναντι στους συμμάχους της Αθήνας, την Κόρινθο και το Άργος, επειδή δεν εκπληρώνουν τους όρους της συμμαχίας, αλλά υπερασπίζονται το δικό τους συμφέρον (§§24-28).

Μέχρι εκείνη την εποχή, όμως, οι Αθηναίοι είχαν αρχίσει να ξαναχτίζουν τα τείχη τους και το ναυτικό τους και να ανακτούν τον έλεγχο σε ορισμένα νησιά και έτσι το κλίμα για διαπραγματεύσεις μπορεί να μην ήταν αδιαίρετο. Ωστόσο, ο διορισμός του Ανδοκίδη, οκτώ χρόνια μετά την αθώωσή του στη δίκη για τα Ελευσίνια Μυστήρια, δείχνει ότι μπορεί να έχει αποκατασταθεί στη δημόσια ζωή και σύμφωνα με μελετητές ακόμη και το ύφος αυτού του λόγου φαίνεται πιο εκλεπτυσμένο από τα προηγούμενα, με την προϋπόθεση ότι αυτός ο λόγος μπορεί να του αποδοθεί. Οι Αθηναίοι αντιπρόσωποι δεν συμβιβάστηκαν με τη Σπάρτη και συνέστησαν τους όρους που πρότειναν στην Αθηναϊκή Συνέλευση και ο λόγος του Ανδοκίδη εκφωνήθηκε το 391. Η απόρριψη των προτάσεων του Ανδοκίδη και η καταδίκη όλων των πρέσβων της ειρήνης πιθανώς αιτιολογείται με το γεγονός ότι οι Αθηναίοι είχαν πρόσφατα βιώσει την ολιγαρχία των Τριάκοντα που επέβαλε ο Λύσανδρος και τα εχθρικά αισθήματα προς την Σπάρτη ήταν ακόμα έντονα. Επιπλέον, οι Αθηναίοι δεν θα δέχονταν έναν συμβιβασμό που θα σήμαινε μια παθητικότητα και έλλειψη κάθε ιδεαλισμού εκ μέρους τους. Αντίθετα, θα ανταποκρίνονταν περισσότερο σε ομιλητές που θα συμβούλευαν αντάξια των προσδοκιών τους, της δικαιοσύνης και των ιδανικών της αθηναϊκής δημοκρατίας. Έτσι, η δυσπιστία τους προς το ήθος του Ανδοκίδη και το μίσος τους προς τη σπαρτιατική ολιγαρχία συντέλεσαν στην απόφασή τους.

3. Δημοσθένους *Περί τῆς εἰρήνης* (5)

Ο λόγος *Περί τῆς εἰρήνης* του Δημοσθένη εκφωνήθηκε στον απόηχο της σύναψης της Ειρήνης του Φιλοκράτη μεταξύ της Αθήνας και του Φιλίππου το φθινόπωρο του 346 π.Χ. και χρονολογείται ορθώς από τον Διονύσιο τον Αλικαρνασσέα (*Α΄ Επιστολή πρὸς Ἀμμαῖον* 10) το 346/5 π.Χ. Το ιστορικό πλαίσιο της σύναψης της ειρήνης αυτής έχει ως εξής. Μετά την κατάληψη της Ολύνθου από τον Φίλιππο το 358 π.Χ., οι Αθηναίοι είχαν αποτύχει στην αντίστασή τους στον βορρά και παρ’ ότι προσπάθησαν να ενωθούν με άλλες πόλεις εναντίον του Φιλίππου δεν τα κατάφεραν. Επιθυμώντας να ανακτήσουν τους αιχμαλώτους τους άρχισαν τις διαπραγματεύσεις με τον Φίλιππο το 357 π.Χ. Στο παρασκήνιο των διαπραγματεύσεων ήταν ο Γ΄ Ιερός πόλεμος μεταξύ Θήβας (συμμάχου του Φιλίππου) και της Φωκίδας (συμμάχου της Αθήνας) και το πέρασμα του Φιλίππου προς τις Θερμοπύλες. Ο φόβος των Αθηναίων μήπως κέρδιζε ο Φίλιππος την κυριαρχία των Θερμοπυλών τους έκανε να πιστέψουν ότι δεν είχαν άλλη επιλογή από το να κάνουν ειρήνη με τον Φίλιππο.

Όπως γνωρίζουμε από τις παρεμβάσεις του Δημοσθένη και του Αισχίνη είχε ξεκινήσει μια σειρά πρεσβειών για τις διαπραγματεύσεις της ειρήνης του Φιλοκράτη μεταξύ Αθηναίων και Φιλίππου το 346 π.Χ. Οι κύριες πηγές για την ειρήνη του Φιλοκράτη είναι οι δύο μακροσκελείς δικανικοί λόγοι που εκφωνήθηκαν στο δικαστήριο (Δημ. 19 και

Αισχ. 2), στο πλαίσιο δίωξης που άσκησε ο Δημοσθένης εναντίον του πολιτικού αντίπαλου, Αισχίνη.^{xi} Από το 343 π.Χ. και μετά η ειρήνη του Φιλοκράτη δεν ήταν δημοφιλής στην Αθήνα και ως εκ τούτου καθένας επέρριπτε την ευθύνη στον άλλο. Στη δίκη του στεφάνου το 330 π.Χ. επανήλθε το θέμα της ειρήνης του Φιλοκράτη (Δημ. 18 και Αισ. 3).

Ο συγκεκριμένος λόγος *Περί τῆς εἰρήνης* αφορά στη μεταφορά των δύο από τις είκοσι τέσσερις έδρες στο συμβούλιο της Δελφικής Αμφικτυονίας, που θα έδινε στον Φίλιππο τον έλεγχο της. Η Δελφική Αμφικτυονία ήταν μια μακρόχρονη οργάνωση, η οποία περιελάμβανε διάφορους κατοίκους που ζούσαν γύρω από το ιερό του θεού Απόλλωνα στους Δελφούς, στην κεντρική Ελλάδα και κάθε πόλη έστελνε εκπροσώπους στο Αμφικτυονικό συμβούλιο, το οποίο διοικούσε το ιερό και είχε δικαιοδοσία επιβολής ποινών για επιθετικές ενέργειες, συμπεριλαμβανομένου και του Ιερού πολέμου, δηλ. ενός πολέμου στο όνομα του Απόλλωνα. Ο Γ' Ιερός Πόλεμος (356-346 π.Χ.) είχε κηρυχτεί εναντίον των Φωκίων, επειδή είχαν καταλάβει το ιερό στους Δελφούς και χρησιμοποίησαν τον πλούτο του για να πληρώσουν μισθοφόρους. Ο Φίλιππος έφερε τον πόλεμο αυτό σε ένα τέλος και τιμώρησε τους Φωκείς θεωρώντας τον εαυτό του πρωταθλητή των Δελφών. Είχε σημαντική επιρροή στο Αμφικτυονικό συμβούλιο, καθώς πολλά από τα μέλη του ήταν από την Θεσσαλία, αλλά η μεταφορά των δύο Φωκικών εδρών θα εδραίωναν τον έλεγχο του Φι-

λίππου στο ιερό των Δελφών ως σύμβολο της δύναμής του στην Ελλάδα.^{xii}

Η παρούσα μελέτη εστιάζει στον ρόλο του πολιτικού ρήτορα και στον τρόπο που προτείνει το θέμα στους Αθηναίους. Στην εισαγωγή του λόγου ο Δημοσθένης τονίζει με έμφαση τον ρόλο του ως συμβούλου, καθώς έχει να αντιμετωπίσει σύγχυση και δυσκολία του υπό συζήτηση θέματος και τη συμπεριφορά των Αθηναίων απέναντι στη διαβούλευση (§1). Ο Δημοσθένης ξεκινά τον λόγο με το ρήμα *όρῶ*, που κυριολεκτικά σημαίνει ότι βλέπει όντως σύγχυση στο ακροατήριο. Πιθανότατα οι Αθηναίοι χωρίζονται σε αυτούς που θέλουν να κάνουν πόλεμο και σε αυτούς που θέλουν να τηρήσουν τους όρους ειρήνης. Η διαβούλευση, σύμφωνα με τον Δημοσθένη, είναι εγγενώς δύσκολη, αλλά τώρα είναι ακόμη πιο δύσκολη, πρώτον γιατί δεν έχει νόημα να εκφωνούνται καλοί λόγοι για πράγματα που έχουν ήδη χαθεί και δεύτερον, γιατί οι Αθηναίοι έχουν την τάση να μην σκέφτονται πριν ενεργήσουν αλλά μετά από τις πράξεις. Αποδίδει μια υποκειμενική σημασία στο συμφέρον, καθώς οι άνθρωποι μπορεί να έχουν διαφορετικές γνώμες για αυτό που συμφέρει τους ίδιους και την πόλη. Ζητά από τους Αθηναίους να δείξουν την κατάλληλη συμπεριφορά, όταν συζητούν για σημαντικά θέματα της πόλης, και να είναι πρόθυμοι να ακούσουν τους συμβούλους (§3). Ο ίδιος υποσχέθηκε να δώσει τις σωστές συμβουλές για το πώς να βελτιώσουν την παρούσα κατάσταση και

πώς να ανακτήσουν μέρος από αυτά που έχουν χάσει. Υπάρχει, προφανώς, μια κριτική για άλλους δημόσιους ομιλητές που ενδιαφέρονται μόνο για τη δική τους φήμη και για τους Αθηναίους πολίτες που δεν δείχνουν καλή θέληση προς τους συμβούλους τους. Ο Δημοσθένης εμφανίζεται ρεαλιστής και πρόθυμος να βοηθήσει μόνο σε ό,τι μπορεί πρακτικά να επιτευχθεί εκείνη τη στιγμή. Επιχειρεί να δημιουργήσει μια αμοιβαία κατανόηση με το κοινό του με στόχο την καλύτερη δυνατή λύση. Συνεχίζει να διακρίνει τη δική του θέση από αυτή άλλων δημοσίων ομιλητών λέγοντας ότι δεν εγκρίνει όσους μιλούν για τον εαυτό τους, αλλά θα αναφερθεί τώρα σε όσα είχε μιλήσει στο παρελθόν για να τους βοηθήσει να κρίνουν την παρούσα υπόθεση (§4).

Προσφέρει δύο παραδείγματα για να δείξει ότι οι λόγοι του ήταν σωστοί και δίκαιοι στο παρελθόν. Στην πρώτη περίπτωση ο Δημοσθένης αντιτάχθηκε στην παρέμβαση στις υποθέσεις της Εύβοιας και σε αυτούς που είχαν προτρέψει τους Αθηναίους να αναλάβουν έναν άδοξο και δαπανηρό πόλεμο για τα δικά τους μικρά κέρδη. Στο τέλος, αποδείχθηκε ότι συμβούλεψε το καλύτερο για τους Αθηναίους (§5). Η δεύτερη περίπτωση αφορούσε την αντίθεση του Δημοσθένη στον Νεοπόλεμο, έναν ηθοποιό που ασκούσε έλεγχο στα αθηναϊκά ζητήματα εκ μέρους του Φιλίππου. Είχε τότε ασκήσει κριτική στους Αθηναίους για

την εχθρότητά τους προς τον Δημοσθένη και την ευνοϊκή τους στάση προς τον Νεοπόλεμο.

Ο Δημοσθένης είναι πολύ ειρωνικός στην κριτική του ακροατηρίου του (§7). Και ο Δημοσθένης είχε δίκιο και, καθώς λέει: «Αυτές οι δύο προβλέψεις που έκανα αποδεικνύουν ότι οι λόγοι μου ήταν σωστοί και δίκαιοι και αληθείς» (§9). Στην τρίτη περίπτωση ο Δημοσθένης αναφέρεται στη σύναψη της Ειρήνης του Φιλοκράτη το 346 π.Χ. και συγκεκριμένα στη δεύτερη αθηναϊκή πρεσβεία στον Φίλιππο, η οποία εστάλη για να παραστούν ως μάρτυρες στον όρκο του να αποδεχτεί την ειρήνη (§9). Ο Δημοσθένης, εδώ, ασκεί κριτική σ' εκείνους που είχαν δώσει ψευδείς υποσχέσεις στους Αθηναίους, υπαινισσόμενος τον Αισχίνη και τον Φιλοκράτη, ότι ο Φίλιππος θα έσωζε τους Φωκείς, θα επέστρεφε τον Ωροπό στους Αθηναίους και ότι η Εύβοια θα καταλαμβάνονταν με αντάλλαγμα την επιστροφή της Αμφίπολης (§1)^{xiii}. Ο Δημοσθένης προσπαθούσε να τους πείσει ότι ο ομιλητής τότε έλεγε ανοησίες, υπονοώντας τον αντίπαλό του, τον Αισχίνη, τον οποίο ο ίδιος κατηγορούσε για δωροδοκία. Ο Δημοσθένης παραδέχεται ότι είχε πολύ μεγαλύτερη επιτυχία από τους άλλους στην πρόβλεψη του μέλλοντος και αυτό εξαιτίας της καλής τύχης και του γεγονότος ότι κρίνει και υπολογίζει τα πράγματα χωρίς να πληρώνεται γι' αυτό (§§11-12). Είναι χαρακτηριστική η φράση του Δημοσθένη ότι τα ίδια τα γεγονότα του αποκαλύπτουν το συμφέρον για την πόλη, όρθον

οὖν, ὅτι ἂν ποτ’ ἀπ’ αὐτῶν ὑπάρχη τῶν πραγμάτων, τὸ συμφέρον φαίνεται μοι.

Στο σημείο αυτό ο Δημοσθένης υιοθετεί τους τόπους της δικαιοσύνης, του συμφέροντος και της λογικής για τη σωστή του κρίση σε αντίθεση με τους άλλους συμβούλους που πληρώθηκαν για να δώσουν εσφαλμένες συμβουλές. Στη συνέχεια, ασκεί κριτική στην ειρήνη ως τη χειρότερη που μπορούσε να είχε γίνει και ισχυρίζεται, εντούτοις, ότι δεν θα έπρεπε να τη σταματήσουν, καθώς σε διαφορετική περίπτωση θα εμπλέκονταν σε πόλεμο με τον Φίλιππο για την Αμφίπολη και οι Θηβαίοι δεν θα τους υποστήριζαν εκτός αν ο πόλεμος είχε κοινό στόχο και μέτωπο (§§13-15). Ο Δημοσθένης κλείνει τον λόγο του με τη δήλωση ότι ο πόλεμος είναι μία πράξη που δεν αξίζει στους ίδιους τους Αθηναίους (§24: οὐκοῦν εὔηθες καὶ κομιδῆ σχέλιον, πρὸς ἑκάστους καθ’ ἕν’ οὕτω προσενηνεγμένους περὶ τῶν οἰκείων καὶ ἀναγκαιοτάτων, πρὸς πάντας περὶ τῆς ἐν Δελφοῖς σκιᾶς νυνὶ πολεμήσαι). Για την ακρίβεια, η απόφαση να κάνουν πόλεμο θα ήταν ανόητη και εντελώς σοκαριστική για τους Αθηναίους, οι οποίοι πάντα ενεργούν με ἄξονα τα βασικά τους ενδιαφέροντα, τώρα να τα βάλουν με ὅλους εκείνους για το ζήτημα που επισκιάζει τους Δελφούς.

Ο λόγος του Δημοσθένη *Περὶ τῆς εἰρήνης* αντανακλά μια ζωντανή πολιτική αντιπαράθεση στην Εκκλησία του δήμου μετά τη σύναψη της Ειρήνης του Φιλοκράτη. Οι Αθηναίοι είχαν επηρεαστεί από δημόσιους ομιλητές που κι-

νούνταν από ίδια συμφέροντα και ως εκ τούτου έλαβαν τις λάθος αποφάσεις.^{xiv} Σύμφωνα με τον Mader (2007, σ. 22 με σημ. 27), ο Δημοσθένης αναγνώρισε ότι η απόρριψη της ειρήνης θα προκαλούσε την ένωση των Αμφικτυονικών πολιτειών ενάντια στην Αθήνα (5.13-14, 17) και επομένως δεν ήταν η σωστή επιλογή. Ως εκ τούτου, ο λόγος του Δημοσθένη παρουσιάζει την ειρήνη όχι ως δίκαιη αλλά ως αναγκαία (*pax magis necessaria quam aequa*) και προτρέπει τους Αθηναίους να συμφωνήσουν για στρατηγικούς λόγους, ενώ ξεκάθαρα θεωρεί την ειρήνη ως μια “ανάσα”.

Μετά την πτώση της Ολύνθου και αργότερα ακόμη, αφού ο Φίλιππος είχε εξαναγκάσει τους Αθηναίους να δεχτούν τους εξευτελιστικούς όρους της ειρήνης του Φιλοκράτη το 346, ο Δημοσθένης αναγκάστηκε να χαλιναγωγήσει τα επιθετικά του ένστικτα. Όπως παρατηρεί ο Usher (2007, σ. 232), ο λόγος *Περὶ τῆς εἰρήνης* χαρακτηρίζεται από τον συγκρατημένο τόνο του ρήτορα καθώς αντιλαμβάνεται ότι το μέλλον θα είναι αβέβαιο. Για τον σκοπό αυτό επιχειρηματολογεί ώστε να εξασφαλίσει τον δικό του ρόλο ως συμβούλου, ενώ πετυχαίνει να επιτεθεί στον ανώφελο ρόλο των αντιπάλων του.

Σύμφωνα με τον Hunt (2010, σ. 245), ο Δημοσθένης επιβεβαιώνει ότι ο θυμός που θα μπορούσαν να αισθάνονται οι Αθηναίοι από τα δεινά του πολέμου είναι θέμα ταλαιπωρίας που βιώθηκε και όχι ηθικός ενδοιασμός. Η ανησυχία

για τα δεινά του πολέμου επιβεβαιώνεται από ένα απόσπασμα στη *Ρητορική εις Αλέξανδρον* (1425a28-34), όπου παρατίθενται τα επιχειρήματα για να αποτρέψουν τον λαό να πάει στον πόλεμο. Τα κακά του πολέμου γενικά ήταν ένα σημαντικό όπλο για τους ρήτορες που επιχειρηματολογούσαν εναντίον της απόφασης ενός πολέμου. Μέσα στο πνεύμα αυτό, ο Δημοσθένης στον λόγο του *Περί τῆς εἰρήνης* ασκεί μεν κριτική για την Ειρήνη του Φιλοκράτη αλλά στην προκειμένη περίπτωση θεωρεί την ειρήνη ως τη μόνη λύση, καθώς τα αναρίθμητα δεινά που περιμένουν τους Αθηναίους από έναν πόλεμο θα είναι μοιραία και κατα-στροφικά και μια τέτοιου είδους επιχειρηματολογία απο-τελεί εν προκειμένω την πιο λογική γραμμή διαβούλευσης και απόφασης.

4. Συμπεράσματα

Ο λόγος του Ανδοκίδη *Περί τῆς πρὸς Λακεδαιμονίους εἰρήνης* βασίστηκε σε μια γραμμή επιχειρηματολογίας, ότι δηλαδή οι Αθηναίοι στη δεδομένη στιγμή δεν θα μπορούσαν να αντέξουν περισσότερα δεινά πολέμου. Με βάση τα ιστορικά παραδείγματα που παρατίθενται, παρόλες τις ανακρίβειές τους, γεγονός είναι ότι ο Ανδοκίδης επιδιώκει να πείσει τους Αθηναίους ότι οι συνθήκες ειρήνης που είχαν διαμειφθεί στο παρελθόν ανάμεσα στην Αθήνα και τη Σπάρτη κάθε άλλο παρά καταστροφικές είχαν αποβεί. Αντίθετα, είχαν συμβάλει σε μια καλή περίοδο σταθερότητας και ασφάλειας, που με τη σειρά τους εξασφάλισαν την άνοδο

του κύρους της πόλης των Αθηναίων, την ενίσχυση και επέκταση των δυνάμεών τους. Η συμβουλευτική ρητορική του Ανδοκίδη βασίζεται στις αρχές του συμφέροντος, κυρίως, και του ωφέλιμου παρά στην ιδεαλιστική προσέγγιση της δικαιοσύνης και της ανωτερότητας της πόλης. Η αποτυχία του Ανδοκίδη να κερδίσει την πλειοψηφία του δήμου των Αθηναίων δεν έγκειται τόσο στους ρητορικούς τόπους και την επιχειρηματολογία που χρησιμοποίησε, όσο στη δυσπιστία που είχαν οι Αθηναίοι προς το πρόσωπό του και στο εντεταμένο κλίμα της αγανάκτησης που αισθάνονταν μετά τα δεινά που είχε προκαλέσει η Σπάρτη από την ειρήνη την οποία επέβαλε στην Αθήνα μετά το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου, συμπεριλαμβανομένης της τυραννίας και των δεινών που εκείνη προκάλεσε.

Όπως και στον λόγο του Ανδοκίδη *Περί τῆς πρὸς Λακεδαιμονίους εἰρήνης*, ο Δημοσθένης χρησιμοποιεί τους συμβουλευτικούς ρητορικούς τόπους του συμφέροντος, του καλού και του ωφέλιμου στην πορεία των αποφάσεων και πράξεων, παρά στην αρχή της δικαιοσύνης. Θεωρεί και προτείνει την ειρήνη ως αναπόφευκτη και αναγκαία προκειμένου να αποφευχθεί νέος ιερός πόλεμος. Ο τόνος του Δημοσθένη είναι πολύ πιο άμεσος και προσωπικός στον τρόπο με τον οποίο απευθύνεται στο κοινό, ασκώντας κριτική και παρουσιάζοντας την κρίση του ως τη μόνη σωστή. Αντιτίθεται σε όλους τους προηγούμενους δημόσιους ομιλητές και τους αντιπάλους του που είχαν εμπλακεί στην

ειρήνη του Φιλοκράτη ως ρήτορες με κίνητρο το προσωπικό τους συμφέρον μόνο και τον χρηματισμό. Ο ίδιος, σε αντίθεση, δεν έχει δωροδοκηθεί και μιλάει έχοντας υπόψη του το συμφέρον της πόλης και το καλύτερο δυνατό για το άμεσο μέλλον.

Και οι δύο ρήτορες χρησιμοποιούν τους ίδιους ρητορικούς τόπους για να συμβουλεύσουν τους Αθηναίους, και οι δύο παρουσιάζουν την ειρήνη ως τη μόνη δυνατή λύση, ως αναγκαία και ως ωφέλιμη εστιάζοντας στο γεγονός ότι η Αθήνα δεν μπορεί να αντέξει άλλον πόλεμο και ότι έχει ανάγκη ηρεμία και ανάπαυλα από τις συμφορές και τα δεινά του πολέμου. Είναι φανερό ότι υπάρχει ένα στερεότυπο ρητορικό πλαίσιο στην επιχειρηματολογία για συνθήκες ειρήνης, το οποίο συμφωνεί με τη ρητορική θεωρία: π.χ. η χρήση συγκεκριμένων τόπων για το συμφέρον και η χρήση ιστορικών παραδειγμάτων ή παραδειγμάτων κακής κρίσης κατά το παρελθόν.

Οι συνθήκες στις οποίες εκφωνήθηκαν οι λόγοι πιθανώς είναι διαφορετικές, καθώς ο λόγος του Ανδοκίδη αφορά την απόφαση της σύναψης ειρήνης έναντι του πολέμου, ενώ ο λόγος του Δημοσθένη έχει να διαπραγματευτεί τη διακοπή και τη διατήρηση της Ειρήνης του Φιλοκράτη, η οποία μόλις πριν λίγο διάστημα είχε συναφθεί. Η επιχειρηματολογία είναι παρόμοια και στους δύο λόγους, αλλά το προσωπικό ύφος κάθε ρήτορα διαφέρει κι αυτό, τελικά,

προσδιορίζει και τον τρόπο χρήσης των συμβουλευτικών τόπων. Ο Ανδοκίδης προσδίδει έναν επιδεικτικό χαρακτήρα στη χρήση των παραδειγμάτων ειρήνης από το παρελθόν, καθώς επαινούνται και εκθειάζονται, ενώ ο Δημοσθένης ασκεί κριτική και παραδέχεται ότι η Ειρήνη του Φιλοκράτη δεν ήταν η καλύτερη δυνατή συνθήκη. Ο Ανδοκίδης ως πρέσβης δεν εκπλήρωσε τον ρόλο του μαζί με τους άλλους πρέσβεις με απόλυτη δικαιοδοσία να συνάψουν συνθήκη, αλλά αντίθετα παρέπεμψαν την υπόθεση στην Εκκλησία του δήμου. Με τον τρόπο αυτό αποστασιοποιείται από το κοινό του και οι συμβουλές του έχουν μια απλά προτρεπτική λειτουργία. Ο Δημοσθένης από την άλλη πλευρά, έχει μια πιο άμεση και προσωπική σχέση με το κοινό του, έχει ένα έντονο πολιτικό ύφος ασκώντας κριτική και στους συμβούλους και στην προηγούμενη ειρήνη και παρακινεί τους Αθηναίους να αποδεχτούν τη συνέχιση της ειρήνης ισχυριζόμενος ότι η δική του γνώμη είναι η πιο σωστή. Συμπερασματικά, το προσωπικό ήθος και ύφος έπαιζαν σημαντικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο οι ρήτορες συμβούλευαν τους Αθηναίους, επικαλούμενοι ως ένα βαθμό μια στερεότυπη επιχειρηματολογία, αλλά προσαρμόζοντάς την ο καθένας στο δικό του προσωπικό τόνο και στη δική του ιδιαίτερη σχέση που στόχευε να δημιουργήσει με το κοινό του.

ⁱΒλ. επίσης *Ρητορική εις Αλέξανδρον* 2, 1423a. Ο σκοπός της συμβουλευτικής ρητορικής κατά τους αρχαίους διδασκάλους της ρητορικής.

ⁱⁱAristotle [*Περί συμβουλευτίν*, απόσπ. 135 Rose, 1018 Gigon = Σχόλια στον Δημ. *Ολωνθ.* 53d15-18] λέει ότι «ο σύμβουλος πρέπει να δίνει συμβουλές σαν να έχει το θέμα από κοινού με τους ανθρώπους στους οποίους δίνει συμβουλές. Διότι οι άνθρωποι πρέπει να εμπιστεύονται περισσότερο εκείνους τους οποίους μπορούν να αντιλαμβάνονται ότι είναι έτοιμοι να συμμετάσχουν σε θέματα για τα οποία έχουν αποφασίσει να συμβουλευθούν». Επιπλέον, ο σύμβουλος ρήτορας πρέπει να διαμορφώσει το ήθος του ώστε να συμμορφώνεται με κάθε είδος ζητήμα, έτσι ώστε οι συμβουλές από τον χαρακτήρα αυτού που μιλάει να μπορούν να σχηματίσουν μια ειδική σχέση με το κοινό και να εξασφαλίσουν ότι η ομιλία θα είναι όσο το δυνατόν πιο πειστική. Η ηθική πτυχή και ο ηθικός χαρακτήρας κυριαρχούν στην αντιμετώπιση του συμβουλευτικού είδους από τον Αριστοτέλη στο Βιβλίο 1 της *Ρητορικής* (1366a8-15). Τέλος, ο σύμβουλος ρήτορας πρέπει να έχει γνώση διαφόρων μορφών διακυβέρνησης, διαφορετικών εθίμων, νόμων και συμφερόντων που τον χαρακτηρίζουν για δύο σκοπούς: πρώτον, για να προσανα-τολιστεί σε αυτό που είναι πιο χρήσιμο να συμβουλεύει και δεύτερον, για να επιδειξει έναν χαρακτήρα που να ανταποκρίνεται σε κάθε πολίτευμα.

ⁱⁱⁱΓια την εκφώνηση αυτοσχέδιων πολιτικών λόγων, χωρίς φυσικά αυτό να αποκλείει μια σχετική προετοιμασία του λόγου, βλ. Hudson-Williams, 1951, σσ. 68-73; Usher, 2007, σσ. 220-221.

^{iv} Για μια σύγκριση ανάμεσα στη δικανική και συμβουλευτική ρητορεία, για τον τρόπο ομιλίας των πολιτικών κατά τον 5^ο και 4^ο π.Χ. αι. και για τη δημοσίευση των πολιτικών λόγων, βλ. Edwards, 1995, σσ. 105-106.

^v Αυτό μπορεί να ισχύει με την προϋπόθεση ότι δεν πρόκειται για ένα μεταγενέστερο έργο της ύστερης κλασικής ή ελληνιστικής περιόδου, καθώς η γνησιότητα του λόγου έχει αμφισβητηθεί από κάποιους σύγχρονες μελετητές.

^{vi}Για περισσότερες λεπτομέρειες όσον αφορά το γενικό πλαίσιο της ειρήνης και της εκφώνησης του λόγου του Ανδοκίδη, βλ. Edwards, 1995, σσ. 106-107; Gagarin & MacDowell, 1998, σσ. 148-149.

^{vii} Κυρίως και εκτενώς οι απόψεις αυτές έχουν αναπτυχθεί από τον Harris, 2021, σσ. 19-68.

^{viii} Ανδοκίδου 4.12: τοσοῦτον οὖν ἔγωγε, ὃ Ἀθηναῖοι, διορίζομαι περὶ τούτων, τὴν μὲν εἰρήνην σωτηρίαν εἶναι τῷ δήμῳ καὶ δύναμιν, τὸν δὲ πόλεμον δήμου κατάλυσιν γίνεσθαι.

^{ix} Για τη σχέση της ρητορικής του Ανδοκίδη με την θεωρία του Αριστοτέλη, βλ. Kennedy (1958).

^x Για έναν αναλυτικό σχολιασμό του λόγου του Ανδοκίδη, βλ. Missiou (1992); Edwards (1995).

^{xi} Για την ειρήνη του Φιλοκράτη, βλ. Efstathiou, 2004, σσ. 385-407. Ο Ευσταθίου καταλήγει ότι ο Αισχίνης υποστήριζε την ειρήνη, όπως και αρκετοί άλλοι από τους πρέσβεις, δεν επιδίωξε να έρθει σε ανοιχτή αντιπαράθεση με εκείνους που ήταν αντίθετοι στην ειρήνη και σίγουρα δεν είχε δωροδοκηθεί.

^{xii} Για μια ανάλυση του ιστορικού και θρησκευτικού πλαισίου του λόγου και του ρόλου του Φιλίππου, βλ. Trevett, 2011, σσ. 88-91.

^{xiii} Για την ακριβή παρουσίαση των ιστορικών γεγονότων στον λόγο του Δημοσθένη, ο Harris (2021, σ. 23) επιβεβαιώνει ότι όλα είναι αληθή, δηλαδή η σύναψη της Ειρήνης του Φιλοκράτη το 346 π.Χ., η πρόσφατη ήττα των Αθηναίων στην Εύβοια, η δήλωσή του ότι το Άργος, η Μεσσήνη και η Μεγαλόπολη διάκεινται εχθρικά προς τη Σπάρτη, οι δηλώσεις του ότι οι Φωκείς είχαν καταλάβει τον Ορχομενό και την Κορώνεια κατά τον Γ' Ιερό Πόλεμο και ότι οι Θηβαίοι τα ανέκτησαν το 346, και η δήλωση ότι οι Θηβαίοι έλεγχαν τον Ωρωπό.

^{xiv} Ο Λιβάνιος παρατήρησε ότι ο ρήτορας εδώ εμφανίζεται να συμφωνεί με την απαίτηση του Φιλίππου να γίνει μέλος του Αμφικτυονικού συμβουλίου σε αντίθεση με τις τοποθετήσεις του στον λόγο του 19, *Περί τοῦ στεφάνου*. Παρόλα αυτά, όπως ο Trevett (2011, 90 σημ. 5) υποστηρίζει, ο λόγος αυτός εκφωνήθηκε στην Εκκλησία του δήμου από τον Δημοσθένη και η αλλαγή της στάσης του αιτιολογείται με τις διαφορετικές συνθήκες διαβούλευσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Canevaro, M. (2019).** Memory, the orators and the public in fourth-century Athens. In L. Castagnoli, P. Ceccarelli (eds.), *Greek Memories: Theories and Practices* (pp. 136-157). Oxford.
- Castagnoli, L. & Ceccarelli, P. (eds.) (2019).** *Greek Memories: Theories and Practices*. Oxford.
- Conwell, D. (2008).** *Connecting a City to the Sea. The History of the Athenian Long Walls*. Brill.
- Couvenhes, J.P. (2012).** L'introduction des archers scythes, esclaves publics, à Athènes: la date et l'agent d'un transfert culturel. In B. Legras (ed.), *Transferts Culturels et Droits dans le Monde Grec et Hellénistique* (pp. 99- 118). Paris.
- Dmitriev, S. (2011).** *The Greek Slogan of Freedom and Early Roman Politics in Greece*. New York – Oxford.
- Edwards, M.J. (1995).** *Greek Orators IV: Andocides*. Warminster.
- Efstathiou, A. (2004).** The 'Peace of Philokrates': The assemblies of 18th and 19th Elaphebolion 346 B.C. Studying History through Rhetoric. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 53, 385-407.
- Gagarin, M. & MacDowell, D.M. (1998).** *The Oratory of Classical Greece I: Antiphon and Andocides*. Austin TX.
- Grethlein, J. (2010).** *The Greeks and Their Past*. Oxford.
- Hamilton, C.D. (1979).** *Sparta's Bitter Victories: Politics and Diplomacy in the Corinthian War*. Ithaca.
- Harris, E.M. (2000).** The authenticity of Andokides' De Pace: A subversive essay. In P. Flensted-Jensen, T. Nielsen, L. Rubinstein (eds.), *Polis and Politics: Studies in Ancient Greek History* (pp. 479-506). Copenhagen.
- Harris, E.M. (2021).** Major events in the recent past in assembly speeches and the authenticity of [Andocides] 'On the Peace', *Tekmeria*, 16, 19-68.
- Hudson-Williams, H. Ll. (1951).** Political speeches in Athens, *CQ*, 1, 68-73.
- Hunt, P. (2010).** *War, Peace and Alliance in Demosthenes' Athens*. Cambridge.
- Kennedy, G.A. (1958).** The oratory of Andocides, *AJP*, 79, 32-43.
- Legras, B. (ed.) (2012).** *Transferts Culturels et Droits dans le Monde Grec et Hellénistique*. Paris.
- Mader, G. (2005).** Pax Duello Mixta: Demosthenes and the Rhetoric of War and Peace, *CJ*, 101, 11-35.
- Martin, G. (2009).** *Divine Talk. Religious Argumentation in Demosthenes*. Oxford.
- Missiou, A. (1992).** *The Subversive Oratory of Andocides. Politics, Ideology and Decision-making in Democratic Athens*. Cambridge University Press.
- Rhodes, P.J. (2016).** Heraclides of Clazomenai and a treaty with Persia, *ZPE*, 200, 177-186.
- Trevett, J.C. (2011).** *Demosthenes, Speeches 1-17*. Austin TX.
- Usher, S. (2007).** Symbouleutic Oratory. In Worthington, I. (ed.) *A Companion to Greek Rhetoric* (pp. 220-235). Blackwell.

Απεικόνιση της Μάχης της Χαϊρώνειας (1882). *Cassell's
 Εικονογραφημένη Παγκόσμια Ιστορία.*

Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Chaeronea

Ο ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΑΧΗ ΣΤΗ ΧΑΙΡΩΝΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΑΚΟΛΟΥΘΗ ΕΙΡΗΝΗ *

Αναστάσιος Μανωλάκης
anastmanolakis@gmail.com

Υποψήφιος Διδάκτωρ τμήματος Φιλολογίας
 Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Περίληψη: Στον *Επιτάφιο* που εκφώνησε ο Δημοσθένης το 338 π.Χ. για τους νεκρούς στη μάχη της Χαϊρώνειας εκφράζεται και η άποψή του για την ειρήνη, η οποία συνομολογήθηκε μεταξύ Φιλίππου και Αθηναίων. Ισχυρίζεται πως οι Μακεδόνες απέφυγαν τη σύγκρουση με τους *οίκειους* των γενναίων πολεμιστών της Αθήνας προκειμένου να μην διακινδυνεύσουν μία αβέβαιη έκβαση και, συγχρόνως, επέδειξαν ανοησία (*άγνωμοσύνη*) μη επιτιθέμενοι. Η αυθεντικότητα του λόγου αμφισβητήθηκε ήδη από την αρχαιότητα, κρίνουμε όμως πως η προσωπικότητα (*persona*) του ρήτορα είναι απόλυτα συμβατή με αυτή του Δημοσθένη ως *συμβούλου* αλλά και με την ψυχοσύνθεση της Αθήνας τη δεδομένη χρονική στιγμή· εγκωμιαστικές υπερβολές, βεβαίως, είναι αναμενόμενες σε έναν επιδεικτικό λόγο. Η παρουσίαση της ισορροπίας ισχύος και των δεδομένων της μάχης στοχεύει στην κατανόηση της επιχειρηματολογίας του ρήτορα μέσα σε εκείνα τα συμφραζόμενα. Όπως συνάγουμε, καθρεφτίζονται ζωντανά στον *Επιτάφιο* οι Αθηναίοι οι οποίοι, έστω κι αν ο Φίλιππος τούς χαρίστηκε εν όψει της περσικής εκστρατείας, ήταν έτοιμοι για παραβίαση της ειρήνης με την πρώτη ευκαιρία, όπως και έγινε, μετά τον θάνατο και του Φιλίππου και του Αλεξάνδρου.

Λέξεις-κλειδιά: Δημοσθένης, *Επιτάφιος*, Χαϊρώνεια, Φίλιππος, ειρήνη

1. Εισαγωγή

Η μάχη στη Χαιρώνεια το 338 π.Χ. είχε νικηφόρο αποτέλεσμα για τον Φίλιππο Β' της Μακεδονίας, ο οποίος, με ευφυή διαχείριση στο πεδίο της μάχης πέτυχε να κατανικήσει τον συνασπισμό των νοτιών Ελλήνων. Οι αντίπαλοι είχαν από καιρό λάβει θέσεις στη βοιωτική πεδιάδα, καθώς η έλευση των Μακεδόνων εκεί από το φθινόπωρο του 339 π.Χ. κινητοποίησε τους Αθηναίους και τους ώθησε σε συμμαχία ακόμη και με τους Θηβαίους. Η νίκη ξεκάθαρα έστειψε τα μακεδονικά όπλα και άνοιξε τον δρόμο που οδηγούσε στην Αθήνα. Ο Φίλιππος, παρά ταύτα, δεν επέτρεψε, αλλά συνήψε συνθήκη με τους Αθηναίους, επιτρέποντας τη δημιουργία ειρήνης, η οποία θα τον διευκόλυνε να ασχοληθεί δραστήρια με την περσική εκστρατεία, κυρίαρχη πλέον στα σχέδιά του.

Ενδιαφέρον προκαλεί το γιατί ο Φίλιππος επέδειξε συγκαταβατική στάση. Ο Δημοσθένης στον *Επιτάφιο*, τον οποίο εκφώνησε τον χειμώνα του ίδιου έτους προς τιμήν των νεκρών αυτής της μάχης, προσφέρει τη δική του ματιά: εκτός της ανοησίας των νικητών, είπε, ρόλο έπαιξε και η ανδρεία των Αθηναίων στη Χαιρώνεια, που οδήγησε τους αντιπάλους τους να αποφύγουν μία νέα σύγκρουση μαζί τους. Θέλησαν, λοιπόν, να γίνουν φίλοι μαζί τους, παρά να αποδυθούν σε νέους κινδύνους, αβέβαιης έκβασης¹. Ήταν όντως έτσι τα πράγματα; Εφεξής, θα διερευνήσουμε την εξέλιξη της μάχης και το πόσο αυτή επέδρασε στην εκατέρωθεν απόφαση για ειρήνη. Κέντρο αναφοράς θα είναι ο δημοσθενικός *Έπιτάφιος* (αριθμός 60 στο corpus των

έργων του) σε συνδυασμό με τις μαρτυρίες αρχαίων πηγών που παραθέτουν τη μάχη, κυρίως ο Πολύαινος, Διόδωρος Σικελιώτης, Πλούταρχος, Πολύβιος. Λόγω της φύσης του κεφαλαίου, θα γίνει επιλεκτική και εν συντομία χρήση σύγχρονης βιβλιογραφίας, όπου αυτή φωτίζει τα πράγματα ή προβάλλει αντιτιθέμενες γνώμες των ιστορικών και λογίων.

2. Το ιστορικό πλαίσιο

Το φθινόπωρο του 339 π.Χ. ο Φίλιππος παρενέβη ακόμη μία φορά στον νότο, για να συνδράμει τους Λοκρούς και τους Αμφικτιόνες, στον καλούμενο Δ' Ιερό πόλεμο. Παρέκαμψε τις Θερμές Πύλες, σύνορο μεταξύ Βορρά και Νότου και, αιφνιδιαστικά, κατέλαβε την Ελάτεια. Στον *Περί του Στεφάνου* 169 παραδίδεται η κατάπληξη που κυριεύσε τους Αθηναίους, διότι εγειρόταν άμεση απειλή για Θήβα και Αθήνα. Με κινητοποίηση του Δημοσθένη η Αθήνα έστειλε στη Θήβα πρέσβεις, όπως έπραξε και ο αντίπαλος, για να ζητήσουν τη συμμαχία τους -ο Φίλιππος δεν κινήθηκε άμεσα, δείγμα πως ήθελε διαπραγματεύσεις. Οι Θηβαίοι συνέπηξαν συμμαχία με τους πρώτους, διότι ορθά έκριναν πως, εάν η Αθήνα εξαλειφόταν, οι Μακεδόνες, στη συνέχεια, δεν θα είχαν κανέναν αξιόλογο αντίπαλο -οι Αθηναίοι μάλιστα τους παραχώρησαν την ηγεσία. Η συμμαχία του Νότου διευρύνθηκε: νησιά, η κεντρική Ελλάδα, Μέγαρο κ.λπ., και εύλογα την άνοιξη του 338 π.Χ. ο Δημοσθένης έλαβε ως ανταμοιβή από την πόλη χρυσό στέφανο για τις διπλωματικές υπηρεσίες του, δείγμα ευγνωμοσύνης και του καλού ηθικού που επικρατούσε.

3. Στρατηγική αποτίμηση των αντιπάλων: Μακεδονική υπεροχή

Ήταν ο συνασπισμός των νοτιών Ελλήνων τόσο ισχυρός, ώστε να αποτελεί κίνδυνο για τις φιλοδοξίες του Φιλίππου; Στον *Επιτάφιο* ο Δημοσθένης λέει πως ήταν². Η επικράτηση, ωστόσο, των Μακεδόνων επί των Αθηναίων υπήρξε απόλυτη στη μάχη της Χαιρώνειας, η οποία έλαβε χώρα τον Αύγουστο του 338 π.Χ.. Οι ιστορικοί αξιολογούν, από τους συμμάχους, θετικότερα τους Θηβαίους σε σχέση με τους Αθηναίους (Hammond 1996, σ. 200), των οποίων η πόλη δεν πολεμούσε πλέον με τη συχνότητα του παρελθόντος· συνεπώς η νίκη του Φιλίππου δεν αποτέλεσε έκπληξη. Το ότι η ιστορική μνήμη επικεντρώθηκε στην αυτοθυσία του Ιερού Λόχου δεν μειώνει, ασφαλώς, τον αγώνα των λοιπών συμμάχων και των Αθηναίων. Επιτρέπει, ωστόσο, επιφυλάξεις για το αξιόμαχό τους, εάν ληφθούν υπόψη οι 1000 νεκροί και 2000 αιχμάλωτοι των Αθηναίων.

Ο Δημοσθένης μπορεί βεβαίως να επικαλεσθεί τις αμφίροπες αψιμαχίες αμέσως πριν τη Χαιρώνεια, όπου όντως οι Μακεδόνες ηττήθηκαν³. Ο αριθμός των αντιμαχομένων, από την άλλη, δεν απείχε τόσο, ώστε να επιτρέπει ασφαλή πρόγνωση υπέρ των Μακεδόνων· σίγουρα, οι σύμμαχοι διέθεταν περισσότερους πεζούς (Hammond 1996, σσ. 199-202). Η ποιότητα, όμως, των σαρισσοφόρων πεζών της φάλαγγας, όπως και η τεχνική τους στρατηγικά, ήταν αδιαμφισβήτητη. Ο Φίλιππος, όμως, βασιζόταν περισσότερο στο ιππικό (Hammond & Griffith 2007, σ. 112· πρβλ.

κατωτέρω για αμφισβητήσεις). Ο Clavaud, μάλιστα, παρατηρεί πως ο Δημοσθένης δεν εξωραΐζει την πραγματικότητα μιλώντας για τη γενναιότητα των Αθηναίων (2002² σημ. 7, σ. 59). Ειδικά ο αγώνας ενάντια στους πεζούς του Φιλίππου τον οποίο διεξήγαν οι Αθηναίοι, ασφαλώς τους τιμά, παρόλες τις εσφαλμένες επιλογές της ηγεσίας -του στρατηγού Στρατοκλή, πλανημένου από τα στρατηγήματα του Φιλίππου).

Τα στρατηγήματα του Φιλίππου ήταν, κατά τον Πολύαινο, δύο, καθοριστικά για τη νίκη και δηλωτικά της αξίας του, κάτι που δεν αναιρεί ούτε ο Δημοσθένης στον *Επιτάφιο*. Επαινεί, άλλωστε, τη γενναιότητα των μαχητών, όχι την επάρκεια της ηγεσίας. (Εξάλλου δεν ηγείτο ο ίδιος, ώστε να χρεωθεί άμεσα την ήττα· πρβλ. *Περί τοῦ Στεφάνου* 194: «οὐδ' ἐστρατήγουν ἐγώ, οὔτε τῆς τύχης κύριος ἦν, ἀλλ' ἐκείνη τῶν πάντων», όπου φαίνεται η αντίληψή του για τον κυρίαρχο ρόλο της Τύχης -σταθερό μοτίβο στη δημοσθένεια ρητορεία, μήπως όμως, εδώ, και προσπάθεια απόσχισης προσωπικών ευθυνών;). Εν πρώτοις, έδωσε μεγάλο πλάτος στην παράταξη των ανδρών του, με αποτέλεσμα οι Αθηναίοι και λοιποὶ σύμμαχοι λόγω αγυμνασίας και έλλειψης πολεμικής εμπειρίας να καταπονούνται σωματικά, καθώς υποχρεώνονταν να διανύουν εκτεταμένο πεδίο· επιπλέον, το ευρύ μέτωπο δεν επέτρεπε πυκνότητα μαχητών αλλά αραιότερη σύνθεση: εάν κάποιος από τους Αθηναίους και τους συμμάχους τους έπεφταν, οι Μακεδόνες θα διεμβόλιζαν άμεσα, διασπώντας την παράταξη των αντιπάλων τους⁴.

Κατά δεύτερον, ο Φίλιππος, ευρισκόμενος στη δεξιά πλευρά των Μακεδόνων, ώθησε τους πεζούς του να οπισθοχωρούν συντεταγμένα (Πολύαινος, *Στρατηγ.*, 4.2.2: *εἷξας ἐνέκλιεν*), παρασύροντας προς το μέρος τους την αθηναϊκή παράταξη (αριστερό και κέντρο της συμμαχικής παράταξης). Ο Στρατοκλής, επικεφαλής των Αθηναίων, παρασύρθηκε από τον ενθουσιασμό, καλώντας τους άνδρες να απωθήσουν «*ἐς Μακεδονίαν*» τους αντιπάλους και επιτρέποντας στον Φίλιππο να ειρωνευθεί «*οὐκ ἐπίστανται νικᾶν Ἀθηναῖοι*». Αφού απέσπασε προς το μέρος του ένα μεγάλο μέρος του μετώπου (τρία χιλιόμετρα είχε το συμμαχικό μέτωπο στην πεδιάδα της Χαιρώνειας, από τον ποταμό Κηφισό έως τους πρόποδες του σημερινού οικισμού, στον κατοπινό λέοντα της Χαιρώνειας), διεξήγε αντεπίθεση (*ἀναστρέψας ἐνρώστως ἐμβάλλει*), όπου οι πεζοί του ανέστρεψαν και νίκησαν τους επιτιθέμενους. Ο Hammond (2007, σ. 116) θεωρεί δεδομένο τον ρόλο του ιππικού το οποίο, αφού εισήλθε στο ρήγμα, στράφηκε εκ των όπισθεν τόσο εναντίον του κεντρικού-αριστερού τμήματος όσο και εναντίον του δεξιού τμήματος των νοτίων Ελλήνων, όπου τον αγώνα έδινε ο Ιερός λόχος των Θηβαίων. Έθεσε έτσι τους αιφνιδιασμένους συμμάχους μεταξύ σφύρας και άκμονος, βαλλόμενους αμφοτέρωθεν, από τον Φίλιππο κατά των Αθηναίων και τον Αλέξανδρο κατά των Θηβαίων⁵.

Εάν όντως ο Φίλιππος διέθετε στρατηγική δεινότητα, ποια ήταν η διοίκηση από πλευράς του νοτίου συνασπισμού; Δικαιολογείται η ειρήνη εξαιτίας του φόβου του για

αντάξια αντίπαλη ηγεσία, την οποία, ίσως, να μην μπορούσε να ξεπεράσει σε δεύτερη αναμέτρηση⁶; Ο ίδιος ο Δημοσθένης, πάντως, παρατηρούμε πως δεν επικρίνει στον *Επιτάφιο* για συγκεκριμένο ολίσθημα τους Θηβαίους στρατηγούς, αλλά για γενικότερη έλλειψη αξιοποίησης του καλού στρατεύματος⁷. Την ποιότητα των αντιμαχόμενων στρατηγών συζητά ο Διόδωρος Σικελιώτης και αποφαινεται πως ο Φίλιππος υπερτερούσε λόγω εμπειρίας (Διοδ., *Ιστορ. Βιβλιοθήκη XVI 85: τῆ κατά τὴν στρατηγίαν ἀρετῆ προεῖχεν ὁ βασιλεὺς. πολλὰς γὰρ καὶ ποικίλας παρατάξεις ἠγωνισμένος καὶ ἐν ταῖς πλείσταις μάχαις νενικηκῶς μεγάλην εἶχεν ἐμπειρίαν τῶν κατὰ πόλεμον ἔργων*). Οι Αθηναίοι είχαν απωλέσει τον Ιφικράτη, μάς λέει, τους Χαβρία και Τιμόθεο -τους οποίους αποκαθιστά ο Διόδωρος, με το επίθετο *ἀγαθώτατοι* (πρβλ Ευσταθίου, 2009, σ. 684), ενώ ο Χάρης, ο οποίος είχε απομείνει, δεν διέφερε από τους συνηθισμένους πολίτες: *Χάρης πρωτεύων οὐδὲν διέφερε τῶν τυχόντων ιδιωτῶν κατὰ τὴν ἐν τῷ στρατηγεῖν ἐνέργειαν καὶ βουλὴν*. Η τύχη του Λυσικλέους, Αθηναίου στρατηγού κατά τη Χαιρώνεια, ο οποίος καταδικάστηκε σε θάνατο μετά τις κατηγορίες εναντίον του από τον ρήτορα Λυκούργο έχει τη σημασία της. (Διοδ., *Ιστορ. Βιβλιοθήκη XVI 85.88: Οἱ δ' Ἀθηναῖοι μετὰ τὴν ἦτταν Λυσικλέους μὲν τοῦ στρατηγοῦ θάνατον κατέγνωσαν Λυκούργου τοῦ ῥήτορος κατηγορήσαντος*. Ο Λυκούργος αγανάκτησε, βλέποντας τον Χάρη να εισέρχεται ανεμπόδιτος στην αγορά, ενώ συμπατριώτες τους είχαν χάσει τη ζωή τους στη μάχη. (Για τους Χάρη και Λυσικλή όπως παρουσιάζονται στον Διόδωρο, βλ. Ευσταθίου & Πυλαρινό, 2009, σ. 681). Η έλλειψη οποιασδήποτε

αναφοράς στον λόγο του Δημοσθένη για τους Αθηναίους στρατηγούς ίσως απηχεί, πιστεύουμε, την ύπαρξη μίας εσωστρεφούς διαδικασίας αναζήτησης ευθυνών, η οποία θα άγγωνε οιονδήποτε άσκησε εξουσία -άρα και τον Δημοσθένη, ως πολιτικό. Ίσως έτσι να λαμβάνει άλλο νόημα η άτονη έκφραση της § 22 «εί δ' ἄρ' ἔστι τις ἀνθρώπων ὅτω ...ἐγκαλέσαι προσήκει», που υπονοεί προτροπή μη αναζήτησης ευθυνών.

Η ευθύνη των Θηβαίων στρατηγών για το αποτέλεσμα της μάχης δεν πείθει μάλλον τους σύγχρονους ιστορικούς -σίγουρα δεν έπεισε τους αρχαίους, αν λάβουμε υπόψη τις διηγήσεις του Πολύαινου για τα στρατηγήματα του Φιλίππου. Σε επίπεδο αθηναϊκού λαού είναι αποτελεσματική η ρητορική απόδοσης ευθυνών στους άλλους, αλλά η αστόχαστη επίθεση προς τους Μακεδόνες ενώ υποχωρούσαν, βαραίνει μάλλον τον Αθηναίο στρατηγό Στρατοκλή, ο οποίος ενέδωσε στον πειρασμό να επιτεθεί. (Έτσι εκτιμούν οι Hammond & Griffith, 2007, σ. 114, στηριζόμενοι στον Πολύαινο 4.2.2., πρβλ. § 20 του δημοσθενικού *Επιταφίου*). Η μαρτυρία του Πλουτάρχου βέβαια (Γυναικῶν Ἀρεταί, *Τιμόκλεια* 259d) εμφανίζει τον Θηβαίο στρατηγό Θεαγένη να υποπίπτει στην παγίδα του Φιλίππου: «ἐκεῖνος γάρ ἦν ὁ πρὸς τὸν ἐμβοήσαντα μέχρι ποῦ διώκει; ἀποκρινάμενος μέχρι Μακεδονίας». Η μαρτυρία αυτή, ωστόσο, δεν αξιοποιείται από τους ιστορικούς και πιθανόν είναι αποτέλεσμα αθηναϊκής προπαγάνδας. Ο Pritchett (1974, σ. 11) συζητά την κατηγορία του Δεινάρχου (*Κατὰ Δημοσθένους*, 74) πως οι τρεις Θηβαίοι στρατηγοί στη Χαίρωνεια κατα-

δικάστηκαν για δωροληψία και τονίζει πως δεν υπάρχει τρόπος να πούμε εάν ήταν διαδόσεις ή η συνέπεια νομικών διαδικασιών (=καταδίκης). (Παραπέμπει μάλιστα στον Δημ. *Περὶ Παραπρεσβείας* 332, όπου αναφέρεται πως πολλές φορές ο στρατηγός των Αθηναίων Χάρης παραπέμφθηκε σε δίκη και αθώωθηκε). Οι στρατηγοί ήταν ο *Τιμόλαος*, ο *Πρόξενος* για τους μισθοφόρους και ο *Θεαγένης* για την φάλαγγα, τον οποίο ο Δειναρχος αποκαλεί *ἀτύχη* και *δωροδόκο*, επίθετα που μάλλον λειτουργούν αντιφατικά, διότι η αποδοχή πως κάποιος ατύχησε στο πεδίο της μάχης δεν υποδηλώνει και την ενοχή του ως δωρολήπτη, ίσως μάλιστα και να τον απαλλάσσει από άλλες υπόνοιες. Για τους απλούς μαχητές ο Δημοσθένης είναι διπλωματικά αβρός, τόσο τους Αθηναίους όσο και τους Θηβαίους⁸. Για τους Αθηναίους στρατιώτες είναι προφανές πως δεν επιτρέπεται να ταπεινωθεί ο *δήμος*, πόσο μάλλον εν ώρα Επιταφίου· τούτο θα συνιστούσε ασέβεια προς τους υπέρ πατρίδος θανόντες. Γιατί όμως να μην κατηγορηθούν *οἱ πολλοὶ Θηβαίων*, οι στρατιώτες τους δηλαδή, αφού ούτως ή άλλως επικρίνει τους επικεφαλής, άρα δεν τίθεται θέμα συμμαχικής αβροφροσύνης; Μία εξήγηση είναι η εξαιρετική συμπεριφορά του Ιερού Λόχου, που άφησε κατάπληκτους τους πάντες, με πρώτον τον Φίλιππο (Πλουτ. *Πελοπίδας*, 18.7, πρβλ. § 20). Ασφαλώς η σχεδόν καθολική θυσία του, η οποία οδήγησε και στην ανέγερση του λέοντα της Χαίρωνειας, δεν επιτρέπει μυκτηρισμούς σε βάρος της θηβαϊκής γενναιότητας και αγωνιστικότητας.

4. Σεβασμός του Φιλίππου προς την Αθήνα και την ειρήνη

Στην § 20 του *Επιταφίου* ο Δημοσθένης παρουσιάζει το πρώτο γεγονός που κατ' αυτόν συνιστά επιτυχία, πριν καν τη σύναψη ειρήνης: πως ο Φίλιππος δεν κινήθηκε κατά της Αθήνας⁹. Πράγματι, αμέσως μετά τη νίκη του επέβαλε μακεδονική φρουρά στην Καδμεία της Θήβας, ενώ καταλύθηκε το δημοκρατικό της πολίτευμα. Οι Αθηναίοι ανέμεναν τη σειρά τους, ο Υπερείδης επιστράτευσε τους πολίτες, ψηφίστηκε η απελευθέρωση των δούλων και η χορήγηση πολιτικών δικαιωμάτων σε ξένους, ενώ με την επάνοδο από το πεδίο της μάχης ο Δημοσθένης επιφορτίστηκε με τη συντήρηση της τειχοποιίας και οχυρώσεων· ανέλαβε, μάλιστα, το ταμείο των θεωρικών, για οικονομική συνδρομή προς τους φτωχότερους. Ο Φίλιππος, όμως, δεν ήρθε.

Ο Δημοσθένης χαρακτηρίζει αυτή τη στάση του αντιπάλου *άγνωμοσύνη*, λέξη όπου υποκρύπτεται μικροψυχία, καθώς στοχεύει να απαξιώσει τη μακεδονική νίκη. Αιτηρείται πιθανή ανάμνηση από τα Μηδικά, με την καταστροφική έλευση των Περσών στην Αθήνα μετά τη νικητήρια διάβασή τους στα στενά των Θερμοπολών. Μπορεί να διακρίνει πάντως κανείς και τον τρόμο, τον οποίο όλοι οι Αθηναίοι συμμερίστηκαν αμέσως μετά τη μάχη, με τις έκτακτες προετοιμασίες για την επικείμενη εισβολή των Μακεδόνων (Buckler, 2003, σ. 504, Hammond & Griffith, 2007, σσ. 124-5).

Οπωσδήποτε η στάση του Φιλίππου ήταν προσεκτική. Αμέσως μετά τη μάχη ο νικητής δεν διέταξε την καταδίωξη

και εξόντωση των διεσπαρμένων αντιπάλων. Μολονότι μέθυσε και προσέβαλε τους αντιπάλους, σύντομα συνήλθε¹⁰. Οι Δημάδης, Φωκίων και Αισχίνης διαπραγματεύθηκαν ειρήνη (του Δημάδη, όπως ονομάστηκε), η οποία προέβλεπε (Πολύβιος *Ιστορία* 5,10.4) απελευθέρωση των αιχμαλώτων χωρίς λύτρα, επιστροφή της τέφρας των νεκρών και, το σημαντικότερο, διατήρηση του status quo της Αθήνας, η οποία είχε πικρότατες αναμνήσεις από την ήττα στον Πελοποννησιακό πόλεμο. Η πόλη ούτε πείνασε, ούτε φρουρά εγκαταστάθηκε (ο Φίλιππος δεν εμφανίστηκε καν εκεί), ούτε αλλοιώθηκε το πολίτευμα -ο Δημοσθένης ήταν πάντα παρών. Επιστράφηκε ακόμη και ο Ωρωπός, εγγύτατα στην Αθήνα, από τους Βοιωτούς (τα χαρακτηριστικά της συνθήκης στους Hammond & Griffith 2007, σσ. 126-130). Ο Δημοσθένης εξελέγη να εκφωνήσει τον Επιτάφιο λόγο, δείγμα πως ο δήμος δεν έπαψε να τον εκτιμά, μολονότι οι αντιμακεδόνες κυριάρχησαν. Η μη επίθεση του Φιλίππου, εκτός της ανοησίας (*άγνωμοσύνης*), αποδίδεται από τον Δημοσθένη στον φόβο μήπως η Τύχη δεν είναι την επόμενη φορά ευνοϊκή γι' αυτόν. Όντως, η Αθήνα ένιωθε πανίσχυρη στο ναυτικό¹¹. Απ' την άλλη, οι Hammond & Griffith (2007: 106-7) σημειώνουν πόσο σπάνιο είναι στην ιστορία των πολέμων στην αρχαία Ελλάδα ο νικητής να προτείνει ειρήνη. Συμπεραίνουν, λοιπόν, πως ο Φίλιππος εξ αρχής δεν ήθελε να οδηγηθεί σε πόλεμο στη Χαίρωνεια.

Γιατί ο Φίλιππος έκαμε τόσο ευνοϊκή ειρήνη με τους Αθηναίους; Ισχύει η εξήγηση του Δημοσθένη στον *Επιτάφιο* για «τὰ τῆς γεγονυίας ειρήνης», πως ο ηγέτης των αντιπάλων,

επειδή θαύμασε τη γενναιότητά τους θέλησε να γίνει φίλος με τους οικείους εκείνων παρά να αναλάβει ξανά έναν κίνδυνο¹²; Το επιχείρημα της ειρήνης, το οποίο προβάλλει ο Δημοσθένης, ιστορικά αιτιολογείται ως επιθυμία του Φιλίππου να μην αποξενώσει τους νότιους Έλληνες την ώρα που η μεγάλη ανατολική εκστρατεία πλησίαζε. Οι Αθηναίοι μέσα από τον λόγο του Δημοσθένη μπορούν να αισθάνονται όντως υπερήφανοι για την ειρήνη που, όμως, αντιλαμβανόμαστε ότι σε έναν βαθμό παραχωρήθηκε, δεν κερδήθηκε. Τα λόγια του μοιάζουν ασφαλώς ως ρητορικό επιχείρημα σε έναν Επιτάφιο λόγο. Ωστόσο, εκφράζουν εν μέρει και πραγματικά αισθήματα των Αθηναίων, οι οποίοι, βεβαίως, διατήρησαν ανέπαφη την οντότητα της πόλης τους. Ίσως η λέξη *φίλον* να προκαλεί αμφιθυμία, αφού πρόκειται για τον φονέα των παιδιών τους. Όμως, η ειρήνη συνήφθη και, στο πλαίσιο της, ο διάδοχος Αλέξανδρος συνόδευσε στην πόλη τη νεκρική σποδό, οι αιχμάλωτοι επέστρεψαν και η λειτουργία της Αθήνας συνεχίστηκε· υπ' αυτή την οπτική ο Φίλιππος, όσο σαρδόνιο και αν ακούγεται, όντως επιθύμησε να γίνει φίλος με τους οικείους των αγωνιστών της Χαιρώνειας -για τις δικές του σκοπιμότητες. Ο γιος έλαβε πολιτικά δικαιώματα στην Αθήνα και ο πατέρας ανδριάντα, δείγμα ευγνωμοσύνης για τους αιχμαλώτους και την αξιοπρεπή αντιμετώπιση¹³. Ιστορικά, λοιπόν, δεν υφίσταται αντίφαση στη στάση του Φιλίππου¹⁴.

5. Συμπέρασμα: ο *Επιτάφιος*, γνήσια εικόνα της Αθήνας μετά τη μάχη

Η νίκη στη Χαιρώνεια επέτρεψε στον Φίλιππο να κυριαρχήσει και στον νότο, να παραμερίσει Θηβαίους και Αθηναίους και να σφύρει την πλειοψηφία των πόλεων στην Κόρινθο, το 337 π.Χ., σε πανελλήνιο συνέδριο κατά των Περσών. Υπ' αυτή την έννοια, η ειρήνη του επέτρεψε να απαλλαγεί από οχλήσεις στα μετόπισθεν και να επικεντρωθεί στο σχεδιαζόμενο μέτωπο προς ανατολάς. Άρα, η οπτική του Δημοσθένη αποκαλύπτει μία πλευρά, όχι όμως όλη την αλήθεια: οι Μακεδόνες νίκησαν στη Χαιρώνεια, ο συνασπισμός των νοτίων πόλεων έχασε· οι αντίπαλοι του Φιλίππου στερήθηκαν, επιπλέον, συμμάχους και διπλωματικά ερείσματα. Από την άλλη, η Αθήνα δεν απώλεσε ουσιαστική στρατιωτική και οικονομική ισχύ, ούτε εδαφική κυριαρχία. Έτσι εξηγείται η μετέπειτα στάση της, με το άγγελμα του θανάτου του Φιλίππου και την απειθαρχία προς τα συμφωνηθέντα και την ενίσχυση ξανά προς τους Θηβαίους το 335 π.Χ. Ο Δημοσθένης παρέμεινε επιφυλακτικός προς τον Αλέξανδρο από το 335 π.Χ. έως τον θάνατο του Μακεδόνα, το 323 π.Χ. Πρωτοστάτησε στον Λαμιακό πόλεμο του 322 π.Χ., ο οποίος οδήγησε στην αθηναϊκή ήττα και την οριστική απώλεια της ανεξαρτησίας της πόλης μέσω της επιβολής της ισχύος του Αντίπατρου. Επομένως, μέσα από τον *Επιτάφιο* λόγο για τους νεκρούς στη μάχη της Χαιρώνειας αποκαλύπτεται αυθεντικά και όχι από μεταγενέστερους παραχαράκτες του ονόματος του ρήτορα, η διάθεση και του ιδίου και των συμπολιτών του προς τη

Μακεδονία. Συμφωνήθηκε μία ειρήνη η οποία, για τους Αθηναίους τουλάχιστον, επιβεβαίωνε την ισχύ τους και τη δύναμη των όπλων τους· είχε, συνεπώς, χαρακτήρα πρόσκαιρο. Ότι είχαν άδικο, ίσως το αντιλήφθηκε ο Δημοσθένης οριστικά την ώρα που, στην Καλαυρία (σημερινό Πόρο), το 322 π.Χ., έπαιρνε το δηλητήριο για να μην αντικρίσει τους εκτελεστές του Αντίπατρο...

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Θα ήθελα να ευχαριστήσω τη Φωτεινή Εγγλέζου όχι μόνο για την υπομονή της αλλά και τις διορθώσεις που πρότεινε σε διαφορετικές εκδοχές αυτού του κειμένου, καθώς επίσης και την Ελένη Βολονάκη, για την παρότρυνσή της να καταπιαστώ με αυτό το θέμα.

¹ Δημ. *Επιτάφιος*, § 20. Οι παραπομπές στο αρχαίο κείμενο είναι από την τελευταία έκδοση (2009) της σειράς OCT της Οξφόρδης, σε επιμέλεια M. R. Dilts: *Demosthenis Orationes*, v. IV.

² § 20: *κατ' άνδρα πείραν είληφότες οί τότε συμμείξαντες εκεί*.

³ (*Περὶ τοῦ Στεφάνου* 216: «δὶς τε συμπαραταξάμενοι τὰς πρώτας μάχας, τὴν τ' ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ καὶ τὴν χειμερινήν, οὐκ ἀμέμπους μόνον ὑμᾶς αὐτοὺς ἀλλὰ καὶ θαυμαστοὺς ἐδείξατε τῷ κόσμῳ, ταῖς παρασκευαῖς, τῇ προθυμίᾳ») (πρόσφατη συγκεφαλαίωση οι Guth 2014, σ. 153· πρβλ. και Rzebka 2018, σσ. 516-522).

⁴ Πολύαινος, *Στρατηγήματα*, 4.2.7: «Φίλιππος ἐν Χαίρωνείᾳ γιγνώσκων τοὺς μὲν Ἀθηναίους ὄξεις καὶ ἀγυμνάστους, τοὺς δὲ Μακεδόνας ἡσκηκότας καὶ γεγυμνασμένους, ἐπὶ πολὺ τὴν παράταξιν ἐκτείνας ταχέως παρέλυσε τοὺς Ἀθηναίους καὶ εὐχειρώτους ἐποίησε». Υπάρχει διχογνωμία εἰάν το ἐπὶ πολὺ τὴν παράταξιν ἐκτείνας δηλώνει τοπικὴ ἔκταση ἢ

χρονικὴ. Νομίζουμε πὼς ἡ τοπικὴ ἐρμηνεία ταιριάζει περισσότερο στὴ στρατηγικὴ τοῦ Μακεδόνα βασιλιά, διότι ἐξηγεῖ πὼς δημιουργήθηκε τὸ ρήγμα στὴν παράταξη (ἔτσι ο Hammond, 1996 σ. 284, σημ. 27· χρονικὰ τὸ ἐρμηνεύουν, πὼς δηλαδὴ τοὺς κούρασε με πολὺὼρη καθυστέρηση τῆς σύγκρουσης, οι Griffith (2007, σ. 121, σημ. 56) και Gaebel (2002, σ. 155).

⁵ Ο Ellis (2006⁵, σ. 781), θεωρεῖ δεδομένη τὴ χρήση τοῦ ἱππικοῦ, ἐπιφύλασσεταὶ ο Gaebel (2002, σσ. 155-57), ἐνὼ ο Buckler (1990, σσ. 75-80, ομοίως 2008, σσ. 254-258) τονίζει ἐμφατικὰ πὼς παρότι εἶναι γνωστὴ ἡ παρουσία 2000 Μακεδόνων ἱπέων, δὲν ὑπάρχει ἀναφορὰ γιὰ τὴ χρήση τους. Πρβλ. καὶ τὴ συνοπτικὴ παρουσίαση τῆς μάχης ἀπὸ τὸν Ευσταθίου (2009, σσ. 684-5). Νομίζουμε, ἐν προκειμένῳ, πὼς σε ἀγῶνα, ὅπου ἰσοδύναμοι στρατοὶ ἀπὸ πλευρὰς πεζῶν συγκρούσθηκαν, εἶναι ἀδιανόητη ἡ μὴ παρουσία στὸ πεδίο τῆς μάχης τοῦ ἱππικοῦ, εἴτε ἐπικουρικὰ εἴτε ὡς μέσου καταδίωξης· ἡ μαρτυρία γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἀσύστατος μῦθος, δοθείσης καὶ τῆς μετέπειτα χρήσης τῶν ἵππων ἀπὸ τὸν διάδοχο. Γεγονὸς εἶναι πὼς στὸν *Επιτάφιο* ο Δημοσθένης δὲν μιλά οὔτε γιὰ πεζοὺς οὔτε γιὰ ἱππικὸ, ἀλλὰ γενικὰ γιὰ ὅλους τοὺς Μακεδόνες.

⁶ Αὐτὸ τουλάχιστον ἰσχυρίζεται ο Δημοσθένης, 60.20, ὄχι ὁμῶς γιὰ τὴν ηγεσία, ἀλλὰ γιὰ τοὺς ἀπλοὺς μαχητὲς: «οὐκ ἠβούλοντ' αὐθὶς εἰς ἀγῶνα καθίστασθαι τοῖς ἐκείνων οἰκείοις, ὑπολαμβάνοντες ταῖς μὲν φύσεσιν ταῖς ὁμοίαις ἀπαντήσεσθαι, τὴν δὲ οὐκ εὐπορον εἶναι τὴν ὁμοίαν λαβεῖν». Ἄλλωστε, θὰ κατηγορήσει εὐθέως γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα, πλην τῆς Τύχης, τοὺς ἐπικεφαλῆς τῶν -συμμάχων- Θηβαίων.

⁷ Δημοσθένης, 60.22: «τοῖς ἐπὶ τούτῳ ταχθεῖσιν Θηβαίων ... οἱ δύνανται λαβόντες ἔχουσιν θυμὸν ἀήττητον καὶ ἀπροφάσιτον καὶ φιλοτιμίαν ἐφάμιλλον οὐδενὶ τούτων ὀρθῶς ἐχρήσαντο».

⁸ Δημ. 60, 22: «εἰ δ' ἄρ' ἔστι τις ἀνθρώπων ὅτε περι τούτων ἐγκαλέσαι προσήκει, ... οὐχὶ τοῖς πολλοῖς οὐτ' ἐκείνων οὐθ' ἡμῶν ἐγκαλέσειεν ἄν τις εἰκότως».

⁹ Δημ. 60, 20: «τοῦ τῆς χώρας ἡμῶν μὴ ἐπιβῆναι τοὺς πολεμίους πρὸς τῆ τῶν ἐναντίων ἀγνωμοσύνη τὴν τούτων ἀρετὴν αἰτίαν γεγενῆσθαι».

¹⁰ ἴσως ισχύει το ιστορικό ανέκδοτο, όπου ο Δημάδης τον επανέφερε στην ευπρέπεια, Διοδ. Σικελιώτη, *Ἱστορική Βιβλιοθήκη* 16.87.2: «Βασιλεῦ, τῆς τύχης σοι περιθείσης πρόσωπον Ἄγαμέμνονος αὐτὸς οὐκ αἰσχύνῃ πράττων ἔργα Θεορίτου;».

¹¹ Δημ. 18, 146, όπου εκτιμά την κατάσταση των αντιπάλων πριν τη μάχη της Χαίρωνειας: «ἦν δ' οὐτ' ἐν τῇ θαλάττῃ τότε κρείττων ὑμῶν οὐτ' εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐλθεῖν δυνατὸς».

¹² Δημ. 60, 20: «τὸν τῶν ἐναντίων κύριον φίλον γενέσθαι τοῖς ἐκείνων οἰκείοις βούλεσθαι μᾶλλον ἢ πάλιν τὸν ὑπὲρ τῶν ὅλων κίνδυνον ἄρασθαι».

¹³ πρβλ. Πολύβιος, *Ἱστορίαι*, 5.10, 1-4, όπου ορθά αποτιμάται η διπλωματική προσέγγιση του Φιλίππου προς τους Αθηναίους, χρησιμοποιείται μάλιστα η λέξη *εὐγνωμοσύνη*, αλλά με τη σημερινή έννοια: «οὐ τοσοῦτον ἦνυσε διὰ τῶν ὀπλων ὅσον διὰ τῆς ἐπιεικειᾶς καὶ φιλανθρωπίας τῶν τρόπων...τῆ δ' εὐγνωμοσύνη καὶ μετριότητι πάντας Ἀθηναίους ἅμα καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ἔσχεν ὑποχείριον...ἕως τοῦ λαβεῖν ἀφορμὰς πρὸς ἀπόδειξιν τῆς αὐτοῦ πραότητος καὶ καλοκάγαθίας».

¹⁴ Επειδή ο Επιτάφιος αθετήθηκε ήδη από την αρχαιότητα ως γνήσιο έργο του Δημοσθένη (έτσι ο Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς, ο Λιβάνιος και, εφεξής, πλειάδα αντιγραφέντων και σχολιαστών), οι ανωτέρω κρίσεις στον λόγο θεωρήθηκαν από φιλόλογους του 19^{ου} αι. ως τεκμήρια πως ο λόγος είναι ψευδεπίγραφος, διότι δήθεν ο Δημοσθένης δεν θα μπορούσε ποτέ να ισχυρισθεί τέτοιες ανακρίβειες: ανά πάσα στιγμή δηλαδή ο Φίλιππος μπορούσε να καταλάβει την Αθήνα, συνεπώς πρόκειται για υποκριτικά επιχειρήματα (πρβλ. Westermann, 1831, σ. 63).

Ψυχολογικότερα ο Robert Clavaud, τελευταίος εκδότης στη σειρά *Les Belles Lettres* του *Επιταφίου*, κρίνει πως δεν υπάρχει αντίφαση ανάμεσα στη ρητορεία του Δημοσθένη, περί δήθεν *ἀγνωμοσύνης* των αντιπάλων (κάτι που επιτρέπει στους Αθηναίους να αλληλοσυγχαιρόνται, διότι δεν υπέστησαν χειρότερα με επίθεση στην Αττική), και στην πλήρως ανιστόρητη -κατ' αυτόν- παρερμηνεία της ειρήνης με τον Φίλιππο ως δήθεν προϊόν φόβου προς την πόλη τους: θεωρεί πως η ζωή (και οι συμβάσεις της) αποκαλύπτονται μέσα από το εν λόγω χωρίο (2002², σ. 30). Ο λόγος σήμερα θεωρείται από τους σημαντικότερους μελετητές γνήσιος: I. Συκουτρής, R. Clavaud, N. Loraux, I. Worthington, Ευ. Αλεξίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Buckler, J. (1990).** Ἐχωρίς ἑπιπέεις; A note on the battle of Chaironeia in 338 B.C.'. Στο *Teiresias* 20, supp. 3, σσ. 75-80.
- Buckler, J. (2003).** *Aegean Greece in the Fourth Century BC*. Leiden - Boston.
- Clavaud, R. (2002²).** *Demosthene, Discours d'Apparat: Epitaphios - Eroticos*. Paris.
- Dilts, M. R. (2009).** *Demosthenis Orationes, v. IV*. Oxford.
- Ellis, J. R. (2006⁵).** Macedonian Hegemony created. Στο Lewis D.M., Boardman J., Hornblower S., Ostwald M. (eds), *The Cambridge Ancient History v. VI The Fourth Century B.C.*, (σσ. 760-790). Cambridge.
- Ευσταθίου, Αθ. & Πυλαρινός, Θ. (2009).** *Διόδωρος Σικελιώτης, Ἱστορική Βιβλιοθήκη: Βιβλίο XVI*. Κέρκυρα.
- Gaebel, R. E. (2002).** *Cavalry Operations in the Ancient Greek World*. Oklahoma.
- Guth, D. (2014).** Rhetoric and historical narrative: The Theban-Athenian alliance of 339 BCE. Στο *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte, Bd 63, H.2.*, (σσ. 151-165). Stuttgart.

- Hammond, N.G.L. (1996).** *Φίλιππος ο Μακεδών*. Θεσσαλονίκη. (μτφρ. Π. Θεοδορίδης, από την αγγλική έκδοση του 1995: Philip of Macedon).
- Hammond, N.G.L. & Griffith G.T. (2007).** *Ιστορία της Μακεδονίας. Τα Ιστορικά γεγονότα 342-336 π.Χ. τ. 8*. Θεσσαλονίκη. (μτφρ. Θ. Γεωργιάδης κ.ά., από την αγγλική έκδοση του 1988: A History of Macedonia).
- Pritchett, W.K. (1974).** *The Greek State at War*, vol. II. Berkeley - Los Angeles - London.
- Rzepka, J. (2018).** The First Battles of the Chaeronea Campaign, 339/8 B.C. Στο *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 58, σσ. 516-522.
- Westermann, Ant. (1831).** *Quaestionum Demosthenicarum Particula Secunda: De Epitaphio atque Erotico Demosthenis*. Lipsiae.

Πηγή: <https://alivio.gr/el/perikleoy-s-epitafios-i-istoria-toy-pio-diasimoy-epikideioug-logoy-tis-arhaiotitas>

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΝΑ ΤΟΥ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ ΚΑΙ ΤΑ ΧΕΙΛΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΜΕΡΟΥΣ ΤΟΥ ΕΠΙΤΑΦΙΟΥ ΛΟΓΟΥ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ

Αθανασία Δρεβενίτσου

dr.athanasia@gmail.gr

Εκπαιδευτικός, ΜΑ Γλωσσικής Διδασκαλίας

Περίληψη: Η παρούσα θεωρητική μελέτη αφορά στην ανάλυση μέρους του Επιτάφιου λόγου τον οποίο εκφώνησε ο Περικλής μετά τον πρώτο χρόνο του Πελοποννησιακού πολέμου, για να τιμήσει τους νεκρούς. Συγκεκριμένα, ο επιδεικτικός αυτός λόγος σκιαγραφείται με τη μέθοδο της κριτικής ανάλυσης λόγου με σκοπό να φωτιστούν οι κεντρικές ιδέες του ρήτορα, οι οποίες αποτυπώθηκαν στο χαρτί από τον Θουκυδίδη με αντικειμενικότητα. Το ιστορικό περιεχόμενο, τα βιογραφικά στοιχεία του ρήτορα και τα ερμηνευτικά συμφραζόμενα αποτελούν θεμέλια χαρακτηριστικά του άρθρου, προκειμένου να αποδοθεί η ανάλυση του κειμένου, το οποίο εντάσσεται σε ορισμένη κοινωνική κατάσταση. Η κριτική ανάλυση του λόγου παρουσιάζει τη δομή πάνω στην οποία διαρθρώθηκε ο επιτάφιος λόγος και τη γλώσσα που χρησιμοποιεί ο ρήτορας, τα οποία παράγουν εννοιολογικά συστήματα στην κοινωνία μέσα στην οποία απευθύνεται ο λόγος, την Αθήνα του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Τέλος, αναδεικνύεται ο λόγος του ρήτορα ως διαχρονικός, καθώς προβάλλει την αξία του δημοκρατικού πολιτεύματος και της ισονομίας, ενώ θέτει τις βάσεις για μια διεθνολογική θέαση του κόσμου.

Λέξεις-Κλειδιά: Περικλής, Επιτάφιος, Θουκυδίδης, δημοκρατία.

1. Εισαγωγή

Έπειτα από την έκρηξη του εμφύλιου, για τα δεδομένα της εποχής μας, πόλεμος ανάμεσα στους Αθηναίους και τους Πελοποννήσιους, ένα ρητορικό διαμάντι γεννήθηκε, το οποίο συνεχίζει ανά τους αιώνες να απασχολεί φιλοσόφους, ρήτορες και ιστορικούς αναλυτές (Claude & Schnapp-Gourbeillon, 2015). Πρόκειται για τον *Επιτάφιο*, ο οποίος, αφενός οφείλει την προφορική του καταγωγή στον διακεκριμένο ρήτορα, πολιτικό και στρατιωτικό ηγέτη του 5^{ου} αιώνα π.Χ., Περικλή, και αφετέρου τη γραπτή του καταγωγή στον ιστορικό, Θουκυδίδη (Κακριδής, 1981). Ο λόγος αυτός, λοιπόν, εκφωνήθηκε από τον Περικλή, μετά τον πρώτο χρόνο του Πελοποννησιακού πολέμου με φαινομενικό σκοπό να αποδοθούν τιμές στους πρώτους νεκρούς (*ibid*, 2008).

Η παρούσα μελέτη πραγματεύεται έναν επιδεικτικό και, μάλιστα, επαινετικό λόγο, του οποίου η πατρότητα έγκειται στον συγκερασμό της ρητορικής του Περικλή και της πέννας του Θουκυδίδη. Αυτό δικαιολογείται, αν σκεφτούμε ότι εκείνη την εποχή η πιστή αντιγραφή ενός εκφωνούμενου λόγου από έναν ιστορικό δεν ήταν δυνατή (Καστοριάδης, 2011β, σ. 170). Άλλωστε, ο Θουκυδίδης με τη δυναμική της σκέψης του αποτυπώνει τον λόγο του Περικλή προβάλλοντας και πρόσθετα στοιχεία, τα οποία αναδεικνύουν τον λόγο του ρήτορα με ενεργητικό τρόπο (*ibid*, σ. 304; Κακριδής, 1981). Αυτές οι προσθήκες δεν αφορούν στην

εισαγωγή λόγων ή επιχειρημάτων που δεν προσιδιάζουν στον χαρακτήρα του ρήτορα, Περικλή, αλλά στις δομικές παρεμβάσεις και στην προβολή θεμάτων και επιχειρημάτων, τα οποία φωτίζουν ολόπλευρα όσα ο ρήτορας επιχειρήσε να θέσει κατά την ομιλία αυτή (De Romilly, 1988). Η παρούσα ανάλυση αποτυπώνει τη δομή πάνω στην οποία διαρθρώθηκε ο *Επιτάφιος*, τη γλώσσα και το ύφος που χρησιμοποιεί ο ρήτορας, τα οποία παράγουν εννοιολογικά συστήματα στην κοινωνία όπου απευθύνεται ο λόγος, την Αθήνα του 5^{ου} αιώνα π.Χ.

Σύμφωνα με τον Καστοριάδη (2011β, σ. 378), ο Θουκυδίδης επιχείρησε να αφήσει στην αιωνιότητα ένα δίδαγμα προς τις μεταγενέστερες γενιές, ώστε μνημονεύοντάς το οι άνθρωποι να ενεργούν ορθολογικά και με σύνεση σε παρόμοιες καταστάσεις. Αυτό συμπυκνώνεται στην περίφημη φράση «*κτῆμα ες αεί*» (Κακριδής, 1981, σ. 176), η οποία αναφέρεται κατ' αποκλειστικότητα στο έργο του Θουκυδίδη και σημαίνει, αφενός, τη μεταφορά του χαρακτηριστικού της κυριότητας σε όποιον διαβάξει/ αξιοποιεί το έργο του (το κάνει «κτῆμα» του) και, αφετέρου, τη διαιώνιση των ιδεών μέσω του διαχρονικού έργου του (De Romilly, 1988). Πράγματι, για αρκετούς αιώνες έπειτα από τον θάνατο του Θουκυδίδη, υπήρξαν αξιόλογοι επιστήμονες, οι οποίοι διέκριναν την αξία των συγγραμμάτων του μεγάλου αυτού Έλληνα ιστορικού, γεγονός που πιστοποιείται από τη μια, από την αντιγραφή προς διάσωση του έργου του και, από την άλλη, από την ανάλυση που ακο-

λούθησε έκτοτε μέχρι και τις μέρες μας (Claude & Schnapp-Gourbeillon, 2015). Ο Θουκυδίδης αποτέλεσε και αποτελεί σημείο αναφοράς στην παγκόσμια ιστορία, κοινωνιολογία και ανθρωπολογία (Κακριδής, 1981). Αποκρυπτογραφώντας το κείμενο, μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο συγκεκριμένος λόγος αποτελεί έπαινο στη δημοκρατία με διεθνολογικό χαρακτήρα και στη γέννησή της μέσα στην αθηναϊκή πόλιν (Raaflaub et al., 2007). Παρότι, όμως, το έργο του Θουκυδίδη έχει απασχολήσει και συνεχίζει να απασχολεί τον σύγχρονο κόσμο, στη διάσταση ενός κτήματος *es aei*, οι πολιτικές και στρατηγικές που ακολουθήθηκαν ανά τους αιώνες δεν συνάδουν με το δίδαγμα αυτό, δεδομένων των καταστροφικών πολέμων, οι οποίοι ακολούθησαν σε παγκόσμιο επίπεδο και συνεχίζουν να διενεργούνται σήμερα (Καστοριάδης, 2011α). Ίσως, σήμερα, στην ύστερη μεταμοντέρνα εποχή, περισσότερο από ποτέ, επιβάλλεται να θεωρήσουμε τον *Επιτάφιο* του Περικλή αναλογιζόμενοι τις ιδέες τις οποίες επιχειρεί ο ρήτορας να εμφυσησει στους συμπολίτες του και τον τρόπο με τον οποίο τις προβάλλει μέσα στον λόγο.

2. Μεθοδολογία της Έρευνας

2.1 Η μεθοδολογία της ανάλυσης της ρητορικής του Περικλή στον *Επιτάφιο*

Η μεθοδολογική προσέγγιση που υιοθετείται στην παρούσα θεωρητική μελέτη είναι θεμελιωμένη στη βάση της ποιοτικής μεθόδου (Moll et al., 2001), μιας και αναλύεται ένα

ρητορικό κείμενο ανακλώντας ιδέες, κοινωνικές νόρμες και επίκαιρα (σύγχρονα της συγγραφής του) πολιτικά θέματα. Προσεγγίζεται η ρητορική για την ανθρώπινη δράση, συμπεριφορά και πολιτικοκοινωνική ζωή σε επίπεδο έθνους-κράτους. Κοντολογίς, αξιοποιείται η ποιοτική ανάλυση δεδομένων μέσω βιβλιογραφικής επισκόπησης δευτερογενών πηγών (Creswell, 2016), δεδομένου ότι ο άνθρωπος παράγοντας και η ρητορική ενός κειμένου είναι δύσκολο να προσεγγιστούν με στεγανά όρια και αριθμητικά δεδομένα, τα οποία προσιδιάζουν στις ποσοτικές έρευνες (Creswell, 2016).

Η γενική μεθοδολογία που ακολουθείται εδώ είναι η ανάλυση λόγου (*Discourse Analysis*). Η μέθοδος αυτή, ενσαρκώνει μια νεωτερική προσέγγιση στην έρευνα των ανθρωπιστικών κοινωνικών επιστημών (Chafe, 1994). Επικεντρώνεται στη μελέτη της δομημένης και δομικής φύσης της ανθρώπινης γλώσσας και στη διερεύνηση των λειτουργιών και επακόλουθων της χρήσης της (Van Dijk, 2008). Υπάρχουν ποικίλες εκδοχές αναφορικά με τον τρόπο ανάλυσης από κάθε ερευνητή που χρησιμοποιεί τη μέθοδο αυτή (Gee, 2015). Ορισμένα βασικά στοιχεία, όμως, παραμένουν κοινά σε όλες τις προσεγγίσεις (Paltridge, 2022). Ουσιαδώς κοινό στοιχείο είναι το αντικείμενο της ανάλυσης λόγου, δηλαδή η μελέτη ενός γεγονότος, ειδικότερα όσον αφορά το περιεχόμενο και τη δομή του λόγου (Gee & Green, 1998).

Ακολούθως, υπάρχουν διάφορες προσεγγίσεις στην ανάλυση λόγου (Widdowson, 2008). Μερικές από αυτές εγκολπώνονται στον τομέα της γλωσσολογίας και, για αυτό, είναι στενά συνδεδεμένες με τη γραμματική απόδοση του κειμένου (Paltridge, 2022). Άλλες προσεγγίσεις δεν είναι τόσο συνυφασμένες με γραμματικές λεπτομέρειες της γλώσσας, αλλά εστιάζουν σε ιδέες, ζητήματα και θέματα, όπως αυτά διαχέονται μέσω του προφορικού και γραπτού λόγου (Gee, 2014). Στην ανάλυση λόγου, η προσοχή δεν συσπειρώνεται στον τρόπο που ένα συμβάν σημειώθηκε, αλλά στις συνέπειες που έχουν οι διαφορετικοί τρόποι αφήγησης και περιγραφής αυτού του γεγονότος (Fairclough, 2003).

Ακόμα, στην ανάλυση λόγου δίνεται έμφαση στη δομημένη φύση της ανθρώπινης γλώσσας (Gee & Green, 1998). Κάθε αφήγηση μπορεί να παρομοιαστεί με μία κατασκευή: ο ομιλητής διαρθρώνει τη γλώσσα της αφήγησής του χρησιμοποιώντας υλικά, τα οποία αντλούνται από διάφορους γλωσσικούς πόρους, όπως γλωσσικοί όροι και αφηγηματικές δομές (Fairclough, 2003). Κατέχει, δηλαδή, την ικανότητα να επιλέγει τον τρόπο της περιγραφής (Gee, 2014). Τέλος, η ανάλυση λόγου αναδεικνύει τον λόγο ως μορφή κοινωνικής πρακτικής (Fairclough, 1992). Συγκεκριμένα, οι αφηγήσεις θεωρούνται το όχημα το οποίο οι άνθρωποι χρησιμοποιούν, ώστε να επιτύχουν τον ρητορικό τους στόχο, όπως την κατηγορία, την απολογία και την κολακεία (Van Dijk, 2008). Κάθε αφήγηση (προφορική ή

γραπτή) διαρθρώνεται με ρητορικό τρόπο, δηλαδή με κύριο στόχο να πείσει το κοινό (Widdowson, 2008). Σκοπός του αναλυτή λόγου είναι να ανιχνεύσει ποιοι μηχανισμοί ενεργοποιούνται, προκειμένου αυτό να γίνει εφικτό (Gee, 2015).

Ειδικότερα, η προσέγγιση στην ανάλυση λόγου του Περικλή είναι η κριτική ανάλυση λόγου (*Critical Discourse Analysis-CDA*), η οποία συνιστά μία διαθεματική προσέγγιση στη μελέτη του λόγου και θεάται τη γλώσσα ως μία φόρμα κοινωνικής πρακτικής (Van Dijk, 2008). Η CDA είναι κατάλληλη για τη διαφώτιση των βασικών σημείων της ανά χειρας μελέτης, καθώς αυτή συνδυάζει την κριτική του λόγου και την εξήγηση του τρόπου με τον οποίο παρουσιάζεται ο λόγος μέσα στο κείμενο, συμβάλλοντας στην υπάρχουσα κοινωνική πραγματικότητα (Gee, 2014). Πιο συγκεκριμένα, ο *Επιτάφιος* αποτελεί, με μία επιφανειακή ανάγνωση, ένας απλός επικήδειος λόγος, ενώ, στην ουσία, επιθυμεί να υμνήσει το καινοτόμο πολίτευμα της δημοκρατίας της ειρηνικής Αθήνας του 5^{ου} αιώνα π.Χ. (Adams, 2014). Στόχος είναι να προβάλλει την κοινωνική ισότητα την οποία προωθεί η δημοκρατία, στον αντίποδα των κοινωνικών ανισοτήτων άλλων πολιτευμάτων, όπως της Σπάρτης. Η προσέγγιση αυτή συνιστά τον θεμέλιο λίθο για δράση, ώστε να επιτευχθούν αλλαγές στην υπάρχουσα κοινωνική πραγματικότητα σε συγκεκριμένους τομείς (Fairclough, 2003). Δηλαδή, εδώ, ο Περικλής επιχειρεί να προβάλλει τα οφέλη της δημοκρατίας (Rawls, 2012) και των

επιτευγμάτων τα οποία αυτή είχε επιφέρει στην αθηναϊκή πόλη, λίγο πριν καταστραφεί από τους Σπαρτιάτες με τη λήξη του Πελοποννησιακού πολέμου. Οι πολιτικές αλλαγές τις οποίες επιθυμούσε ο Περικλής να επέλθουν ήταν να μιμηθούν και άλλες πόλεις το αθηναϊκό πολίτευμα προς όφελός τους (Κακριδής, 2011). Ενώ, δια της πέννας του, ο Θουκυδίδης επεδίωκε να αφήσει ένα *κτήριο ες αεί*, στοχεύοντας στην αποφυγή οδυνηρών πολεμικών συγκρούσεων μέσω της ανάγνωσης του έργου του (Claude & Schnapp-Gourbeillon, 2015).

Επιπρόσθετα, οι μελετητές, οι οποίοι αξιοποιούν την προσέγγιση της CDA, γενικά, υποστηρίζουν ότι η (μη γλωσσική) κοινωνική πρακτική και η γλωσσική πρακτική αλληλοδιαμορφώνουν η μία την άλλη και επικεντρώνονται στη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οι σχέσεις κοινωνικής εξουσίας δημιουργούνται και ενισχύονται μέσω της χρήσης της γλώσσας (Gee, 2015). Ο Περικλής χειραγωγεί τη σκέψη των συγγενών των πρώτων θανόντων του πολέμου, οι οποίοι είχαν συγκεντρωθεί για να θρηνήσουν και να υμνήσουν τους νεκρούς τους. Δεν είχαν σκοπό να ακούσουν ένα πολιτικό μανιφέστο του πολιτεύματός τους. Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο τους το παρουσιάζει ο Περικλής είναι αριστοτεχνικός, διότι συνδέει την υστεροφημία των πρώτων ηρώων/θανόντων του πολέμου με το κλέος της πολιτειακής δόμησης της κοινωνίας τους. Η κριτική ανάλυση λόγου διαφέρει από την ανάλυση λόγου (*discourse analysis*) ως προσέγγιση, καθώς υπογραμμίζει

ζητήματα ασυμμετριών ισχύος, χειραγώγησης, εκμετάλλευσης και δομικών ανισοτήτων σε τομείς όπως η εκπαίδευση, τα μέσα ενημέρωσης και η πολιτική (Paltridge, 2022).

Ο σχεδιασμός της έρευνας και οι μεθοδολογικές διαδικασίες μπορεί να είναι ευέλικτες και προσαρμοστικές σύμφωνα με τις ιδιαιτερότητες της ανάλυσης ενός έργου (Fairclough, 2003). Η CDA προσπαθεί ρητά ή σιωπηρά να δημιουργήσει συνδέσμους μεταξύ κοινωνικών φαινομένων μικρο-, μεσο- και μακροκλίμακας, χαρτογραφώντας αναλύσεις λόγου σε αυτές τις κλίμακες αντίστοιχα (Gee, 2015). Ο Fairclough (2003) αντιλήφθηκε αυτές τις κλίμακες ως ένα τρισδιάστατο μοντέλο, το οποίο αποτελείται από γεγονότα λόγου (*micro-*), πρακτικές λόγου (*meso-*) και κοινωνικές δομές (*macro-*). Ο Fairclough (2003) πρότεινε ότι η έρευνα CDA θα πρέπει να μετατοπιστεί μεταξύ περιγραφικών, ερμηνευτικών και επεξηγηματικών σταδίων. Η CDA μπορεί να εφαρμοστεί επιτυχώς σε πολλούς από τους τύπους και τις μορφές δεδομένων τα οποία συνήθως συλλέγουν οι ανθρωπογεωγράφοι (και οι κοινωνικές επιστήμες ευρύτερα), όπως συνεντεύξεις, εθνογραφία, ομιλίες, ιστορικά έγγραφα ή έγγραφα πολιτικής (Paltridge, 2022). Η αφήγηση της πραγματικότητας συνιστά την πραγματικότητα του ερευνητή (Gee & Green, 1998), στην περίπτωση μας της κριτικής επισκόπησης του έργου του Θουκυδίδη και δευτερογενών πηγών οι οποίες αναφέρονται στην ερμηνεία του *Επιταφίου* (Κακριδής, 2011).

Ειδικότερα, ο Θουκυδίδης προβάλλει στην αφήγησή του τη δική του πραγματικότητα, όπως ο ίδιος τη βιώνει και την αποτυπώνει στο κείμενό του, αφότου την άκουσε από τον Περικλή. Έπειτα, η κριτική ανάλυση του έργου του από την ερευνήτρια σε συγκερασμό με την επισκόπηση πηγών από μελετητές, οι οποίοι προσέγγισαν τον συγκεκριμένο λόγο με κριτικό τρόπο, αποδίδουν το ερμηνευτικό αποτέλεσμα της μελέτης.

3. Σταχυολόγηση των βασικών σημείων της θεωρητικής μελέτης

3.1 Βιογραφικά στοιχεία του Θουκυδίδη

Ο Θουκυδίδης υπήρξε ένας σπουδαίος Έλληνας ιστορικός της αρχαιότητας, ο οποίος αποτελεί υποκείμενο θαυμασμού και αναφοράς χάρη στο γνωστότερο έργο του, την καταγραφή της ιστορίας του Πελοποννησιακού Πολέμου (Ρεγκάκος & Τσαγγάλης, 2011). Αξίζει να επισημανθεί ότι ο τίτλος του έργου δεν οφείλεται στον Θουκυδίδη, αλλά σε μεταγενέστερους μελετητές του Θουκυδίδη, όπως επίσης και ο χωρισμός του συνόλου του έργου σε οκτώ βιβλία. Μάλιστα, θεωρείται ως ένας από τους πρώτους αυθεντικούς ιστορικούς παγκοσμίως (Κακριδής, 2008). Ο Θουκυδίδης, όμως, υπήρξε πολύπλευρη προσωπικότητα, η οποία διακρίθηκε στον τομέα της πεζογραφίας, της ιστοριογραφίας και της κριτικής (Ρεγκάκος & Τσαγγάλης, 2011). Γεννημένος στο τέλος του 5^{ου} αιώνα (470 π.Χ.) στον σημερινό Άλιμο της Αττικής, με καταγωγή από τον Όλαρο, ο Θουκυδίδης έλαβε καλή παιδεία και αγωγή λόγω της αριστο-

κρατικής γενιάς του (βασιλική οικογένεια του Ολόρου της Θράκης). Δάσκαλοί του υπήρξαν, ανάμεσα σε άλλους, ο φιλόσοφος Αναξαγόρας και ο ρήτορας Αντιφώντας, οι οποίοι συνέτειναν στη διαμόρφωση του σεμνού χαρακτήρα και της συγκροτημένης προσωπικότητας του. Σε ηλικία 25-30 ετών ο Θουκυδίδης ήταν μάρτυρας της έναρξης του Πελοποννησιακού Πολέμου, σε μια εποχή δύσκολη δεδομένης της μεγάλης εξάπλωσης της επιδημίας που έπληξε την Αθήνα (Claude & Schnapp-Gourbeillon, 2015). Ο ίδιος προσβλήθηκε από τον φοβερό λοιμό, όπως επίσης και ο Περικλής, ο οποίος δεν τα κατάφερε μαζί με το ένα τέταρτο των πολιτών της Αθήνας (Ρεγκάκος & Τσαγγάλης, 2011). Η απώλεια του Περικλή υπήρξε καθοριστική, καθώς η Αθήνα έχασε τον σημαντικότερο στρατηγό και ρητορά της, ο οποίος ίσως να έφερνε διαφορετική τροπή στην εμφύλια αυτή διαμάχη, όπως αναφέρει και ο Καστοριάδης (2011α).

Ο Θουκυδίδης έχαιρε μεγάλης εκτίμησης και αποδοχής (Κακριδής, 2011). Ο λόγος του είχε απήχηση και επηρέαζε τους συμπολίτες του. Αυτό το γεγονός είναι διάχυτο τόσο στη συγγραφική, όσο και στη στρατιωτική του πορεία, εφόσον ως στρατηγός (424 π.Χ.) της εκστρατείας περί της Θάσου και της Θράκης άσκησε δύναμη, κατευθύνοντας τους στρατιώτες του, παρόλο που η έκβαση της ήταν άδοξη (Κακριδής, 2008). Ο Σπαρτιάτης αρχηγός, Βρασίδης, επιτέθηκε στη φιλοαθηναϊκή Αμφίπολη την οποία δεν πρόλαβε ο Θουκυδίδης να προστατέψει, καθώς όταν έφτασε

στην πόλη ήταν ήδη σπαρτιατική. Οι κάτοικοι της Αμφιπολης δέχτηκαν την προσφορά του Βρασιίδα και ο έλεγχος των χρυσορυχείων του Παγγαίου έπαψε για τους Αθηναίους.

Έπειτα από αυτά τα γεγονότα, ο Θουκυδίδης κατηγορήθηκε για προδοσία από τους Αθηναίους και καταδικάστηκε σε θάνατο, τον οποίο διέφυγε αυτοεξοριζόμενος για είκοσι χρόνια (Ρεγκάκος & Τσαγγάλης, 2011). Παρόλα αυτά, ο Θουκυδίδης, όταν έγραψε για τα γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου ανάμεσα στους Αθηναίους και τους Σπαρτιάτες, ήταν αντικειμενικός στην καταγραφή των ιστορικών συμβάντων (De Romilly, 1988, σ. 14), στοιχείο που πιστοποιεί την επιστημονική ταυτότητα της γραφής του σε μια εποχή όπου η ιστοριογραφία δεν υπήρχε καν ως έννοια. Ο Θουκυδίδης αφορμάται να καταγράψει τα σημαντικότερα γεγονότα του πολέμου από τη συνειδητοποίηση ότι ο πόλεμος αυτός πραγματοποιείται ανάμεσα στις δύο μεγάλες δυνάμεις της εποχής, για την έκβαση του οποίου όλος ο τότε ελληνικός κόσμος είχε αγωνία (Ρεγκάκος & Τσαγγάλης, 2011). Φαίνεται, λοιπόν, ότι η αυτοεξορία του Θουκυδίδα υπήρξε η καταλυτική συγκυρία, ώστε ο ιστοριογράφος να έχει τον χρόνο να περιηγηθεί ο ίδιος στο πεδίο των μαχών και να αφοσιωθεί στην καταγραφή των πολεμικών πεπραγμένων (De Romilly, 1988, σ. 15). Μάλιστα, διέμεινε αρκετό καιρό στη Σικελία, όπως διαφαίνεται μέσα από τις εκτενείς αναφορές στις εκεί πολεμικές συρράξεις και τα τοπικά ζητήματα, ώσπου ο

αιφνίδιος θάνατος το 399 π.Χ. τον βρήκε δίχως να έχει ολοκληρώσει το έργο του. Η αφήγηση του Θουκυδίδα σταματά στα γεγονότα του 411 π.Χ. με απότομο τρόπο, στοιχείο που μας κάνει να υποθέσουμε ότι πέθανε κατά τη διάρκεια της συγγραφής του, αφήνοντας πίσω του μισοτελειωμένη πρόταση (Ρεγκάκος & Τσαγγάλης, 2011).

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Θουκυδίδης επηρέασε ιστορικούς, μελετητές αλλά και πολιτικούς επιστήμονες, καθώς θεωρείται ο πατέρας του πολιτικού ρεαλισμού στον τομέα της μελέτης των διεθνών σχέσεων. Η κριτική του ματιά αποτυπώνεται στον γραπτό λόγο με τρόπο που αναδύεται η αντικειμενικότητα της γραφής του (De Romilly, 1988). Δεν είναι τυχαίο ότι, σύμφωνα με τον Καστοριάδη (2011 α), ο *Επιτάφιος* αποτελεί τομή στην παγκόσμια κοινωνιολογία και διεθνολογία. Ακόμα, ο Θουκυδίδης εισήγαγε τη μέθοδο της ιστορικής αιτιότητας, η οποία αναφέρεται στην αναζήτηση των βαθύτερων αιτιών των γεγονότων και των κινήτρων που υποκινούν τα σπουδαία ιστορικά συμβάντα (De Romilly, 1988, σ. 14). Η καταγραφή δε των σημαντικών γεγονότων υποδηλώνει την ανάγκη του γνήσιου ιστορικού να αφήσει στην αιωνιότητα μία ζωντανή διδαχή στην ανθρωπότητα. Συνεπώς, κρίνεται απαραίτητη η προσέγγιση του *Επιτάφιου Λόγου* του Περικλή και η ερμηνευτική ανάλυση του περιεχομένου του με κριτική ματιά.

3.2 Ερμηνεία του Επιτάφιου Λόγου: η δομή, το ύφος και το περιεχόμενο βάσει της κριτικής ανάλυσης λόγου
Έχοντας ως τώρα αναφερθεί ακροθιγώς στη φιγούρα και στο έργο του Θουκυδίδη, γεννάται η επιθυμία ερμηνευτικής προσέγγισης ενός, ίσως του σημαντικότερου μέρους του (κεφάλαια 34-43), του *Επιτάφιου Λόγου* (1998) τον οποίο έγραψε μεταφέροντας την εκφώνησή του από τον Αθηναίο στρατηγό Περικλή. Ο λόγος αυτός παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αν σκεφτούμε ότι δεν αποτελεί έναν αμιγή επικήδειο λόγο, όπως συνηθιζόταν να εκφωνείται προς έπαινο των θανόντων πολέμου (Κακριδής, 2011). Ο συγκεκριμένος επιτάφιος συνιστά τον «πρώτο επικήδειο λόγο που μας είναι γνωστός» (Καστοριάδης, 2011β, σ. 292). Έτσι, εκτενέστερη αναφορά γίνεται στην ερμηνευτική προσέγγιση του λόγου, ενώ επιγραμματική προσέγγιση τελείται στη δομή και στο ύφος του λόγου.

3.2.1. Η δομή του *Επιτάφιου Λόγου*

Όσον αφορά στη δομή του *Επιτάφιου λόγου* του Περικλή, αυτή παρουσιάζει ιδιάζοντα χαρακτηριστικά. Διαπιστώνεται ότι η εξωτερική διάρθρωσή του είναι πολύ απλή, σε αντίθεση με την εσωτερική του δομή, η οποία είναι ιδιαίτερα περίπλοκη (Κακριδής, 2011). Η εσωτερική οργάνωση του λόγου εμφανίζει ανακολουθίες, οι οποίες δεν προσφέρουν συνοχή στον λόγο, γεγονός που διαπιστώνεται και σε όλους τους αρχαίους Έλληνες κλασικούς συγγραφείς, οι οποίοι παλινδρομούν από το ένα στοιχείο στο άλλο κατά

τον ρου της σκέψης τους διαπράττοντας παρεκβάσεις (Κακριδής, 2008). Αυτή η οργάνωση του λόγου ανακλά μια πιο κραταιά λογική, η οποία ανακλύπεται κατά την πορεία του λόγου με αυθεντικό τρόπο, περιδιαβαίνοντας στα ενδότερα επίπεδα διάνοησης (Καστοριάδης, 2011β, σ. 189). Έτσι, οι ιδέες που παρουσιάζονται στον *Επιτάφιο* παρουσιάζουν έλλειψη εμφανούς σύνδεσης μεταξύ τους, σε σημείο που θα ισχυριζόταν κανείς ότι πρόκειται για ένα κακογραμμένο κείμενο με τα σημερινά δεδομένα δόμησης των λόγων.

Στη συνέχεια, διακρίνεται η εξωτερική δομή του *Επιτάφιου λόγου* σε κεφάλαια. Αρχικά, στο κεφάλαιο 35, ή αλλιώς το προοίμιο, (Καστοριάδης, 2011β, σ. 175), ο Περικλής διατυπώνει μία δυσκολία -κοινός τόπος όλων των επικήδειων λόγων- ώστε να αποφύγει συναισθήματα δυσπιστίας ή θυμού από τη μεριά του ακροατηρίου. Συγκεκριμένα, ο Περικλής αναφέρει πως τα επαινετικά λόγια προς τους νεκρούς διατρέχουν τον κίνδυνο να ακουστούν είτε υπερβολικά είτε φειδωλά και, κατά συνέπεια, να προκληθεί η δυσαρέσκεια των συγγενών (*ibid*). Επομένως, ο έπαινος οφείλει να είναι αντιπροσωπευτικός των κατορθωμάτων των νεκρών. Έπειτα, ακολουθεί στα κεφάλαια 36-41.4 η παρουσίαση της Αθήνας και η πολιτική της θέσμιση (Adams, 2014). Αναλυτικότερα, το κεφάλαιο αυτό αρχίζει επαινώντας τους προγόνους, λέγοντας ότι μέσα σε μια τέτοια πόλη, άξιοι Αθηναίοι έζησαν και έδρασαν με τρόπο ώστε να διαφυλάσσεται η δημοκρατία

και η συλλογικότητα (Rawls, 2012) και, για όλα αυτά είναι περήφανοι οι επίγονοί τους, δηλαδή το ακροατήριο. Ακολουθούν επαινετικοί και παρηγορητικοί λόγοι προς τους συγγενείς των πρώτων θανόντων του Πελοποννησιακού πόλεμου στα κεφάλαια 41.5-45. Τα κεφάλαια 43-45 αποτελούν κλασικό μέρος της δομής των επικήδειων λόγων, καθώς ο ρήτορας προσπαθεί να παρηγορήσει τους συγγενείς των νεκρών με παραινήσεις («*παραμυθία των συγγενών*»). Τέλος, ο επίλογος βρίσκεται στο κεφάλαιο 46, στο οποίο ο Περικλής αναφέρει ότι η πολιτεία θα αναλάβει πλέον την ανατροφή των ορφανών του πολέμου. Συνεπώς, τα πιο εκτενή τμήματα του λόγου είναι δύο, αν εξαιρέσουμε τον πρόλογο και τον επίλογο.

Τέλος, αξιοσημείωτο αποτελεί το γεγονός ότι ο Περικλής επιλέγει να παρακάμψει την εξιστόρηση των πολεμικών πράξεων κατά την έναρξη του λόγου, αντίθετα με την κλασική δομή των επικήδειων λόγων (Καστοριάδης, 2011β). Το στοιχείο αυτό αποτελεί καινοτομία στη διάρθρωση των επικήδειων λόγων, αλλά και αυθαιρεσία εκ μέρους του Περικλή, ο οποίος επιδιώκει να αναδείξει τη γενιά του 5^{ου} αιώνα, η οποία δεν βασιζόταν στα πολεμικά κατορθώματα, αλλά στη διαμόρφωση της πρώτης δημοκρατικής κοινωνίας παγκοσμίως. Γι' αυτό, και ο *Επιτάφιος* του Θουκυδίδη (1998) συνιστά πολιτικό μανιφέστο της δημοκρατίας, όπως αυτή θεμελιώθηκε στην Αθήνα τον χρυσό αιώνα από τους Αθηναίους πολίτες. Ο *Επιτάφιος*, επίσης, αναδεικνύει τον χαρακτήρα των πολιτών, οι οποίοι είχαν αυξημένη

την αναστοχαστική πορείας σκέψης, γεγονός που διαυγάζει τη συνείδηση των Αθηναίων περί της γένεσης της καινοτόμας πολιτείας τους (Adams, 2014). Πρόκειται, λοιπόν, για την πρώτη ανθρωπολογική θεώρηση που βασίζεται σε πολιτικό επίπεδο, ανακλώντας τη σύζευξη μεταξύ της ατομικής δράσης και των κανόνων της κοινωνίας (Raaflaub et al., 2007).

3.2.2. Το ύφος του Επιτάφιου Λόγου

Σχετικά με το ύφος του λόγου, παρατηρείται ότι το γραφολογικό ύφος του Θουκυδίδη είναι διάχυτο, ενώ η ρητορική του Περικλή, ως ικανού ομιλητή, πλέκει το εγκώμιο στην αθηναϊκή δημοκρατία (Rawls, 2012). Ειδικότερα, ο Περικλής συνήθιζε στους λόγους του να προσαρμόζει το ύφος του σύμφωνα με τη στάση και τον χαρακτήρα του ακροατηρίου του. Όταν διέκρινε ότι οι Αθηναίοι χρειαζόνταν ενθάρρυνση για κάποια πολεμική αναμέτρηση, τους εμπύχωνε κατάλληλα, ενώ όταν διέβλεπε ότι το κοινό έχει περιέλθει σε ύβρη (Καστοριάδης, 2011β, σ. 362), τότε προσπαθούσε να μειώσει το αίσθημα της υπέρμετρης αίσθησης ισχύος έναντι των αντιπάλων, καθώς αυτή η στάση, πιθανόν, να τους οδηγούσε σε λάθη.

Ειδικότερα, στον *Επιτάφιο* επιχειρεί να αποδώσει, αρχικά, τιμές στους πρώτους νεκρούς του πολέμου, αλλά και να παρηγορήσει τους γονείς τους με τρόπο που να εγκωμιάζει τις ηρωικές πράξεις, οι οποίες συνάδουν με τη δημοκρατική τους πολιτεία (Rawls, 2012). Το ύφος του αρμόζει στην

επικοινωνιακή περίσταση και διαποτιζεται από την κλίση προς τον ύμνο για την αθηναϊκή δημοκρατία, μιας και χρησιμοποιεί πολλά ρήματα ενέργειας, υιοθετώντας επίσημο και σοβαρό τόνο στην ομιλία του. Ο Περικλής εφαρμόζει εξομολογητικό ύφος στην αρχή (κεφάλαιο 34), όταν αναφέρεται στους προγόνους του ακροατηρίου με τη χρήση α' ρηματικού προσώπου: «*Εγώ τολμώ να πιστεύω πως άνδρες που δοξάστηκαν...*» και παρελθοντικού χρόνου. Σε όλο το κεφάλαιο 34, εναλλάσσεται το α' με το γ' ρηματικό πρόσωπο προσδίδοντας αντικειμενικότητα στα λεγόμενά του. Ενδεικτικά αναφέρονται οι ακόλουθες φράσεις: «*Δύσκολο είναι να μιλήσει κανείς όπως ταιριάζει...*», «*Τον έπαινο για τους άλλους τον ανεχόμαστε...*», «*οι παλιοί εθεώρησαν...*». Ακόμα, χαρακτηριστική είναι η χρήση δοξαστικών ρημάτων: «*θεωρούν*», «*πιστεύω*», «*εθεώρησαν*», «*ξέρει*». Μάλιστα, δεν είναι λίγα τα σημεία στα οποία ο Περικλής χρησιμοποιεί α' ρηματικό πρόσωπο πληθυντικού, ώστε να περικλείσει τον εαυτό του μέσα στο ακροατήριο ερχόμενος κοντύτερα τους, αναμειγνυόμενος με τους Αθηναίους, ώστε, εντέλει, να αναδυθεί η μέθεξή του στα λεγόμενά του: «*Αλλά κι εμείς οι ίδιοι...*», «*για να προσδώσουμε στην πολιτεία το σημερινό της μεγαλείο*».

Χαρακτηριστική είναι η συνεχής χρήση αντιθέσεων, όπως: «*Αφού όμως οι παλιοί εθεώρησαν...*», «*Έπαινος ταιριάζει στους προγόνους μας, αλλά ακόμα μεγαλύτερος στους πατέρες μας...*», οι οποίες δεν αφήνουν περιθώριο στο ακροατήριο να σκεφτεί εξασφαλίζοντας την ορθότητα των λόγων του. Ακό-

μα, πλήθος αιτιολογικών προτάσεων: «*...γιατί θεωρούν...*», «*Γιατί από γενιά σε γενιά...*» διαρθρώνει το ύφος του ομιλητή στην προσπάθειά του να αποδώσει τα αίτια των συμβάντων. Η υποτακτική αυτή σύνδεση συνδέεται με πολύπλοκο και σύνθετο ύφος. Αντίθετα και συμπληρωματικά, η επιχειρηματολογία και οι ιδέες που αναπτύσσονται στον λόγο ανακλούν τη σκέψη του Περικλή. Είναι ουσιώδες ότι το επιλεχθέν λεξιλόγιο, η φρασεολογία και το ύφος του λόγου παραπέμπουν στη ρητορική του Θουκυδίδη, αν ληφθούν υπόψη και άλλα κείμενά του, όπως τα *Κερκυραϊκά* και η *Εκστρατεία στη Σικελία*. Ενδεικτικά, αναφέρεται η επισώρευση αιτιολογικών προτάσεων, η οποία είναι διάχυτη στα *Κερκυραϊκά*: «*Αφού, λοιπόν, έπραξαν αυτά...*», «*επειδή φοβούνταν...*». Όσον αφορά τη γλώσσα του κειμένου, είναι η αρχαία αττική διάλεκτος με τη χρήση της εναλλακτικής μορφής προθέσεων, όπως αυτή του ες αντί του εις («*εσπλέοντι*»), ξον αντί για συν («*ξόμπασαν*», «*ξυμφέρον*», «*ξυνέγραψε*»). Ακόμα, τα δύο «-σ-» αντί των «-τ-» («*ησώνται*») και η χρήση του ουδέτερου επιθέτου αντί του αφηρημένου ουσιαστικού, π.χ.: «*το ελεύθερον*» αντί της ελευθερίας συνιστούν χαρακτηριστικά του γραφολογικού ύφους του Θουκυδίδη.

3.2.3. Ερμηνευτική προσέγγιση των κεφαλαίων 34-43 του Επιταφίου βάσει της κριτικής ανάλυσης λόγου

Όσον αφορά την ερμηνευτική προσέγγιση του περιεχομένου του *Επιταφίου* μπορεί να ειπωθεί ότι ο συγκεκριμέ-

νος λόγος διακρίνεται από τους υπόλοιπους επιτάφιους λόγους, μιας και το περιεχόμενό του δεν σχετίζεται καθόλου με την εξιστόρηση ηρωικών κατορθωμάτων, πολεμικών γεγονότων ή δράσεων (Καστοριάδης, 2011β, σσ. 172-173). Άλλωστε, τα πολεμικά δρώμενα είναι ήδη γνωστά στους συμπολίτες του, όπως λέει ο ίδιος ο Περικλής: «*Εγώ βέβαια θα παραλείψω τα πολεμικά κατορθώματα αυτών*», «*επειδή δε θέλω να μακρογορώ ενώπιον αυτών -των ακροατών- που τα ξέρονν καλά*» (*ibid*, σ. 177). Αυτό δεν σημαίνει ότι ο Περικλής δεν αναφέρεται στους προγόνους των νεκρών και του ακροατηρίου εξαίροντας την ανδρεία τους, καθώς αυτό συνιστά σημείο αναπόσπαστο ενός επικήδειου λόγου. Στην παράγραφο 44.1, ο Περικλής προσδίδει έναν παρηγορητικό και συμπονετικό χαρακτήρα στον λόγο του, στην προσπάθειά του να αποφύγει τα δάκρυα των γονέων των νεκρών. Αναφέρει ότι η ζωή είναι ένα συνονθύλευμα από λύπες, άτυχες συγκυρίες και δυσκολίες, αλλά ο στόχος του ανθρώπου είναι να τύχει ενός ευγενούς θανάτου, με την έννοια ότι ο θάνατός του συνάδει με ηρωικότητα και αυταπάρνηση (de Romilly, 1988).

Σταδιακά, λοιπόν, ο Περικλής μεταβαίνει σε μια πολιτική ανθρωπολογική θεώρηση του κόσμου εξαίροντας, στην ουσία, την αθηναϊκή δημοκρατία ισχυριζόμενος πως είναι τέτοιο το πολίτευμα του «δήμου», που ο κάθε πολίτης θα θυσιαζόταν για την «πόλιν», ώστε να διαφυλαχτεί η εύρυθμη λειτουργία της (Καστοριάδης, 2011α, σσ. 68, 138, 210). Πρόκειται για την τελικότητα της αρχαίας αθηναϊ-

κής θέσμησης της κοινωνίας, κατά την οποία η αξία της δημοκρατίας εκπηγάει από την εκδήλωση των λόγων και των πράξεων του ανθρώπινου συνόλου, το οποίο συμμετέχει ενεργά στο πολιτικό καθεστώς της πολιτείας (Adams, 2014). Όλα αυτά τα στοιχεία που αναφέρθηκαν περί της τελικότητας της αθηναϊκής δημοκρατίας συμπυκνώνονται στο νόημα της φράσης «*Φιλοκαλούμεν και φιλοσοφούμεν*» στο κεφάλαιο 40 του *Επιταφίου*. Η φράση αυτή περιλαμβάνει τα αμετάβατα ρήματα «*φιλοκαλούμεν*» και «*φιλοσοφούμεν*», τα οποία είναι δηλωτικά μιας ορισμένης κατάστασης και, η αυτολεξεί μετάφρασή τους στα νέα ελληνικά αδυνατεί, μιας και δεν υπάρχει το ακριβές νόημά τους στη νέα ελληνική πραγματικότητα. Με αυτή τη φράση, ιχνογραφείται ο αένας έρωτας μεταξύ του ωραίου και της σοφίας τον οποίο βιώνουν οι Αθηναίοι πολίτες ζώντας στην Αθήνα του 5^{ου} αιώνα (Καστοριάδης, 2011β, σ. 213).

Χαρακτηριστική αποτελεί η φράση του Συμωνίδη «*πόλις άνδρα διδάσκει*», η οποία φέρνει σε ενεργό σύζευξη τη χρονικότητα και τη χωρικότητα σε μια σειρά γεγονότων, συγκυριών και πολιτικο-κοινωνικών επιλογών (Καστοριάδης, 2011β, σ. 68). Αναλυτικότερα, η ελεύθερη πόλη των Αθηνών διαμόρφωσε τέτοιους άνδρες στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, στον συγκεκριμένο χώρο της Αττικής και γέννησε το δημοκρατικό πολίτευμα (Rawls, 2012). Αυτό δεν θα μπορούσε πουθενά αλλού να συμβεί, διότι οι συγκεκριμένοι άνδρες, οι οποίοι έγιναν αποδέκτες της δημο-

κρατίας στην κοινωνία τους, γεννήθηκαν στην Αθήνα, έλαβαν την οριζόμενη μόρφωση στο πλαίσιο της Αθήνας, λαμβάνοντας μαθήματα στην αγορά και στο θέατρο, όπως επίσης και παρακολουθώντας διαλέξεις φιλοσόφων που συγκεντρώνονταν στην Αθήνα κάθε τόσο (Raaflaub et al., 2007). Συνακόλουθα, ο Περικλής σκιαγραφεί εμπεριστατωμένα τρεις έννοιες, οι οποίες συμπυκνώνουν το εγκώμιο στους Αθηναίους και την αθηναϊκή πολιτεία (πολιτεύμα). Αρχικά, πρόκειται για την «επιτήδευση» των Αθηναίων, η οποία αναφέρεται στις συνήθειες που έχουν υιοθετηθεί από τους Αθηναίους κατά τη δημόσια δράση τους. Έπειτα, ακολουθεί η «πολιτεία», η οποία περιλαμβάνει τους νόμους, τη θεσμοθέτηση και τις στρατηγικές διακυβέρνησης της πόλης-κράτους. Τέλος, ο Περικλής παρουσιάζει τους «τρόπους» των Αθηναίων, οι οποίοι ενσαρκώνουν τις ηθικές αξίες και την αρετή των ανθρώπων που τους συνοδεύουν στη ζωή τους και τους οδήγησαν στο σημείο του ηρωισμού και της αυτοθυσίας για την πατρίδα τους (Καστοριάδης, 2011α, σ. 177).

Θα έλεγε κανείς ότι πρόκειται για προπαγανδιστικό λόγο με στόχο τη διάδοση των δημοκρατικών ιδεών θέτοντας τις βάσεις για μια διεθνολογική θεώρηση του κόσμου, καθώς οι Αθηναίοι δεν εφάρμοζαν την αρχή της απαγόρευσης της εισόδου ξένων στην πόλη σε περίοδο πολέμου, όπως συνήθιζαν οι Σπαρτιάτες λόγω αισθημάτων ξενοφοβίας (Καστοριάδης, 2011α). Ακόμα, στο κεφάλαιο 43.1, ο Περικλής μιλά για τους Αθηναίους, αναφέροντας ότι ε-

νεργούν με βάση το συμφέρον τους, το οποίο ταυτίζεται με το συμφέρον της πόλης, και, συνεπώς, διακρίνονται για τη σύνεση και την ανδρεία τους, διαμορφωμένη από την πόλη και όχι από το άτομο μεμονωμένα (Καστοριάδης, 2011β, σ. 178). Δεν είναι τυχαίο ότι ο Περικλής αναφέρεται στην αυτεπίγνωση των Αθηναίων, οι οποίοι δρουν με πλήρη συνείδηση και γνωρίζουν καλά το συμφέρον τους και το πολίτευμά τους, το οποίο αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση για τις γειτονικές πόλεις-κράτη και, αν μη τι άλλο, δεν έχει ζηλόφθονα συναισθήματα για τα πολιτικά καθεστώτα άλλων κρατών, όπως της ολιγαρχικής Σπάρτης. Ο πολίτης στην Αθήνα βρίσκεται σε διαλεκτική σχέση με την πόλη και, το σπάνιο συνταίριασμα λόγου και έργου συνιστά το μεγαλύτερο εγκώμιο των νεκρών, οι οποίοι είναι ήρωες χάρη στην ανδρεία που επέδειξαν για να υπερασπιστούν την πόλη τους (Raaflaub et al., 2007).

Ο δήμος, σε αντίθεση με τους ολίγους της Σπάρτης, απολάμβανε δικαιώματα, είχε φωνή στα κοινά, δρούσε συμμετοχικά, οργανωνόταν μαζικά και λάμβανε αποφάσεις συμφέρουσες για την πόλη τους. Οι πολίτες μορφωνόταν, αντάλλασαν απόψεις και έφερναν καινοτομίες μέσω των μετοίκων και των περαστικών της πόλεως των Αθηνών (Καστοριάδης, 2011α). Όπως αναφέρεται στην παράγραφο 41.1, η πόλις των Αθηνών αποτελούσε την παιδευσιν της Ελλάδας, όπου η πολιτεία αναλάμβανε τον ρόλο του παιδαγωγού και οι πολίτες, από τη μεριά τους, με βαθιά αίσθηση αλληλεγγύης συμμετείχαν με δέος στα κοι-

νά με στόχο την αυτάρκεια (Καστοριάδης, 2011β, σ. 197). Αυτό διαπιστώνει και η de Romilly (1988), υποστηρίζοντας ότι οι Αθηναίοι είχαν αυξημένο το αίσθημα της αισχύνης με την έννοια της ντροπής περί της μη τήρησης των άγραφων νόμων. Έτσι, οι Αθηναίοι επεδίωκαν την υστεροφημία, να γίνουν δηλαδή επιφανείς άνδρες, οι οποίοι με τις πράξεις τους θα ήταν γνωστοί σε όλον τον κόσμο και θα θυσιάζονταν για να διαφυλάξουν την πόλη τους, έχοντας ως τάφο ολόκληρη τη γη (de Romilly, 1988), όπως σημειώνει ο Περικλής στο κεφάλαιο 43. Όλα αυτά φάνταζαν ουτοπικά στη Σπάρτη, όπου οι πολίτες ήταν περιορισμένοι κοινωνικά, δεν συμμετείχαν στη λήψη αποφάσεων, δεν λάμβαναν την ίδια μόρφωση με τον αθηναϊκό λαό και ήταν βυθισμένοι στα κοινωνικά στερεότυπα και στεγανά τα οποία κατέκριναν την ιδιαιτερότητα (Καστοριάδης, 2011α). Οι Αθηναίοι γνώριζαν τις διαφορές τους με τους Σπαρτιάτες και υπέπεσαν σε ύβρη. Γι' αυτό και η δομή του λόγου του Θουκυδίδη μοιάζει πολύ με αυτή μιας τραγωδίας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, είναι δυνατό να λεχθεί ότι στη θέση του τραγικού ήρωα βρίσκεται ο αθηναϊκός λαός (Καστοριάδης, 2011β, σ. 170).

Έτσι, στο κεφάλαιο 37, ο Περικλής αναλύει τα συστατικά της πολιτείας των Αθηνών, δίνοντας έμφαση στο πρώτο συνθετικό της λέξης «δημοκρατία», τον «δήμο», ο οποίος είναι κυρίαρχος στη νομική θέσμιση της αθηναϊκής πολιτείας και κύριος αποδέκτης των πολιτικοκοινωνικών ωφελιών με γνώμονα το δίκαιο των πολλών (Adams, 2014;

Καστοριάδης, 2011α, σ. 24). Ο Καστοριάδης (2011β, σ. 181) παρατηρεί ότι η δομή του λόγου στο κεφάλαιο αυτό (37) είναι ιδιαίτερη, μιας και ο Περικλής ισχυρίζεται ότι οι άνθρωποι απολαμβάνουν ίσα δικαιώματα και μεταχείριση ενώπιον της νομοθεσίας αναφορικά με τα ιδιωτικά συμφέροντα των πολιτών. Αυτό δεν συνεπαγόταν, ωστόσο, και την απόλυτη ισότητα μεταξύ των κατοίκων της Αθήνας, μιας και η κοινωνική οργάνωση περιλάμβανε διάφορες κοινωνικές διαστρωματώσεις, όπως ανάμεσα στους Αθηναίους πολίτες και στους μετοίκους.

Στη συνέχεια, ο Θουκυδίδης αναφέρεται στη βαθύτερη αιτία του Πελοποννησιακού πολέμου, η οποία συνίσταται στον ολοένα και αυξανόμενο φόβο των Σπαρτιατών έναντι των Αθηναίων, λαμβάνοντας υπόψη τα χαρακτηριστικά της αθηναϊκής κοινωνίας και της σπαρτιατικής, όπως αναφέρθηκαν παραπάνω. Ωστόσο, η διατύπωση του Θουκυδίδη «πραγματική αιτία» αποτελεί, κατά τον Καστοριάδη (2011β, σ. 235), ένα «λογικό λάθος», μιας και η αιτία ενός συμβάντος εντοπίζεται στην αλληλουχία καταστάσεων και συνθηκών, οι οποίες προηγήθηκαν του υπό μελέτη γεγονότος, δηλαδή του πολέμου στην προκειμένη περίπτωση. Ακόμα, είναι αξιοσημείωτη ύβρις στην οποία περιήλθαν οι Αθηναίοι πολίτες λόγω της υπερέχουσας θέσης τους στον εμπορικό κόσμο, της ναυτικής υπεροχής τους στη θάλασσα αλλά και λόγω των πλεονεκτημάτων τα οποία απολάμβανε ο αθηναϊκός λαός που ζούσε στη δημοκρατική Αθήνα (Raaflaub et al., 2007). Η Σικελική εκ-

στρατεία (415-413 π.Χ.) των Αθηναίων περιγράφεται στο Στ' βιβλίο του Θουκυδίδη, στο οποίο σκιαγραφούνται τα κίνητρα, οι δυσκολίες, η απόφαση για την εκστρατεία στη Σικελία, οι ενισχύσεις από την Αθήνα και οι εκεί επιχειρήσεις.

Έτσι λοιπόν, ο Περικλής, δια της πέννας του Θουκυδίδη, μας ανάγει στην Αθήνα του 5^{ου} αιώνα π.Χ., στην οποία διέμεναν αυτόνομοι και αυτοκυβερνούμενοι πολίτες, οι οποίοι συνδύαζαν το «ζην» με το «φιλοσοφείν» (Καστοριάδης, 2011α, σ. 138). Στο πλαίσιο αυτής της κοινωνικής δομής, ο Περικλής εκφωνεί τον Επιτάφιο λόγο, στον οποίο διακρίνεται η θέση του περί πολέμου. Ο Θουκυδίδης θεωρεί τον πόλεμο ορθολογικό από την άποψη ότι διαταράσσει την ιστορική διαδρομή, δεδομένου του ότι διαφεύγει των ορίων του ορθολογισμού με ορθές, δίκαιες και συνετές πράξεις (Καστοριάδης, 2011β, σ. 155). Στο σημείο αυτό, κρίνεται αναγκαία η σημείωση ότι ο Θουκυδίδης δεν αρκέστηκε στη στείρα αναπαραγωγή ιστορικών στοιχείων, αλλά επεδίωξε να κληροδοτήσει στην κατοπινή ανθρώπινη κοινωνία ένα διαχρονικό δίδαγμα, το οποίο αποτελούσε, αποτελεί και θα αποτελεί επίκαιρο, καθώς το ανθρώπινο συμφέρον συνιστά κινητήριο δύναμη στην έκρηξη πολέμων (Rawls, 1993). Ο Θουκυδίδης επιθυμούσε να διδάξει και να διδάσκει σε βάθος χρόνου τους ανθρώπους οι οποίοι, διαβάζοντας το έργο του, θα παραδειγματίζονται και θα εφαρμόζουν ορθολογικά την ισχύ και το δίκαιο (Καστοριάδης, 2011β, σ. 167). Γι' αυτό, και ο χρό-

νος στον *Επιτάφιο* είναι γραμμικός και όχι κυκλικός, καθώς η εξέλιξη του ακολουθεί την ιστορική αναδρομή στα γεγονότα του παρελθόντος και καταλήγει στο σήμερα στοχεύοντας να παραδειγματίσει τους ακροατές, ώστε να αποφεύγουν τα λάθη του παρελθόντος (*ibid*, σ. 270).

Με αυτόν τον τρόπο, οι άνθρωποι θα εξασκούνται στο να διακρίνουν τις συνέπειες, τα κίνητρα, τις αφορμές και τα βαθύτερα αίτια ενός πολέμου καλλιεργώντας τον νου τους, ώστε να λαμβάνουν συνετές αποφάσεις για το μέλλον των πόλεών τους, αποφεύγοντας τις εχθροπραξίες. Ειδικότερα, όσον αφορά τις συνέπειες ενός πολέμου, ο Θουκυδίδης αφιερώνει εκτενή περιγραφή των επιπτώσεων του εμφυλίου πολέμου στην Κέρκυρα στο Γ' βιβλίο του (69-85). Οι υλικές, ηθικές, συναισθηματικές και ανθρώπινες απώλειες είναι εγγενείς του πολέμου και αποδίδουν το νόημα της λέξης «καταστροφή» (Rawls, 1993).

4. Συμπεράσματα

Ανακεφαλαιώνοντας, το ύφος και η γλώσσα του Περικλή στον *Επιτάφιο* σε ενεργό σύζευξη με την πένα του Θουκυδίδη είναι δραστήρια και λειτουργική στη διαμόρφωση και την αναπαραγωγή αντιλήψεων, ταυτοτήτων και κοινωνικών σχέσεων (Καστοριάδης, 2011β). Γι' αυτό και στην ανάλυση του λόγου χρησιμοποιείται ως υποκείμενο δημιουργίας του έργου άλλοτε ο Περικλής και, άλλοτε, ο Θουκυδίδης. Η πατρότητα του λόγου δεν είναι ευδιάκριτη, παρότι αναγνωρίζουμε ορισμένα γραφολογικά στοιχεία του

Θουκυδίδη και χαρακτηριστικά του λόγου του Περικλή (Κακριδής, 1981). Ο Θουκυδίδης ανέλαβε να αποδώσει με ενεργό τρόπο τον λόγο που άκουσε από τον Περικλή. Φυσικά, η αυτολεξεί καταγραφή δεν ήταν δυνατή λόγω των συνθηκών και των πρακτικών μέσων γραφής της εποχής (Ρεγκάκος & Τσαγγάλης, 2011).

Επιπρόσθετα, κυρίαρχο στοιχείο στο έργο αποτελεί ο έπαινος της αθηναϊκής δημοκρατίας, οποίος επιχειρείται με σθένος. Ουσιαστικά, λαμβάνοντας υπόψη τη μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθήθηκε στην ανάλυση της δομής, του ύφους και του ερμηνευτικού περιεχομένου του κειμένου, πρόκειται για έναν λόγο στον οποίο η αθηναϊκή δημοκρατία μιλά για τον εαυτό της και τη θέσμισή της στην αθηναϊκή κοινωνία της αρχαιότητας, όπου γεννήθηκε η φιλοσοφία (Καστοριάδης, 2011β, σσ. 164, 166). Συνεπώς, λόγος γίνεται περί ισχύος στον ελληνικό κόσμο σε μια διεθνολογική διάσταση, καθώς προβάλλεται η θέαση της πολιτικοκοινωνικής σύστασης των αντιμαχόμενων πόλεων-κρατών με απώτερο σκοπό τη μίμηση της αθηναϊκής πολιτείας (Adams, 2014) από τη μεριά της Σπάρτης και άλλων ολιγαρχικών κρατών. Το κεφάλαιο 41 μετατρέπεται σε διθύραμβο της αθηναϊκής πολιτείας. Οι Αθηναίοι πολίτες βρίσκονται σε διαλεκτική θέση με την πόλη τους, η οποία αποτελεί τόπο παιδείας για αυτούς και διαμόρφωσης της ταυτότητάς τους (Raaflaub et al., 2007). Κατά τον Θουκυδίδη, η συνειδητοποίηση των κοινών συμφερόντων στο πλαίσιο του πολιτικού διεθνούς συ-

στήματος δύνανται να οδηγήσει στη λήξη του ολέθριου Πελοποννησιακού πολέμου, του οποίου τις συνέπειες διέβλεπε ο ίδιος και έσπευσε να καταγράψει τα γεγονότα όντας αυτοεξόριστος (Ρεγκάκος & Τσαγγάλης, 2011).

Είναι ουσιάδους σημασίας ότι, παρότι ο *Επιτάφιος* αποτελεί επικήδειο λόγο, η οργάνωσή του δεν είναι απολύτως σύμφωνη με τα πρότυπα γραφής του συγκεκριμένου είδους (Καστοριάδης, 2011α). Σαφώς, δεν παραλείπεται η αναφορά στο ακροατήριο, στα κατορθώματα των προγόνων και των σύγχρονων ηρώων του πολέμου με τέτοια ρητορική που, αφενός, πείθει και, αφετέρου, καθοδηγεί τη σκέψη του κοινού στα μονοπάτια τα οποία ο Περικλής επιθυμεί (Κακριδής, 2008). Αυτό επιτυγχάνεται με πληθώρα εκφραστικών μέσων, όπως αντιθέσεις και αιτιολογικές προτάσεις, ώστε να μην αφήνει περιθώριο στο κοινό να σκεφτεί. Έτσι, ο Περικλής αναδεικνύεται ως ικανός ομιλητής ο οποίος κατέχει θέση επιρροής ως επιφανής ρήτορας, μιας και δημιουργεί εντυπώσεις επηρεάζοντας την ψυχολογική διάθεση των ακροατών. Σε ό,τι αφορά τα πολιτικά, ο Θουκυδίδης θαύμαζε τον Περικλή και επιδοκίμαζε την εξουσία που ασκούσε στον λαό, παρόλο που αποστρεφόταν τους λαϊκιστές δημαγωγούς οι οποίοι τον διαδέχτηκαν (De Romilly, 1988). Ο Θουκυδίδης δεν ήταν υπέρμαχος της ριζικής δημοκρατίας την οποία προωθούσε ο Περικλής (Claude & Schnapp-Gourbeillon, 2015), αλλά πίστευε ότι ήταν αποδεκτή, όταν λειτουργούσε υπό την καθοδήγηση ενός ικανού ηγέτη, πράγμα που διαφαίνεται

και στον *Επιτάφιο*. Έτσι, αποδίδεται η εικόνα της Αθήνας, όπως την έβλεπαν τα μάτια του Περικλή, πριν αμαυρωθεί από την έκβαση του πολέμου και, ακόμα, διαφαίνεται μέσα από τον λόγο το πορτρέτο ενός ικανού ηγέτη, του Περικλή (Κακριδής, 2011).

Καταληκτικά, ο λόγος του Θουκυδίδη αναφέρεται διαχρονικός και επίκαιρος σε κάθε εποχή, μιας και η συνειδητοποίηση των κινήτρων, των αιτιών και των συνεπειών ενός πολέμου είναι κεφαλαιώδους σημασίας σε μια ανθρωπολογική και διεθνολογική θέαση του κόσμου (Rawls, 2012). Ο Θουκυδίδης κατάφερε, λοιπόν, να αφήσει ένα κτήμα *ex aeterno* στις επόμενες γενιές, το οποίο συνεχίζει και θα εξακολουθεί να απασχολεί την κοινωνιολογική και διεθνολογική σκέψη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adams, S. (2014).** *Cornelius Castoriadis: Key Concepts*. Bloomsbury.
- Chafe, W. (1994).** *Discourse, Consciousness, and Time: The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speech and Writing*. Chicago: University of Chicago Press.
- Claude M. & Schnapp-Gourbeillon, A. (2015).** Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος. Στο Α. Στεφάνου (επιστ. επιμ.), *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας 2000 - 31 π.Χ., 15^η έκδ.* (σσ. 271-300). Αθήνα: Παπαδημά. ISBN: 978-960-206-363-7.
- Creswell, J. (2016).** *Η Έρευνα στην Εκπαίδευση. Σχεδιασμός, Διεξαγωγή και Αξιολόγηση Ποσοτικής και Ποιοτικής Έρευνας*. Χ. Τσομπιτζουδης (επιστ. επιμ.), Ν. Κουβαράκου (μτφ.). Αθήνα: Ίων.
- De Romilly, Z. (1988).** *Ιστορία και Λόγος στον Θουκυδίδη*. Στο Ε. Κακριδή (επιστ. επιμ.). Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Fairclough, N. (1992).** *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. (2003).** *Analyzing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- Gee, J. P. (2014).** *How to Do Discourse Analysis: A Toolkit (2nd Edition)*. Routledge.
- Gee, J. P. (2015).** *Unified Discourse Analysis Language, Reality, Virtual Worlds and Video Games*. Routledge. ISBN 9781138774520
- Gee, J. P. & Green, J. L. (1998).** Discourse analysis, learning, and social practice: A methodological study. *Review of Research in Education*, 23, 119-169.
- Θουκυδίδης (1998).** *Περικλέους Επιτάφιος: Θουκυδίδου Ιστοριών Β' 35-46*. Ελευθέριος Βενιζέλος (μτφ.). Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων. ISBN: 960-560-008-0
- Κακριδής, Ι. (1981).** *Ελλήνων Λόγοι*. Ιδιωτική Έκδοση.
- Κακριδής, Ι. (2008).** *Ερμηνευτικά Σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη*. Αθήνα: Εστία.
- Κακριδής, Ι. (2011).** *Περικλέους Επιτάφιος (Θουκυδίδου II 34-46): Κείμενο-Μετάφραση-Σχόλια-Επιλεγόμενα*. Αθήνα: Εστία.
- Καστοριάδης, Κ. (2011α).** *Η Ελληνική Ιδιαιτερότητα: Η Πόλις και οι Νόμοι, Τόμος Β'.* Αθήνα: Κριτική.
- Καστοριάδης, Κ. (2011β).** *Η Ελληνική Ιδιαιτερότητα: Θουκυδίδης, η Ισχύς και το Δίκαιο (Σεμινάρια 1984-1985), Γ' Τόμος*. Θ. Σκάσσης, Ε. Εσκομπάρ, Μ. Γόντικα (επιστ. επιμ.). Αθήνα: Κριτική.
- Moll, L., Amanti, C., Neff, D. & Gonzalez, N. (2001).** Funds of knowledge: Using a qualitative approach to connect homes and classrooms. *Theory into Practice*, 31(2), 132-141.
- Paltridge, B. (2022).** *Discourse Analysis: An Introduction*. Bloomsbury Academic.
- Raaflaub, K. A., Ober, J. R. & Wallace, W. (2007).** *Origins of Democracy in Ancient Greece*. Berkeley: University of California Press.
- Rawls, J. (1993).** *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
- Rawls, J. (2012).** *A Theory of Justice*. Cambridge. Online ISBN:9780511814099
- Ρεγκάκος, Α. & Τσαγγάλης, Χ. (2011).** *Τριάντα δύο Μελέτες για τον Θουκυδίδη*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and Power*. New York: Palgrave/
Macmillan.

Widdowson, H. G. (2008). *Discourse Analysis*. Oxford Univ. Press.

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ ΣΤΟΝ “ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ” ΛΟΓΟ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ

Κωνσταντίνα Αντωνοπούλου

konstantinaantonopoulou@outlook.com

Φιλολόγος, MSc Ρητορικής, μέλος του Ι.Ρ.Ε.Σ.Ε.

Περίληψη: Το άρθρο έχει σκοπό να αναδείξει τις στρατηγικές που χρησιμοποιεί ο ρήτορας Δημοσθένης στον λόγο του *Περί της Ειρήνης*, προκειμένου να εκφράσει τις αξίες και τις πεποιθήσεις του αναφορικά με το ζήτημα της ειρήνης. Ο Δημοσθένης εισηγείται προσωρινή ειρήνη με τον Φίλιππο Β' της Μακεδονίας μέχρι η Αθήνα να ορθοποδήσει, ώστε να μπορεί να τον αντιμετωπίσει. Στο πλαίσιο του άρθρου γίνεται αναφορά σε βασικά σημεία της ρητορικής τέχνης στην αρχαιότητα και σχολιάζεται ο λόγος του Δημοσθένη ως προς το περιεχόμενο και τη μορφή. Η μέθοδος της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου θα συμβάλει στην ανάδειξη των ρητορικών τεχνικών και στην κατανόηση του τρόπου σκέψης του ρήτορα, ο οποίος υπαγορεύεται από την επιδίωξη προσαρμογής στη ρητορική περίσταση.

Λέξεις-Κλειδιά: Δημοσθένης, ρητορική, ειρήνη, λόγος, Κριτική Ανάλυση Λόγου

Δημοσθένης

Πηγή:

<http://earlyworldhistory.blogspot.com/2012/04/demosthenes.html>

1. Εισαγωγή

Ο πολιτικός λόγος στοχεύει στο να παροτρύνει ή να αποτρέψει, αναφέρεται στο μέλλον και πραγματεύεται το συμφέρον (Θεοδωρακόπουλος, 2017, σ. 11). Ανάμεσα στα θέματα του πολιτικού λόγου βρίσκεται και το ζήτημα της ειρήνης και του πολέμου. Ο ρήτορας προσπαθεί να πείσει τους πολίτες της Αθήνας τι είναι καλό και συμφέρον να πράξουν για τους ίδιους και την πόλη (Θεοδωρακόπουλος, 2017, σ. 14). Συνεπώς, το ακροατήριο καλείται να αποφασίσει αν συμφέρει η σύναψη της ειρήνης ή η έναρξη ενός πολέμου στη δεδομένη χρονική στιγμή.

Ο Δημοσθένης (384-322 π.Χ.) υπήρξε διακεκριμένος πολιτικός ρήτορας, ο οποίος εργάστηκε ως λογογράφος και συνέθεσε πολλούς ιδιωτικούς και δημόσιους λόγους (Θεοδωρακόπουλος, 2017, σ. 57). Ο *Περί της Ειρήνης* λόγος του Δημοσθένη εκφωνήθηκε το 346 π.Χ. και ο ρήτορας προσπάθησε να πείσει τους Αθηναίους ότι τη δεδομένη χρονική στιγμή ένας πόλεμος ενάντια στη Μακεδονία θα ήταν ολέθριος για την πόλη που βρισκόταν σε πολιτική απομόνωση. Ο Δημοσθένης ανέκαθεν ήταν οραματιστής αναβίωσης του αθηναϊκού μεγαλείου και υποστήριζε την ανάγκη αντιμετώπισης της μακεδονικής ηγεμονίας και του Φιλίππου Β', πράγμα που συνεπαγόταν πολέμους εναντίον του. Με αυτόν τον λόγο ο Δημοσθένης εμφανίζεται ως υποστηρικτής της ειρήνης με τον Φίλιππο Β' της Μακεδονίας, προκειμένου η Αθήνα να ορθοποδήσει, μολονότι υπήρξε στο παρελθόν υπέρμαχος της πολιτικής και στρατιωτικής αντιπαράθεσης με αυτόν. Η Αθήνα δεν μπορούσε να μην προβεί σε συνθηκολόγηση, έστω και πρόσκαιρη, με τον εχθρό. Έτσι, ο Δημοσθένης, χωρίς να εγκαταλείπει το αντιφιλιππικό πνεύμα του, προτείνει προσωρινή ειρήνη με τον Φίλιππο μέχρι η πόλη να είναι σε θέση να τον

αντιμετωπίσει. Εμφανίζεται ως έμπειρος πολιτικός που αντιλαμβάνεται τις συγκυρίες και επιχειρηματολογεί ανάλογα (Μανδηλαράς, 1994, σσ. 58-59).

Η εργασία διαρθρώνεται σε τρία επίπεδα. Το πρώτο επίπεδο αφορά στην παρουσίαση βασικών σημείων της ρητορικής τέχνης στην αρχαιότητα, το δεύτερο στην παράθεση ιστορικών πληροφοριών που πλαισιώνουν τον λόγο *Περί της Ειρήνης*, και το τρίτο επίπεδο αφορά στην Κριτική Ανάλυση του λόγου, η οποία θα αναδείξει τις στρατηγικές στις οποίες καταφεύγει ο Δημοσθένης προκειμένου να πείσει το ακροατήριο ότι η σύναψη της ειρήνης είναι η συμφέρουσα λύση τη δεδομένη χρονική στιγμή. Η Κριτική Ανάλυση έγινε σύμφωνα με το μοντέλο το οποίο προτείνεται από τον Fairclough. Εδώ, ο λόγος αποτελεί την υλική έκφραση της ιδεολογίας του ομιλητή. Επιπλέον, σε αυτήν την περίπτωση ο λόγος μελετάται όχι μόνο ως κείμενο με την έννοια της μελέτης γλωσσικών στοιχείων, αλλά και ως πρακτική λόγου και κοινωνική πρακτική, αφού αποτελεί φορέα κοινωνικής αλλαγής (Στάμου, 2014).

2. Η ρητορική τέχνη στην αρχαιότητα

Η ρητορική τέχνη αναπτύχθηκε στην αρχαιότητα. Οι πολίτες χρησιμοποιούσαν τη ρητορική προκειμένου να συμμετέχουν αποτελεσματικά σε δημόσιες συζητήσεις και να λαμβάνουν αποφάσεις σχετικά με σημαντικά κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα. Επομένως, η ρητορική ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την έννοια του πολίτη (Crowley & Hawhee, 1999, σ. 3). Κάθε πολίτης που επιθυμούσε να είναι αποτελεσματικός ομιλητής έπρεπε να επιστρατεύσει ορισμένες τεχνικές προκειμένου να πείσει το ακροατήριο να ενστερνιστεί τις θέσεις του. Η γλώσσα αποτελεί

για τον ρήτορα το έτοιμο υλικό που έχει στη διάθεσή του και το οποίο μπορεί να αξιοποιήσει κατάλληλα ασκώντας την πλαστική του δύναμη. Η τέχνη του έγκειται στο να μην αφήσει να διαφανεί το τεχνητό στοιχείο (Nietzsche, 2004, σ. 117).

Πρώτος ο Αριστοτέλης χώρισε τα μέσα πειθούς σε δύο κατηγορίες: τα *μη καλλιτεχνικά* ή *άτεχνα* που προϋπάρχουν, όπως για παράδειγμα καταθέσεις μαρτύρων και αποδεικτικά έγγραφα, και τα *καλλιτεχνικά* ή *έντεχνα* τα οποία κατασκευάζονται από τον ρήτορα και συνθέτουν το τρίπτυχο *ήθος, πάθος* και *λόγος* (Kennedy, 2014, σ. 94). Το *ήθος* αναφέρεται στην πειθώ μέσω της ανάδειξης του χαρακτήρα του ρήτορα και αποτελεί επίκληση στο ήθος του πομπού. Συνεπώς, ο ρήτορας φροντίζει να παρουσιάσει τον εαυτό του ως αξιόπιστο και δίκαιο (Lauer, 2004, σ. 153). Το *πάθος* αναφέρεται στην επίκληση στο συναίσθημα του κοινού και γι’ αυτό ο ρήτορας χρειάζεται να γνωρίζει τις στάσεις, τις πεποιθήσεις και τις εμπειρίες του εκάστοτε κοινού (Lauer, 2004, σ. 156). Τέλος, ο *λόγος* αναφέρεται στη χρήση λογικών επιχειρημάτων από μεριάς του ρήτορα, προκειμένου να καταστήσει τα λεγόμενά του έγκυρα και αποτελεί επίκληση στη λογική του δέκτη (Lauer, 2004, σ. 155).

Η γνώση της ψυχολογίας του ακροατηρίου επιτρέπει στον ρήτορα να παρουσιάσει τον εαυτό του ως αξιόπιστο. Είναι απαραίτητο να γίνει αντιληπτή από το κοινό η αρετή του ρήτορα προκειμένου να επηρεαστεί η κρίση του και να επέλθει η πειθώ (Oksenberg Rorty, 1996, σσ. 8-9). Ακόμη, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η καλή γνώση του θέματος, η επιδέξια παρουσίασή του και η χρήση λογικών επιχειρημάτων από τη μεριά του ρήτορα (Kennedy, 2014, σ. 93). Επιπλέον, ο Αριστοτέλης έκανε λό-

γο για ρητορικούς *τόπους*, δηλαδή πηγές ανεύρεσης επιχειρημάτων (Lauer, 2004, σ. 162; Εγγλέζου, 2021). Οι *τόποι* χρησιμοποιούνται προκειμένου να γεφυρωθεί η απόσταση μεταξύ ομιλητή και κοινού, δηλαδή ήθους και πάθους αντιστοίχα. Αυτοί κατευθύνουν την προσοχή του κοινού σε μια δεδομένη θέση την οποία προβάλλει ο ομιλητής (Meyer, 2014, σ. 448). Τέλος, αξίζει να γίνει αναφορά στους ρητορικούς *τρόπους*, οι οποίοι είναι οι μη κυριολεκτικοί χαρακτηρισμοί που αποτελούν το σημαντικότερο τεχνικό μέσο ρητορικής (Nietzsche, 2004, σ. 108).

3. Ιστορικά στοιχεία του λόγου *Περί της Ειρήνης*

Όταν ο μακροχρόνιος πόλεμος ανάμεσα στην Αθήνα και τη Μακεδονία άρχισε να κουράζει, συγκροτήθηκε πρεσβεία για τη Μακεδονία μετά από πρόταση του Φιλοκράτη, ο οποίος ήταν στέλεχος της φιλομακεδονικής παράταξης. Στην πρεσβεία συμμετείχαν ο Δημοσθένης και ο πολιτικός αντίπαλός του, ο Αισχίνης. Ακολούθησε μακεδονική πρεσβεία στην Αθήνα και οι διαπραγματεύσεις κατέληξαν σε σύναψη συμφωνίας το 346 π.Χ. ανάμεσα στον Φίλιππο και την Αθήνα, η οποία ονομάστηκε *Φιλοκράτειος Ειρήνη* (Μανδηλαράς, 1994, σ. 57). Φιλομακεδόνες πολιτικοί, όπως ο Αισχίνης και ο Φιλοκράτης, πίστευαν ότι τους συνέφερε να πιστέψουν στα φιλικά αισθήματα του Φιλίππου (Δαμασκηνός, 2006, σ. 149). Οι Αθηναίοι, ανήσυχτοι, οδηγήθηκαν στην αποδοχή του σχεδίου ειρήνης, αφού πείστηκαν ότι αυτή αποτελούσε μια παροδική κατάσταση που απομάκρυνε τον άμεσο κίνδυνο και η οποία μπορούσε αργότερα να ανατραπεί (Δαμασκηνός, 2006, σ. 148).

Ο Δημοσθένης ανεβαίνει στο βήμα ψύχραιμος και αντικειμενικός, επιθυμώντας το καλό του λαού. Εμφανίζεται ως υπο-

στηρικτής της ειρήνης, μολονότι γνωρίζει ότι αυτή αποτελεί μια προσωρινή λύση, αφού η σύγκρουση με τον Φίλιππο είναι αναπόφευκτη. Η Αθήνα χρειάζεται να ορθοποδήσει για να τον αντιμετωπίσει και γι’ αυτό δεν πρέπει να προβεί σε βεβιασμένες κινήσεις (Μανδηλαράς, 1994, σ. 60). Αφού αναφέρει όλες τις προβλέψεις που είχε κάνει στο παρελθόν και οι οποίες αποδείχθηκαν εύστοχες, υπονοώντας ότι η σωστή πρόβλεψη αποτελεί στοιχείο του ικανού πολιτικού, προσπαθεί να αποτρέψει τους Αθηναίους από το να προβάλουν αντίσταση σε ακατάλληλη στιγμή. Βάσει της περίπτωσης και των συγκυριών υποστηρίζει τη σύναψη της ειρήνης όπως οι πολιτικοί αντίπαλοί του (Μανδηλαράς, 1994, σ. 59).

Προσπαθεί να αποτρέψει τους Αθηναίους από την απερισκεψία να αντισταθούν σε ακατάλληλη στιγμή. Πιστεύει ότι αυτή η ειρήνη δεν θα διαρκέσει πολύ, αλλά ότι προς το παρόν είναι ένα αναγκαίο κακό, αφού η Αθήνα χρειάζεται χρόνο, ώστε να αναδιοργανωθεί και να δημιουργήσει μια δυνατή συμμαχία απέναντι στον Φίλιππο. Συμβουλεύει τον λαό να αποφύγει να ριχτεί σε πόλεμο, γιατί θα έχουν απέναντί τους και άλλες ελληνικές πόλεις. Επομένως, αυτή η ειρήνη αποτελεί το έδαφος για να οργανωθεί η πόλη (Δαμασκηνός, 2006, σ. 155). Το ζητούμενο είναι ένα μακρόπνοο σχέδιο που θα συμβάλει στη σταδιακή απομόνωση του Φιλίππου (Δαμασκηνός, 2006, σ. 156).

4. Ανάλυση του λόγου *Περί της Ειρήνης*

Ο Δημοσθένης ξεκινά τον λόγο του τονίζοντας ότι η κατάσταση στην οποία βρίσκεται η πόλη είναι κρίσιμη. Με αυτόν τον τρόπο κάνει εξ αρχής φανερό ότι η ανάγκη για ειρήνη είναι επιτακτική. Χρησιμοποιεί το σχήμα της αντίθεσης, όπως φαίνεται

από τους χαρακτηριστικούς συνδέσμους «όχι μόνο-αλλά και», για να δηλώσει ότι η θέση στην οποία βρίσκεται η πόλη είναι δεινή όχι μόνο γιατί έχει πολλές απώλειες, αλλά και γιατί ο λαός είναι διχασμένος και δεν μπορεί να λάβει από κοινού τη σημαντική απόφαση της σύναψης ειρήνης: «*ου μόνον τω πολλά προείσθαι και μηδέν είναι πρόοργον περί αυτών εν λέγειν, αλλά και περί των υπολοίπων κατά ταύτα μηδέ καθ’ εν το συμφέρον πάντας ηγείσθαι, αλλά τοις μεν ωδί, τοις δ’ ετέρως δοκείν*». Ακόμη, κάνει επίκληση στο συναίσθημα, προσπαθώντας να κερδίσει την εύνοια του ακροατηρίου, λέγοντας ότι είναι από τη φύση του δύσκολο να δίνει κανείς συμβουλές. Ακόμη, χρησιμοποιεί την έμφαση, για να επιτονίσει ότι οι συγκεκριμένοι πολίτες έχουν κάνει αυτό το έργο ακόμη δυσκολότερο: «*έτι πολλώ χαλεπότερον υμείς αυτό πεποιήκατ’*». Στη συνέχεια, με το σχήμα της αντίθεσης υποστηρίζει ότι, ενώ όλοι οι άνθρωποι συνεδριάζουν για να πάρουν αποφάσεις πριν από τα γεγονότα, οι πολίτες στους οποίους απευθύνεται το κάνουν μετά τα γεγονότα: «*οι μεν γαρ άλλοι πάντες άνθρωποι προ των πραγμάτων ειώθασι χρήσθαι τω βουλέεσθαι, υμείς δε μετά τα πράγματα*». Αυτό θεωρείται και ειρωνεία από μέρους του ρήτορα.

Με το σχήμα της αποσιώπησης αναφέρεται στον πολιτικό αντίπαλό του, τον Αισχίνη, και με το σχήμα της αντίθεσης επισημαίνει ότι παρόλο που κατηγορεί τον λαό για σφάλματα, τυγχάνει επιδοκίμασias και θεωρείται άξιος ρήτορας: «*τον μεν οίς αν αμάρτητ’ επιτιμώντα ευδοκιμείν και δοκείν εν λέγειν*». Αυτή η επίθεση στον αντίπαλο στοχεύει στο να αντιπαραβάλει τον εαυτό του, ώστε να αναδειχθεί η αξιοπιστία του. Ακόμη, κάνει χρήση της μεταφοράς, λέγοντας ότι η κατάσταση έχει ξεφύγει από τα χέρια του λαού και τονίζοντας, για μια ακόμη φορά, το

επιτατικό της ανάγκης για λήψη απόφασης: «*τα δε πράγματα και περί ων βουλευέσθ' εκφεύγειν υμάς*». Έπειτα, χρησιμοποιεί το σχήμα του πλεονασμού, λέγοντας ότι «πιστεύει και έχει πειστεί» ότι θα εισακουστεί από τον λαό: «*οίομαι και πεπεικώς εμαυτόν ανέστηκα*». Ο Δημοσθένης προκαταλαμβάνει το ακροατήριο, αναφέροντας ότι πρέπει να τον ακούσουν ήρεμα, όπως ταιριάζει σε ανθρώπους που συζητούν για το συμφέρον της πόλης και για πολύ σπουδαία ζητήματα. Με αυτή την παρομοίωση κάνει επίκληση στο συμφέρον, υποστηρίζοντας ότι με αυτόν τον τρόπο θα βελτιωθεί η τωρινή κατάσταση.

Έπειτα, τονίζει ότι το να μιλά και να περιαιτολογεί κανείς μπροστά στον λαό για ζητήματα, τα οποία είχε προβλέψει στο παρελθόν, είναι μεν όφελος γι' αυτόν που μιλά, όμως ο ίδιος το βρίσκει ενοχλητικό για τους ακροατές. Γι' αυτό, επιλέγει να μην το κάνει, παρόλο που το θεωρεί αναγκαίο. Αντιπαραβάλλει τις δύο αυτές συμπεριφορές από τη μεριά ενός ρήτορα, κάνοντας παράλληλα επίκληση στο ήθος του ομιλητή, προκειμένου να κερδίσει την εύνοια του ακροατηρίου. Επιπλέον, με το να αναφέρει ότι στο παρελθόν είχε προβλέψει σωστά ορισμένα πράγματα υπονοεί την αξιοπιστία του και προτρέπει το ακροατήριο να φέρει στον νου του τα συγκεκριμένα αυτά γεγονότα. Ουσιαστικά, πρώτα κερδίζει την εύνοια του ακροατηρίου, αφήνοντας στην άκρη κάθε στοιχείο επικρίσης ή νουθεσίας που θα έφερνε το ακροατήριο σε δύσκολη θέση, και ευγενικά προτείνει στους πολίτες να κάνουν αναδρομή στο παρελθόν, ώστε να ενισχυθεί η αξιοπιστία του ως ρήτορα.

Από εκεί και έπειτα ο Δημοσθένης περιγράφει τα γεγονότα τα οποία είχε προβλέψει. Υποστηρίζει ότι αντιτάχθηκε δίκαια στην

πρόταση να εμπλακεί η Αθήνα σε ανούσιο και δαπανηρό πόλεμο, για να βοηθήσει τον τύραννο της Εύβοιας, Πλούταρχο. Αυτός ήταν ο μόνος που ήταν αντίθετος και, τελικά, δικαιώθηκε. Έπειτα, με το σχήμα της υπερβολής καθώς και με τη χρήση μεταφορικού λόγου αναφέρει ότι μόνο που δεν τον κομμάτιασαν γι' αυτή τη στάση του: «*και μόνον ου διεσπάσθην υπό των επί μικροίς λήμμασιν*». Τονίζει ότι κάποιιοι άλλοι, δηλαδή οι πολιτικοί αντίπαλοί του, έπεισαν τον λαό να πράξει λάθη την ώρα που ο ίδιος έδινε σωστές συμβουλές. Ο Δημοσθένης επιβεβαιώθηκε, καθώς ο λαός βγήκε ζημιωμένος και κατάλαβε, ετεροχρονισμένα, την κακή πρόθεση όσων τον παρότρυναν να υποπέσει σε σφάλματα. Αυτό αποτελεί επίκληση στο ήθος του ομιλητή παράλληλα με επίθεση στο ήθος του αντιπάλου, αφού αντιπαραβάλλει τον εαυτό του προς τους αντιπάλους του αναδεικνύοντας την αξιοπιστία του και την ικανότητά του ως πολιτικός. Ο ρήτορας βάζει το ακροατήριο σε διαδικασία σκέψης υπονοώντας ότι, αφού είχε δώσει στο παρελθόν σωστές συμβουλές, έτσι και τώρα αξίζει να τον ακούσουν στο θέμα της ειρήνης.

Επιπρόσθετα, ο ρήτορας υπενθυμίζει στον λαό ότι είχε αντιληφθεί τις προθέσεις του Νεοπόλεμου, ο οποίος κινούνταν με βάση το συμφέρον του Φιλίππου και προετοιμάζε συμφορές για την πόλη, ενισχύοντας για μια ακόμη φορά την αξιοπιστία του με το να τονίζει τη διορατικότητά του ως πολιτικός. Κάνει χρήση κλιμακωτού σχήματος, λέγοντας ότι ανέβηκε στο βήμα για να εκθέσει την κατάσταση ούτε από προσωπική έχθρα ούτε από διάθεση συκοφαντίας υποκινούμενος: «*ουδεμιάς ιδίας ούτ' έχθρας ούτε συκοφαντίας ένεκα*». Χαρακτηριστικό του σχήματος αυτού είναι ότι χρησιμοποιεί δύο φορές τον σύνδεσμο *ούτε* καθώς και ότι η λέξη *συκοφαντία* είναι μεγαλύτερης έντασης από την προ-

ηγούμενή της, δηλαδή την έχθρα. Ακόμη, υποστηρίζει ότι θα κατηγορήσει γι’ αυτό τους ίδιους τους πολίτες, ρίχνοντάς τους το βάρος της ευθύνης, προκειμένου να τους αφυπνίσει αυτή τη φορά να κρίνουν και να αποφασίσουν υπεύθυνα, κάνοντας, έτσι, επίκληση στο συναίσθημα. Ακόμη, ειρωνεύεται, λέγοντας ότι οι πολίτες συμπεριφέρονται σαν να παρακολουθούν τραγωδία στο θέατρο και όχι σαν να συζητούν για τη σωτηρία και τις υποθέσεις της πόλης τους. Επιπλέον, χρησιμοποιεί σχήμα αντίθεσης αναφέροντας ότι τον Νεοιπόλεμο, ο οποίος ήθελε να τους βλάψει, τον άκουγαν με ευμένεια, ενώ τον Δημοσθένη, ο οποίος ήθελε το καλό τους, τον άκουγαν με δυσαρέσκεια: «*οὐκ ἂν οὕτως οὐτ’ ἐκείνου πρὸς χάριν οὐτ’ ἐμοῦ πρὸς ἀπέχθειαν ἠκούσατε*».

Αναφέρει ότι τα δύο αυτά γεγονότα τα προέβλεψε και ότι αυτό είναι η απόδειξη ότι τότε μιλούσε σωστά, ενισχύοντας την αξιοπιστία του. Στη συνέχεια, περνά σε ένα τρίτο παράδειγμα και θυμίζει ότι, όταν πήγε μαζί με άλλους ως πρέσβης στη Μακεδονία, πολλοί έδιναν υποσχέσεις πιστεύοντας στις καλοπροαίρετες διαθέσεις του Φιλίππου, ο οποίος διακήρυττε τον νέο εμποικισμό των Θεσπιών και των Πλαταιών, τη σωτηρία των Φωκέων, την επιστροφή του Ωρωπού, την παραχώρηση της Εύβοιας και τη διοίκηση της Θήβας. Όμως, ο Δημοσθένης όλα αυτά τα χαρακτήριζε κοροϊδίες και τώρα επιτίθεται στους πολίτες, λέγοντας ότι δεν είναι προς τιμήν τους που εξαπατήθηκαν. Διαχωρίζει τη θέση του, καθώς δεν θέλει το όνομά του να συνδέεται με αυτή την απάτη. Τους υπενθυμίζει ότι τους είχε προειδοποιήσει και ουδέποτε συμφώνησε με ό,τι αποφασίστηκε στο παρελθόν, το οποίο αργότερα απέβη επιζήμιο. Επιπλέον, κάνει επίθεση στο ήθος του αντιπάλου και χρησιμοποιεί το σχήμα της αποσιώπησης, αφού λέει ότι, όποιος έλεγε τα αντίθετα, ήταν α-

νόητος υπονοώντας τους πολιτικούς του αντιπάλους: «*νομίζω δε τον λέγοντα ληρείν*». Ο Δημοσθένης επαινεί έμμεσα τον εαυτό του λέγοντας ότι τις σωστές προβλέψεις του δεν τις αποδίδει σε κάποια ιδιαίτερη ικανότητα και γι’ αυτό δεν θα υπερηφανευτεί ούτε θεωρεί ότι προαισθάνεται εύκολα την πραγματικότητα χρησιμοποιώντας κλιμακωτό σχήμα: «*οὐδ’ εἰς μίαν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, οὔτε δεινότητ’ οὔτ’ ἀλαζονείαν ἐπανοίσω, οὐδέ προσποιήσομαι δι’ οὐδέν ἄλλο γιγνώσκω καὶ προαισθάνεσθαι*». Το αποδίδει στην τύχη και στο γεγονός ότι μελετά τα πράγματα αντικειμενικά και με ανιδιοτέλεια.

Στη συνέχεια, ο ρήτορας κάνει επίκληση στη δημοτικότητα, λέγοντας ότι καθένας θα μπορούσε να ομολογήσει ότι ο τρόπος με τον οποίο ασκεί την πολιτική δεν του έχει φέρει κέρδος. Επομένως, κινείται πάντα με βάση το δημόσιο συμφέρον. Κάνει επίκληση στη λογική, αφού τα παραδείγματα τα οποία εξέθεσε προηγουμένως το αποδεικνύουν, και επίκληση στο ήθος του ομιλητή αφήνοντας παράλληλα μομφή για τους αντιπάλους του, οι οποίοι κάνουν τα αντίθετα. Έπειτα, με μια παραστατική εικόνα ζυγαριάς υποστηρίζει ότι τα χρήματα θολώνουν την κρίση, καθώς αν από τη μια μεριά της ζυγαριάς βρεθεί η απόφαση και από την άλλη τα χρήματα, τότε η πλάστιγγα θα γείρει προς τα χρήματα. Επίσης, ο ρήτορας κάνει χρήση υποθετικού λόγου λέγοντας ότι, αν οι πολίτες θέλουν να αποκτήσει η πόλη συμμάχους ή έσοδα, τότε πρέπει να φροντίσουν να μην καταλυθεί η ειρήνη, αφού τα οφέλη που προκύπτουν από την ειρήνη τη δεδομένη χρονική στιγμή είναι σημαντικά. Παραδέχεται ότι αυτή η ειρήνη, για την οποία γίνεται λόγος, δεν είναι αξιοθαύμαστη αλλά αναγκαία και, εφόσον προτάθηκε, συμφέρει την

πόλη να τη διατηρήσει για όσο χρειαστεί, κάνοντας επίκληση στο καλό και στο συμφέρον.

Υπογραμμίζει ότι αν η πόλη δεν είχε χάσει ορισμένες θέσεις και συμμάχους, ο πόλεμος θα ήταν η ασφαλής και εύκολη επιλογή, κάνοντας με αυτόν τον τρόπο επίκληση στη λογική, αφού επιστρατεύει ένα λογικό επιχειρήμα προκειμένου να πείσει το ακροατήριο. Όμως, τη δεδομένη χρονική στιγμή η πόλη δεν είναι έτοιμη να αντέξει το βάρος ενός πολέμου και η έναρξή του δεν θα την φέρει αντιμέτωπη μόνο με τον Φίλιππο αλλά και με άλλες ελληνικές πόλεις συμμαχικές με αυτόν. Ο ρήτορας χρησιμοποιεί ερώτηση για έμφαση απευθυνόμενος στο ακροατήριο αναρωτώμενος μετά τι είναι αυτό που θεωρεί επικίνδυνο και από το οποίο πρέπει να προφυλαχτούν. Στη συνέχεια, απαντά στην ερώτηση λέγοντας ότι το φοβερό είναι να δώσει ο μελλοντικός πόλεμος κοινή αιτία και αφορμή σε όλους τους Έλληνες να επιτεθούν. Αναφέρει ότι πολλές πόλεις θα συναχθούν με τον Φίλιππο και θα αποκτήσουν εχθρικά αισθήματα προς την Αθήνα, πράγμα ασύμφορο, καθώς αυτή τη στιγμή η πόλη δεν δύναται να αντιμετωπίσει τον Φίλιππο, πόσο μάλλον και άλλους Έλληνες, οι οποίοι θα αντιταχθούν, εκθέτοντας τις πόλεις που εχθρεύονται την Αθήνα, καθεμιά για τους δικούς της λόγους, πράγμα που αποδεικνύει ότι είναι πιθανό να συνασπιστούν εναντίον της.

Έπειτα, ο Δημοσθένης χρησιμοποιεί πάλι ερώτηση για να βάλει το ακροατήριο σε διαδικασία να αναρωτηθεί, αν πρέπει να υπακούσουν οι πολίτες επειδή φοβούνται και αν από αυτό τον φόβο υποκινείται και ο ίδιος ο ρήτορας. Απαντά ότι αυτό δεν ισχύει αλλά, αντιθέτως, πρέπει να ενεργήσουν έτσι ώστε να μη

γίνει πόλεμος και να αποδείξουν με τη στάση τους αυτή ότι είναι υπεύθυνοι και συνετοί. Σε αυτό το σημείο κάνει επίκληση στο συναίσθημα. Ακόμη, χρησιμοποιεί μεταφορά για έμφαση λέγοντας ότι ο πόλεμος βρίσκεται μπροστά στα μάτια τους: «προορωμένους τον πόλεμον». Έπειτα, τονίζει ότι η ησυχία που φέρνει η ειρήνη αποφέρει περισσότερα αγαθά στην πόλη παρά οι συγκρούσεις και οι φιλονικίες, κάνοντας επίκληση στη λογική. Γί αυτό, θεωρεί ανόητο και αδικαιολόγητο να γίνει πόλεμος, καθώς μια ένοπλη σύγκρουση τη δεδομένη χρονική στιγμή έρχεται σε αντίθεση με το συμφέρον της πόλης. Για να ενισχύσει τη θέση του, κάνει έναν υπαινιγμό χρησιμοποιώντας την τυπική φράση «μάχομαι για τη σκιά», υπονοώντας ότι είναι ανούσιο να κάνουν τώρα πόλεμο.

5. Συμπεράσματα

Το άρθρο ανέδειξε τον λόγο του ρήτορα Δημοσθένης προς τον λαό, προκειμένου να θίξει το σημαντικό ζήτημα της σύναψης ειρήνης. Υποστήριξε με επιχειρήματα ότι τη δεδομένη χρονική στιγμή ένας πόλεμος είναι αντίθετος προς το καλό και το συμφέρον της πόλης. Αξίζει η πόλη τώρα να συνάψει ειρήνη με τον Φίλιππο Β' της Μακεδονίας μέχρι να ορθοποδήσει και να είναι πάλι σε θέση να τον αντιμετωπίσει.

Ο Δημοσθένης χρησιμοποιεί απλό και κατανοητό λεξιλόγιο για να προωθήσει τις ιδέες του. Ακόμη, δίνεται η εντύπωση του αυθορμητισμού και, παράλληλα, ο ρήτορας χρησιμοποιεί σχήματα για να καταστήσει τα επιχειρήματά του εύληπτα στον αποδέκτη. Το ύφος είναι ανάλογο της περίπτωσης, καθώς το ζήτημα της ειρήνης τη δεδομένη χρονική στιγμή κρίνεται ιδιαίτερα σημαντικό και ο ρήτορας στοχεύει σε μια συνετή και υπεύ-

θνη απόφαση από τη μεριά των πολιτών. Ακόμη, φάνηκε ότι ο λόγος βρίθει του σχήματος αντίθεσης, καθώς ο ρήτορας χρησιμοποιεί πολλούς αντιθετικούς συνδέσμους κατά τη σύνθεση των επιχειρημάτων του και συχνές είναι και οι ερωτήσεις τις οποίες υποβάλλει στο ακροατήριο, απαντώντας στη συνέχεια ο ίδιος. Τέλος, προκειμένου να πείσει ο Δημοσθένης το ακροατήριο να ενστερνιστεί την άποψη υπέρ της σύναψης ειρήνης, προβαίνει σε επίκληση στη λογική και ενίοτε στο συναίσθημα τονίζοντας το καλό και το συμφέρον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Crowley, S. & Hawhee, D. (1999).** *Ancient Rhetorics for Contemporary Students*. (2nd ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Δαμασκηνός, Δ. (2006).** *Δημοσθένης: Η Ζωή και το Έργο του*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Εγγλέζου, Φ. (2021).** Ρητορική θεώρηση της επιχειρηματολογίας. Το ρητορικό επιχείρημα, το ενθύμημα, το παράδειγμα και οι ρητορικοί τόποι. Στο *Παρεμβατικές δράσεις για πρακτικές σχολικής καθημερινότητας. Θεματικοί Επιμορφωτικοί Κύκλοι* (σσ. 114-124). Πειραιάς: 6ο Π.Ε.Κ.Ε.Σ. Αττικής.
- Θεοδωρακόπουλος, Β. (2017).** *Εισαγωγή στην Αττική Ρητορεία*. Αθήνα: Γιαλός.
- Kennedy, A. G. (2014).** *Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής: Αρχαίας Ελληνικής και Ρωμαϊκής* (μτφ. Ν. Νικολούδη) (11^η έκδ.). Αθήνα: Παπαδημάς.
- Lauer, M. J. (2004).** *Invention in Rhetoric and Composition*. Indiana: Parlor Press.
- Μανδηλαράς, Β. (1994).** *Δημοσθένης: Άπαντα* (τόμ. 2). Αθήνα: Κάκτος.
- Meyer, M. (2014).** What is the use of topics in rhetoric?. *Revue Internationale De Philosophie*, 68, 270(4), 447-462.
- Nietzsche, F. (2004).** *Μαθήματα Ρητορικής* (μτφ. Α. Μανούση). Αθήνα: Πλέθρον.

Oksenberg Rorty, A. (1996). Structuring rhetoric. In A. Oksenberg Rorty (ed.) *Essays on Aristotle's Rhetoric* (pp. 1-33). Berkeley: University of California Press.

Στάμου, Α. Γ. (2014). Η κριτική ανάλυση λόγου: Μελετώντας τον ιδεολογικό ρόλο της γλώσσας. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφιανού, Β. Τσάκωνα (επιμ.) *Ανάλυση Λόγου: Θεωρία και Εφαρμογές* (149-187). Νήσος: Αθήνα.

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ
ΡΗΤΟΡΙΚΕΣ ΠΤΥΧΕΣ
ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

«Ο ΤΟΣΟ ΗΡΩΙΚΩΣ ΘΡΙΑΜΒΕΥΤΙΚΟΣ»
ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΝ

Αντιπάτη Ιωάννα

i.antipati@gmail.com

MEd, PhD, Νηπιαγωγός Π.Ε 60

Τζωρτζινάκη Αιμιλία

emiliatzortzinaki@gmail.com

Phd, Νηπιαγωγός Π.Ε 60

Τα χριστιανικά κράτη των Βαλκανίων συνασιπίζονται

Πηγή: <https://www.historical-quest.com/112-archive/20os-aionas-ellada/403-balkanikoi-polemoi-1912-13-ta-balkania-synaspizontai.html>

Περίληψη: Το παρόν άρθρο πραγματεύεται τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζονται οι δύο Βαλκανικοί Πόλεμοι (Οκτώβριος 1912 έως Ιούλιο 1913) στην *Εφημερίδα των Κυριών* από την εκδότριά του και δημοσιογράφο Καλλιρρόη Παρρέν και από άλλους/ες αρθρογράφους, δημόσια πρόσωπα της συγκεκριμένης περιόδου. Προσεγγίζονται οι πρακτικές κατασκευής κοινωνικά ισχυρών νοημάτων, όπως τα υψηλά ιδανικά και τα ευγενή ιδεώδη που σχετίζονται με τον απελευθερωτικό χαρακτήρα των δύο πολέμων και ο ηρωισμός κι η αυταπάρνηση των Ελλήνων στρατιωτών, όπως εντάσσονται στο πλαίσιο του εθνικού και πολιτικού πλαισίου της εποχής. Για την ανάδειξη των παραπάνω ακολουθείται η Γλωσσική Επίγνωση (ΚΓΕ) του Norman Fairclough, η οποία στηρίζεται στην κριτική μελέτη του κειμένου ως μέσο μετάδοσης πολιτισμικών νοημάτων. Η μέθοδος αυτή συμβάλλει στη διατήρηση τόσο της κοινωνικής δομής και πραγματικότητας όσο και της γλώσσας, η οποία χρησιμοποιείται σε μια σειρά από πλαίσια και κοινωνικές σχέσεις, με στόχο την κατανόηση της χρήσης της ως κοινωνικής πρακτικής.

Λέξεις-Κλειδιά: *Εφημερίς των Κυριών*, Καλλιρρόη Παρρέν, Α' και Β' Βαλκανικός Πόλεμος, Μεγάλη Ιδέα, πολιτική ρητορική, πολιτικός λόγος, Κριτική Γλωσσική Επίγνωση (ΚΓΕ), Norman Fairclough.

1.Εισαγωγή

Το περιοδικό *Εφημερίς των Κυριών* υπήρξε για πολλές δεκαετίες το μοναδικό έντυπο της τότε ελληνικής επικράτειας που απευθυνόταν στο γυναικείο αναγνωστικό κοινό. Παρείχε τη δυνατότητα ενημέρωσης για τις εξελίξεις στο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο της περιόδου των Βαλκανικών Πολέμων, αποτελώντας, επιπλέον, έναν φιλόξενο χώρο για όσες γυναίκες θέλησαν να δοκιμάσουν τις δυνάμεις τους στο μετερίζι της αρθρογραφίας.

Το προς μελέτη υλικό συνέγραψε η Καλλιρρόη Παρρέν και άλλες γράφουσες λόγιες -και ορισμένοι γράφοντες λόγιοι της εποχής- που ζούσαν κι εργαζόνταν σε πόλεις εντός και εκτός των τότε ελληνικών συνόρων. Τις απασχολούσε όχι μόνο το γυναικείο ζήτημα, που έτσι κι αλλιώς πρωτεύθηκε από το συγκεκριμένο έντυπο, αλλά και θέματα που αφορούσαν στην πολιτιστική ζωή της πρωτεύουσας, την κοινωνική κίνηση και την αντίστοιχη πολιτική. Η Παρρέν, μάλιστα, τόλμησε να καθιερώσει ειδική στήλη στο έντυπο, από το τεύχος 973 του 1909, με τίτλο «Πολιτική Σελίς». Σε αρκετά από τα παραπάνω άρθρα, και δη εκείνα τα οποία δημοσιεύονταν ταυτόχρονα με την διεξαγωγή του πολέμου, δεν λείπουν οι αναφορές για το ζήτημα της

πολεμικής σύρραξης, επιδιώκοντας να επηρεάσουν τη γνώμη του γυναικείου κοινού στο οποίο απευθύνονταν, εκφράζοντας δημόσια τις απόψεις των αρθρογράφων τους.

Ο λόγος των συγκεκριμένων αρθρογράφων, όπως και της Καλλιρρόης Παρρέν, χαρακτηρίζεται πολιτικός χωρίς οι ίδιες/οι να είναι πολιτικοί (Ζαφείρης, χ.χ.). Με την ιδιότητα, όμως, των “δημοσιογράφων” εκφέρουν πολιτικό λόγο και, μάλιστα, παθιασμένο, χρησιμοποιώντας συχνά λέξεις με πολιτική σημασία, μια και η γλώσσα τους είναι συχνά “εκλεκτικιστική”, καθώς υπαγορεύεται από την παράδοση [...] που προσδιορίζεται από ιστορικά και κοινωνικά συμφραζόμενα (Πολίτης, 2001, σ. 4). Άλλωστε, στον πολιτικό λόγο ο πομπός επιδιώκει να πείσει τον δέκτη να συναινέσει με τις δικές του αποφάσεις, σκέψεις και κρίσεις. Καθώς ο πολιτικός λόγος συνιστά εξίσου πράξη επικοινωνίας, στηρίζεται σε τεχνικές όπως: επίθεση στο ήθος του αντιπάλου, στην αυθεντία, στο συναίσθημα και χρήση και μεθόδων ρητορείας. Σε απόλυτη συνάφεια με τις παραπάνω τεχνικές βρίσκονται και οι αντίστοιχες της πειθούς με σκοπό να πείσουν τον συνομιλητή να συμφωνήσει, να συνάδει με τις απόψεις του πομπού ή και να ενεργήσει σύμφωνα με αυτές.

Μέσα από αυτό το πρίσμα, στο παρόν κείμενο, γίνεται προσπάθεια να σκιαγραφηθεί και να ερμηνευτεί τόσο η ταυτότητα των συγκεκριμένων πολέμων (του Α' και Β'

Βαλκανικού) όσο και η ανάλυση της ρητορικής, όπως αναπτυσσόταν εντός και εκτός των τότε ελληνικών συνόρων και του ελληνισμού, υπέρ της συμμαχίας των βαλκανικών χωρών σε έναν πόλεμο εναντίον της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ένας ακόμα στόχος είναι και η διερεύνηση των σχέσεων της Ελλάδας με τις Μεγάλες δυνάμεις της Ευρώπης με προοπτική τη συμπερίληψή της στις ευρωπαϊκές χώρες που διέθεταν δύναμη και γόητρο (Σβορώνος 1990, σ. 123).

2. Θεωρητικό πλαίσιο

Η γλώσσα, για τον Norman Fairclough, συνδέεται με την κοινωνία (Λυμπερτά, 2021, σ. 29), τις κοινωνικές σχέσεις ισχύος και τις εκάστοτε ιδεολογίες. Για τον ίδιο, η διαδικασία της παραγωγής και ερμηνείας των κειμένων και η εστίαση στα γλωσσικά στοιχεία αποτελεί βασική αρχή (Fairclough, 2001, σ. 16). Καθώς η άσκηση της δύναμης επιτελείται μέσω των ιδεολογιών και ειδικότερα μέσω των ιδεολογικών χειρισμών της γλώσσας (όπ.π., σ. 2), τα άτομα υιοθετούν διάφορες στρατηγικές στον λόγο τους (γραπτό ή προφορικό) για να μεταδώσουν τις προθέσεις τους. Στρατηγικές, οι οποίες υποστηρίζονται από τις επικρατούσες κοινωνικές συνθήκες, καθώς «μεταξύ της γλώσσας και της κοινότητας υπάρχει μια εσωτερική και διαλεκτική σχέση» (όπ.π., σ. 19).

Η ιδεολογία θεμελιώνεται στο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο και, γενικότερα, στην άσκηση της εξουσίας και στη διατήρηση των άνισων σχέσεων ισχύος (όπ.π., σ. 70). Πρόκειται για «συγκεκριμένα είδη σχέσεων» (όπ.π., σ. 170), που επιβάλλουν απόλυτες αντιλήψεις και προσδοκίες, δραστηριότητες και αξίες.

«Ως μια σημαντική πλευρά της κοινωνικής και ιδεολογικής δύναμης» (όπ.π., σ. 73) και μέρος των κοινωνικών συγκρούσεων λειτουργεί και η γλώσσα. Η χρήση της από όσους κατέχουν θεσμική και κοινωνική δύναμη ασκεί έλεγχο. Πρόκειται, δηλαδή, για μια κρυφή ισχύ, η οποία συνεπάγεται τη χρήση συγκεκριμένων γλωσσικών φορμών και κρυφών νοημάτων. Μπορεί να αναγκάσει, να επιβάλει συγκεκριμένες ερμηνείες, να εκφράσει ιδέες ακόμα και να αποσιωπήσει κάποιες άλλες (όπ.π., σ. 43) και, τέλος, να λειτουργήσει είτε μέσω της συναίνεσης είτε μέσω της συγκατάθεσης.

Η Κριτική Ανάλυση του Λόγου εξελίσσεται σε τρία επίπεδα ανάλυσης (Λυμπερτά, 2021), τα οποία και θα ακολουθηθούν στο παρόν άρθρο:

α. **μικροεπίπεδο:** μέσα από την ανάλυση των γλωσσολογικών γνωρισμάτων των κειμένων είναι δυνατόν να γίνει η κατανόηση των σχέσεων εξουσίας, δηλαδή μέσα από την εξέταση των στοιχείων «των κειμένων και του λόγου, όπως το λεξιλόγιο, η γραμματική, η συνοχή και η κειμενική δομή» (Λυμπερτά, 2021, σ. 30).

β. μεσοεπίπεδο: με την ερμηνεία, τη σύνδεση δηλαδή του κειμένου με το κοινωνικοπολιτισμικό περιεχόμενο (κοινωνική δομή και το καταστασιακό πλαίσιο όπου εντάσσεται το κείμενο) μεταφέρονται και συντηρούνται οι ιδεολογικές αναφορές των κατεχόντων της κοινωνικής δύναμης.

γ. μακροεπίπεδο: μέσω της σύνδεση του κειμένου με το ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο, τις στάσεις, τις συγκρούσεις, τις σχέσεις ισχύος και τις ιδεολογίες μιας κοινωνίας, επιτελείται η εξήγηση. Η γνώση, εδώ, μετατρέπεται σε «αντικείμενο μιας περαιτέρω συλλογικής σκέψης και ανάλυσης, ψάχνοντας για κοινωνικές εξηγήσεις» (Fairclough, 2001, σ. 200).

Ο τρόπος με τον οποίον οι άνθρωποι μιλούν ή γράφουν προσδιορίζεται κοινωνικά, καθώς η ενέργειά τους αυτή έχει κοινωνικές συνέπειες. Το κείμενο, ως προϊόν του γραπτού ή του προφορικού λόγου, δεν τελεί αποκομμένο από το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο παράγεται και κατανοείται. Η διαπροσωπική λειτουργία μεταξύ όσων εμπλέκονται στην κάθε περίπτωση επικοινωνίας αλλά και ο ρόλος που ο ομιλητής ή η ομιλήτρια έχει υιοθετήσει σε μια επικοινωνιακή περίπτωση ή έχει επιλέξει να εκχωρήσει στους/στις συνομιλητές/-τριές του/της είναι σημαντική. Στην περίπτωση της *Εφημερίδας των Κυριών*, την οποία και εξετάζουμε, οι (συν)ομιλήτριες/τές διατηρούν την ταυτότητα των αρθρογράφων και του αναγνωστικού

κοινού, που ενδιαφέρεται για ό,τι συμβαίνει στον τότε ελλαδικό χώρο και στον εκτός συνόρων ελληνοισμό. Παράλληλα, εξυπηρετούνται πολλών ειδών σκοπιμότητες, μεταξύ των οποίων και πολιτικές επιδιώκοντας, σύμφωνα με τον Fairclough (2001), «τον χειρισμό των σχέσεων και των απόψεων των υποκειμένων» (σ. 179).

3. Κριτική Ανάλυση Κειμένων

3.1. Τα ευγενή ιδεώδη ενός ηρωικού εθνικο-απελευθερωτικού πολέμου

Ως απελευθερωτικός, και επομένως απολύτως ηθικός, χαρακτηρίζεται πολλές φορές τόσο ο Α΄ όσο και ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος στο μελετώμενο υλικό. Η Ευφροσύνη Κετσέα (1912), για παράδειγμα, σε άρθρο της, το οποίο τιτλοφορείται *Επιστολή Ελληνίδος προς Γερμανίδα* αναφέρει: «εις τόν εύγενή αγώνα τής απελευθερώσεως των επί αιώνας υπό βαρύν ζυγόν στεναζόντων άλυτρώτων άδελφών μας» (σ. 2146).

Επιπλέον, προκειμένου να τονίσει την απελευθερωτική χροιά του πολέμου, ο Γεώργιος Τσοκόπουλος (1913α), συγγραφέας του βιβλίου *Από το Πεδίον των Μαχών*, μέρος του οποίου φιλοξενεί η *Εφημερίς των Κυριών*, γράφει: «δέν είσαι δολοφόνος διότι αγωνίζεσαι διά μίαν ιδέαν και όλα τά μέσα πού θά μεταχειρισθής είναι καλά διότι φέρνεις τήν έλευθερία εις τούς δούλους» (σ. 2326). Η χρήση της οριστικής του μέλλοντα «θα μεταχειρισθής» εκφράζει τη δυνατότητα, αυτό δηλαδή που είναι δυνατό να γίνει. Αντίθετα, το β΄ ενικό πρόσωπο εκφράζει αμεσότητα και οικειότητα, ανοίγοντας ένα εί-

δος διαλόγου μέσω του οποίου ο πομπός επιδιώκει την ενεργό εμπλοκή του δέκτη σε όσα γράφονται. Προβάλλει, επίσης, την άποψη περί της δικαιολόγησης της εμπλοκής της Ελλάδας στη συγκεκριμένη πολεμική σύρραξη, κάτι που φαίνεται από την αποποίηση του σκληρού χαρακτηρισμού «δολοφόνος». Η Καλλιρρόη Παρρέν από την πλευρά της, προλογίζοντας το κείμενο («*Μεταφέρωμεν από τὸ ἄνω τίτλον ὠραῖον βιβλίον τοῦ κ. Τσοκοπούλου δύο ὠραίους χαρακτηρισμούς τοῦ πολέμου*»), προβαίνει στη χρήση της τεχνικής της επίκλησης στην αυθεντία του γνωστού διανοούμενου. Υιοθετεί δηλαδή τις απόψεις του, τις οποίες θεωρεί αυτομάτως αληθείς και έγκυρες και προχωρά στη δημοσίευση του κειμένου του.

Στο πρώτο άρθρο του ίδιου τεύχους η Παρρέν (1912β), με μεγαλύτερη θέρμη και χρησιμοποιώντας το ρήμα «*ανατέλλει*», το οποίο παραπέμπει στην εικόνα της ανατολής του ηλίου, για να σηματοδοτήσει το ξεκίνημα μιας νέας περιόδου για την Ελλάδα, σημειώνει: «*ανατέλλει σήμερον νέα αὐγή χαρᾶς, νέα ζωὴ προόδου καὶ ἐλευθερίας. Οἱ δοῦλοι τῆς χθὲς γίνονται σήμερον κύριοι*» (σ. 2137). Αναφέρεται, όμως, εξίσου, στον απελευθερωτικό αγώνα των λαών κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μάλιστα, προκειμένου να αποδώσει το πνεύμα της αλλαγής και της νεωτερικότητας, στο δύσκολο αλλά, συνάμα, ελπιδοφόρο εγχείρημα των βαλκάνιων χωρών, προσφεύγει στην επανάληψη της χρήσης του επιθέτου «*νέα*».

Μια νέα Ελλάδα, λοιπόν, θα προκύψει μετά το τέλος του αγώνα της απελευθέρωσης των αλύτρωτων αδελφών, στα βόρεια και βορειοδυτικά σύνορά της: «*Τὰς ἡμέρας αὐτὰς πού ὅλοι καὶ ὅλα φαίνονται σάν νά ἀνασταίνονται καὶ νά ἀναγεννῶνται εἰς τὴν Ἑλλάδα*» (Fauriel, 1912, σ. 2141). Κι αυτό χάρη στον ηρωϊσμό και τη γενναιότητα που επιδεικνύουν τα παιδιά της: «*εἰς τὸν πόλεμόν μας, τὸν τόσον ἠρωϊκῶς θριαμβευτικόν, ἀλλὰ καὶ τόσον βιαστικὰ προετοιμασμένον, ἀνά τὰ πεδία τῶν μαχῶν παρευρέθησαν ὀλίγαι σχετικῶς νοσοκόμοι γυναῖκες, αἱ ὁποῖαι ἐφρόντισαν διὰ τοὺς νεκρούς καὶ περισυνέλεξαν τοὺς πληγωμένους*» (Παρρέν, 1912γ, σ. 2167). Σε έναν πόλεμο που αποτελεί κοινή υπόθεση όλων των ανδρών, όπως δηλώνεται από την κτητική αντωνυμία «*μας*», αλλά και των γυναικών οι οποίες βοήθησαν στο πεδίο της μάχης υπό την ιδιότητα, κυρίως, των νοσοκόμων επιδεικνύοντας, επίσης, ηρωική στάση.

Από την άλλη πλευρά, η επανάληψη του ουσιαστικού «*ἠρωϊσμός*», των παραγώγων του («*ἠρωϊκῶς*») και άλλων συνώνυμων ονομάτων («*γενναίων*») δείχνει επακριβώς τη βαρύτητα της έννοιας αυτής, για την Παρρέν (1913γ), αλλά και την επιθυμία της να τη μεταδώσει στις/στους αναγνώστες/στρίες του εντύπου της: «*Ὅλον τὸ μένος, καὶ ὁ ἠρωϊσμός τῶν ἀγωνιζομένων εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν γενναίων στρατιωτῶν μας ἔχει τὸν ἀντίκτυπὸν του εἰς τὰ στήθη τῶν μικρῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν κάμνουν ἀνακωχὴν παρά μόνον τὰς ὥρας πού τρώγουν καὶ πού κοιμῶνται*» (σ. 2201). Απαραίτητη προϋπό-

θεση, για την ίδια, προκειμένου να επιτευχθεί το αποτέλεσμα της επέκτασης των ελληνικών συνόρων αποτελεί η επίδειξη όχι μόνο της αγωνιστικότητας αλλά και του απόλυτου ηρωισμού εκ μέρους των Ελλήνων στρατιωτών. Προκειμένου, μάλιστα, να γίνει ακόμα πιο πειστικό το επιχείρημά της, καταφεύγει στην τεχνική της επίκλησης στο συναίσθημα και δη στο συναίσθημα της οργής, το «μένος», το οποίο αισθάνονταν οι Έλληνες -την επιθετική δηλαδή ορμή που συνοδεύεται συχνά από οργή και μανία- απέναντι στον προαιώνιο εχθρό, τους Τούρκους.

Στόχος, λοιπόν, της δημοσιογράφου είναι να προβάλλει την «Ελληνική ψυχή και το Ελληνικόν πνεύμα», την «παλλικαριά [...]», τη «λεβεντιά της ελληνικής φυλής» (Τσοκόπουλος, 1913β, σ. 2372) και την αυτοθυσία του ελληνικού στρατού, ο οποίος «προβαίνει άκαθεκτος και νικηφόρος έκδιώκων τόν εχθρόν από τα κατακτηθείσας χώρας τής Μακεδονίας» (Παρρέν, 1913δ, σ. 2376). Ωστόσο, προβάλλει, ιδιαίτερα, το ηρωικό παράδειγμα του «ακάθεκτου και νικηφόρου» βασιλιά, οι αναφορές, στο πρόσωπο του οποίου, με πομπώδεις επιθετικούς προσδιορισμούς, γίνονται όλο και πυκνότερες προς το τέλος του Α' και τις αρχές του Β' Βαλκανικού Πολέμου. Φυσικά, επανέρχεται το όνομα «ήρωας»: «*ὑπό τόν ἥρωα βασιλέα μας Κωνσταντῖνον [...] καί ὑποδέχονται ὡς σωτήρα τόν στρατηλάτην βασιλέα Κωνσταντῖνον καί τον Ἑλληνα Στρατόν*» (ὀ.π.π., σ. 2376). Η χρήση του ὀρου «*ἥρωα*» δίπλα στην αντίστοιχη λέξη «βασιλέα» -αντικαθιστώντας τον επιθετι-

κό προσδιορισμό «*ἥρωικόν (βασιλέα)*» με μια άλλη λέξη γραμματολογικά ισοδύναμη- γίνεται, προφανώς, για να δώσει μεγαλύτερη ἔμφαση στην ιδιότητα του ηρωισμού του βασιλιά. Επιπροσθέτως, η λέξη «*σωτήρας*», λίγο παρακάτω, επιδιώκει να τονίσει ακόμα περισσότερο τον ηρωισμό του. Το «*μας*» χρησιμοποιείται, για να μεταδοθεί το μήνυμα της καθολικής και αναμφισβήτητης αποδοχής του θεσμού της βασιλείας. Ἄλλωστε, η Παρρέν δήλωνε ανοιχτά τα φιλοβασιλικά της φρονήματα, εξαιτίας των οποίων εξορίστηκε στην Ἰδρα, το 1917, από την κυβέρνηση του Βενιζέλου, διακόποντας, ἔτσι, την κυκλοφορία της εφημερίδας της (Αντιπάτη, 2021, σ. 132).

Επιπλέον, ο βασιλιάς χαρακτηρίζεται ως «*Βουλγαροκτόνος*»: «*ο Βουλγαροκτόνος Κωνσταντῖνος μετὰ τοῦ ἠρωικοῦ στρατοῦ του σκορπίζει τήν χαράν καί τήν παρηγορίαν ἐκεῖ ὅπου ἔως χθές ἀκόμη μόνον πάθος καί λύπη ἐβασίλευε*» (Παρρέν, 1913δ, σ. 2376). Το συγκεκριμένο επίθετο χρησιμοποιείται την παρούσα χρονική στιγμή, τον Ιούνιο του 1913, λίγες δηλαδή ημέρες πριν την έναρξη του Β' Βαλκανικού πολέμου, του επονομαζόμενου και ως «βουλγαρικού», προκειμένου να εμψυχώσει το ελληνικό αναγνωστικό κοινό. Σε αυτό συμβάλλει ενισχυτικά η χρήση της οριστικής του ενεστώτα του ρήματος «*σκορπίζει*», ὡστε να εκφραστεί η αμεσότητα και η βεβαιότητα για τις ικανότητες του βασιλιά, ο οποίος θα πολεμήσει με ηρωισμό «*ὑπέρ της ελευθερώσεως τόσων χιλιάδων αδερφών μας*» (ὀ.π.π., σ. 2376).

Υπερβολικές είναι και οι προτροπές που δίνει η Παρρέν (1913ε) για την υποδοχή του Βασιλιά κατά την άφιξή του στην Αθήνα. Ενδεικτικοί είναι οι τίτλοι των δύο στηλών του ίδιου τεύχους: *Ο ΒΑΣΙΛΗΑΣ ΜΑΣ ΕΡΧΕΤΑΙ!* και *Ο ΒΑΣΙΛΗΑΣ ΜΑΣ ΕΦΘΑΣΕ!* Η απλοποίηση στη χρήση των λέξεων, εδώ, δεν είναι τυχαία. Αντιθέτως, αποτελεί έναν επιδέξιο χειρισμό από την πλευρά της αρθρογράφου, ώστε να πετύχει τα μέγιστα δυνατά αποτελέσματα ως προς την ανάδειξη των φιλοβασιλικών φρονημάτων των αναγνωστριών/ών. Στο δε κείμενό της με τη χρήση θαυμαστικών δείχνει τον ενθουσιασμό της και με τη χρήση της προστακτικής δηλώνει την ανάγκη να αποδοθούν οι δέουσες τιμές στον βασιλιά: *«ό βασιλιάς μας φθάνει! Στεφανωθείτε όλοι με στεφάνια από κισσούς και γίνετε τό ἄρμα τό όλοζωντανο, πού θά τόν φέρει ἔνδοξο θριαμβευτήν στόν νέον θρόνον, τόν ώραϊον κ' ὑπερύψηλον, πού ὕψωσαν αἱ νῆκαι τῶν στρατιωτῶν του!»* (Παρρέν, 1913ε, σ. 2393). Ο Βασιλιάς παρουσιάζεται, επιπλέον, ως σύμβολο εθνικής ενότητας αλλά και υπερηφάνειας. Η άφιξή του στην Αθήνα είναι κοσμοϊστορική. Οι κάτοικοι της πόλης τον υποδέχονται ως μεγάλο νικητή, καθώς υπήρξε αρχιστράτηγος κατά τους Βαλκανικούς.

Ταυτόχρονα, και άλλες αρθρογράφοι της *Εφημερίδας των Κυριών*, ούσες επιφανείς στον χώρο όπου δραστηριοποιούνταν, όπως η γνωστή ζωγράφος Θάλεια Φλωρά-Καραβία, με την οποία η Παρρέν διατηρούσε φιλικές σχέσεις, φαίνεται πως υιοθετούν τις ίδιες θέσεις περί του ευγενούς και η-

ρωικού βαλκανικού πολέμου. Και η Φλωρά (1913) προκειμένου να γίνει πιο αποδεκτή, καταφεύγει στη χρήση της υπερβολής: *«Έχει κάτι τό μεθυστικό ό πόλεμος και ή εμπόλεμος ζωή. Λησμονεί κανείς τόν έαυτό του, τās άπαιτήσεις του, πού έχει τόσες στήν καθημερινή ζωή! όλες ή μικρολογίες και ή εούτέλειες τοῦ έγώϊσμοῦ έξαλείφονται και ζή κανείς μονάχα τόν κοινόν πόθο τοῦ ἔθνους, τόν πόθο τῆς νίκης»* (σ. 2221). Η επανάληψη των ονομάτων «πόλεμος» και «εμπόλεμος» και η χρήση της αυτοπαθητικής αντωνυμίας «τόν έαυτό του» αποσκοπεί, να καταδείξει την προσωπική εμπειρία της γράφουσας από την εμπόλεμη ζώνη. Άλλωστε, η ίδια είχε ακολουθήσει, κάτι σαν πολεμική ανταποκρίτρια, τον ελληνικό στρατό στο μέτωπο, κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους, ζωγραφίζοντας τους Έλληνες στρατιώτες και αξιωματικούς, όπως αναφέρει και η Παρρέν (1913 σ, σ. 2303): *«είχε τήν ώραϊαν ἔμπνευσιν νά ὑπηρετήση τήν πατρίδα της μέ τήν τέχνην της, νά ίστορήση δηλαδή τόν πόλεμον αὐτόν μέ τό πινέλλο της, να δώση όλοζώντανην και σπαρταριστήν ὄλην τήν ένδιαφέρουσαν κίνησιν και δράσιν»*.

Άλλες φορές πάλι οι αρθρογράφοι προχωρούν ακόμα περισσότερο, χρησιμοποιώντας μια πιο ισχυρή λέξη, όπως το ουσιαστικό «καθήκον». Αναφέρονται ξεκάθαρα στο χρέος του κάθε Έλληνα και κάθε Ελληνίδας απέναντι στην πατρίδα, προκειμένου να επέλθει η πολυπόθητη «εθνική ανάσταση»: *«Αὐτό δέν σημαίνει ότι ή θρησκευτική Σαρακοστή πρέπει να περάση ἔφertos ἄσκοπα και άμέριμνα, ὅπως τά άλλα ἔτη, άλλ'*

οὔτε ὅτι ἔληξαν μέ τήν ἐπιτελεσθεῖσαν ἐθνικήν ἀνάστασιν τά καθήκοντά μας πρός τήν πατρίδα» (Παρρέν, 1913ζ, σ. 2242) και «Εὐτυχῶς ὅτι ἡ Σαρακοστή αὐτή εὐρίσκεται πλέον περί τό τέλος της. Εὐτυχῶς ὅτι τά πυροβόλα σιγοῦν καί ὅτι ἡ ἀνάστασις τοῦ Ἔθνους, ἡ ἀνάστασις τῆς φυλῆς προηγεῖται τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος» (ὁπ.π., σ. 2242). Η επανάληψη της λέξης «ἀνάσταση», παραπέμποντας στη μεγάλη γιορτή της Ορθοδοξίας, έχει σκοπό να προκαλέσει τα συναισθηματικά-θρησκευτικά κίνητρα των αναγνωστών/τριών. Κάτι το οποίο επαναλαμβάνεται και σε άλλα άρθρα: «Αὐτός ο Χριστός, ο υπέροχος μάρτυς ο οποίος ὕψωσε τήν θεότητα μέχρι του Σταυροῦ, αὐτός ο οποίος ἐδίδαξε τήν ανεξικακίαν και τήν μακροθυμίαν, αὐτός ο οποίος ἀπό ἀρχῶν ἐγένεε δούλος και ἀπό μέγας μικρός, ἐπόνεσε διὰ τον βαθόν πόνον μας, και ἐξηγέρθη και ηυλόγησε τον μέγαν ανορθωτικόν ἀγώνα μας» (Παρρέν, 1913η, σσ. 2289-2290). Βέβαια, στόχος, πέρα από την επίκληση του θρησκευτισμού, είναι η προβολή της συμβολής της θείας χάριτος και ευλογίας στον «ἀγώνα» των Ελλήνων, ὥστε να ανορθωθεῖ το ηθικό τους. Επιπλέον, η επανάληψη της δεικτικής αντωνυμίας «Αὐτός» χρησιμοποιείται για ἔμφαση, εστιάζοντας την προσοχή των αναγνωστριών /στών στη θετική συμβολή του Χριστοῦ και τήν εὐνοιά Του ἀπέναντι στον δίκαιο ἀγώνα των Ελλήνων.

Ὡστόσο, ἀμέσως παρακάτω, η γραφή της Παρρέν (1913ζ) φαίνεται πως γίνεται μετριοπαθέστερη: «Ὅχι τό μικρόν χρονικόν διάστημα τῆς Σαρακοστῆς, ἀλλά μήνες καί χρόνια δέν

εἶναι ἀρκετά διὰ νά θεραπεύσουν τās πληγὰς ποῦ ἄνοιξεν ὁ πόλεμος αὐτός, διὰ νά ἐνθαρρύνουν καί παρηγορήσουν ἐκείνους ποῦ ἐπλήρωσαν μέ τήν ζωήν τῶν ἀγαπημένων των τήν ἐλευθερίαν τῶν ἀδελφῶν μας» (σ. 2242). Γράφει, για πρώτη φορά, ἴσως, για τις αρνητικές συνέπειες του πολέμου και τις πληγές που προκαλεῖ. Καθώς βρισκόμαστε ἤδη στον Φεβρουάριο του 1913, δηλαδή λίγο πριν το τέλος του Α' Βαλκανικού πολέμου, ἔχουν ἤδη καταγραφεί ἀπώλειες σε ἀνθρώπινα θύματα και πολλές υλικές καταστροφές. Ὡστόσο, η φράση ολοκληρώνεται, με το σύμπλεγμα «ἐλευθερία των ἀδελφῶν μας» και καθώς βρίσκεται στο τέλος της πρότασης καταδεικνύει τη βαρύτητα που συνεχίζει να ἔχει για τη δημοσιογράφο η ἀπελευθερωτική χροιά του πολέμου. Η κτητική αντωνυμία «μας» χρησιμοποιείται, σε επανάληψη, ὁπως ακριβῶς χρησιμοποιήθηκε ἕναν χρόνο νωρίτερα, το 1912, προκειμένου να καταδείξει πως τούτος ο πόλεμος ἀποτελεῖ κοινή υπόθεση ὅλων των Ελλήνων/ίδων.

Ίδια είναι η γραμμή που ακολουθεῖται και στη μεταφορά του χωρίου ἀπό το προαναφερθέν βιβλίο του Τσοκόπουλου στην εφημερίδα της: «Μεταφέρομεν ἀπό τοῦ πό τον ἄνω τίτλον ὠραῖον βιβλίον τοῦ κ. Τσοκοπούλου δύο ὠραίους χαρακτηρισμούς τοῦ πολέμου». Εδῶ, γίνεται ἀναφορά και πάλι στην ἀρνητική πλευρά του πολέμου λόγω της ἀγριότητας και της ωμότητάς του: «Ζήτω ὁ πόλεμος! Ἀνθρώπε, τί ζητεῖς; Νά ζῆση ὁ πόλεμος φωνάζεις. Καί ὅμως ὁ πόλεμος σέρνει μαζή τοῦ τās ἀπεριγράπτους ὀμότητας, τήν ἀγριότητα τοῦ κτήνους,

τήν λήθην τοῦ ἀνθρωπισμοῦ» (Τσοκόπουλος, 1913α, σ. 2325). Είναι αξιοσημείωτο πως οι παραπάνω φράσεις δεν αποτελούν αποτέλεσμα της σκέψης της αρθρογράφου αλλά τις “δανείζεται” από ένα βιβλίο εκφράζοντας, στην πραγματικότητα, τις απόψεις του συγγραφέα του. Εξακολουθούν, όμως, να αποτελούν απόψεις, οι οποίες υιοθετούνται από την εκδότρια της *Εφημερίδας των Κυριών*, μια και προβαίνει στη δημοσίευση και τον προλογισμό του κειμένου, ως εκδότρια της *Εφημερίδας των Κυριών*.

3.2 Η αθάνατη και ένδοξη ελληνική ψυχή

Μία άλλη συχνά κοινή άποψη στα άρθρα της εφημερίδας της Καλλιρρόης Παρρέν είναι αυτή του μεγαλείου της αθάνατης ελληνικής φυλής, η οποία θα συνεχίσει να μεγαλουργεί με τη συμμετοχή της Ελλάδας στον παρόντα πόλεμο: «ὁ πατέρας τώρα κρατεῖ ἐκεῖ ἐπάνω εἰς τὰ βουνὰ ἀληθινὸ μεγάλο ὄπλο, καὶ κινδυνεύει τὴν ζωὴν του καὶ χύνει τὸ αἷμα του γιὰ νὰ μᾶς χαρίσῃ ὡς πρωτοχρονιάτικο δῶρο μιὰ μεγάλη πατρίδα» (Παρρέν, 1912δ, σ. 2172). Πέρα από τον επιθετικό προσδιορισμό «μεγάλη» στο ουσιαστικό «πατρίδα», η χρήση της οριστικής ἐγκλίσης στην ενεργητική φωνή των ρημάτων «κρατεῖ, κινδυνεύει, χύνει» αλλά και της επιστημονικής τροπικότητας και των τροπικῶν στοιχείων εκφράζουν τη βεβαιότητα και τη σιγουριά, από την πλευρά της αρθρογράφου, πως ο συγκεκριμένος πατέρας-στρατιώτης θα πολεμήσει με αποφασιστικότητα και αυτοθυσία («καὶ κινδυνεύει τὴν ζωὴν του καὶ χύνει τὸ αἷμα του») για την πατρίδα. Η

υποτακτική ἐγκλίση («γιὰ νὰ μᾶς χαρίσῃ») σε συνδυασμό με το σχήμα λόγου της μεταφοράς («ὡς πρωτοχρονιάτικο δῶρο μιὰ μεγάλη πατρίδα»), δηλώνει την πιθανότητα να συμβεῖ ὅ,τι γράφει η συντάκτρια του άρθρου: να χαρίσει δηλαδή ο Έλληνας στρατιώτης στους/στις Έλληνες/νίδες μια μεγάλη πατρίδα. Φυσικά, το επίθετο «μεγάλη» παραπέμπει ξεκάθαρα στο πνεῦμα του μεγαλοϊδεατισμοῦ που, ἔτσι κι αλλιῶς, διέπει το εθνικό και πολιτικό πλαίσιο της εποχής.

Η έννοια της Μεγάλης Ιδέας, στα μελετώμενα άρθρα, διαφαίνεται καθαρότερα από την περίοδο των νικηφόρων αποτελεσμάτων του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου, δηλαδή απ’ τον Ιούνιο του 1918 και μετά: «Ἀλλὰ εἴμεθα τώρα εἰς μίαν τρίτην Ἑλλάδα ἀνανελωμένην, ὀρμῶσαν πρὸς τὰ ἔμπρὸς [...] τὸ ὄνειρον ποῦ μεθᾶ, ἡ Ἰδέα ποῦ μεγαλώνει τώρα καὶ γιγαντώνεται [...] μίᾳ Τρίτην Ἑλλάδα μεγαλειτέραν ἀπὸ ἐκείνην ποῦ εἶδαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ πρὸ πάντων γενναιοτέραν εἰς αἴσθημα, εἰς ἐλπίδας, εἰς ὄνειρο, εἰς ὑπερηφάνειαν [...]. Μακαρία ἡ νέα γενεὰ ποῦ ἀνοίγει τὰ μάτια της εἰς τὴν Τρίτην Ἑλλάδα» (Τσοκόπουλος, 1913β, σ. 2372). Είναι χαρακτηριστική η διπλή χρήση της λέξης «Ἰδέα» και η αντίστοιχη τριπλή του συμπλέγματος «Τρίτη Ἑλλάς», στο ομότιτλο άρθρο του Γεώργιου Τσοκόπουλου. Δείχνει ακριβῶς τον πόθο του συγγραφέα για μια Ελλάδα δυνατή, η οποία θα μπορεί πλέον «νὰ ὀνειρεύεται, νὰ τρέφῃ ἰδανικά, νὰ ὑπερηφανεύεται, νὰ φιλοδοξῇ, νὰ ἀπαιτῇ, καὶ νὰ ἐπιβάλεται» (ὁ.π.κ., σ. 2372). Ὅπως διαφαίνεται από τη χρήση της υποτακτικής ἐγκλίσης σε παρατακτική, μάλιστα, σύν-

δεση, η δεοντική τροπικότητα εκφράζει αυτό ακριβώς: την προσδοκία και την ευχή να πραγματοποιηθούν όλα όσα αναγράφονται στην πρόταση.

Σε μια προσπάθεια επιβεβαίωσης του επιχειρήματος περί μια μεγάλης Ελλάδας χρησιμοποιείται, συχνά, και εκείνο περί του ένδοξου παρελθόντος της: «*Τώρα τ' όνειρο τοῦ '21 ἔγεινε σήμερα καί θά γίνη ὅλως διόλου μιὰ μέρα, πραγματικό-της!*». Η νέα Ελλάδα θεωρείται πως «αποτελεί τη συνεχίστρια του ενδόξου παρελθόντος» (Αντιπάτη, 2021, σ. 31) παρουσιάζοντας τους Νεοέλληνες ως τους αδιαμφισβήτητους συνεχιστές του.

Πέρα, όμως, από το πιο σύντομο παρελθόν του 1821, συχνές είναι και οι αναφορές στο αρχαιοελληνικό παρελθόν. Ο σκοπός παρεμένει ίδιος: να καταδειχθεί η ανωτερότητα και το μεγαλείο της ελληνικής φυλής λειτουργώντας, η αρχαιότητα, ως εφελτήριο για νέους (εμπόλεμους) αγώνες που θα οδηγήσουν τη χώρα, ξανά, σε νέα και μεγάλα επιτεύγματα: «*Ἄλλ' οἱ θεοὶ ἐνοστάλησαν ἐπίτελους τὴν παλαιάν καί ὠραίαν των πατρίδα....τώρα πλέον οἱ δύο θεοὶ συμφιλιωμένοι καί ἀγαπημένοι ἐτέθησαν εἰς τό ἔργον. Εἰς τό πέρασματων ἐστρώνοντο παντοῦ νίκης δάφναι*» (Παρρέν, 1913η, σ. 2289).

Σε άλλο σημείο, πάλι, η Παρρέν (1913θ), προκειμένου να θυμίσει παλιότερες ένδοξες στιγμές των Ελλήνων, επιλέγει τη συναισθηματική χρήση λόγου τον οποίο φορτίζει με χρήση μετοχών με τη λειτουργία επιθετικών προσδιορι-

σμών: *στεφανωμένοι, αίματοβαμμένας*. Επιπλέον, με την υποτακτική έγκλιση «*ἄς ἀνθίσουν*» εκφράζει την ευχή και την προτροπή για απόδοση ευγνωμοσύνης στους προγόνους που πολέμησαν: «*μέσα εἰς τὴν ὠραίαν αὐτὴν ἐθνικὴν ἀνάστασιν, ἄς ἐνθουμούμεθα ὅλοι μέ εὐγνωμοσύνην ἐκείνους πού μέ τόν θάνατον των μάς ἐδημιούργησαν τὴν σημερινὴν μεγάλην Ἑλλάδα*. Σταυροὶ στεφανωμένοι ἀπό μάρμαρον ἄς ἀνθίσουν εἰς τὰς αίματοβαμμένας ἐκτάσεις, σύμβολα τῆς μαρτυρικῆς αὐτοθυσίας των καί τῆς μεγάλης μας εὐγνωμοσύνης» (σ. 2441). Εδώ, όπως και σε άλλα σημεία, η Παρρέν χρησιμοποιεί το α' πληθυντικό πρόσωπο «*ἐνθουμούμεθα*», καθώς θεωρεί τον εαυτό της μέρος της ομάδας, κατέχοντας, όμως, θέση ισχύος, αφού μπορεί να επιβάλει τη γνώμη της. Αυτή είναι μια τακτική την οποία συχνά επιλέγει στα άρθρα της, κατασκευάζοντας, έτσι, μια άνιση σχέση μεταξύ της ίδιας και των αναγνωστών/τριών της.

3.3 Από τη σωτήρια «*συμμαχία των Βαλκανικών*» εναντίον της τουρκικής δουλείας στη μετατροπή των Βουλγάρων σε βάρβαρο και απολίτιστο λαό.

Η συμμαχία των βαλκανικών κρατών (Ελλάδας, Σερβίας, Βουλγαρίας και Μαυροβουνίου) εναντίον της Τουρκίας, κατά την περίοδο του Α' Βαλκανικού Πολέμου (που διήρκεσε από τον Οκτώβριο του 1912 έως τον Μάιο του 1913) αντιμετωπίζεται, αρχικά, στα άρθρα της *Εφημερίδας των Κυριών*, με θετικό τρόπο, όπως διαφαίνεται από τη χρήση του α' πληθυντικού προσώπου στα ρήματα «*δοξάζομεν και θέλομεν*» στο παρακάτω χωρίο: «*καί διὰ τοῦτον δοξάζομεν τόν*

Θεόν τόν εμπνεύσαντα εἰς τόν πρωθυπουργόν μας ὄχι μόνον τήν ἰδέαν ἀλλά καί τήν δύναμιν τῆς συμμαχίας ταύτης δι' οὐ καί πάλιν θέλομεν ἀναλάβει ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, τήν ἐμπρέπουσαν ἡμῖν θέσιν» (Κετσέα, 1912, σ. 2146). Η χρήση του ουσιαστικού «Θεόν», ο οποίος ενέπνευσε τον πρωθυπουργό ως προς την επίτευξη της συμμαχίας, δεν γίνεται τυχαία: στοχεύει να επιτείνει τη σημαντικότητα του επιχειρήματος, υπέρ της ένωσης και της κοινής γραμμής των συμμάχων έναντι των τουρκικών δυνάμεων, έχοντας μάλιστα και την εύνοια του Θεού.

Ομοίως, δεκατρείς σελίδες μετά, το ουσιαστικό «συμμαχία» επανέρχεται, διατυπώνοντας ουσιαστικά την πολιτική άποψη της γράφουσας και ταυτίζοντας, αυτή τη φορά, την τουρκική δουλεία με μια αντίστοιχη ευρωπαϊκή: «*Ἡ συμμαχία τῶν Βαλκανικῶν εἶναι ἡ σωτηρία χιλιάδων, ἑκατομμυρίων λαῶν, οἱ ὅποιοι διέτρεχαν τόν κίνδυνον νά μεταπέσουν ἀπό τῆς Τουρκικῆς δουλείας εἰς τήν Εὐρωπαϊκῆν*» (Παρρέν, 1912α, σ. 2159).

Αντιθέτως, δεκατρία τεύχη μετά και μόλις επτά μήνες αργότερα, παρατηρούμε τη μεταστροφή της συγγραφέως ως προς τους Βουλγάρους “συμμάχους”. Σε όλο σχεδόν το τεύχος, η Παρρέν (1913α) στρέφεται εναντίον των Βουλγάρων και, κυρίως των γυναικών, δίνοντάς μας έναν παθιασμένο πολιτικό λόγο με εθνικιστικές προεκτάσεις, οι οποίες συνδέονται σαφώς με το εθνικό και πολιτικό πλαίσιο του μεγαλοϊδεατισμού της εποχής.

Επαναλαμβάνοντας το όνομα “*αι Βουλγαρίδες*” προσδίδει ένταση και έμφαση στον εθνικό ρόλο των γυναικών της Βουλγαρίας, οι οποίες, κατά την ίδια, μοιράζονται όμοια ταπεινά ένστικτα με τους άνδρες τους. Γίνεται ξεκάθαρα λεκτική επίθεση στις γυναίκες της Βουλγαρίας χρησιμοποιώντας επίθετα, συχνά όμοια και σε συγκριτικό βαθμό “*αγριωτέραν φύσιν*”, “*τραχύτερα και καταστρεπτικώτερα*”, αλλά και κάποια ουσιαστικά, όπως “*τέρατα*”, “*συνωμότες*”, “*φαρμακεύτρια*”, “*προπαγανδίστρια*” (σ. 2378), τα οποία είναι φορτισμένα με αρνητική σημασιολογική χροιά.

Χρησιμοποιεί, επιπλέον, μια πλατιά παρομοίωση για να δείξει τα άγρια ένστικτα των γυναικών: «*Σκορπίζει τόν θάνατον καί τήν ἀπόγνωσιν γύρω της καί τό αίμα τήν μεθᾶ, ὅπως τούς ἀγρίους ταύρους μεθᾶ τό κόκκινον ἔνδυμα τοῦ ταυρομάχου*» (ό.π., σ. 2378) καθώς και συναισθηματικά φορτισμένες λέξεις και φράσεις, για να επιτείνει το αρνητικό συναισθηματικό κλίμα: «*νά ἐπουλώση πληγᾶς καί νά σκορπίση κατηγορία εἰς τούς ἀνδρείους*», «*σκορπίζει τόν θάνατον καί τήν ἀπόγνωσιν*», «*τίμια ὄπλα τῆς ἀλήθειας*», «*δέν ἐσεβάσθησαν τίποτε*», «*τόν ὠραῖο καί δίκαιο ἀγῶνα της νά σώσει τα Ἑλληνόπαιδα*», «*διὰ νά ξερριζώσουν τόν Ἑλληνισμόν*»/ «*ἡ γυναῖκα τῆς καρδιάς καί τῆς τρυφερότητας*» (ό.π., σ. 2378). Οι περιγραφές της για τις αγριότητες των Βουλγάρων προς τους Έλληνες είναι ωμές: «*τά ἄγρια καί βανδαλικά μαρτύρια, εἰς τά ὅποια ὑποβάλλονται οἱ ὁμοεθνεῖς μᾶς ὑπό τῶν Βουλγαρικῶν ὀρδῶν [...]* πρὸς κατάπαυσιντῶν θηριωδῶν ἐγκλημάτων τῶν Βουλγάρων»

(Παρρέν, 1913β, σ. 2390) κάνοντας επίθεση στο ήθος του αντιπάλου.

3.4. «Μία Ελλάς δυνατή και σεβαστή» από τις μεγάλες δυνάμεις

Η τακτική της ένταξης της Ελλάδας στον πόλεμο των συμμάχων εναντίον των Τούρκων, αρχικά, και αργότερα των Βουλγάρων αποτελεί και ένα ισχυρό επιχείρημα, ώστε να πειστούν «οί δυνατοί και οί εὔρωστοι» της Δύσης πως η χώρα είναι ικανή να πολεμά «το κακόν» και να πετύχει «το καλλίτερον» (Τσοκόπουλος, 1913β, σ. 2372).

Έτσι, στη στήλη «Πολιτική Σελίς» του τεύχους 1034, η Παρρέν (1913ι) περιγράφει τις εδαφικές απαιτήσεις της Ιταλίας: «*Σήμερον ἡ προσοχή ὄλων μας στρέφεται πρὸς τὴν πρεσβευτικὴν Διάσκεψιν, πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ἰταλίας διὰ τὰ Ἡπειρωτικὰ σύνορα καὶ τὰς νήσους, πρὸς τὴν βουλιμίαν τέλος τῶν μεγάλων, ὅπως καρπωθοῦν τὰς θυσίας, εἰς τὰς ὁποίας μᾶς ὑπέβαλεν ὁ πόλεμος αὐτός*» (σ. 2288). Από την αναφορά στην Ιταλία προχωρά στη βουλιμία των μεγάλων δυνάμεων προβαίνοντας στη χρήση της μετάβασης από το μερικό στο γενικό και της χρήση του επαγωγικού συλλογισμού. Η τεχνική αυτή μαρτυρά πως η συγκεκριμένη άποψη αποτελεί προσωπικό επιχείρημα της αρθρογράφου εκφράζοντας την πεποίθησή της πως ό,τι ισχύει για κάποιο μέρος του συνόλου ισχύει και για τα υπόλοιπα μέρη του. Ωστόσο, στην προσπάθειά της να προσδώσει στους/στις αναγνώστες/τριες της την αίσθηση του αληθινού και του αντι-

κειμενικού για τα γεγονότα καταφεύγει σε απλή, χωρίς συναισθηματισμούς, περιγραφή τους.

Πάντως, η κριτική στις Μεγάλες Δυνάμεις μετά τα νικηφόρα αποτελέσματα του Α' Βαλκανικού γίνεται εντονότερη. Με τον αέρα της νίκης ο Γεώργιος Τσοκόπουλος (1913β) ασκεί κριτική στις Μεγάλες Δυνάμεις: «*Ὅτι ἀκούαμεν γύρω μας ἦτον ἐπικρίσις καὶ ἀπελλισία καὶ ἡ Ἑλλάς δὲν ἦτον Ἑλλάς ἦτον τό "Ρωμαϊκό". Μᾶς ἐμάνθαναν -μέ το παραδειγμάτων- οἱ μεγαλείτεροι νὰ εἴμεθα ταπεινομοιρολάτραι περιμένοντες φιλοσοφικῶς κάθε κακόν [...]. Εἴμεθα οἱ μικρότεροι, οἱ χειρότεροι, οἱ οἰκτρότεροι ἀπὸ ὄλους τοὺς γύρω μας, τοὺς πηλοσίον μᾶς καὶ τοὺς μακράν μας*» (σ. 2372). Το μήνυμα είναι σαφές: κατόπιν της θετικής για την Ελλάδα έκβασης του πολέμου, οι «μεγαλείτεροι» αρχίζουν να λαμβάνουν υπόψη τους «μικρότερους» Έλληνες. Η χρήση, από την πλευρά του συγγραφέα, των δύο επιθέτων στον συγκριτικό βαθμό, στοχεύει να καταδείξει την ανισορροπία των δυνάμεων μεταξύ Ελλάδας και Δύσης, ενώ η παρατακτική σύνδεση του επιθέτου «μικρότεροι» με τα επίθετα «χειρότεροι» και «οἰκτρότεροι» αποσκοπεί να δείξει την αδικία και τις επικρίσεις τις οποίες δεχόταν η Ελλάδα από τους δυνατούς της Δύσης, όλα τα προηγούμενα χρόνια.

Πέρα από την κριτική που ασκείται στις Μεγάλες Δυνάμεις, συχνά επιζητείται και η παρέμβασή τους και διή των γυναικῶν τους για τη λήξη των «*θηριωδῶν αὐτῶν ἐγκλημάτων*» από την πλευρά των Βουλγάρων. «*[...] παρακαλοῦνται ἐν*

ονόματι τής έμφύτου εις τήν γυναικείαν ψυχήν φιλανθρωπίας έν ονόματι τής παγκοσμίου άλληλεγγυης και τοῦ άλτρουϊσμοῦ και τής άγάπης, ή όποία άποτελεῖ τήν βάση πάσης γυναικείας δράσεως,νά έξεγερθοῦν και νά άπαιτήσουν. Α.' Την έπέμβασιν των ισχυρών τής γής προς κατά πανσιν των θηριωδών αυτών έγκλημάτων. Β'. Τήν άποδοκιμασίαν των χριστιανικών λαών προς έθνος, τό όποιον καταισχύνει τήν ύψηλήν αρχήν τής θρησκείας τής άγάπης" (Παρρέν, 1913β, σ. 2390). Εδώ, γίνεται επίκληση από την Παρρέν στο συναισθημα των αναγνωστριών, ως εκπρόσωποι του γυναικειου φύλου, απευθυνόμενη στα ανθρωπιστικά τους ιδεώδη και τα χριστιανικά τους αισθήματα, χρησιμοποιώντας πολλά επίθετα: «έμφύτου», «γυναικείαν», «παγκοσμίου», «ύψηλήν». Παρατηρούμε εδώ πως η ένθερμη ως τώρα υποστηρίκτρια της επεκτατικής πολιτικής Παρρέν, "αναδιπλώνεται" και ενώ έχει κατακρίνει τις Μεγάλες Δυνάμεις, τώρα ζητά την παρέμβαση τους για την παύση των εχθροπραξιών. Οι θηριωδίες των Βουλγάρων δεν πρέπει να συνεχιστούν, ίσως ήρθε η ώρα της ειρήνης;

3.5. Η υπογραφή μιας εϋθραυστης και «σκιερης» ειρήνης
Πέρα από τις αναφορές στους Α' και Β' Βαλκανικούς Πολέμους δεν λείπουν και οι αναφορές στην ειρήνη. Ωστόσο, φαίνεται πως οι όποιες αναφορές τελούν μέσα από το πρίσμα ή καλύτερα υπό τη σκιά του πολέμου. Έτσι, σε μία από αυτές (τευχ. 1037), η οποία αναφέρεται στη συνθήκη ειρήνης του Λονδίνου, στις 30 Μαΐου 1913, που σήμανε και

το τέλος του Α' Βαλκανικού Πολέμου, δεν δίνεται η βαρύτητα στο γεγονός της ειρήνης αυτό καθαυτό αλλά στον νέο πόλεμο, ο οποίος διαφαίνεται πως θα επέλθει, όπως δηλώνεται από τον επιθετικό προσδιορισμό «επικείμενος». Η δε επανάληψη του όρου, στο αρσενικό και θηλυκό γένος, δηλώνει τη σημαντικότητα της πληροφορίας την οποία μεταδίδει η αρθρογράφος: «Η ειρήνη ύπεγράφη εις τό Λονδίνον και ούδέποτε επικείμενος πόλεμος έπαρουσιάσθη μέ τόσην όρμήν και τόσας άπειλάς όσας έπισείει ή Έλληνοβουλγαρική επικείμενη σύρραξις» (Παρρέν, 1913ια, σ. 2343). Επιπλέον, ενώ η λέξη «ειρήνη» χρησιμοποιείται μία φορά η αντίστοιχη λέξη «πόλεμος» και η συνώνυμή του «σύρραξις» εμφανίζονται εις διπλούν. Πιθανόν, η αριθμητική υπεροχή του όρου δηλώνει τη βαρύτητα την οποία προσδίδει η γράφουσα στο γεγονός του πολέμου που πλησιάζει έναντι της ειρήνης που μόλις υπεγράφη.

Λίγο αργότερα η Παρρέν (1913ιβ) επαναφέρει τις αμφιβολίες της για την επικράτηση της ειρήνης, καθώς η Τουρκία αποφεύγει την υπογραφή της: «Μετά τήν υπογραφήν τής ειρήνης εις τό Βουκουρέστιον, καθ' ήν έπεδικάσθησαν εις τήν Ελλάδα αι Σέρραι, ή Δράμα και ή Καβάλλα, και μετά τήν όποιαν επιστεύετο ότι οι πόλεμοι των Βαλκανίων έληξαν, ιδού ότι ή Τουρκία παρουσιάζει δι' άναβολών προς υπογραφήν τής ειρήνης νέας δυσκολίας και ίσως τήν άνάγκην τρίτου πολέμου» (σ. 2424). Η οριστική έγκλιση δεν επιλέγεται τυχαία, καθώς δηλώνει το γεγονός: η Τουρκία είναι αυτή που φέρνει νέα εμπόδια. Άρα, ο κίνδυνος για την εδαφική ακεραιότητα της Ελλά-

δας παραμένει υπαρκτός και, επομένως, διαφαίνεται η ανάγκη νέων θυσιών. Με πρόφαση την απροθυμία της Τουρκίας να υπογράψει, αμφισβητεί την αναγκαιότητα της ειρήνης και προτάσσει ξανά την πιθανότητα σύρραξης.

Αλλά και αργότερα, όταν οι διαπραγματεύσεις με την Τουρκία κατέληξαν σε συμφωνία, κρατά επιφυλακτική στάση. Καθησυχάζει μεν ότι η συμφωνία προχωρά, προετοιμάζει δε για το ενδεχόμενο ενός νέου πολέμου και επιχειρηματολογεί λέγοντας ότι ένας τρίτος πόλεμος θα είναι νικηφόρος (με φρόνημα ακμαιό σε ένα άκρως φιλοπόλεμο στρατεύμα) και επικερδής για τις εδαφικές διεκδικήσεις των Ελλήνων: «Αί διαπραγματεύσεις περί Ελληνοτουρκικής συνθήκης συνεχίζονται. Έφθασεν ήδη και Άμπρο πασσάς ειδικός περί τὰ βακουφικά, ὁ ὁποῖος συνεργάζεται μετὰ τῆς ἐπί τούτω ἐκλεγείσης σχετικής επιτροπῆς· Μεθ' ὅλας τὰς ἀπαισιοδόξους φήμας καὶ διαδόσεις περί ἐπικειμένου καὶ τρίτου πολέμου, ὅμως τὰ πράγματα δέν παρουσιάζουν πλέον πολλὰς δυσκολίας πρὸς τελικὴν συνεννόησιν καὶ πιστεύεται ὅτι τὸ κλείσιμον τῆς ειρήνης εἶναι πλέον ζήτημα μόνον ἡμερῶν. " Ἄλλως τε ἡ ἐπάνοδος τοῦ Βασιλέως καὶ ἡ ἐπιθεώρησις ὑπ' αὐτοῦ τῶν στρατευμάτων, τὰ ὅποια ἔχουν τὸ φρόνημα ἀκμαιότατον καὶ εἶναι φιλοπόλεμα εἰς ἄκρον εὐισχύουν τὴν ιδέαν, ὅτι καὶ τρίτος πόλεμος εἰάν γίνῃ ἢ Ἑλλάς μόνον κέρδη καὶ μόνον ὠφελείας ἔχει νὰ περιμενῇ» (Παρρέν, 1913γ, σ. 2440). Ενώ ακόμα είναι νωπές οι μνήμες από τους δύο Βαλκανικούς Πολέμους, η αρθρογράφος δεν

διστάζει να προβάλλει την πιθανότητα ενός νέου πολέμου αλλά και τη βεβαιότητα της νίκης των Ελλήνων σε αυτόν.

Σε άλλο σημείο, πάλι, εξυμνεί το αγαθό της ειρήνης χρησιμοποιώντας επίθετα σε υπερθετικό βαθμό: «ὠραιότερον», «ἔξοχωτέρων», «μεγαλητέρα» εκφράζοντας τον υπερβολικό θαυμασμό της: «Ἡ εἰρήνη! Τὸ ὠραιότερον ἴδανικον τῶν σημερινῶν φιλοσόφων καὶ τῶν ἔξοχωτέρων πνευμάτων ἄς γίνῃ τώρα καὶ τὸ ἴδικόν μας σύμβολον. " Ἄς γίνῃ ἢ γέφυρα πού θά μᾶς φέρῃ εἰς τὰ ὕψη, τὰ ὅποια ἢ τένισεν ἢ μεγαλητέρα διάνοια τοῦ αἰῶνος, τὸ μέγα τοῦ Τολσοτή πνεῦμα» (Παρρέν, 1913θ, σ. 2441). Εδώ, επιστρατεύεται ξανά η υποτακτική ἐγκλίση, για να προτρέψει προς την αποδοχή της ειρήνης.

Λίγο καιρό αργότερα, όμως, επανέρχεται στην προοπτική νέων συρράξεων εναντίον νέων εχθρών, ως φανερά υπέρμαχος της Μεγάλης Ιδέας: «Ἡ Ἑπειρωτικὴ ὑπόθεσις τείνει νὰ κανονισθῇ σύμφωνα με τὰς βλέψεις τῶν ἐχθρικῶς πρὸς τὴν Ἑλλάδα διακείμενων Δυνάμεων Ἰταλίας καὶ Αὐστρίας. Κατὰ τῆς ἀδικίας αὐτῆς ἔχουν ἐξεγερθεῖ οἱ Ἑπειρωτικοὶ πληθυσμοί, οἱ ὅποιοι εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ ἀντιτάξουν ἀπεγνωσμένην ἀντίστασιν εἰς τὴν κατάληψιν Ἑλληνικοτάτων πόλεων ἀπὸ τοὺς ἀγρίους Ἀλβανούς» (Παρρέν, 1913ιδ, σ. 2472). Παρά τις ανθρώπινες απώλειες, η Παρρέν δεν διστάζει να προειδοποιήσει τους αναγνώστες/τριες για τους Αλβανούς, τον νέο εχθρό μετά από τους Τούρκους και τους Βουλγάρους, και να εκφράσει την άποψη ότι έχει ήδη αποφασιστεί η αντεπίθεση των Ελλήνων.

4. Συμπεράσματα

Οι αλλαγές στην γραμμή της ελληνικής πολιτικής αναφορικά με τον πόλεμο φαίνεται πως επηρεάζουν τη στάση της εκδότριας και των συνεργατών της, κυρίως, ως προς τον τρόπο αντιμετώπισης των συμμάχων μεταξύ των δύο πολέμων: ενώ στον Α' Βαλκανικό εκθειάζεται και τάσσεται υπέρ του Βαλκανικού Συνασπισμού, αποτελούμενου από Βουλγαρία, Σερβία και Μαυροβούνιο εναντίον των Τούρκων, στον Β' Βαλκανικό στρέφεται εναντίον των πρώην συμμάχων Βουλγάρων. Κι αυτό, λόγω των εδαφικών διεκδικήσεων των τελευταίων, καθώς ήταν δυσαρεστημένοι με τη μοιρασιά των κατακτημένων περιοχών (Σβορώνος, 1990, σ. 117).

Γενικότερα, στη γραφή της επιλέγει μέσα πειθούς όπως την ειρωνεία και την κινδυνολογία, αποβλέποντας στην καλλιέργεια συναισθημάτων χαράς, φόβου, ανησυχίας, οργής κ.ά. ή την επίκληση στο συναίσθημα. Καταφεύγει αρκετά συχνά στη ρητορική, χρησιμοποιώντας ανάλογο ύφος, ερωτήσεις που δεν χρειάζονται απάντηση. Άλλοτε με επίκληση στο συναίσθημα φορτίζει συναισθηματικά τον δέκτη, προκαλώντας του φόβο, αγωνία αλλά και συγκίνηση για το ένδοξο παρελθόν. Στον γραπτό λόγο καταφεύγει σε λεκτικό πληθωρισμό, χρησιμοποιώντας πλεονασμούς, συσσώρευση συνωνύμων, μεγαλοστομία, πομπώδες και επιβλητικό ύφος, αλλά και βεβαιωτική-δεοντολογική διατύπωση.

Από την ανάλυση των λεξικογραμματικών επιλογών και των νοημάτων τους στα άρθρα της *Εφημερίδας των Κυριών* αλλά και την κατανόηση της ρητορικής δομής των κειμένων τους προκύπτει πως οι Α' και Β' Βαλκανικός Πόλεμος, από την πλευρά των Ελλήνων, προβάλλονται ως ένας αγώνας για την απελευθέρωση των σκλαβωμένων αδελφών που ζουν στις αλύτρωτες περιοχές. Για τον σκοπό αυτό οι αρθρογράφοι, με προεξέχουσα την Καλλιρρόη Παρρέν, επιστρατεύουν μια σειρά από επιχειρήματα και προβαίνουν σε γλωσσικές επιλογές με συγκεκριμένους τύπους και δομές, προκειμένου να επηρεάσουν το αναγνωστικό τους κοινό. Διαμορφώνουν κατάλληλα τον τύπο της γλώσσας που χρησιμοποιούν στα άρθρα τους, ώστε να ανταποκρίνεται στις ιδεολογικές απόψεις του συγκεκριμένου αναγνωστικού κοινού (Fairclough, 2001, σ. 148) όντας σε αντιστοιχία με τα κοινωνικοπολιτικά στοιχεία της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου αναφορικά με την εμπλοκή της Ελλάδας στις δύο πολεμικές συρράξεις.

Με τη γλώσσα, ως όπλο και ως το κατεξοχήν “όργανο με το οποίο αναπαράγεται η ιδεολογία” (Δάλλα, χ.χ.) παροτρύνει ακόμα και προς άσκηση φυσικής βίας την εμπλοκή σε πολεμική σύρραξη. Πολύ συχνά προτρέπει σε επανάληψη νέων δοξασμένων μαχών του ελληνικού στρατού. Όπως τονίζει, χαρακτηριστικά, η Wodak (2011): «οι λέξεις στην περίπτωση αυτή γίνονται όπλα και μπορούν να χρησιμοποιηθούν ακόμα και για την νομιμοποίηση των ό-

πλων” (όπ. αναφ. στο Χαραλαμπίδης, 2013, σ. 10), λειτουργώντας, ουσιαστικά, εις βάρος της ειρήνης και των άνευ όρων συμμαχιών.

Βέβαια, ανάμεσα στη γραφή της Παρρέν και των υπολοίπων αρθρογράφων διαφαίνεται κάποια διαφοροποίηση. Η πρώτη φαίνεται πως διατηρεί έναν πιο ενεργητικό ρόλο, αυτόν της εννορηστρώτριας, θα λέγαμε, χωρίς να αποποιείται, ενίοτε, τη θέση ισχύος με σκοπό να επιβάλει τη γνώμη της στις/στους αναγνώστριες/ες του εντύπου της. Άλλωστε, η πλειοψηφία των άρθρων που έχουν ως θέμα τους δύο βαλκανικούς πολέμους υπογράφονται από την ίδια.

Επιπλέον, οι αναφορές στην αρνητική πλευρά του πολέμου, με τις απώλειες στις ανθρώπινες ζωές και τις υλικές καταστροφές, είναι λιγότερες. Πρόκειται μονάχα για δύο, μία εκ των οποίων προσυπογράφει η Παρρέν (1913ζ), όπου υπερισχύει και πάλι ο λόγος της υπέρ της απελευθερωτικής χροιάς του πολέμου. Κάτι ανάλογο ισχύει και για τις αναφορές στο ζήτημα της ειρήνης. Γίνονται πάντα αναφορικά και σε σχέση με τον πόλεμο, αφού γίνεται ανοιχτά λόγος για το ενδεχόμενο ενός τρίτου πολέμου (Παρρέν, 1913ιγ), που θα επέφερε νέα εδαφικά κέρδη στην Ελλάδα.

Επομένως, η πλειοψηφία των γραπτών αναφορών τόσο της Παρρέν όσο και των υπολοίπων αρθρογράφων, σχετικά με τους δύο βαλκανικούς πολέμους, επικεντρώνονται

σε έναν ηρωικό, απελευθερωτικό και λυτρωτικό πόλεμο. Αποτελούσαν δηλαδή το μέσο για την εφαρμογή της Μεγάλης Ιδέας, η οποία διείπε την πολιτική του ελληνικού κράτους, μέχρι και τη Μικρασιατική καταστροφή με στόχο την απελευθέρωση όλων των ιστορικών ελληνικών περιοχών της πάλαι ποτέ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπου ζούσε μεγάλος αριθμός ελληνικού πληθυσμού (Σβωρόνος, 1990, σ. 123).

5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αντιπάτη, Ι. (2021).** Η αναπαράσταση της Ελληνίδας δασκάλας, λογίας και διανοουμένης στην ελληνική εικονογραφία κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα, αρχές του 20ού. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Διαθέσιμη από τη βάση δεδομένων του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης (Κωδ. 49011).
- Δάλλα, Χρ. (χ.χ.)** Κριτική Ανάλυση Λόγου - Critical Discourse Analysis. Ανακτήθηκε στις 15 Φεβρουαρίου 2023, από <http://dalla.chrysa.blogspot.com/2013/06/critical-discourse-analysis.html>
- Fairclough, N. (2001).** *Language and Power* (2nd ed.). London: Longman.
- Fauriel, C. (1912).** Η Σουλιώτισσες. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1027, σσ. 2141-2144.
- Gradol, D. (2001).** Συνεχής Λόγος. Στο Γλωσσική Ανάπτυξη. *Εγχειρίδιο Μελέτης* (σσ. 73-91). Πάτρα: ΕΑΠ.
- Ζαφείρης, Αγ. (χ.χ.).** “Πολιτικός λόγος”. *Academia*. Ανακτήθηκε στις 4 Αυγούστου 2022 από https://www.academia.edu/30005274/%CE%A0%CE%9F%CE%9B%CE%99%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%A3_%CE%9B%CE%9F%CE%93%CE%9F%CE%A3
- Κετσέα, Ευφ. (1912).** Επιστολή Ελληνίδας προς Γερμανίδα. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1027, σ. 2146.
- Λυμπερτά, Σ. (2021).** Περιπτώσεις εθνολέκτων και η αναπαράστασή τους σε κείμενα μαζικής κουλτούρας: Κριτική ανάλυση και

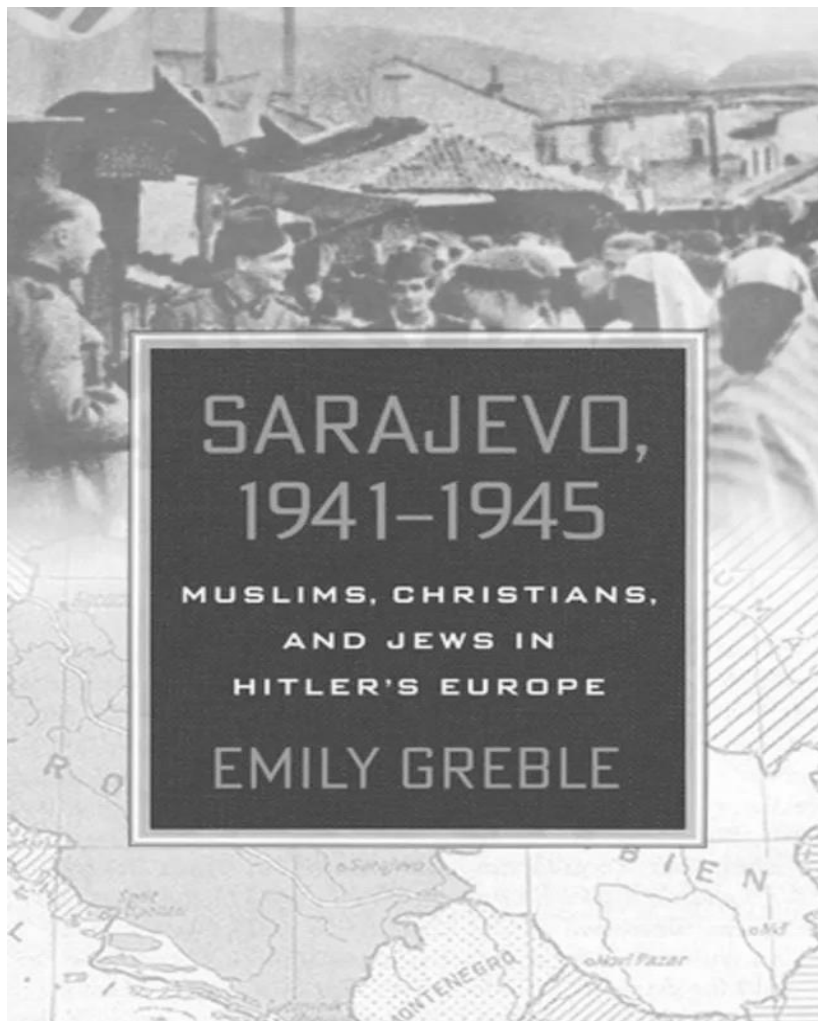
- διδασκτικές προτάσεις (Διπλωματική Εργασία). Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα.
- Παρρέν, Κ. (1912α).** Πολιτική Σελίς. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1027, σ. 2159.
- Παρρέν, Κ. (1912β).** Ο Παναπέζησεν. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1027, σσ. 2137-2138.
- Παρρέν, Κ. (1912γ).** Αι νοσοκόμοι γυναίκες. Α'. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1028, σσ. 2167-2171.
- Παρρέν, Κ. (1912δ).** Τα παιδιά των επιστράτων. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1028, σσ. 2171-2172.
- Παρρέν, Κ. (1913α).** Αι Βουλαγαρίδες. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1040, σσ. 2377-2378.
- Παρρέν, Κ. (1913β).** Αι Γυναίκες της Ελλάδος. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1040, σσ. 2390.
- Παρρέν, Κ. (1913γ).** Θέλω Τουφέκι. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1030, σ. 2201, σσ. 2201-2202.
- Παρρέν, Κ. (1913δ).** Πολιτική Σελίδα. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1039, σ. 2376.
- Παρρέν, Κ. (1913ε).** Ο Βασιλιάς Μας Έρχεται. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1041, σσ. 2393-2394.
- Παρρέν, Κ. (1913στ).** Η τέχνη εις τον πόλεμον. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1035, σσ. 2303-2304.
- Παρρέν, Κ. (1913ζ).** Σαρακοστή. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1032, σσ. 2240-2242.
- Παρρέν, Κ. (1913η).** Το Πάσχα. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1035, σσ. 2289-2290.
- Παρρέν, Κ. (1913θ).** Η Ειρήνη. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1044, σ. 2441.
- Παρρέν, Κ. (1913ι).** Πολιτική Σελίς. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1034, σ. 2288.
- Παρρέν, Κ. (1913ια).** Πολιτική Σελίς. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1037, σ. 2343.
- Παρρέν, Κ. (1913ιβ).** Πολιτική Σελίς. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1042, σ. 2424.
- Παρρέν, Κ. (1913ιγ).** Πολιτική Σελίς. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1043, σ. 2440.
- Παρρέν, Κ. (1913ιδ).** Πολιτική Σελίς. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1045, σ. 2472.
- Πολίτης, Π. (2001).** Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης: Το επικοινωνιακό πλαίσιο και γλώσσα τους. *Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας*. Ανακτήθηκε στις 29 Σεπτεμβρίου 2022 από https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_b10/index.htm
- Σβορώνος, Ν. (1990).** *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Τσοκόπουλος, Γ. (1913α).** Από το πεδίο των μαχών. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1036, σσ. 2325-2326.
- Τσοκόπουλος, Γ. (1913β).** Η Τρίτη Ελλάς. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1039, σσ. 2371-2372.
- Φλωρά-Καραβία, Θ. (1913).** Βράδυ Στη Σκηνή. *Εφημερίς των Κυριών*, τ. 1031, σσ. 2220-2222.
- Χαραλαμπίκης, Χ. (2013).** *Η Εξουσία της Γλώσσας και η Γλώσσα της Εξουσίας*. Αθήνα: Τμήμα Φιλολογίας Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ανακτήθηκε 28 Οκτωβρίου 2022 από <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/PHIL478/%CE%97%20%CE%B5%CE%BE%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%AF%CE%B1%20%CF%84%CE%B7%CF%82%20%CE%B3%CE%BB%CF%8E%CF%83%CF%83%CE%B1%CF%82.doc>

Η “ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΤΟΥ ΣΑΡΑΓΕΒΟ” ΚΑΙ Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

Ελένη Καρασαββίδου

ekarasavvidou@uoi.gr

ΕΔΙΠ στο ΠΤΔΕ του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Πηγή: <https://www.centropa.org/en/book/sarajevo-1941-1945>

Περίληψη: Περισσότερα από 80 χρόνια από τη συγγραφή της Διακήρυξης των Μουσουλμάνων του Σαράγεβο ερευνούμε τις κοινωνικοπολιτικές της συνυποδηλώσεις στο ιστορικό της πλαίσιο και επισημαίνουμε γιατί η παρέμβαση μέσω ενός τέτοιου ‘ξεχασμένου’ κειμένου εξακολουθεί να έχει μέγιστη σημασία στην εποχή μας. Ισχυριζόμαστε ότι οι κειμενογράφοι της δημιούργησαν μια εναλλακτική αφήγηση πρόσληψης του συμπολίτη και του αντιπάλου, που αποδομεί, στον βαθμό που της αναλογεί, τα ρητορικά αφηγήματα μέσω των οποίων ‘νομιμοποιείται’ ο πόλεμος και οι κοινωνικοπολιτικές του επενδύσεις, βάζοντας έναν σπόρο ελπίδας στην πολύπαθη περιοχή της Βαλκανικής.

Λέξεις-Κλειδιά: Διακήρυξη Σαράγεβο, πολεμικές ρητορικές, ρητορικές για την Ειρήνη

1. Η Διακήρυξη του Σαράγεβο και η ρητορική της Ειρήνης

«Είθε η νίκη σε αυτό τον πόλεμο να ανήκει σε όσους πολέμησαν
χωρίς να τον αγαπούν»
(Αντρέ Μαρλό)

Κάθε ρητορική για τον Πόλεμο και την Ειρήνη, σκιαγραφεί μια ανθρωπολογική προσέγγιση για το ανθρώπινο είδος. Αυτό επιτυγχάνεται είτε υποστηρίζοντας την αντίληψη ότι ο πόλεμος είναι αναπόφευκτο μέρος της ανθρώπινης κατάστασης είτε προσπαθώντας να τον αποτρέψει ως ένα δυνατό αποτέλεσμα του ορθολογισμού, ο οποίος προβάλλεται ως ένα πρόσθετο χαρακτηριστικό του και της ανθρώπου (Heidt, 2021)

Όμως, απαιτείται η κατανόηση των συνθηκών, οι οποίες καθιστούν δυνατό τον πόλεμο στον σημερινό μας κόσμο, συμπεριλαμβανομένου του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί ο λόγος για την οικοδόμηση πολιτισμικών κατανοήσεων και τη διαιώνιση ιδεολογικών πλαισίων, τα οποία αναπαράγουν την κουλτούρα του πολέμου, ή -αντίθετα- προσπαθούν να προωθήσουν μία κουλτούρα ειρήνης. Είναι μέσω της διατάραξης των θεωρούμενων ως δεδομένων μαניχαϊστικών αναπαραστάσεων περί του “καλού” συλλογικού μας εαυτού και του “κακού” συλλογικού εαυτού των άλλων, οι οποίες πριμοδοτούνται χειριστικά μέσα στα όρια του κοινωνικού/πολιτικού κόσμου, όπου οι μελετητές του λόγου μπορούν να συμβάλουν σε αυτό το εγχείρημα (Adelman, 1987).

Κάθε κριτική αποτίμηση των επιπτώσεων του πολέμου, κάθε ανάλυση και αποδόμηση των αναπαραστάσεων του εαυτού και του άλλου, οι οποίες κυριαρχούν στις περι του πολέμου ρητορικές, προτείνουν, ουσιαστικά, νέους τρόπους σκέψης για την ειρήνη (Gorsevski, 2006). Ένα τέτοιο κείμενο, το οποίο πρότεινε -και προτείνει στο διηνεκές- αυτό ακριβώς, θα εξετάσουμε σήμερα: την *Διακήρυξη του Σαράγεβο*.

2. Οι αναπαραστάσεις στις ρητορικές αφηγήσεις υπέρ του πολέμου

Στο επίκεντρο των ρητορικών για τον πόλεμο βρίσκεται η απόπειρα το κοινό να κατανοήσει και να αποδεχθεί τους λόγους της εμπλοκής στην πολεμική σύρραξη, τη φύση του εχθρού, την «ηθική» ή «ιδεολογική» επιλογή την οποία συνεπάγεται η διεξαγωγή της σύγκρουσης και τι σημαίνει ο πόλεμος για το μέλλον των εμπλεκόμενων κοινωνιών. Ο Robert Ivie (στο Medhurst & al., 1997), ο οποίος έχει μελετήσει επί μακρόν τις ρητορικές και τις αφηγήσεις περί Πολέμου και Ειρήνης, χρησιμοποιώντας ως μελέτη περίπτωσης τις σχετικές αφηγήσεις των Αμερικανών Προέδρων, έχει επισημάνει κι αναλύσει συγκεκριμένα ρητορικά σχήματα σε σχέση με το πώς οι πρόεδροι κατασκευάζουν τους εχθρούς, την αποστολή των ΗΠΑ σε σχέση τον πόλεμο και τη θέση της Αμερικής στον κόσμο. Αλλά και την αντιστροφή τους, όταν ένας πόλεμος τελειώνει, όταν ο εχθρός δεν είναι πλέον εχθρός.

Ανάμεσα στις ρητορικές στρατηγικές τις οποίες ο Heide (2021) έχει εντοπίσει και αναλύσει ξεχωρίζουν:

1. Η «αποσωματοποίηση», σύμφωνα με την οποία η πρόσληψη του “εχθρού” όσο προπαγανδίζεται και προωθείται η σύγκρουση μαζί του- σχετίζεται με την αντιμετώπιση “του” ως ένα γενικό σύνολο στην υπηρεσία του “κακού”, στερώντας ανθρώπους από το ιδιαίτερό τους πρόσωπο και σώμα.
2. Ο επαναπολιτισμός, ο οποίος απεικονίζει τον εχθρό ως θύμα του πολιτιστικού (ή φυλετικού στο παρελθόν) του πλαισίου, το οποίο χρήζει διόρθωσης. Στις περιπτώσεις που η Ειρήνη πρέπει να αποκατασταθεί η ρητορική του επαναπολιτισμού “μετακινείται” γύρω από την απεικόνιση του εχθρού, ως θύμα της ηγεσίας του.
3. Οι στρατηγικές κινητικότητας, οι οποίες αντιμετωπίζουν τις παλιές ρητορικές, όταν ο χθεσινός εχθρός πρέπει να μετατραπεί σε τωρινό φίλο. Δεν περιορίζονται μόνο στη δεύτερη εκδοχή του επαναπολιτισμού, αλλά υπενθυμίζουν και υπαρκτές ομοιότητες πέρα και πάνω από διαφορές.

Γενικότερα, οι μεταφορικές αναπαραστάσεις των εχθρών επηρεάζουν τη δημόσια πρόσληψή τους, κατασκευάζουν πολιτικές συναίνεσης υπέρ του πολέμου ή υπέρ της ειρήνης, διαχέουν αντιστοιχούς προβληματισμούς και νομιμοποιούν ή απονομιμοποιούν μελλοντικές συγκρούσεις. Τα ρητορικά σχήματα, τα οποία χρησιμοποιούνται, δεν είναι ποτέ ουδέτερα σε σχέση με την ιδεολογία, την πρόσ-

ληψη του συλλογικού εαυτού και του άλλου, την τρέχουσα κάθε περίοδο γεωπολιτική.

Κατά τον Heide (2021), οι αφηγήσεις για τον Πόλεμο (και συνεπακόλουθα και για την Ειρήνη) όχι μόνο κατασκευάζουν ή ανακατασκευάζουν, όποτε χρειαστεί τον εχθρό, αλλά και θέτουν την ατζέντα για την εξωτερική πολιτική της χώρας όπως και τις βάσεις για μελλοντικές συγκρούσεις.

Το ίδιο, όμως, ισχυριζόμαστε ότι συμβαίνει και στην παραγωγή των εξουσιαστικών λογικών από τις κοινότητες των συναιρούντων με την “Αρχή” ομάδων. Όπως έχει, άλλωστε, επισημανθεί η σύνθετη και, συχνά, άρρητη σχέση μεταξύ γλώσσας και εξουσίας, δηλαδή των γλωσσικών /σημειωτικών στρατηγικών τις οποίες επιστρατεύουν οι κειμενικοί παραγωγοί, για να περιγράψουν την «πραγματικότητα», απηχεί πολύ ύπουλα τις νομιμοποιητικές πρακτικές των κυρίαρχων λόγων και αξιών, οι οποίες κυκλοφορούν στη δημόσια σφαίρα (Archakis, 2018; Van Dijk, 2008, σσ. 85-89; Στάμου, 2014, σ. 149).

Με άλλα λόγια, στον λόγο των από κάτω υπάρχουν, συχνά, επενδύσεις ενός μεγεθυμένου εγώ, το οποίο αγνοώντας τις διαφορές, αναζητά τα κοινά στοιχεία στα οποία έχει μάθει να επενδύει κατά προτεραιότητα (π.χ. φυλή, θρησκεία, φύλο, τάξη, ιδεολογία) στις εξουσιαστικές ομάδες τις οποίες στηρίζει. Ο λόγος (discourse), άλλωστε, δεν αποτελεί στατική αντανάκλαση της κοινωνικής πραγματικότητας, αλλά μορφή κοινωνικής πρακτικής, η οποία υ-

περπροβάλλει ή αποκρύπτει τις υλικές και πολιτιστικές συνθήκες της δημιουργίας κάθε κοινωνικοπολιτικού παραδείγματος. Εάν ο λόγος των κυρίαρχων μπορεί να μετατραπεί σε καθολική βία, ο λόγος των συναιρούντων με αυτούς ομάδων κυοφορεί το υπόστρωμα της συμβολικής βίας στο οποίο η κατεξοχήν βία φυτεύεται και θεριεύει. Αδιαπέραστη, ύπουλη και αόρατη η συμβολική βία είναι απαραίτητη για την παραγωγή και αναπαραγωγή της εξουσίας και της κυριαρχίας, μέσα από κοινωνικές προσλήψεις και ρητορικά σχήματα.

Όποτε αυτό διαταράσσεται, κάτι σπουδαίο στο συμβολικό επίπεδο συμβαίνει, διατηρώντας το στοιχείο για την αυτονομία του και της ανθρώπου απέναντι στους ετεροκαθορισμούς μας ανοιχτό. Αυτό ακριβώς συνέβη και με τη *Διακήρυξη του Σαράγεβο* στα 1941.

3. Ένα Ιστορικό

Το ψήφισμα των μουσουλμάνων του Σεράγεβο του 1941, το λεγόμενο στα σερβο-κροατικά: *Sarajevska rezolucija / Сарајевска резолуција*) ήταν μία Διακήρυξη, η οποία υπογράφηκε από 108 διακεκριμένους Μουσουλμάνους Πολίτες του Σαράγεβο στις 12 Οκτωβρίου 1941.

Παρακινημένοι από τη γενοκτονία των Σέρβων Χριστιανών την οποία οργάνωσε η φασιστική Ustace, οι πολίτες αυτοί κατήγγειλαν ομόθρησκους τους στη βάση της συμπεριφοράς και της ιδεολογίας, φορώντας, όπως το

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

δεύτερό τους κείμενο επεσήμανε, «το φέσι ως μουσουλμανικό σύμβολο» (Cetin, 2010, σ. 80; Donia, 2006, σ. 187).

Με την υπογραφή του ψηφίσματος, αξιόλογοι μουσουλμάνοι από το Σεράγεβο καταδίκασαν τη δίωξη των Σέρβων, απομακρύνθηκαν από τους μουσουλμάνους που συμμετείχαν σε τέτοιες φρικαλεότητες και διαμαρτυρήθηκαν για τις προσπάθειες να κατηγορηθεί ολόκληρος ο μουσουλμανικός πληθυσμός της Βοσνίας για τα εγκλήματα των Ustace. Επιπλέον, ζήτησαν από την κυβέρνηση του Ανεξάρτητου Κράτους της Κροατίας να παράσχει ασφάλεια σε όλους τους υπηκόους του κράτους-μαριονέτα, ανεξάρτητα από την ταυτότητά τους, να τιμωρήσει όσους ήταν υπεύθυνοι για τις φρικαλεότητες και να βοηθήσει όσους υπέφεραν κατά τη διάρκεια αυτών. Οι συντάκτες του ψηφίσματος ήταν οι Mehmed Handžić και Kasim Dobrača (ό.π. σ. 78).

Κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, το έδαφος της σύγχρονης Βοσνίας-Ερζεγοβίνης ήταν μέρος του Ανεξάρτητου Κράτους της Κροατίας. Μια οργανωμένη δίωξη των Χριστιανών Σέρβων, των Εβραίων και των Ρομά, οργανωμένη από την Ustace, εξελισσόταν σε ολόκληρη την επικράτεια της Κροατίας, προκαλώντας απόπειρες ανταπίστησης από τους Τσέτνικ σε ένα έδαφος γενικευμένης γκετοποίησης των ανθρώπων κατά θρησκεία, καταγωγή και ιδεολογία (Friedman, 2021).

Σημαντικά μέλη του μουσουλμανικού πληθυσμού της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης στρατολογήθηκαν, για να συμμετάσχουν στις διώξεις των Σέρβων, οι οποίοι φορούσαν επιδεικτικά μουσουλμανικές ενδυμασίες, όταν οργάνωναν επιθέσεις ενάντια στον σερβικό χριστιανικό πληθυσμό (Redžić, 2005, σ. 193).

Σε κείνο το ιστορικό πλαίσιο (το οποίο ανέτρεπε την κατά βάση ειρηνική συμβίωση και συνεργασία που είχε επιτευχθεί) συνέβη ένα αξιοσημείωτο γεγονός: ομάδες πολιτών μουσουλμανικού θρησκευματος, σε εποχή αυξανόμενης αγριότητας και κινδύνων, συγκεντρώθηκαν στις 14 Αυγούστου 1941 για μία συνέλευση την οποία κάλεσε η El-Hidaje, μια ένωση ουλαμών από τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Στη Συνέλευση αυτή κυκλοφόρησε κείμενο, το οποίο γράφτηκε από τον Mehmed Handžić και τον Kasim Dobrača. Το κείμενο αυτό καλούσε μουσουλμάνους από πολλές πόλεις της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης να εκδώσουν ψηφίσματα καταδίκης των πρακτικών της Ustace. Πιο αξιοσημείωτα είναι τα ψηφίσματα των μουσουλμάνων από το Prijedor (23 Σεπτεμβρίου 1941), το Σαράγεβο (12 Οκτωβρίου 1941), το Μόσταρ (21 Οκτωβρίου 1941), τη Μπάνια Λούκα (12 Νοεμβρίου 1941), τη Bijeljina (11 Δεκεμβρίου 1941) και τη Zenica (26 Μαΐου 1942).

Το κείμενο αυτής της Συνέλευσης αποτέλεσε και τη βάση για τη Διακήρυξη των Μουσουλμάνων του Σεράγεβο, η οποία αξίζει να μνημονεύεται και να μελετάται, σε σχέση

με τις ρητορικές της ειρήνης, ακόμα (Redžić, 2005, σσ. 73-83).

4. Η ίδια η Διακήρυξη

Η *Διακήρυξη του Σαράγεβο* δεν περιείχε μόνο καταγγελίες για τον πόλεμο αλλά και προτάσεις για την Ειρήνη. Η Διακήρυξη των Μουσουλμάνων του Σεράγεβο καλούσε, ακόμη, σε τιμωρία των ατόμων, τα οποία ήταν υπεύθυνα για τις διαπραχθείσες φρικαλεότητες, και σε βοήθεια στους ανθρώπους, οι οποίοι υπέφεραν κατά τη διάρκεια της αναταραχής, ανεξάρτητα θρησκευτικής ή άλλης ταυτότητας, αφού προέβαλλε εκκλήσεις για «πλήρη ασφάλεια της ζωής, της τιμής, της περιουσίας και της πίστης για όλους τους πολίτες στη χώρα ανεξαρτήτως ταυτότητας, θρησκείας, ή ιδεολογίας» (Friedman, 2021, σ. 460).

Ακόμη, έκανε λόγο για απόδοση ευθυνών στα εγκληματικά στοιχεία με σκοπό την κοινωνική ειρήνευση. Όπως αναφέρεται στο κείμενο «τα εγκληματικά στοιχεία να κρατηθούν με την έκδοση νόμιμων ευθυνών και να αποδοθεί η αυστηρότερη ποινή, σύμφωνα με τον νόμο για όλους τους εγκληματίες και όσους επαίνεσαν ή έδωσαν ευκαιρία για τέτοια εγκλήματα, ανεξάρτητα από την πίστη στην οποία ανήκουν» (ό.π., σ. 460) Στόχευε, τέλος, στην ανοικοδόμηση της κοινωνικής συνοχής, αφού καλούσε σε παροχή ενός βασικού αισθήματος ασφάλειας για τους βαριά κακοποιημένους και διαρκώς κυνηγημένους

επιζώντες της Εβραϊκής (Friedman, 2021, σ. 460) Μουσουλμανικής και Χριστιανικής Κοινότητας, αναφέροντας: «να παρέχεται υλική βοήθεια στους αθώους ανθρώπους, που υπέφεραν από αυτή την αναταραχή». (Cetin, 2010, σ. 76).

Περιείχε ακόμη:

- δημόσια καταδίκη των διωγμών των Σέρβων, Χριστιανών και Εβραίων από την Ustace.
- Αποστασιοποίηση από τους Μουσουλμάνους, οι οποίοι συμμετείχαν σε τέτοιες διώξεις.
- Διαμαρτυρία ενάντια στις προσπάθειες να κατηγορηθεί ολόκληρος ο μουσουλμανικός πληθυσμός για τα εγκλήματα της Ustace και παρουσίαση πληροφοριών για διώξεις και μουσουλμάνων «αντιφρονούντων» (ό.π.).

Το ψήφισμα παραδόθηκε επίσημα στον Jozo Dumandžić, όταν επισκέφθηκε το Σεράγεβο ως υπουργός στην κυβέρνηση του Ανεξάρτητου Κράτους της Κροατίας, το οποίο είχε δημιουργηθεί με τη βοήθεια των Ναζί. Με εντολή του πρωθυπουργού Ante Pavelić, αρχικά ο Dumandžić, κι έπειτα ο Džafer Kulenović, προσπάθησαν ανεπιτυχώς να αναγκάσουν τους υπογράφοντες το ψήφισμα να ανακαλέσουν τις υπογραφές τους.

Οι μουσουλμάνοι, οι οποίοι υπέγραψαν το ψήφισμα, εκτέθηκαν σε σαφείς απειλές του καθεστώτος των Ustace. (Friedman, 2021; Cetin, 2010). Ο Jure Francetić, Επίτροπος του καθεστώτος της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, απείλησε να

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

στείλει όλους τους υπογράφοντες στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης (Cetin, 2010, σ. 80). Στο σημείο αυτό έδρασε η Αλληλεγγύη των Κοινοτήτων, αφού, μετά την υπογραφή του Ψηφίσματος των Μουσουλμάνων του Σεράγεβο, Μουσουλμάνοι από πολλές άλλες πόλεις της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης υπέγραψαν παρόμοια ψηφίσματα τους επόμενους μήνες, προκαλώντας τον φόβο των συντηρητικών και φίλα προσκείμενων στους Ναζί για ενδοβοσνιακή διάσπαση, η οποία θα υπέσκαπτε το σχέδιο του Χάινριχ Χίμλερ για ένα κράτος-τοποτηρητή της «Νέας Τάξης» της εποχής. Το κίνημα υπογραφών κορυφώθηκε και κατέληξε την 1η Δεκεμβρίου 1941, με μία εκ νέου διαμαρτυρία στο Σαράγεβο ενάντια στις φρικαλεότητες. (Hadžijahić, 1973, σσ. 274–282).

Η κριτική, η οποία ασκήθηκε από μελετητές στη Διακήρυξη, επεσήμανε, και σωστά, ότι στο κείμενο δεν υπήρξε ονομαστική αναφορά στην Ustace (Donia, 2006, σ. 187). Ωστόσο, η τοποθέτηση του κειμένου στο εξαιρετικά επικίνδυνο ιστορικό πλαίσιο του καταδεικνύει γιατί αυτό ήταν εξαιρετικά δύσκολο να γίνει.

Αντίθετα, η ρωγμή εκδηλώθηκε στους υπερσυντηρητικούς κύκλους, καθώς μερίδα τους συνειδητοποίησε ότι ένα τέτοιο καθεστώς δεν θα προστάτευε τα συμφέροντα των μουσουλμάνων. Τον Αύγουστο του 1942 οι υπερσυντηρητικοί ίδρυσαν την Επιτροπή Εθνικής Σωτηρίας και έστειλαν αίτηση στον Χίτλερ, ζητώντας «μια περιοχή της Βοσ-

νίας», υπό την άμεση γερμανική αιγίδα, με την παράλληλη παροχή όπλων για μια Βόσνια φρουρά ως πυρήνα του στρατού της «περιοχής της Βοσνίας», υποστηρίζοντας το αίτημά τους με φυλετικά επιχειρήματα (Donia, 2006, σ. 188). Αυτό το σχέδιο εφαρμόστηκε το 1943, όταν ιδρύθηκε η 13η Ορεινή Μεραρχία Waffen των SS Handschar (ή η λεγόμενη 1η Κροατική μεραρχία) (ό.π.) Τα εγκλήματα της μεραρχίας αποπειράθηκαν να σβήσουν στην πράξη όσα οι αδύναμες, μα γενναίες μες στην αποκοτιά τους λέξεις, προσπάθησαν να φυτέψουν στο ελπιδοφόρο χωράφι της συνύπαρξης. Ως καταγεγραμμένο ιστορικό γεγονός, όμως, η *Διακήρυξη του Σαράγεβο*, η πιο γνωστή και ευρέως διαδεδομένη από τις σχετικές Διακηρύξεις της εποχής, κατέγραψε τον κόσμο με διαφορετικό τρόπο, κρατώντας το στοίχημα για όλους κι όλες μας ανοιχτό.

5. Οι κοινωνικές προσλήψεις και η ρητορική Ειρήνης της *Διακήρυξης του Σαράγεβο*

Η *Διακήρυξη του Σαράγεβο*, ίσως επειδή παράχθηκε σε μικρή κοινωνία, ήρθε σε αντίθεση με τις κυρίαρχες αφηγήσεις οι οποίες εδράζονταν σε έναν αποσωματοποιημένο εχθρό, στο πρόσωπο είτε Εβραίων για τους Ναζί, είτε των Χριστιανών και των Εβραίων για τους φασίστες της Ustace, που έτοχε να είναι Μουσουλμάνοι και να χρησιμοποιούν, όπως το κείμενο αναφέρει -αποδομώντας το αφήγημά τους- «την θρησκεία ως φερετζέ», όπως συμβαίνει συχνά

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

και για άλλα αφηγήματα περί 'προόδου' (Redžić, 2005, σ. 193).

Ενώ οι ρητορικές των Ναζί και των ακολούθων τους προσπαθούσαν να δομήσουν πολεμοχαρή κοινωνικά υποκείμενα, τα οποία έπρεπε να είναι διαρκώς σε εγρήγορση, να δεσμεύονται στη δράση και να συναντούν τον εχθρό τους, όπου μπορούν, για να σταματήσουν την εγκληματική του επιχείρηση από την εξάπλωση, η Διακήρυξη, επιλέγοντας να μιλήσει όχι για αλλόθρησκους αλλά για συμπολίτες πέρα από κάθε άλλη ταυτότητα, απαντά στην πολιτική υγειονομική περί τρωκτικών επανααποδίδοντας στους άλλους το πρόσωπο του ανθρώπου.

Μια άλλη παράμετρος του κειμένου είναι η ανατροπή της λεγόμενης «ανιθαγένειας», η οποία δεν αποδίδει στον «άλλον» κομμάτι της δικής μας γης. Αντίθετα, ως μία «παγκόσμια ασθένεια προσπαθεί να προκαλέσει όλεθρο σε όλο τον κόσμο» (Heidt, 2021, σ. 74).

Η σύνδεση των άλλων με την πόλη, ως χώρο κοινής μνήμης και δράσης, μετατρέπει τον ασώματο εχθρό από μια μυστηριώδη, ρευστή, κινητή δύναμη, η οποία είχε διεθνικό χαρακτήρα, σε μέρος του τοπίου μιας κοινής ζωής. Ο Jonathan Miltimore (2022) σε άρθρο του έχει επισημάνει το αποτέλεσμα διάφορων ρευμάτων της σύγχρονης φιλοσοφίας, τα οποία έχουν συμβάλει στον ολοκληρωτισμό και έχουν «εμποτίσει τον πολιτισμό μας» κι ανάμεσά τους, «του ηθικού σχετικισμού και του ωφελιμισμού».

Κάθε εξορθολογισμός της πιο αυθαιρέτης ρητορικής κατασκευής ενός αντιπάλου, ο οποίος αποεδαφικοποιείται (Ivie, 1997, σ. 288), τον ανακατασκευάζει ως αντίπαλο ιδιοκτήτη της γης και των ωφελημάτων της, γεγονός που μαρτυρείται στους τρόπους μετακατοχικής διασπάθισης Εβραϊκών περιουσιών και στην Ελλάδα. Αποδίδοντας, όμως, την ιδιότητα του συμπολίτη και καλώντας για παροχή ασφάλειας και υπηρεσιών υποστήριξης, η *Διακήρυξη του Σαράγεβο* μετατρέπει τον τόπο σε παροχή συλλογικών υποχρεώσεων και ατομικών δικαιωμάτων.

Ακόμη, το κείμενο της Διακήρυξης καλεί «σε υπεράσπιση ενός κοινού πολιτισμού» (Friedman, 2021, σ. 460) τον οποίον ταυτίζει απόλυτα με την παροχή, υπεράσπιση και επέκταση «σε όλους τους πολίτες» (ό.π.) των παραπάνω, αναιρώντας την έννοια του επαναπολιτισμού ως επέμβασης από μια υπερβατική, εκτός της κοινότητας, δύναμη. Ο συντάκτης και οι συνυπογράφωντες το κείμενο, ώστε να εκφράσουν δημόσια την αντίθεσή τους στον διωγμό των Σέρβων συμπολιτών τους, και να καταδικάσουν, όπως και να διαχωρίσουν τη θέση τους από όσους φιλοναζι μουσουλμάνους επιχειρούσαν εθνοκάθαρση, έκαναν έκκληση στην κυβέρνηση «να σεβαστεί και να προστατεύσει όλους τους πολίτες..., ανεξάρτητα από την ταυτότητα, τη θρησκεία ή τη φυλή τους» (Cetin, 2010, σ. 80).

Ο πολιτισμός, έτσι, δεν προσλαμβάνεται ως στατικός, δεν είναι φυλετικός ούτε υλικός, και δεν ανήκει σε μία πλευρά

μονάχα, όπως ηθικολογούσαν οι Ναζί και οι ακόλουθοί τους. Είναι ζητούμενος και αφορά τις εντός κοινότητας διαδικασίες όπως και τις προσωπικές, επώδυνες, επιλογές στήριξης τέτοιων κειμένων και αντίστοιχων πράξεων.

Τα ρητορικά σχήματα, βέβαια, δεν έχουν σκοπό να περιγράψουν ή να φωτίσουν την πραγματικότητα. Την τεκμαίρουν, για να την διαχειριστούν. Ο Αριστοτέλης ορίζει τη ρητορική ως την ικανότητα να εντοπίσεις τα διαθέσιμα, σε κάθε περίπτωση, μέσα για να πείσεις. Στις πιο ακραίες της αναφορές, η προσέγγιση της πολιτικής ως ρητορικής απηχεί τις αξιώσεις της λεγόμενης ρητορικής στροφής. Η ρητορική στροφή εξισώνει ουσιαστικά όλα τα φαινόμενα στις γλωσσικές/λογικές/ρητορικές τους εκδηλώσεις, κι αντιμετωπίζει (συχνά μέσα από δίπολα αντιπαλότητας, όπως *εμείς κι αυτοί*) τις λέξεις ως την ίδια την ουσία της πολιτικής, όχι ως έκφρασή της. Μια τέτοια πρόσληψη, βέβαια, αναιρεί την ίδια την ύπαρξη οποιωνδήποτε μη ρητορικών συνιστωσών της πολιτικής, όπως αυτή την οποία βιώνουν οι αντίπαλοι κάθε εθνικού ή κοινωνικού πολέμου (π.χ. θεσμοί, συμφέροντα, συρράξεις, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες).

Όταν, όμως, αυτό γειώνεται και από το απόμακρο, ανεργμάτιστο για τους πολλούς πολιτικό τοπίο στην γειτονιά, στην πόλη, στο διπλανό σπίτι, και αποκτούν την υπόσταση της Δημόσιας Έκκλησης, παρά τις πασιφανείς απειλές, τότε οι λέξεις και μόνο γίνονται πράξη, αφού οι φλέβες

των λέξεων γεμίζουν αίμα και αποκτούν ένα πρόσωπο, που ήταν κάποτε μέρος της καθημερινότητάς μας. Γιατί, αν υπάρχει κάτι, το οποίο μπορεί να θρυμματίσει την ηγεμονική γλώσσα αυτής της συμπύκνωσης ιδεοληψιών και συμφερόντων που έχει καθιερωθεί πίσω από τις πολιτικές ρητορικές, είναι το βλέμμα του ανθρώπου. Το βλέμμα του ανθρώπου που γνωρίζει γιατί έχει υποστεί. Το βλέμμα του ανθρώπου που έχει υποστεί και αρνείται να ξεχάσει. Είτε ίδιος είτε “διαφορετικός” από εμάς.

6. Η αξία της Διακήρυξης του Σαράγεβο σήμερα

Τη φράση του Αντρέ Μαλρό, η οποία αποτελεί και το παράθεμα της αρχής, υπενθυμίζει ο Καστοριάδης (2013) στις *Ρίζες του Μίσους*: «είθε η νίκη σε αυτό τον πόλεμο να ανήκει σε όσους πολέμησαν χωρίς να τον αγαπούν» εκφράζοντας μίαν ελπίδα, η οποία στην πραγματικότητα διαψεύδεται σε όλους σχεδόν τους πολέμους. Αλλιώς, δεν θα καταλαβαίναμε πώς εκατομμύρια άνθρωποι στη διάρκεια της ιστορίας ήταν πρόθυμοι, από τη μία στιγμή στην άλλη, να σκοτώσουν αγνώστους ή να σκοτωθούν από αυτούς. Και όταν η δεξαμενή του μίσους δεν βρίσκει διέξοδο στον πόλεμο, εκδηλώνεται υπόκωφα με τη μορφή της περιφρόνησης, της ξενοφοβίας, όπως και του ρατσισμού και του αντεστραμμένου ρατσισμού.

Εάν σήμερα η προσπάθεια απόλυτης ταύτισης θυτών και θυμάτων, δηλαδή των τζιχαντιστών και των προσφύγων,

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

αποτελεί τη βολική ρητορική της Ακροδεξιάς, η οποία επιστρέφει την Ευρώπη στον γνωστό κυνικό της εαυτό, εβδομήντα πέντε χρόνια πριν συνέβη ένα γεγονός, το οποίο θύμισε πως τις επιλογές μας δεν τις καθορίζει ούτε η θρησκεία ούτε η καταγωγή, αλλά η χειραγώγησή τους. Και πως το ισχυρότερο όπλο εναντίον της τελευταίας είναι αυτό, το οποίο στερείται η πλειονότητα των ανθρώπων: η κριτική γνώση, το εφιαλτήριο της πράξης.

Στις μέρες μας, όταν οι πολιτικές ακρότητες και ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός αποτελούν έναν ανερχόμενο κίνδυνο, ο οποίος μπορεί να διαρρήξει την ανθρώπινη συμβίωση και τις πανταχόθεν βαλλόμενες δημοκρατικές αξίες, η υπόμνηση της *Διακήρυξης του Σαράγεβο* είναι εξαιρετικής σημασίας. Μας υπενθυμίζει ότι πράξεις αλληλεγγύης όπως και βαρβαρότητας (από το κάψιμο επιστημόνων ή γυναικών στη Μεσαιωνική Δύση ως τους αποκεφαλισμούς τους οποίους διαπράττουν οι τζιχαντιστές στην Ανατολή σήμερα) μπορούν να διαπεράσουν εθνικά, θρησκευτικά και φυλετικά σύνορα. Κι άρα, ότι η απάντηση η οποία πρέπει με αποφασιστικότητα να δοθεί στον ισλαμοφασισμό δεν είναι ούτε ένας ρηχός κι επιπόλαιος -απέναντι στην κοινότητα- ανθρωπισμός, ο οποίος αρνείται κάθε έλεγχο, ούτε η αραβοφοβία ή οποιοσδήποτε άλλος ρατσισμός, ο οποίος θα γεννήσει ακόμη περισσότερη βία, όσους ελέγχους επί του άδικου κι αν ασκήσεις.

Αλλά το να μνημονεύεται η Διακήρυξη των Μουσουλμάνων του Σαράγεβο είναι σημαντικό και για ακόμα έναν λόγο. Όπως πολιτικοί και κοινωνικοί αναλυτές σε χώρες της Δύσης έχουν επισημάνει (Fedele, 2016; Aslam, 2012; Gerges, 2005), οι τζιχαντι-στές, χρησιμοποιώντας σύγχρονες ιντερνετικές τεχνικές προπαγάνδας και εικόνες ενός ψεύτικου “ματισμού” και δήθεν ηρωισμού σε στρώματα μουσουλμάνων, τα οποία νιώθουν μειωμένα καθώς βιώνουν κοινωνικό αποκλεισμό εντός της Δύσης (όπως και καταπίεση εντός των κοινοτήτων τους...), έχουν γίνει ένα είδος ηρωικής μόδας για ένα ποσοστό μουσουλμάνων νέων κι εφήβων, ενώ η κουλτούρα της νεανικής βίας σαρώνει και στις Χριστιανικές κοινωνίες της Δύσης.

Το να πούμε αυτήν την ξεχασμένη ιστορία, το να υπενθυμίσουμε ότι σύμφωνα με τη Διακήρυξη «κανείς δεν έχει δικαίωμα να διαπράξει πράξεις βαρβαρότητας κάτω από τη μάσκα ενός μουσουλμανικού συμβόλου», το να δώσουμε παραδείγματα αληθινού ηρωισμού, ανθρώπινης αξιοπρέπειας και συμβίωσης, δίνει ελπίδα αλλά και διευρύνει τους ορίζοντες νέων και μεγαλύτερων, ανεξάρτητα από τη θρησκεία, την εθνικότητα ή την ιδιαίτερη κουλτούρα τους.

Στον κόσμο των μαχαιριών (είτε των νεοναζί είτε των τζιχαντιστών) και των άφρονων κι αδιέξοδων πολιτικών παρεμβάσεων, εισβολών και γεωπολιτικών παιχνιδιών, έχει σημασία να θυμόμαστε αυτό, το οποίο είχε κάποτε επι-

σημάνει ο Νέλσον Μαντέλα: Η παιδεία, και άρα και η πληροφορία, είναι το σημαντικότερο όπλο που έχουμε για να βελτιώσουμε τον κόσμο (Mandela, 1994; Radcliffe, 2017).

7. Συμπεράσματα

«Υπάρχουν δύο ψυχικές εκφράσεις του μίσους», έγραψε ο Καστοριάδης (2013, Συνέντευξη στη *Le Monde*) και πάλι: «το μίσος για τον άλλο και το μίσος για τον εαυτό μας, το οποίο συχνά δεν παρουσιάζεται ως τέτοιο. Αλλά πρέπει να καταλάβουμε ότι και τα δυο έχουν κοινή ρίζα, την άρνηση της ψυχικής μονάδας να δεχθεί αυτό, το οποίο για την ίδια είναι ξένο. Η οντολογική αυτή διάρθρωση του ανθρώπου επιβάλλει αζεπέραστους εξαναγκασμούς σε κάθε κοινωνική οργάνωση και σε κάθε πολιτικό πλάνο. Καταδικάζει αμετάκλητα κάθε ιδέα για μία “διαφανή” κοινωνία, κάθε πολιτικό πλάνο, το οποίο αποσκοπεί στην άμεση οικουμενική συμφιλίωση».

Έτσι, εξηγείται η δυσκολία να βρούμε ισορροπία ανάμεσα στον υστερικό εθνικισμό, ο οποίος τόσα δεινά επέφερε, και στον απολίτικο, παραδομένο στους κοινοτισμούς που καταργούν τα οικουμενικά δικαιώματα, (σχετικοποιώντας, άρα, κατ’ ουσίαν και τον Ναζισμό), δήθεν διεθνισμό... Αλλά, φοβάμαι, πως έτσι εξηγείται και η δυσκολία, να βρούμε στην ίδια μας την καθημερινή ζωή ισορροπία ανάμεσα στα συνθήματα και στην πράξη...

Οι εξουσιαστικές δομές αναπαράγονται και εδραιώνονται όχι μόνο από τα πάνω προς τα κάτω αλλά και παράλληλα, ανάμεσα στις μικροδομές της κοινωνίας, συχνά ακόμη και των κριτικά διακείμενων αρνητών της. Γιατί η μετάβαση από την κριτική στο μακροκοινωνιολογικό επίπεδο στο μικροκοινωνιολογικό σκαλώνει σε ένα πλέγμα σχέσεων εξουσίας και ιδεοληψιών, που κάνουν τα άτομα και τις ομάδες να αντιδρούν αμήχανα κι εχθρικά σε οποιαδήποτε πολυπλοκότητα. Η μνημόνευση της *Διακήρυξης του Σαράγεβο*, ως ένα κείμενο Ειρήνης, το οποίο δημιουργήθηκε σε καιρούς πολέμου, θυμίζει αυτήν την πολυπλοκότητα.

Ο Έντγκαρ Μορέν (2006), μιλώντας κάποτε για την πανουργία της ιστορίας, επεσήμανε πόσο τα σύνορα μεταξύ του καλού και του κακού, της αποκτήνωσης και της ελπίδας εναντίον της, είναι διαπερατά. Διακηρύξεις όπως του Σαράγεβο, με μια γλώσσα ξεκάθαρη και οικουμενική, η οποία βρήκε το κουράγιο να γραφτεί μέσα σε ένα σκοτεινό πλέγμα διαρκών απειλών για τη ζωή και την αξιοπρέπεια των συντακτών και των υποστηρικτών της, στέκεται αντιμετώπη με κάθε «μερική επικάλυψη» (Garver, 1994, σ. 16) της ρητορικής.

Με τον όρο αυτόν, ερευνητές, οι οποίοι έχουν ασχοληθεί με το φαινόμενο των ρητορικών σχημάτων στην πολιτική, όπως, για παράδειγμα, ο Garver (1994), περιγράφουν την επιλεκτική αναπαράσταση των γεγονότων, των ανθρώ-

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

πων, των δυνατοτήτων τους για το καλό και το κακό, αποδίδοντας το καλό σε ό,τι μας μοιάζει ή μας βολεύει και δομώντας αποδιοπομπαίους τράγους με βάση ό,τι διαφέρει από στοιχεία της ταυτότητας μας, διαχωρίζοντας όλο και συχνότερα «το ήθος του ομιλητή» (Garver, 1994, σ. 16) όπως διατυπώνεται σε κείμενα πολιτικής και μιντιακής χειραγώγησης, και του κοινού ήθους. Σε Διακηρύξεις, όπως αυτή που εξετάσαμε, τα δύο συναντιούνται. Αλλά και θέτουν το αίτημα για μια ρητορική, η οποία δεν θα αντιμετωπίζεται ως, απλώς, η εκφραστική πτυχή της πολιτικής (δηλαδή η πολιτική όπως εκφράζεται με τη ρητορική προσέγγιση), αλλά ως όχημα για την ανατροπή της και την επανεφεύρεσή της, μέσα και, όμως, πέρα από κάθε πανουργία της ιστορίας και των ανθρώπων της. Πέρα από τη βολική γενίκευση περί καλού και κακού, η οποία εδραιώνεται από τους ‘από πάνω’, αλλά στηρίζεται ‘στους από κάτω’.

Η κριτική ανάλυση λόγου, που προσπαθεί να οδηγήσει στον απολύτως απαραίτητο σήμερα -με τη χειραγώγηση των μίντια και τις φυλές του ίντερνετ σε πλήρη επικουρική του δράση- κριτικό γραμματισμό, έχει δείξει πως αυτό συμβαίνει με επιλεκτική αποπροσωποποίηση, όταν αφορά τους άλλους, κι επιλεκτική προσωποποίηση, όταν αφορά “εμάς”. Η αντιστροφή την οποία επέτυχε ως κείμενο, κι επιδίωξε ως κοινωνική δράση η *Διακήρυξη του Σαράγεβο*, αποπροσωποποιώντας τις απόλυτες ταυτότητες της ομάδας “μας” και προσωποποιώντας τους “άλλους”, ως

ανθρώπους, μιλά ακόμη για δυνατότητες ξεχασμένες κι αγνοημένες από την επίσημη ιστορία, η οποία θέτει “τα παραδείγματα”.

Στο *Resowing the Seeds of War/Ξανασπείροντας τους Σπόρους του Πολέμου*, ο Heidt (2021) δηλώνει ότι το κλειδί για μια αντιπολεμική πολιτική είναι να δημιουργηθεί ένας πολίτης, ο οποίος να είναι ρητορικά ευαίσθητος στη ρητορική της υπέρ του πολέμου πολιτικής. Αυτός ο πολίτης θα αναγνωρίσει την προβλεψιμότητα των χειριστικών ρητορικών και την προμοδότηση της πολεμικής κουλτούρας. Μέχρι, όμως, να δημιουργηθεί αυτή η ρητορική ευαισθησία, συχνά, η ρητορική θα διαιωνίζει και θα εδραιώνει την πολεμική κουλτούρα. «Είθε η νίκη σε αυτό τον πόλεμο να ανήκει σε όσους πολέμησαν χωρίς να τον αγαπούν».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adelman, C. (1987).** War and Peace among the words: Rhetoric, style, and propaganda in response to national reports. *The Journal of Higher Education*, 58(4), 371-403.
- Archakis, A. (2015).** National and post-national discourses and the construction of linguistic identities by students of Albanian origin in Greece. *Multilingua - Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*, 35(1), 57-83.
- Aslam, M. (2012).** *Gender-Based Explosions: The Nexus between Muslim Masculinities, Jihadist Islamism and Terrorism*. New York: United Nations University Press.

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

- Cetin, O. (2010).** 1941 Resolutions of El-Hidaje in Bosnia and Herzegovina as a case of traditional conflict transformation. *European Journal of Economic and Political Studies*, 3(2), 73–83.
- Donia, R. J. (2006).** *Sarajevo: A Biography*. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press.
- Fedele, V. (2016).** The challenge of “protest” masculinities: How Arab riots have changed the representation of North-African masculinities in the public space. *Masculinities*, 6, 30-54.
- Friedman, F. (2021).** *Like Salt for Bread. The Jews of Bosnia and Herzegovina*, (Vol. 13). Brill Publishers.
- Garver, Eug. (1994).** *Aristotle’s Rhetoric. An Art of Character*. Chicago: Chicago University Press.
- Gerges, F. (2005).** *The Far Enemy. Why Jihad Went Global*. New York: Cambridge University Press.
- Gorsevski, E.W. (2006).** *Peaceful Persuasion: The Geopolitics of non-Violent Rhetoric*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Hadzijahic, M. (1973).** “Muslim resolutions of 1941”, *Istorija Naroda Bosne i Hercegovine* (in Serbo-Croatian), Sarajevo: Institut za istoriju radničkog pokreta, 274–282.
- Heidt, St. J. (2021).** *Resowing the Seeds of War: Presidential Peace Rhetoric since 1945*. (Series: Rhetoric & Public Affairs). Michigan: Michigan State University Press.
- Καστοριάδης, Κ. (2013).** Κορνήλιος Καστοριάδης: Οι ρίζες του μίσους. *Ερανιστής*. Το κείμενο ανακτήθηκε από το ακόλουθο link στις 20/02/2023: https://eranistis.net/word_press/2013/09/20/%CE%BA%CE%BF%CF%81%CE%BD%CE%AE%CE%BB%CE%B9%CE%BF%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B9%CE%AC%CE%B4%CE%B7%CF%82-%CE%BF%CE%B9%CF%81%CE%AF%CE%B6%CE%B5%CF%82-%CF%84%-CE%BF%CF%85-%CE%BC%CE%AF/
- Mandela, N.R. (1994).** *Long Walk to Freedom*. London: Abacus.
- Medhurst, M.J., Ivie, R.L., Wander, Ph. & Scott, R.L. (1997).** *Cold War Rhetoric: Strategy, Metaphor, and Ideology*. Michigan: Michigan State University Press.

- Miltimore, J. (2022).** Τα 14 σημάδια του Ολοκληρωτισμού, *Liberal* (19/12/2022). Το κείμενο ανακτήθηκε από το ακόλουθο link: <https://www.liberal.gr/think-tanks/ta-14-simadia-toy-oloklirotismoy> στις 20/03/2023.
- Μορέν, Ε. (2006).** *Ευρώπη, Πολιτισμός και Βαρβαρότητα*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Radcliffe, S. (2017).** Oxford Essential Quotations, On Line Version <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780191843730.001.0001/q-oro-ed5-00007046;jsessionid=8D557B584F034CCD0F9A5A1DCD8E73A8>
- Redžić, E. (2005).** "Bosnian Muslim Policies". *Bosnia and Herzegovina in the Second World War*. London; New York: Frank Cass.
- Στάμου, Α. (2014).** Η Κριτική Ανάλυση Λόγου: Μελετώντας τον ιδεολογικό ρόλο της γλώσσας. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφιανού, Β. Τσάκωνα (εκδ.) *Ανάλυση Λόγου: Θεωρία και Εφαρμογές* (149-187). Αθήνα: Νήσος.
- Van Dijk, T.A. (2008).** *Discourse and Power*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.

ΛΕΥΚΟΡΩΣΙΑ 2020: Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΛΟΓΙΚΗ ΤΗΣ ΚΑΘΕΣΤΩΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΨΥΧΡΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Greg Simons

gregmons@yahoo.com

Ινστιτούτο Ανθρωπιστικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Ural Federal, Ρωσία

Ινστιτούτο Ρωσικών και Ευρασιατικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Ουψάλας, Σουδία

Μετάφραση του άρθρου: Simons G., (2020). Belarus 2020: The strategic logic of regime change in the new cold war, *Постсоветские исследования*, 4(3), 250-259.

Η μετάφραση έγινε από τους: Ν. Ασπριάδη & Φ. Εγγλέζου.

Περίληψη: Τα γεγονότα στη Λευκορωσία, τα οποία ξέσπασαν γρήγορα, λίγο πριν από τις εκλογές, και συνεχίστηκαν μετά από αυτές, είχαν τα χαρακτηριστικά μιας Έγχρωμης Επανάστασης, δηλωτικής της προσπάθειας αλλαγής καθεστώτος. Εμφανίστηκαν σε μια περίοδο αυξημένων εντάσεων μεταξύ Δύσης και Ρωσίας στο πλαίσιο της επώνυμης εκδήλωσης διεθνών σχέσεων, γνωστής ως Νέος Ψυχρός Πόλεμος, ο οποίος με τη σειρά του εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο μετασχηματισμού της παγκόσμιας τάξης μακριά από μια μονοπολική διαμόρφωση με επίκεντρο τις ΗΠΑ. Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, ο πολιτικός λόγος στον χώρο της δημόσιας πληροφόρησης από δυτικές πηγές μελετάται, για να αναδειχθεί πώς χειραγωγείται το πεδίο πληροφόρησης με στόχο τη διαμόρφωση του γνωστικού πεδίου των διαφόρων ομάδων-στόχων και, κατ' επέκταση, την επίδρασή της στις αντιλήψεις, τις απόψεις και τη λήψη αποφάσεων. Το τελικό αποτέλεσμα είναι η δημιουργία ενός σχετικού στρατιωτικού και πολιτικού πλεονεκτήματος στον επιτιθέμενο έναντι του αμυνόμενου και των συμμάχων του αμυνόμενου.

Διαδηλωτές μεταφέρουν μία τεράστια ιστορική σημαία της Λευκορωσίας, καθώς ανά χιλιάδες συγκεντρώνονται για διαμαρτυρία στην Πλατεία Ανεξαρτησίας στο Μινσκ, στις 23 Αυγούστου 2020. © 2020 AP Φωτο: Dmitri Lovetsky

Πηγή: [Human Rights Watch](https://www.hrw.org/)

Λέξεις-Κλειδιά: νέος ψυχρός πόλεμος, γεωπολιτική, αλλαγή καθεστώτος, ανατροπή, υβριδικός πόλεμος

1. Εισαγωγή

Η ιδεολογία είναι ζωντανή και πρωταγωνιστεί στην παγκόσμια πολιτική και γεωπολιτική του 21ου αιώνα. Ο Van Dijk (1995, σ. 284) ορίζει την ιδεολογία ως «κοινωνικά διαμοιραζόμενη, βασιζόμενη σε ένα αξιακό πλαίσιο θεμελιωδών αξιολογικών προτάσεων, οι οποίες αναπτύσσονται και χρησιμοποιούνται από κοινωνικές ομάδες εντός των κοινωνικών δομών». Η λογική, η οποία ενυπάρχει στη χρήση της ομιλίας για τη διαμόρφωση της αντίληψης, των απόψεων και των συμπεριφορών των εμπλεκόμενων μερών (bystander) και των συμμετεχόντων σε έναν πόλεμο, περιλαμβάνει την έννοια της ανατροπής. Καθώς ο 20ός αιώνας έφτασε στο τέλος του με την παγκόσμια ηγεμονία των ΗΠΑ να είναι αδιαμφισβήτητη, δημιουργήθηκαν ευκαιρίες και κίνητρα για περεταίρω εξάπλωση της παγκόσμιας επιρροής τους. Η υπερβολική έκφραση αυτής της εξάπλωσης οδήγησε, τελικά, στον *Πόλεμο κατά της Τρομοκρατίας* και σε μια σειρά από *Αέναους Πολέμους*.

Ωστόσο, ένα σημαντικό στοιχείο των σύγχρονων συγκρούσεων είναι πως όλοι οι πόλεμοι δεν είναι απαραίτητα άμεσοι. Στον 21ο αιώνα έχει παρατηρηθεί αύξηση στη χρήση κρυφών ανατρεπτικών επιχειρήσεων εναντίον στοχευμένων κυβερνήσεων (για αλλαγή καθεστώτος), προκειμένου να αποκτηθεί ένα σχετικό πλεονέκτημα σε ισχύ και επιρροή έναντι των αντιπάλων. Παραδείγματα αυτού του

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

είδους υβριδικού πολέμου φάνηκαν στις φημισμένες διαδοχικές αλλαγές καθεστώτος των *Έγχρωμων Επαναστάσεων* (*Color Revolutions*) και της *Αραβικής Άνοιξης*. Ο πόλεμος είναι μια προέκταση της πολιτικής, αλλά δεν χρειάζεται να προκύψει βάσει ορθολογικού υπολογισμού. Μπορεί, επίσης, να προκύψει από ματαιοδοξία και άλλες πηγές συναισθηματικής προέλευσης (Harbaugh, 2013). Αυτό το γεγονός μπορεί να δημιουργήσει μεγάλη αστάθεια και δυσκολία προβλεψιμότητας, αυξάνοντας τους κινδύνους και το ρίσκο κατά την εμπλοκή σε πόλεμο βάσει της λογικής της ματαιοδοξίας και των λανθασμένων εκτιμήσεων, όπως αποδείχθηκε το 2008 από τον πόλεμο Γεωργίας-Ρωσίας.

Η παρούσα εργασία εστιάζει στην πρόσφατη “αναταραχή”, η οποία έλαβε χώρα στη Λευκορωσία μετά τις προεδρικές εκλογές του 2020, υπό την οπτική της στρατηγικής λογικής για αλλαγή καθεστώτος στην εποχή του λεγόμενου *Νέου Ψυχρού Πολέμου*. Η συγκεκριμένη περίπτωση αποτελεί ένα παράδειγμα ανατροπής, παρόμοιο με προηγούμενες ιστορικές απόπειρες αλλαγής καθεστώτος. Επίσης, η περίπτωση αυτή περιλαμβάνει μια σημαντική διαδικασία σε επίπεδο πληροφοριακών επιχειρήσεων: επιδιώκει τη διαμόρφωση αντιλήψεων του κοινού αναφορικά με την υποστήριξη της διαδικασίας, επιχειρώντας τον γνωστικό περιορισμό του υπερασπιστή, ενώ διευρύνει γνωστικά τις επιχειρησιακές μεθόδους του επιτιθέμενου. Επομένως, το ερώτημα της έρευνας, όπως διαμορφώνεται,

είναι: πώς διαχειρίζεται ο παγκόσμιος δημόσιος χώρος πληροφόρησης, λεκτικά, αυτή τη διαδικασία;

Η εργασία μας θα αναπτυχθεί σε τέσσερις ενότητες. Η πρώτη ενότητα αφορά την κατανόηση του πώς μια κυβέρνηση-στόχος ανατρέπεται από έναν άλλο δρώντα. Στην δεύτερη ενότητα, περιγράφονται λεπτομερώς η μεταβαλλόμενη παγκόσμια τάξη και η έννοια του Νέου Ψυχρού Πολέμου, για την αποτελεσματικότερη κατανόηση του πλαισίου μέσα στο οποίο διαδραματίστηκαν τα γεγονότα στη Λευκορωσία. Η τρίτη ενότητα παρέχει στον αναγνώστη τη μέθοδο και την προσέγγιση, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν για την ανάλυση και αξιολόγηση των δεδομένων που συνελέχθηκαν. Στην τέταρτη ενότητα παρουσιάζεται η περιπτώσιολογική μελέτη της απόπειρας ανατροπής της κυβέρνησης της Λευκορωσίας. Η μελέτη βασίστηκε σε υλικό το οποίο συλλέχθηκε από ανοιχτές πηγές δυτικών Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και υποβοηθά στην κατανόηση της προβαλλόμενης λογικής και της προσέγγισης που χρησιμοποιήθηκαν κατά την προσπάθεια αυτή.

2. Ανατρέποντας μια κυβέρνηση

Με τον όρο “ανατροπή κυβέρνησης” αναφερόμαστε στην ικανότητα ενός επιτιθέμενου δρώντα να καταλύσει μια υπάρχουσα κυβέρνηση, χρησιμοποιώντας συντριπτική ψυχολογική δύναμη και αξιοποιώντας μια σειρά πληροφοριών, οι οποίες υπερνικούν τη γνωστική ικανότητα των

αρμοδίων για τη λήψη αποφάσεων, που ενεργούν προς το συμφέρον τους με τρόπο αμυντικό. Οι πληροφορίες χρησιμοποιούνται για να επηρεάσουν και να υποστηρίξουν την ανατροπή. Παράλληλα, μια μεγάλη δύναμη, η οποία ενδιαφέρεται να ανατρέψει μια άλλη κυβέρνηση, μπορεί να συνεργαστεί με ένα κράτος-αντιπρόσωπο (proxy state) σε επίπεδα πέρα από μία τυπική-συνηθισμένη συνεργασία (π.χ. όπλα, χρήματα, πληροφορίες, στρατιωτική υποστήριξη και άλλες προμήθειες) (Beilenson, 1972, σσ. v-ix). Η τυπική, σκληρή ισχύς μπορεί να χρησιμοποιηθεί εναλλακτικά ή σε συνδυασμό με ψυχολογικά στοιχεία για την ανατροπή μιας κυβέρνησης. Αυτός ο συνδυασμός έγινε φανερός στην επιχείρηση του NATO στη Λιβύη κατά τη διάρκεια της φημισμένης επιχείρησης αλλαγής του καθεστώτος, το οποίο δολοφόνησε τον Καντάφι στο όνομα της δημοκρατίας και της ελευθερίας κατά την *Αραβική Άνοιξη*.

«Οι λέξεις και οι εικόνες είναι τα πιο ισχυρά όπλα σε έναν πόλεμο ιδεών. Αν χρησιμοποιηθούν επιδέξια, μπορούν να εξυπηρετήσουν καλά τον σκοπό» (Waller, 2007, σ. 38). Αυτή η κατάσταση εμπίπτει στο πλαίσιο και την πρακτική του πολιτικού πολέμου, που περιλαμβάνει τη «σκληρή» διάσταση της πολιτικής (Codevilla, 1989, σ. 77). Για τον Codevilla (1989), πολιτικός πόλεμος «...είναι η στρατολόγηση ανθρώπινης υποστήριξης ή αντίθεσης, προκειμένου να επιτευχθεί νίκη σε πόλεμο ή σε συγκρούσεις τόσο σοβαρές όσο ο πόλεμος» (σ. 77). Η παραδοχή αυτή αφορά, κυρίως, την εμφάνιση και την αντίληψη της πραγματικό-

τητας μεταξύ των ενδιαφερομένων μερών και του κοινού σε οποιαδήποτε λειτουργία, παρά την οποιαδήποτε αίσθηση και κατανόηση μιας “αντικειμενικής” και “αληθινής” πραγματικότητας, η οποία λαμβάνει χώρα στο φυσικό πεδίο.

Χρειάζεται να διασφαλιστούν αρκετές προϋποθέσεις, οι οποίες αυξάνουν τις πιθανότητες επιτυχίας του επιτιθέμενου, ώστε να ανατραπεί μια κυβέρνηση-στόχος και να επιτευχθεί η αλλαγή καθεστώτος. Συγκεκριμένα, οι ακόλουθες τέσσερις συνθήκες πρέπει να ισχύουν ταυτόχρονα: 1) παρατεταμένη οικονομική ύφεση, για να δημιουργηθεί γενική διάθεση δυσαρέσκειας στο κοινό της χώρας-στόχου, 2) έλλειψη ανοιχτής επικοινωνίας μεταξύ της στοχευμένης κυβέρνησης και του πληθυσμού, ώστε να επιτραπεί μεγαλύτερη επίδραση και επιρροή των ανατρεπτικών μηνυμάτων, 3) ένα εμβληματικό γεγονός για την εκκίνηση και την κινητοποίηση ενός δυσαρεστημένου κοινού σε σωματική δράση, όπως ένα “αμφισβητούμενο” εκλογικό αποτέλεσμα και 4) η υποστήριξη μιας ξένης δύναμης στους τοπικούς ανατρεπτικούς παράγοντες, οι οποίοι έχουν οριστεί για να εκτελέσουν την αλλαγή καθεστώτος (Simons & Chifu, 2017). Αυτό, μπορεί να πραγματοποιηθεί με συγκεκριμένες επιχειρήσεις για την επίτευξη των πολιτικών στόχων με ελάχιστο ρίσκο. Ο υβριδικός πόλεμος, δείχνει να εκπροσωπεί το είδος αυτής της σύγχρονης επιχειρησιακής ιδέας.

Ο Frank Hoffman (2009) πιστώνεται την ανάπτυξη της έννοιας του υβριδικού πολέμου από το 2007, όταν προέβλεψε τη μελλοντική μεταστροφή των συγκρούσεων σε μια μορφή πολυεπίδεδου πολέμου, όπου οι ομάδες που θα συμμετείχαν σε αυτόν, θα συνδύαζαν την οργάνωση και τα θανατηφόρα μέσα μιας κρατικής σύγκρουσης με το φανατικό πάθος ενός ανορθόδοξου πολέμου. Το ΝΑΤΟ (2015) όρισε πρόσφατα την έννοια και την πρακτική: «ο υβριδικός πόλεμος και οι τακτικές υποστήριξής του μπορούν να περιλαμβάνουν ευρείς, σύνθετους, προσαρμοστικούς, ευκαιριακούς και, συχνά, ενσωματωμένους συνδυασμούς συμβατικών και αντισυμβατικών μεθόδων. Αυτές οι δραστηριότητες θα μπορούσαν να είναι φανερές ή κρυφές, με τη συμμετοχή στρατιωτικών, παραστρατιωτικών, δικτύων οργανωμένου εγκλήματος και πολιτών σε όλα τα επίπεδα εξουσίας» (Caliskan & Liégeois, 2020, σσ. 3-4). Γενικά, η δυτική αφήγηση συμπυκνώνεται στο ότι είναι το θύμα του υβριδικού πολέμου παρά ο προμηθευτής του.

Επιπλέον, ο υβριδικός πόλεμος αποσκοπεί στην επίτευξη πολιτικών στόχων με έναν, εύλογα, διαψεύσιμο και, οικονομικά, φθινό τρόπο (Fridman, 2017). Η ίδια η φύση του υβριδικού πολέμου, ως εννοιολογική πρακτική, σημαίνει ότι προσπαθεί να δημιουργήσει συνέργεια αποτελεσμάτων μεταξύ φυσικών και ψυχολογικών επιδράσεων (Caliskan, 2019). Αυτό καθίσταται εμφανές στον τρόπο με τον οποίο η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2016) ορίζει τις υβριδικές απειλές ως «μίγμα καταναγκαστικής και ανατρεπτικής

δραστηριότητας, συμβατικών και μη συμβατικών μεθόδων (δηλαδή διπλωματικών, στρατιωτικών, τεχνολογικών). Αυτές μπορούν να χρησιμοποιηθούν με συντονισμένο τρόπο από κρατικούς ή μη κρατικούς δρώντες για την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων, ενώ παραμένουν κάτω από το όριο ενός επίσημα κηρυγμένου πολέμου». Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο υβριδικός πόλεμος μπορεί να συμπληρώσει άλλες μορφές πολέμου, βίαιης ή μη βίαιης φύσης, για την επίτευξη στόχων εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφάλειας. Επομένως, μπορεί να περιλαμβάνει και τη χρήση ανατρεπτικών μορφών διπλωματίας.

Μία από τις πρόσφατες έννοιες που χρησιμοποιούνται για να προκαλέσουν επανεξέταση στον τρόπο άσκησης των διεθνών σχέσεων είναι η ιδέα της *αντάρτικης διπλωματίας* (*guerrilla diplomacy*). Η γένεση της ιδέας, όπως υποστήριξε ο Copeland (2004; 2009), οφείλεται στο γεγονός ότι οι διπλωμάτες και η διπλωματία περιθωριοποιούνται όλο και περισσότερο σε μια εποχή αυξανόμενων συγκρούσεων, τη στιγμή που χρειάζονται περισσότερο. Οι μοχλοί πίσω από αυτή τη διαπίστωση είναι η παγκοσμιοποίηση και η αυξανόμενη στρατιωτικοποίηση της εξωτερικής πολιτικής. Αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης είναι ότι υπάρχει «κυριαρχία για λίγους και εξάρτηση για πολλούς» (Copeland, 2009, σ. 50). Ο ρόλος της αντάρτικης διπλωματίας, όπως τον είχε προβλέψει ο Copeland (2009, σ. 161; Copeland, 2018, σσ. 376-377), θα περιλάμβανε έναν νέου τύπου Αξιοματούχο του Υπουργείου Εξωτερικών, ο οποίος θα

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

ήταν ικανός για αυτόνομη δράση και ευελιξία στο να αναπτύξει σχέσεις, να δικτυωθεί και να υπερασπιστεί τον τοπικό πληθυσμό, άποψη που τοποθετεί την πρακτική ως υποσύνολο της δημόσιας διπλωματίας. Παρότι ο Copeland (2004; 2009; 2018; Copeland & Potter 2008) υποστήριξε τον ρόλο των διπλωματών στη διαμόρφωση ή διατήρηση της ειρήνης παρά στην ενθάρρυνση της σύγκρουσης, δεν παύει ο ίδιος ρόλος να εμπλέκει μια ξένη χώρα, η οποία προσπαθεί να διασφαλίσει τους στόχους και τα συμφέροντά της στο εσωτερικό μιας άλλης. Ωστόσο, η ιδέα αυτή δεν είναι άμοιρη κριτικής:

Η εξέγερση και οι δημόσιες σχέσεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν τόσο για κακό όσο και για καλό. Οι αντάρτες ή οι δημόσιοι διπλωμάτες με κακές προθέσεις μπορεί κάλλιστα να επιφέρουν παρόμοια δραματικά αποτελέσματα με αυτά τα οποία οραματίζονται οι αντισυμβατικοί διπλωμάτες με καλές προθέσεις. Στο σύγχρονο διεθνές σύστημα λείπει κάθε είδους συμφωνία ως προς το γιατί, τότε και πώς πρέπει να μιλάμε σε ένα ξένο κοινό, ενώ προσπαθούμε να διαμορφώσουμε τις απόψεις τους. Χωρίς αυτή, ο αντάρτης κινδυνεύει να αντιμετωπιστεί ως σαμποτέρ και ο δημόσιος διπλωμάτης ως προπαγανδιστής (Hall, 2010, σ. 256).

Αυτές οι επιφυλάξεις δικαιολογούνται δεδομένης της τρέχουσας ομιχλώδους επικοινωνίας, η οποία χρησιμοποιείται για τη διαμόρφωση του γνωστικού τομέα, στην εξωτερική πολιτική και τις διεθνείς σχέσεις. Υπάρχουν έντονες αντιθέσεις και αντιφάσεις στον τρόπο με τον οποίο απει-

κονίζονται τόσο τα ανατρεπτικά γεγονότα όσο και οι διάφορες πλευρές που εμπλέκονται στη σύγκρουση. Ο υβριδικός πόλεμος στις διάφορες μορφές και λειτουργίες του προορίζεται να συμπληρώσει τους στόχους ενός δρώντος υποκειμένου, όταν προσπαθεί να εξαναγκάσει έναν άλλο δρώντα διαδικασία, η οποία υποκινείται περαιτέρω από μια εξελισσόμενη παγκόσμια τάξη πραγμάτων ως μηχανισμός για την προσπάθεια διατήρησης ενός σχετικού πλεονεκτήματος έναντι των αντιπάλων και των ανταγωνιστών στις διεθνείς σχέσεις. Αυτή η μορφή πολέμου μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε έναν τρέχοντα πόλεμο ή σε έναν πόλεμο που αναμένεται να έρθει.

3. Ο Νέος Ψυχρός Πόλεμος και ο μετασχηματισμός της Παγκόσμιας Τάξης

Στα τέλη του 1991, η Σοβιετική Ένωση κατέρρευσε, ενώ η διπολική παγκόσμια τάξη, την οποία αποτελούσαν οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Σοβιετική Ένωση, κατέρρευσε μαζί της, εγκαινιάζοντας μια εποχή μονοπολικής και δυτικοκεντρικής παγκόσμιας τάξης -παγκόσμιας ηγεμονίας των ΗΠΑ (Nye, 1992). Αυτό θεωρήθηκε ιδεολογική και γεωπολιτική νίκη των ΗΠΑ καθώς και πολιτική νίκη του φιλελευθερισμού. Οι ΗΠΑ, ως η εναπομείνασα υπερδύναμη, η οποία τώρα δεν είχε κανέναν έλεγχο ή φόβο εξισορρόπησης στο διεθνές σύστημα, προσπάθησαν να διαδώσουν με μεσοσιανικό τρόπο τον φιλελευθερισμό και τη γεωπολιτική τους επιρροή (Brzezinski, 1997; Simons & Glaser, 2019).

Αυτή η περίοδος είδε διάφορους “ανθρωπιστικούς” πολέμους και την υπονόμευση μη φιλικών ή μη συμμορφωμένων κυβερνήσεων στις επιθυμίες των ΗΠΑ, σε μια εποχή επιθετικότητας και επέκτασης της επιρροής και της ισχύος τους στα τέλη του 20ού αιώνα.

Οι υπερβολές στις επιλογές στρατιωτικών επιχειρήσεων κατά τον 21ο αιώνα είδαν την άνοδο της εξωτερικής πολιτικής του *Παγκόσμιου Πολέμου κατά της Τρομοκρατίας* (Global War On Terrorism / GWOT), φαινόμενο, το οποίο κορυφώθηκε με τους *Αέναους Πολέμους* (Forever Wars), οι οποίοι εξαντλούν την ήπια και σκληρή ισχύ των ΗΠΑ (Vincent, 2020). Η έλευση του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης δημιούργησε πρόσθετες προοπτικές για τις ΗΠΑ, ώστε να επιτεθούν έμμεσα στους στόχους τους. Διαμόρφωσε, επίσης, μια κατάσταση, όπου οι στόχοι αυτοί μπορούσαν να δεχθούν έμμεση επίθεση από άλλους δρώντες της διεθνούς σκηνής, καθώς η ηγεμονία των ΗΠΑ βρίσκεται σε σχετική παρακμή σε σχέση με άλλες μη δυτικές ανερχόμενες δυνάμεις. (Simons, 2019). Υπάρχουν εκείνοι που εκτιμούν ότι οι ΗΠΑ δεν είναι σε θέση να γυρίσουν τον χρόνο πίσω και να αποκαταστήσουν την εποχή της αδιαμφισβήτητης παγκόσμιας ηγεμονίας τους, καθώς η μεταβαλλόμενη παγκόσμια τάξη οδηγείται σε μια πολυπολική μορφή. Παρόλα αυτά, θεωρείται πως πρέπει να υπάρξει μια αποτελεσματική στρατηγική και διαχείριση αυτής της σχετικής παρακμής (Cooley & Nexon, 2020). Αυτή η παρακμή οδήγησε σε μια ρητορική στρατηγική, η

οποία χρησιμοποιεί ένα “σήμα κατατεθέν”, στην προσπάθεια να διαμορφώσει τις σφαίρες πληροφοριών και γνώσεων, ως μέσο για την άσκηση μιας επιθετικής (στο όνομα της άμυνας) τροχιάς εξωτερικής πολιτικής, η οποία, διαφορετικά, δεν θα ήταν αποδεκτή σε μια “συνηθισμένη” περίοδο διεθνών σχέσεων.

Η τρέχουσα στρατηγική εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφάλειας των ΗΠΑ και των δυτικών συμμάχων τους είναι ο λεγόμενος Νέος Ψυχρός Πόλεμος, ο οποίος σκοπεύει να διατηρήσει το σχετικό στρατιωτικό, οικονομικό και πολιτικό πλεονέκτημα των ΗΠΑ και της Δύσης έναντι των αντιπάλων τους, μεγιστοποιώντας έτσι τις επιχειρησιακές επιλογές των ΗΠΑ και περιορίζοντας τις αντίστοιχες επιλογές των αντιπάλων τους. Ο Sakwa (2008) σημειώνει ότι υπήρχαν ήδη ερωτήματα σχετικά με τη Ρωσία και τη θέση της στον κόσμο σε σχέση με την εξωτερική πολιτική και το ζήτημα της πολιτικής ηγεσίας, γεγονός που οδήγησε στην επανεμφάνιση της σκέψης του Ψυχρού Πολέμου. Αυτή η νέα επωνυμία προωθήθηκε εντονότερα μετά τα γεγονότα στην Κριμαία το 2014 (Legvold, 2014; Kroenig, 2015; Shirreff & Olex-Szczytowski, 2015), περισσότερο για τους λόγους τους οποίους επεσήμανε ο Sakwa και λόγω της αφήγησης περί εχθρικών προθέσεων εναντίον της Δύσης, παρά εξαιτίας της πιθανότητας αντιδράσεων σε μια επιθετική δυτική εξωτερική πολιτική, η οποία έβλαπτε τα ρωσικά συμφέροντα (Simons, 2020). Ωστόσο, οι ΗΠΑ από την εποχή του Ομπάμα και της επονομαζόμενης

στροφής στην Ασία (Asia Pivot) επέκτειναν τον Νέο Ψυχρό Πόλεμο. Κατά την περίοδο της προεδρίας του Τραμπ, ο Νέος Ψυχρός Πόλεμος κλιμακώθηκε με τον εμπορικό πόλεμο κατά της Κίνας με το ίδιο πρόσχημα της ανατροπής της διεθνούς τάξης και της αντίθεσης στον «ελεύθερο» κόσμο (Karaganov & Suslov, 2018). Η πρόθεση ήταν να δημιουργηθεί μια συσπείρωση γύρω από την ιδεολογική σημαία, όπως συνέβη κατά τον αρχικό Ψυχρό Πόλεμο, δινώντας μια πρόσοψη ηθικής δικαιοσύνης και πολιτικής νομιμότητας.

Οι ΗΠΑ, στη μετα-Τραμπ εποχή, επιδιώκουν να εμπλακούν εκ νέου σε παγκόσμιες στρατιωτικές επιχειρήσεις και να επιστρέψουν ξανά στην παγκόσμια ηγεμονία (Biden, 2020). Αυτή η πρόθεση για την ανάκτηση της παγκόσμιας ηγεμονίας επιχειρείται μέσω μιας πολύ συγκεκριμένης διάταξης ενός τύπου οργουελικής γλώσσας, η οποία σκοπεύει να διαμορφώσει τη γνωστική σφαίρα διαφόρων ενδιαφερομένων μερών και ακροατηρίων-στόχων μέσω της σφαίρας της πληροφόρησης. Έτσι, δημιουργείται ένα προβαλλόμενο φυσικό πεδίο “κατανοημένο” μέσα από αντιθετικά δίπολα, τα οποία δημιουργούν αντιθετικές πραγματικότητες στις διεθνείς σχέσεις και υποθέσεις, όπου κάποιος είναι καλός και ο άλλος κακός. Ωστόσο, δεν πρόκειται, πλέον, για επέκταση της επιρροής σε έναν αδιαμφισβήτητο κόσμο, αλλά για προσπάθεια αποτροπής της σχετικής ανόδου των αντιπάλων σε έναν όλο και πιο αμφισβητούμενο κόσμο.

4. Μέθοδος

Η θεωρητική μέθοδος που επιλέχθηκε για την ανάλυση είναι η φαινομενολογία, η οποία επιδιώκει την «κατανόηση του πώς τα φαινόμενα επηρεάζουν τη συνείδηση «πριν από την προσπάθεια εννοιολόγησης αντικειμένων και γεγονότων» (Szeman & Karosy, 2011, σ. 535). Η φαινομενολογία αποτελεί ανάγνωση και ανάλυση μιας βιωμένης εμπειρίας (Merleau-Ponty & Bannan, 1956; Conroy, 2003; Connelly, 2010; Silverman, 2020, σ. 55). Επιπλέον, «η φαινομενολογία είναι, επίσης, μια φιλοσοφία, η οποία αντικαθιστά τις ουσίες στην ύπαρξη και δεν πιστεύει ότι ο άνθρωπος και ο κόσμος μπορούν να γίνουν κατανοητοί πέρα από τη βάση της πραγματικής τους κατάστασης». Ως εκ τούτου, εκφράζει την πρόθεση να χρησιμοποιηθεί μια επαγωγική και ποιοτική μέθοδος προσέγγισης για την ανάλυση των δεδομένων που συλλέγονται. Ο στόχος της ποιοτικής μελέτης σκοπεύει να αποτυπώσει την πολυπλοκότητα του αντικειμένου μελέτης (Hyett, Kenny & Dickson-Swift, 2014, σ. 2). Αυτά, σε συνδυασμό, οδήγησαν στην οντολογία και την επιστημολογία της εξέλιξης του ορισμού και της πρακτικής των ακαδημαϊκών εννοιών με λειτουργικές επιπτώσεις.

Η θεωρία της επιστήμης ασχολείται με την οντολογία, δηλαδή το ζήτημα του τι είναι πραγματικό και τι υπάρχει, και η επιστημολογία, με θέματα που αφορούν τη γνώση και το πώς γνωρίζουμε τα πράγματα. [...] Σύμφωνα με τον κριτικό ρεαλισμό είναι δυνατό να αποκτήσουμε γνώση για την ουσία των κοινωνικών μηχανι-

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

σμών μελετώντας τα φαινόμενα στο εμπειρικό πεδίο ή επίπεδο (Boréus & Bergström, 2017, σ. 9).

Το εμπειρικό υλικό, το οποίο σχετίζεται με το παρόν άρθρο, προέρχεται από ανοιχτές πηγές και πληροφορίες διαθέσιμες στο κοινό. Πρόκειται για πληροφορίες, οι οποίες προέρχονται από το ψηφιακό περιβάλλον και σχετίζονται με γεγονότα αναφορικά με και γύρω από την *Έγχρωμη Επανάσταση (Color Revolution)* στη Λευκορωσία, η οποία ξεκίνησε το 2020. Αυτό το υλικό/κείμενα θα αναλυθούν εφαρμόζοντας την μέθοδο της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου (Critical Discourse Analysis). Ο Kress (1990, σ. 84) σημειώνει ότι «οι περισσότερες μορφές ανάλυσης λόγου στοχεύουν στην παροχή καλύτερης κατανόησης των κοινωνικοπολιτισμικών πτυχών ενός κειμένου, μέσω των κοινωνικά τοποθετημένων αφηγήσεων στα κείμενα αυτά». Αυτή η μελέτη επιδιώκει την καλύτερη κατανόηση των κοινωνικο-(γεω)-πολιτικών πτυχών για την “επανάσταση” στη Λευκορωσία μέσω κοινωνικά και πολιτικά τοποθετημένων αναλύσεων δημοφιλών κειμένων.

Σημειώνεται ότι η Κριτική Ανάλυση Λόγου (CDA) συμερίζεται τους προαναφερθέντες στόχους ανάλυσης. Ωστόσο, αξιοποιεί την κριτική διάσταση στις θεωρητικές και περιγραφικές αναλύσεις και αξιολογήσεις των κειμένων εκείνων, όπως διαφαίνεται μέσα από τις σχέσεις εξουσίας που αποκαλύπτονται από τις ανισότητες στη χρήση της γλώσσας και στην πρόσβαση σε αυτή (Kress, 1990; Fair-

clough, 1993; Van Dijk, 1993; Blommaert & Bulcaen, 2000). Η μικτή προσέγγιση, η οποία χρησιμοποιεί την κριτική ανάλυση λόγου (CDA) και τη φαινομενολογία, σκοπεύει να φέρει στο προσκήνιο την ενσωματωμένη πολιτική και τις σχέσεις των κειμένων που αξιολογούνται.

Αυτή η επιλογή δικαιολογείται από την εγγενή, ενσωματωμένη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ λόγου και πολιτικής ισχύος, όπως απορρέει από το εκάστοτε νόημα, το οποίο «δομείται κατά την παραγωγή ή την κατανόηση, δυνάμενο να ενσωματώνει απόψεις, οι οποίες πηγάζουν από υποκείμενες ιδεολογίες» (Van Dijk 1995, σ. 283). Πρόκειται για τον λόγο που χρησιμοποιείται για να δημιουργήσει νόημα στην ιδεολογική τοποθέτηση και μπορεί, επίσης, να χρησιμοποιηθεί για την πολιτική και γεωπολιτική τοποθέτηση γεγονότων που λαμβάνουν χώρα στο φυσικό περιβάλλον.

Βάσει όσων αναφέρθηκαν, θα είναι χρήσιμο να ανιχνεύσουμε και να αναλύσουμε τον ρόλο της χειραγώγησης στον λόγο. Η χειραγώγηση υποτίθεται ότι συμβαίνει, όταν γίνεται κατάχρηση της κοινωνικής δύναμης μέσω του γνωστικού ελέγχου του νου και της λεκτικής αλληλεπίδρασης, η οποία συχνά αναδεικνύεται μέσα από τη δυαδική επιχειρηματολογική γλώσσα, η οποία διακρίνει ανάμεσα στο “καλό μας” και το “κακό τους”. «Διαπιστώσαμε ότι η χειραγώγηση περιλαμβάνει: ενίσχυση της δύναμης, της ηθικής ανωτερότητας και της αξιοπιστίας των ομιλητών

και της απαξίωσης των αντιφρονούντων. Αντίθετα, η δυσφήμιση αναφέρεται στους “Άλλους”, στον εχθρό. Επίσης, περιλαμβάνει τη χρήση συναισθηματικών εκκλήσεων και την προσκόμιση φαινομενικά αδιάψευστων αποδείξεων των πεποιθήσεων και των λόγων κάποιου» (Van Dijk, 2006, σ. 380). Αυτό γίνεται, συχνά, δίνοντας έμφαση στην ανάγκη του θύματος να υποταχθεί στη θέληση του επιτιθέμενου μέσω της επίδειξης της οργουελικής γλώσσας, ειδικά σε περίπτωση συγκρούσεων πολιτικής φύσης.

Ένα άλλο στοιχείο, το οποίο τονίζει ο Van Dijk (1995, σ. 284) αναφορικά με το ζήτημα, είναι η ανάγκη «να προσέξουμε την ιδεολογική βάση των φωνολογικών και γραφικών εκφράσεων, τη σύνταξη, το ύφος, τη ρητορική, τις πραγματικές ιδιότητες και τις διαδραστικές διαστάσεις του λόγου». Οι Blommaert & Bulcaen (2000, σ. 461) προσθέτουν ότι μια αδυναμία της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου είναι η υπερβολική γλωσσική προοπτική, η οποία εμποδίζει την ενσωμάτωση γλωσσικών και μη γλωσσικών διαστάσεων της σημειολογίας. Αυτό το άρθρο σκοπεύει να αντιμετωπίσει αυτές τις δύο αντιληπές ελλείψεις στην ανάπτυξη της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου στον τομέα των σύγχρονων διεθνών σχέσεων.

Ο Johnson (2018) σημειώνει ότι η δύναμη των μέσων στην εποχή της πληροφορίας επηρεάζει την πρόσβαση στα γεγονότα και τον τρόπο με τον οποίο γίνονται αντιληπτά, γεγονός που τείνει να προκαλεί αποπροσανατολισμό μέ-

σω των κυρίαρχων ερμηνευτικών πλαισίων που χρησιμοποιούνται. Ως εκ τούτου, ο Johnson (2018) καταλήγει ότι δημιουργείται ένα προβληματικό αποτέλεσμα, το οποίο προκαλεί υστερία και άγχος για υποτιθέμενα γεγονότα και διαδικασίες, οι οποίες χαρακτηρίζονται ως μια συγκλονιστική και αυθεντική αφήγηση σταδιακής ανατροπής των παγκόσμιων κανόνων και συμβάσεων όσον αφορά τη συμπεριφορά στις διεθνείς σχέσεις. Αυτό το υπόβαθρο λαμβάνεται υπόψη κατά την εφαρμογή της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου και της φαινομενολογίας στο δείγμα των άρθρων των ψηφιακών μέσων μαζικής ενημέρωσης που συνελέχθησαν.

Για τη συλλογή του υλικού, πραγματοποιήθηκε γενική αναζήτηση στο Διαδίκτυο ενός συνόλου άρθρων, που προέρχονται από δυτικά μέσα μαζικής ενημέρωσης (με εστίαση σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των Ηνωμένων Πολιτειών). Οι όροι αναζήτησης που χρησιμοποιήθηκαν ήταν "Εκλογές Λευκορωσίας 2020" και "Λευκορωσία διαμαρτυρίες 2020". Τα αποτελέσματα, στη συνέχεια, ελέγχθηκαν με μη αυτόματο τρόπο ως προς τη συνάφεια, βάσει των κριτηρίων που ορίστηκαν σε αυτήν την ενότητα. Το δείγμα που προέκυψε, επιλέχθηκε και αντλήθηκε από αμερικανικές και ευρωπαϊκές πηγές ψηφιακών ειδήσεων στα αγγλικά (προσεγγίζοντας μεγάλο δυνητικά παγκόσμιο κοινό), οι οποίες αναφέρονταν στους πρωταγωνιστικούς ρόλους που έπαιξαν αυτοί οι δρώντες (ΗΠΑ και

Ευρώπη) στις αλλαγές καθεστώτων κατά την *Πορτοκαλιά Επανάσταση* και την *Αραβική Άνοιξη*.

5. Περιπτώσιολογική Μελέτη: Λευκορωσία 2020

Τον Φεβρουάριο του 2020, ο Υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ, Μάικ Πομπέο, επισκέφθηκε τη Λευκορωσία κατά τη διάρκεια του εκλογικού έτους, προσφέροντας την "ομαλοποίηση" των κρατικών δεσμών μεταξύ των χωρών, καθώς οι σχέσεις μεταξύ Λευκορωσίας και Ρωσίας γίνονταν ολοένα και πιο τεταμένες. Αυτή η παρακμή των σχέσεων οφειλόταν, μεταξύ άλλων, στη μείωση των επιδοτούμενων ρωσικών προμηθειών πετρελαίου στη Λευκορωσία (Makhovskiy, 2020), σημαντικού οικονομικού παράγοντα, με πιθανό αντίκτυπο στη λευκορωσική οικονομία και την κοινή γνώμη της χώρας. Οι εκλογές στη Λευκορωσία είχαν προγραμματιστεί για τις 9 Αυγούστου 2020 και η επίσκεψη, πριν από αυτές, φαίνεται να αποτελούσε ένα τέχνασμα των ΗΠΑ, ώστε να απομονώσουν τη Λευκορωσία από τη σύμμαχο Ρωσία, προκειμένου να αυξηθεί η ευπάθεια της κυβέρνησης μέσα από την υπονόμευση των σχέσεων και τον πολιτικό πόλεμο.

Τα επίσημα αποτελέσματα των εκλογών της Λευκορωσίας ήταν ο νυν Πρόεδρος Αλεξάντερ Λουκασένκο να κερδίσει το 80% των ψήφων. Αντίθετα, η κύρια πολιτική διεκδικήτρια, Σβετλάνα Τιχανόφσκαγια (Tikhanovskaya), μια 37χρονη πρώην δασκάλα αγγλικών, η οποία συνέχισε την πολιτική εκστρατεία του φυλακισμένου συζύγου της και

αναδείχθηκε σε «Ηγέτιδα της αντιπολίτευσης της Λευκορωσίας» από τη Δύση, έλαβε μόλις 10 τοις εκατό (Moore, 2020).

Η Τιχανόφσκαγια εξορίστηκε στη Λιθουανία μια μέρα μετά τις εκλογές, ενώ η Πολωνία και η Λιθουανία ενεπλάκησαν σε μακροπρόθεσμα προγράμματα διπλωματίας και δημόσιας διπλωματίας, για να επηρεάσουν τη σταθερότητα του καθεστώτος της Λευκορωσίας, υποστηρίζοντας εναλλακτικές πολιτικές και πολιτιστικές ελίτ (Pospieszna, 2014). Η ιστορία αυτή φαίνεται να είχε κάποιες χαρακτηριστικές ομοιότητες με τις υποστηριζόμενες από τις ΗΠΑ προσπάθειες ανατροπής άλλων καθεστώτων κατά τη διάρκεια των εκλογών, όπως τη χρήση του Χουάν Γκουαϊδό στη Βενεζουέλα, ο οποίος μποϊκόταρε τις εκλογές ως ο αποκαλούμενος “νόμιμος” νικητής έναντι του προέδρου Μαδούρο. Οι διαδικασίες αυτές αποτελούν πολιτικά “μέτωπα”, τα οποία λειτουργούν δια αντιπροσώπου, με στόχο την αλλαγή καθεστώτων, τα οποία κρύβονται πίσω από ένα είδος πολιτικής νομιμότητας και βασίζονται σε αμφισβητούμενες αξίες και κανόνες και όχι στην πραγματική ουσία. Όπως και στις περιπτώσεις απόπειρας αλλαγής καθεστώτων μέσω των Έγχρωμων Επαναστάσεων (Color Revolutions) και της Αραβικής Άνοιξης (όπως στη Συρία), οι εκλογές χρησιμοποιούνται ως κάλυμμα και πρόσχημα για την εκκίνηση και την κινητοποίηση απόψεων και πλειοψηφιών, αυξάνοντας το επίπεδο δυσαρέσκειας στο κοινό-

στόχο για χάρη του υβριδικού πολέμου εναντίον ενός καθορισμένου στόχου.

Τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης στη Δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ ήταν εξαιρετικά προβλέψιμα σε ό,τι αφορά την υποκειμενική και πολιτικοποιημένη κάλυψη των εξελισσόμενων γεγονότων, σύμφωνα με τις γραμμές που περιγράφει ο Johnson (2018). Για παράδειγμα, μια ανασκόπηση των επικεφαλίδων και του περιεχομένου του Euronews (<https://www.euronews.com/tag/2020-belarusian-presidential-election>) ή του BBC (<https://www.bbc.com/news/topics/c909d02x417t/belarusian-presidential-election2020>) αποκαλύπτει μια πολύ τυπική και δοκιμασμένη προσέγγιση πληροφόρησης για απόπειρες αλλαγής καθεστώτος: την αλλαγή της αντίληψης των διαφόρων ενδιαφερόμενων μερών (παγκόσμιο κοινό, κοινό της Λευκορωσίας, διάφοροι υπερασπιστές κ.ο.κ.). Αυτή η αλλαγή επιτυγχάνεται, αφενός, μέσω της προσπάθειας ελέγχου ενός χειραγωγούμενου λόγου των διάφορων παραγόντων και, αφετέρου, βάσει της ερμηνείας των γεγονότων μέσα από διάφορες αφηγήσεις και συμβολικές δυαδικές αντιπαραθέσεις “καλών” και “κακών” αξιών, κανόνων και παραγόντων.

Μια σειρά από κοινές αφηγήσεις εμφανίζονται στις πλατφόρμες ειδήσεων, του Euronews ή του BBC, όπως, για παράδειγμα, η «πατριώτισσα και αυτοθυσιαζόμενη ηρωίδα» (Tikhanovskaya) (ηρωική αφήγηση). «Αποστάτες από τις δυνά-

μεις ασφαλείας της Λευκορωσίας» (δίκαιη αφήγηση), «εμπόλεμη πολιτική ηγεσία» (αφήγημα παράνομου και απομονωμένου καθεστώτος), «πιθανές απειλές και κίνδυνοι από την «πολιτική κρίση» (κοινωνική, πολιτική και οικονομική) (αφήγηση χρονικού περιορισμού: όσο περισσότερο συνεχίζεται η κρίση, τόσο μεγαλύτερη ζημιά στους απλούς ανθρώπους), «βαρβαρότητα της αστυνομίας και των δυνάμεων ασφαλείας» (ηθική αφήγηση), «άνευ όρων αιτήματα για παραίτηση Λουκασένκο» (αφήγηση αλληλεγγύης), ψήφισμα «διαδηλωτών» και «αντιπολίτευσης» (αφήγηση γενναίου και αποφασιστικού πολίτη). Αυτές οι αφηγήσεις προορίζονται να επηρεάσουν τα άυλα στοιχεία των αντίπαλων πλευρών: να αποδυναμώσουν το πολιτικό κεφάλαιο και τη νομιμότητα των αμυνόμενων δυνάμεων, μειώνοντας την ήπια ισχύ και τη φήμη, προκειμένου να τις απομονώσουν και να περιορίσουν τους επιχειρησιακούς μηχανισμούς άμυνάς τους. Ταυτόχρονα, επιδιώκεται να ενθαρρυνθούν οι δυνάμεις πολιτών, ΜΚΟ και ξένων συμφερόντων, που υπονομεύουν την κυβέρνηση της Λευκορωσίας, διευρύνοντας τη δυνατότητα και τις επιλογές των δικών τους επιχειρησιακών μηχανισμών επίθεσης.

Οι επιθέσεις κατά της νομιμότητας εκλογικών αποτελεσμάτων είναι αρκετές. Το γεγονός αυτό θυμίζει “αμφισβητούμενα” εκλογικά αποτελέσματα σε άλλα κράτη-στόχους στο πλαίσιο της δυτικής προσπάθειας αλλαγής καθεστώτων, όπως για παράδειγμα στην Ουκρανία, τη Βενεζουέλα, τη Βολιβία και αλλού. Διάφοροι βασικοί παρά-

γοντες επιρροής στο δυτικό φιλελεύθερο πολιτικό κατεστημένο απορρίπτουν το εκλογικό αποτέλεσμα (Deutsche Welle, 2020) ή την ορκωμοσία του Λουκασένκο (Pollet, 2020). Γίνεται προσπάθεια προβολής μιας εικόνας μαζικού θυμού και διαμαρτυρίας για το εκλογικό αποτέλεσμα μέσα από φωτογραφίες και κείμενα (Taylor, 2020), σύμφωνα με μία από τις προϋποτιθέμενες και προαπαιτούμενες συνθήκες (όπως σημειώνονται στην πρώτη ενότητα αυτού του κειμένου), για να αυξηθούν οι πιθανότητες επιτυχούς ανατροπής ενός καθεστώτος.

Παρακολουθώντας τη λογική αλληλουχία των αφηγήσεων αλλαγής καθεστώτος, παρουσιάζεται ότι η κυβέρνηση του Λουκασένκο είναι αδύναμη και προβληματική και ότι, από τη μία πλευρά, οι οργανωμένες διαμαρτυρίες έχουν ως αποτέλεσμα την ενθάρρυνση της προετοιμασίας και κινητοποίησης των Λευκορώσων πολιτών (Huet, 2020). Από την άλλη, κινητοποιούν την υποστήριξη της διεθνούς κοινής γνώμης για την αλλαγή καθεστώτος μέσα από την παρουσίαση της αλλαγής ως “αναπόφευκτη” συνέπεια. Για να ενισχυθούν οι ηθικές διαστάσεις της αλλαγής του καθεστώτος καταβάλλονται προσπάθειες για αποπροσωποποίηση της κυβέρνησης και δαιμονοποίηση του Λουκασένκο: δεν συντονίζεται με τον λαό και είναι σκληρός (Filtenborg & Weichert, 2020). Αυτό είναι ένα άλλο κρίσιμο στοιχείο της προσπάθειας αλλαγής καθεστώτος σε πολιτικό και υβριδικό πόλεμο: να μειωθεί ή να αποκοπεί η ανοιχτή επικοινωνία της ηγεσίας (που δέχεται την

επίθεση) με τον πληθυσμό, προκειμένου να επέλθει σωματική και ψυχολογική απομόνωση μεταξύ τους.

Στον απόηχο των εκλογών, ο Πομπέο εξέδωσε συμβολικές ρητορικές δημόσιες δηλώσεις για την υποστήριξη της απόπειρας ανατροπής μέσα από πόλεμο ιδεών, αντιλήψεων και δυαδικών αξιών: «Θα συνεχίσουμε να μιλάμε για τους κινδύνους που περνάει ο λαός της Λευκορωσίας, [...] Θέλουμε να έχουν ελευθερία με τον ίδιο τρόπο που έχουν οι άνθρωποι σε όλο τον κόσμο». Πρόκειται για προσπάθεια διέγερσης συγκεκριμένων συναισθημάτων σε ένα παγκόσμιο ακροατήριο, κυρίως, μέσω της διαμόρφωσης της αίσθησης κοινών αξιών και ανθρωπίνων φιλοδοξιών. Υπήρξαν πολλά άρθρα σχετικά με τις ενέργειες της αστυνομίας της Λευκορωσίας, με επίκεντρο τη δυσανάλογη χρήση βίας εναντίον ατόμων με “νόμιμα” αιτήματα.

Υπήρξαν, επίσης, προσπάθειες να “δέσουν” ψυχολογικά τα χέρια Λευκορώσων συμμάχων, όπως της Ρωσίας. Ο ρόλος των ξένων υποστηρικτών της επιδιωκόμενης αλλαγής καθεστώτος αποκάλυψε τις κινήσεις τους και την απόπειρα να λειτουργήσουν ως ισχυροί μεσολαβητές σε έναν υβριδικό πόλεμο, ο οποίος υποστηριζόταν από αυτούς. Ένας ισχυρός μεσάζων έχει την όψη ενός μεσολαβητή σε μια σύγκρουση, αλλά ευνοεί τη μια πλευρά έναντι της άλλης. Αυτό ήταν ξεκάθαρο, όταν η ΕΕ προέτρεψε τη Ρωσία να μην επέμβει για να υποστηρίξει τον σύμμαχό της ενάντια στην αλλαγή καθεστώτος, η οποία υποστηριζόταν από το

εξωτερικό. Ο Josep Borrell από την ΕΕ δήλωσε: «Εάν η Ρωσία σέβεται την ανεξαρτησία και την κυριαρχία ενός έθνους, πρέπει να σεβαστεί τις επιθυμίες και τις δημοκρατικές επιλογές του λευκορωσικού λαού» (Euronews, 2020). Αλλά αυτή η δήλωση απέκρυπτε το γεγονός ότι η ΕΕ και οι ΗΠΑ επενέβαιναν, πράγμα που έκαναν σε πολλές άλλες χώρες, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω.

6. Συμπεράσματα-Επίλογος

Το ερευνητικό ερώτημα, το οποίο τέθηκε στην εισαγωγή, ήταν πώς επετεύχθη η λεκτική-ρητορική διαχείριση της διαδικασίας αλλαγής καθεστώτος για την ανατροπή στη Λευκορωσία στον παγκόσμιο δημόσιο χώρο πληροφοριών. Υπήρξαν πολλές διασυνδεδεμένες και αλληλοεπιδρα-όμενες, διαμεσολαβούμενες από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, αφηγήσεις, με σκοπό να διαμορφώσουν και να επηρεάσουν το νόημα και την αντίληψη των γεγονότων στη Λευκορωσία την περίοδο των εκλογών του Αυγούστου 2020. Αυτό έγινε μέσω της (γεω)πολιτικής ερμηνευτικής “δημοσιογραφίας” στα δυτικά κυρίαρχα μέσα ενημέρωσης. Οι πραγματικές ιδιότητες και οι αλληλεπιδραστικές διαστάσεις του λόγου προορίστηκαν να παράγουν γνωστικά αποτελέσματα μέσω του πεδίου της πληροφορίας. Το περιεχόμενο ειδήσεων από τις πηγές που συνελέχθησαν και αναλύθηκαν φάνηκε να επιτελεί τον ρόλο των μέσων στην εποχή της πληροφορίας, όπως τον ανέδειξε ο Johnson (2018). Παρατηρήθηκε ένα εξαιρετικό ερμηνευτι-

κό πλαίσιο, το οποίο χρησιμοποιήθηκε στην προσπάθεια διαμόρφωσης διαφορετικών γνωστικών αποτελεσμάτων σε διαφορετικές ομάδες-στόχους. Οι σχέσεις ισχύος και τα επιδιωκόμενα “ηθικά” συμπεράσματα των ενδιαφερομένων μερών έγιναν εμφανή με τη χρήση της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου στο περιεχόμενο ειδήσεων που ερευνήθηκε.

Ένας από τους στόχους ήταν το διεθνές κοινό να εμπλακεί συναισθηματικά και να υποστηρίξει μια συγκεκριμένη διάσταση αξιών, σύστημα κανόνων και ηθικών παραμέτρων, όπως ενσωματώθηκαν στις αφηγήσεις, οι οποίες ερμήνευσαν την επιχειρούμενη αλλαγή καθεστώτος. Εδώ, συνδυάστηκαν οι γλωσσικές και οι μη γλωσσικές διαστάσεις της σημειολογίας, για να σηματοδοτήσουν μια πολιτικά υποκειμενική και δυαδική-αντιθετική ερμηνεία των γεγονότων του φυσικού περιβάλλοντος, προκειμένου να παρασχεθεί μια γνωστική ένδειξη στο κοινό-στόχο ως προς το τι είναι “σωστό” και “λάθος”. Πρόκειται για την προετοιμασία και την κινητοποίηση του κοινού αφενός, για τη δημιουργία συναίνεσης και πολιτικού κεφαλαίου για τον επιτιθέμενο και, αφετέρου, για την αφαίρεση αυτών των χαρακτηριστικών από τον αμυνόμενο. Υπήρξε, επίσης, η πρόθεση να κατακλυστεί η ορθολογική λογική των υπερασπιστών (αμυνόμενων), οι οποίοι λαμβάνουν αποφάσεις με σκοπό να εγκαταλείψουν το πλεονέκτημά τους. Σε επίπεδο σκληρής ισχύος αυτή η διαδικασία αποσκοπεί στην “ισοπέδωση” των αμυνόμενων, ώστε να δοθεί μια καλύτερη ευκαιρία στις αντίπαλες δυνάμεις, που λει-

τουργούν διά αντιπροσώπου, να οδηγήσουν το γνωστικό επίπεδο και, στη συνέχεια, τη στρατιωτική δύναμη της αμυνόμενης κυβέρνησης και αρχών σε κατάρρευση.

Υπήρξε, επίσης, προφανής επίδραση της αφήγησης του Νέου Ψυχρού Πολέμου και της μεταβαλλόμενης παγκόσμιας τάξης, καθώς οι ΗΠΑ επιδιώκουν να διατηρήσουν το σχετικό στρατιωτικό και οικονομικό πλεονέκτημά τους σε μια προσπάθεια αποδυνάμωσης της θέσης των αντιπάλων (όπως του Ιράν, της Ρωσία στη Συρία, της Κίνας στο Χονγκ Κονγκ). Οι δρώντες, που φαίνεται δημόσια ότι είναι πιο ενεργοί στην καθοδήγηση της ατζέντας αλλαγής καθεστώτος στη Λευκορωσία, είναι αυτή τη στιγμή η Λιθουανία και η Πολωνία. Και οι δύο σχετικά μικροί και ασήμαντοι παγκόσμιοι παίκτες, οι οποίοι επιδιώκουν μια ατζέντα εξωτερικής πολιτικής, η οποία είναι παρόμοια -με την έννοια του Harbaugh (2013)- για τους πολέμους μεταοδοξίας (αν και εφαρμόζεται στην εξωτερική πολιτική). Και οι δύο έχουν επενδύσει στον τρόπο διεξαγωγής της αντάρτικης διπλωματίας (και δημόσιας διπλωματίας) κατά της Λευκορωσίας ως μέσο υπονόμευσης των συμφερόντων ασφαλείας της Ρωσίας και των συμμάχων της. Ο λόγος πίσω από αυτή την ενέργεια είναι η “εκδίκηση” ενάντια σε ό,τι εκλαμβάνουν ως ιστορικά λάθη, τα οποία έγιναν εις βάρος τους από τη Σοβιετική Ένωση και, κατ' επέκταση, το διάδοχο κράτος, τη Ρωσική Ομοσπονδία. Ως εκ τούτου, οι πολιτικές και οι δράσεις καθοδηγούνται από συναισθήματα και όχι από ορθολογικές συλλογιστικές

διαδικασίες. Αυτή η πρακτική ήταν που ανάγκασε τον Γεωργιανό Πρόεδρο Σακασβίλι να ακολουθήσει το μοιραίο παίγνιο του 2008, το οποίο βασίστηκε στη “διόρθωση” ιστορικών λαθών από τη φυσική προστασία της Δύσης υπό την ηγεσία των ΗΠΑ. Όμως, οι ΗΠΑ και οι βασικές χώρες της ΕΕ είναι λιγότερο πιθανό, πλέον, να υποστηρίξουν πλήρως το τρέχον παίγνιο της Λιθουανίας και της Πολωνίας, αν αναλογιστεί κανείς τις αντιδράσεις της Ρωσίας στη Γεωργία το 2008 και στην Ουκρανία το 2014.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Beilenson, L.W. (1972).** *Power through Subversion*. Washington DC: Public Affairs Press.
- Biden, J. R. (2020).** Why America must lead again: Rescuing US foreign policy after Trump. *Foreign Affairs*, 99, 64-76.
- Blommaert, J. & Bulcaen, C. (2000).** Critical discourse analysis. *Annual Review of Anthropology*, 29, 447-466.
- Boréus, K., Bergström, G. (2017).** *Analysing Text and Discourse: Eight Approaches for the Social Sciences*. Thousand Oaks (CA): Sage Publishing.
- Brzezinski, Z. (1997).** *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives*. New York: Basic Books.
- Caliskan, M. (2019).** Hybrid warfare through the lens of strategic theory, *Defense and Security Analysis*, 35(1), 40-58.
- Caliskan, M. & Liégeois, M. (2020).** The concept of hybrid warfare undermines NATO's strategic thinking: Insights from interviews with NATO officials. *Small Wars & Insurgencies*, 32(2), 295-319.
- Codevilla, A. M. (1989).** Political warfare. In Lord, C., Barnett, F. R. (Eds.) *Political Warfare and Psychological Operations: Rethinking the US Approach*. Washington DC: National Defence University Press Publications.
- Connelly, L. M. (2010).** What is Phenomenology? *MedSurg Nursing*, 19(2), 127-8.
- Conroy, S. A. (2003).** A pathway for interpretive phenomenology. *International Journal of Qualitative Methods*, 2(3), 36-62.
- Cooley, A., Nexon, D. (2020).** *Exit from Hegemony: The Unravelling of the American Global Order*. Oxford: Oxford University Press.
- Copeland, D. (2018).** Innovation, adaptation and foreign policy in the age of globalisation: Is Global Affairs Canada fit for purpose? *Canadian Foreign Policy Journal*, 24(3), 372-377.
- Copeland, D. (2004).** Guerrilla diplomacy: Delivering international policy in a digital world. *Canadian Foreign Policy Journal*, 11(2), 165-175.
- Copeland, D. (2009).** *Guerrilla Diplomacy: Rethinking International Relations*. Boulder (CO): Lynne Rienner Publishing.
- Copeland, D. & Potter, E.V. (2004).** Public diplomacy in conflict zones: Military information operations meet political counter-insurgency. *The Hague Journal of Diplomacy*, 3, 277-297.
- European Commission (2016).** Joint framework on countering hybrid threats: A European Union response. Joint Communication to the European Parliament and the Council. Brussels: High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy.
- Fairclough, N. (1993).** Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: The universities. *Discourse & Society*, 4(2), 133-168.
- Filténborg, E. & Weichert, S. (2020, 28 Σεπτεμβρίου).** ‘He Stopped Listening ... and Became Cruel’: Lukashenko Remembered by Former Campaign Manager, Euronews. Το κείμενο ανακτήθηκε από: <https://www.euronews.com/2020/09/24/he-stopped-listening-and-became-cruel-lukashenko-remembered-by-former-campaign-manager> στις 08/03/2023.
- Fridman, O. (2017).** Hybrid warfare or gibridnaya voyna? Similar, but different. *The RUSI Journal*, 162(1), 282-301.
- Hall, I. (2010).** The transformation of diplomacy: Mysteries, insurgencies and public relations. *International Affairs*, 86(1), 247-256.
- Harbaugh, D. W. (2013).** *The Vanity Wars*. Morrisville (NC): Lulu Publishing.

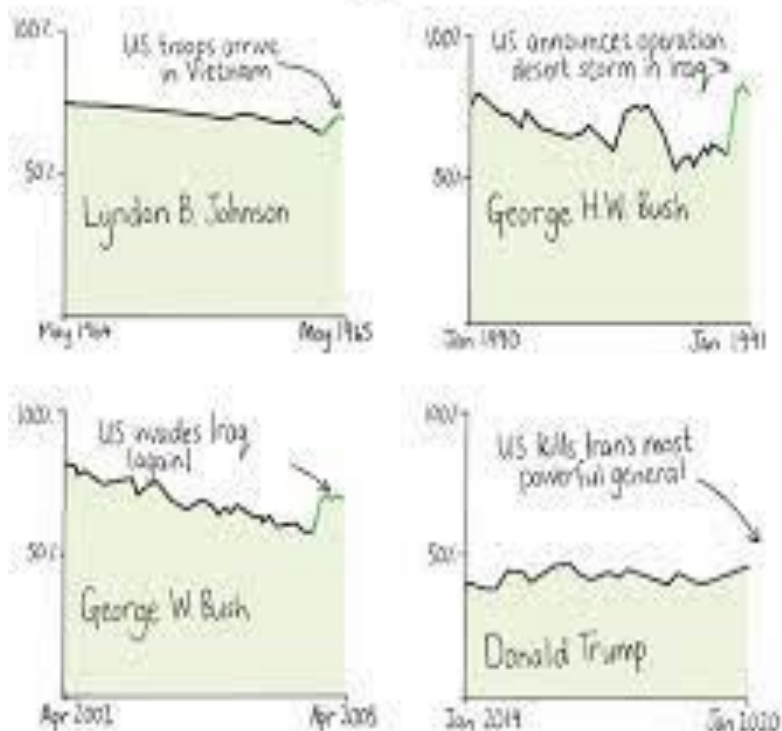
- Hoffman, F. (2009). Hybrid warfare and challenges. *JFQ*, 52(1), 34-48.
- Huet, N. (2020, 8 Σεπτεμβρίου). 'The Regime is in Agony': Belarus Opposition Leader Slams Lukashenko, Euronews. Το κείμενο ανακτήθηκε από: <https://www.euronews.com/2020/09/08/the-regime-is-in-agony-belarus-opposition-leader-slams-lukashenko> στις 08/03/2023.
- Hyett, N., Kenny, A., Dickson-Swift, V. (2014). Methodology or method? A critical review of qualitative case study reports. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-Being*, 9(1).
- Johnson, R. (2018). Hybrid war and its countermeasures: A critique of the literature. *Small Wars & Insurgencies*, 29(1), 141-163.
- Karaganov, S. & Suslov, D. (2018). A new world order: A view from Russia. *Russia in Global Affairs*. <https://eng.globalaffairs.ru/articles/a-new-world-order-a-view-from-russia/>.
- Kress, G. (1990). Critical discourse analysis. *Annual Review of Applied Linguistics*, 11, 84-99.
- Kroenig, M. (2015). Facing reality: Getting NATO ready for a New Cold War. *Survival*, 57(1), 49-70.
- Legvold, R. (2014). Managing the New Cold War: What Moscow and Washington can learn from the last one. *Foreign Affairs*, 93(4), 74-84.
- Makhovsky, A. (2020, February 1). Pompeo Visits Belarus as Minsk's Ties With Moscow Fray, Reuters. Το κείμενο ανακτήθηκε από <https://www.reuters.com/article/us-belarus-usa-pompeo-idUSKBN1ZV3IO> στις 08/03/2023.
- Merleau-Ponty, M., Bannan, J. F. (1956). What is phenomenology? *CrossCurrents*, 6(1), 59-70.
- Moore, M. (2020). Secretary of State Mike Pompeo Vows to Deliver 'Freedom' in Belarus, NY Post. Το κείμενο ανακτήθηκε από <https://nypost.com/2020/08/12/secretary-of-state-mike-pompeo-vows-to-deliver-freedom-in-belarus/> στις 8/03/2023.
- Nye Jr., J. S. (1992). What New World Order? *Foreign Affairs*, 71(2), 83-96.
- Pollet, M. (2020, 24 Σεπτεμβρίου). Belarus Crisis: EU Slams Lukashenko's 'Inauguration' as President, Euronews. Το κείμενο ανακτήθηκε από: <https://www.euronews.com/2020/09/24/belarus-crisis-eu-slams-lukashenko-s-inauguration-as-president> στις 08/03/2023.
- Pospieszna, P. (2014). *Democracy Assistance from the Third Wave: Polish Engagement in Belarus and Ukraine*. Pittsburgh (PA): University of Pittsburgh Press.
- Sakwa, R. (2008). New Cold War or twenty years' crisis? Russia and international politics. *International Affairs*, 84(2), 241-267.
- Shirreff, R., Olex-Szczytowski, M. (2015). *Arming for Deterrence: How Poland and NATO should Counter a Resurgent Russia*. Washington DC: Atlantic Council.
- Silverman, D. (2020). *Interpreting Qualitative Data*. London: Sage.
- Simons, G. (2019). Digital communication disrupting hegemonic power in global geopolitics. *Russia in Global Affairs*, 17(2), 108-130.
- Simons, G. (2020). Russian foreign policy and public diplomacy: Meeting 21st century challenges. *Vestnik RUDN: International Relations*, 20(3), 491-503.
- Simons, G. & Glaser, M. A. (2019). New Cold War and the crisis of the liberal global order. *Outlines of Global Transformations: Politics, Economics, Law*, 12(3), 61-77.
- Simons, G. & Chifu, I. (2017). *The Changing Face of Warfare in the 21st Century*. London, Routledge.
- Szeman, I. & Kaposy, T. (Eds.) (2011). *Cultural Theory: An Anthology*. Hoboken (NJ): Wiley-Blackwell.
- Taylor, A. (2020, 20 Αυγούστου). Anger and Protest Over a Presidential Election in Belarus, The Atlantic. Το κείμενο ανακτήθηκε από: <https://www.theatlantic.com/photo/2020/08/photos-anger-and-protest-over-presidential-election-belarus/615451/> στις 08/03/2023.
- Van Dijk, T. A. (1993). Principles of critical discourse analysis. *Discourse & Society*, 4(2), 249-283.
- Van Dijk, T. A. (1995). Discourse semantics and ideology. *Discourse & Society*, 6(2), 243-289.
- Van Dijk, T. A. (2006). Discourse and manipulation. *Discourse & Society*, 17(3), 359-383.
- Vincent, J. (2020). American culture and the (permanent, global) Cold War (on terror). *American Literary History*, 32(2), 354-364.

Waller, J. M. (2007). *Fighting the War of Ideas Like a Real War: Messages to Defeat the Terrorists*. Washington DC: The Institute of World Politics Press.

_____ (2020, 19 Αυγούστου). *EU Rejects Belarus Presidential Election Result*, DW, Το κείμενο ανακτήθηκε από <https://www.dw.com/en/eu-rejects-belarus-presidential-election-result/a-54622050> στις 08/03/2023.

_____ (2020, 28 Αυγούστου). *Euronews with AFP, Belarus Crisis: EU Calls on Moscow to Refrain From Intervening*, Euronews, Το κείμενο ανακτήθηκε από: <https://www.euronews.com/2020/08/28/belarus-dozens-arrested-at-pro-tests-as-lukashenko-changes-tactics-to-quell-unrest> στις 08/ 03/2023.

Presidential Approval and War

Πηγή:

<https://www.theguardian.com/news/datablog/2020/jan/04/trump-iran-suleimani-president-approval-ratings>

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΚΡΙΣΕΩΝ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΜΕΤΩΠΟ: ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΗΣ ΣΥΣΠΕΙΡΩΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΙΡΗΝΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ

Ασπριάδης Νεόφυτος

asprto@gmail.com

Διδάκτορας Στρατηγικής Επικοινωνίας και Διεθνούς Πολιτικής, Επισκέπτης Ερευνητής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Περίληψη: Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση της διαδικασίας δόμησης του φαινομένου της συσπείρωσης σε καταστάσεις κρίσεων από την πολιτική ηγεσία μιας χώρας μέσα από τη χρήση της ρητορικής. Στο πλαίσιο αυτό, μελετάται η θεωρία του φαινομένου της συσπείρωσης γύρω από τη σημαία ως στοιχείο της διαδικασίας διαχείρισης διακρατικών κρίσεων καθώς και της στρατηγικής επικοινωνίας ως στοιχείο της ρητορικής διαδικασίας διαχείρισης του εσωτερικού μετώπου. Η έρευνα εστιάζει σε δύο περιπτώσεις κρίσεων, μία των ΗΠΑ και μία της Ελλάδας, ώστε να ελεγχθεί η εμφάνιση του φαινομένου αυτού και σε εκτός των ΗΠΑ περιπτώσεις. Η πρώτη περίπτωση αφορά την προετοιμασία και διεξαγωγή του πολέμου στο Ιράκ το 2003 από τις ΗΠΑ. Η δεύτερη αφορά την επαναδιαπραγμάτευση του χρέους κατά το πρώτο εξάμηνο του 2015. Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε είναι η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου με στοιχεία ρητορικής κριτικής ανάλυσης πολιτικού λόγου.

Λέξεις-Κλειδιά: Συσπείρωση γύρω από τη Σημαία, Στρατηγική Επικοινωνία, Διαχείριση Κρίσεων στο εσωτερικό μέτωπο, Πόλεμος στο Ιράκ, Διαπραγμάτευση του Χρέους, ανάλυση πολιτικού λόγου

1. Εισαγωγή

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση της διαδικασίας δόμησης του φαινομένου της συσπείρωσης σε καταστάσεις κρίσεων από την πολιτική ηγεσία μιας χώρας μέσα από τη χρήση της ρητορικής. Στο πλαίσιο αυτό, μελετάται η θεωρία του φαινομένου της συσπείρωσης γύρω από τη σημαία ως στοιχείο της διαδικασίας διαχείρισης διακρατικών κρίσεων καθώς και της στρατηγικής επικοινωνίας ως στοιχείο της ρητορικής διαδικασίας διαχείρισης του εσωτερικού μετώπου.

Η έρευνα εστιάζει σε δύο περιπτώσεις κρίσεων, μία των ΗΠΑ και μία της Ελλάδας, ώστε να ελεγχθεί η εμφάνιση του φαινομένου αυτού και σε εκτός των ΗΠΑ περιπτώσεις. Επιπλέον, έμφαση δίνεται στη διάσταση της στρατηγικής επικοινωνίας μέσα από τη χρήση ρητορικών στρατηγικών στον πολιτικό λόγο της εκάστοτε πολιτικής ηγεσίας.

Η πρώτη περίπτωση αφορά την προετοιμασία και διεξαγωγή του πολέμου στο Ιράκ το 2003 από τις ΗΠΑ, καθώς αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα εμφάνισης του Φαινομένου της Συσπείρωσης. Η δεύτερη αποτελεί μία ελληνική περίπτωση και αφορά την επαναδιαπραγμάτευση του χρέους κατά το πρώτο εξάμηνο του 2015. Οι δύο αυτές περιπτώσεις έχουν ως κοινό άξονα το γεγονός πως δεν

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

προϋπήρχε κάποιο έκτακτο αντικειμενικό συμβάν (μία κρίση) που προκάλεσε την αντίδραση της κυβέρνησης και εμφάνισε συνθήκες συσπείρωσης γύρω από την ηγεσία. Αντίθετα, υπάρχει έντονο το στοιχείο της προσπάθειας συγκρότησης συνθηκών εκτάκτου ανάγκης διά μέσου της στρατηγικής επικοινωνίας.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό που καθιστά την σύγκριση αυτή ενδιαφέρουσα είναι πως, ενώ πρόκειται για δύο περιπτώσεις διακρατικής σύγκρουσης, η μεν πρώτη (Ιράκ) αφορά μια περίπτωση πολέμου, ενώ η δεύτερη μια διακρατική σύγκρουση σε περίοδο ειρήνης ανάμεσα σε συμμαχικά-φιλικά κράτη (μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης). Τα στοιχεία αυτά καθιστούν τις δύο επιλεγμένες περιπτώσεις ιδανικές για την παρούσα μελέτη, καθώς επιτρέπουν τη διερεύνηση του φαινομένου σε δύο διαφορετικές αντικειμενικές καταστάσεις με κοινό άξονα τη χρήση της στρατηγικής και ρητορικής επικοινωνίας.

Στην πρώτη ενότητα του άρθρου ορίζεται το Φαινόμενο της Συσπείρωσης γύρω από τη Σημαία και αναλύονται οι παράγοντες που επηρεάζουν τη δημιουργία του, την έκταση και τη διάρκειά του μέσα από τη βιβλιογραφία. Στη δεύτερη ενότητα, αναλύεται η διάσταση της στρατηγικής επικοινωνίας μέσα από τη δόμηση εικόνων για τον άλλον σε μία διακρατική κρίση. Συγκεκριμένα, αναλύεται η θεωρία εικόνων στις Διεθνείς Σχέσεις. Τέλος, στο εμπειρικό μέρος αναλύονται οι δύο περιπτώσεις διακρατικών συ-

γκρούσεων και πραγματοποιείται μία σύγκριση μεταξύ τους για τη διερεύνηση των ερευνητικών ερωτημάτων που τέθηκαν.

2. Το Φαινόμενο της Συσπείρωσης γύρω από τη Σημαία

Το φαινόμενο της Συσπείρωσης γύρω από τη Σημαία παρατηρείται σε περιόδους κρίσεων εξωτερικής πολιτικής ή γενικά εξωγενών από το πολιτικό σύστημα απειλών (Baum et al., 1998; Johansson et al., 2021; Mueller, 2003; Kam & Ramos, 2008; Kritzinger et al., 2021). Αποτελεί μια ξαφνική και αξιοσημείωτη αύξηση της κοινής αποδοχής του προέδρου, η οποία προκύπτει ως αντίδραση σε κάποιου είδους διεθνή δραματικά γεγονότα ή κρίσεις (Hetherington & Nelson, 2003, σ. 37). Παρόλο που το φαινόμενο στην αρχική του μορφή εξετάστηκε σε περιπτώσεις που αφορούσαν τις Ηνωμένες Πολιτείες και τον Πρόεδρο των ΗΠΑ (Baum et al., 2005; Mueller, 1973, 1996, 2003; Oneal & Bryan, 1995), υπάρχουν πλέον έρευνες που επεκτείνονται σε χώρες εκτός των ΗΠΑ και αναφέρονται σε κυβερνήσεις κρατών (Johansson et al., 2021; Kritzinger et al., 2021; Lai & Reiter, 2005).

Σύμφωνα με τον Mueller (1973, σ. 208), το Φαινόμενο της Συσπείρωσης έχει τρία βασικά χαρακτηριστικά: θα πρέπει να αφορά ένα διεθνές γεγονός-κρίση, να εμπλέκει τον Πρόεδρο των ΗΠΑ και να είναι συγκεκριμένο, δραματικό και έντονα εστιασμένο. Ειδικότερα, η έννοια του «δρά-

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

ματος» αναφέρεται στην απειλή σε βασικές αξίες ενός κράτους και μια μεγάλη πιθανότητα στρατιωτικών εχθροπραξιών ή εκτεταμένη χρήση βίας (Baum & Groelling, 2001; 2007, σσ. 11-13). Η «έντονη εστίαση» αναφέρεται στην επικέντρωση του ενδιαφέροντος των μέσων μαζικής ενημέρωσης και τη συνεχή προβολή του γεγονότος (Oneal & Bryan, 1995, σ. 382).

Το φαινόμενο παρατηρείται μέσα από την καταγραφή μιας αξιοσημείωτης αύξησης της δημοτικότητας του Προέδρου των ΗΠΑ κατά το ξέσπασμα εξωγενών δραματικών γεγονότων (Oneal & Bryan, 1995). Η αύξηση αυτή αποτελεί μια σχεδόν ανακλαστική και εν πολλοίς αταβιστική αντίδραση μέσω της οποίας ενισχύεται η κοινωνική συνοχή (Σαμαράς, 2001). Σύμφωνα με την έρευνα των Kam & Ramos (2008), κατά την εκδήλωση μιας κρίσης ενισχύονται τα στοιχεία εκείνα που αφορούν την εθνική ταυτότητα έναντι της κομματικής και, ως εκ τούτου, ενισχύεται η συσπείρωση. Έτσι, σε περιόδους κρίσεων ο Πρόεδρος, ως Αρχηγός του Κράτους, λαμβάνει έναν συμβολικό ρόλο και αποτελεί ένα ζωντανό σύμβολο εθνικής ενότητας (Hetherington & Nelson, 2003, σ. 38).

Αυτή η διαδικασία εξηγεί, εν μέρει, τα αίτια δημιουργίας του φαινομένου αλλά και τη διάρκειά του. Η κοινή γνώμη δεν ενδιαφέρεται να ανταμείψει ή να θυμάται μια επιτυχία στην εξωτερική πολιτική (Mueller, 2003, σ. 10). Αυτό σημαίνει πως η συσπείρωση δεν παράγεται για λόγους ε-

παινετικούς, αλλά περισσότερο αποτελεί μια «θετική έκφραση ανησυχίας» (Σαμαράς, 2001, σ. 24). Με βάση αυτά τα στοιχεία, μπορεί να γίνει κατανοητός ο λόγος για τον οποίο το φαινόμενο ενεργοποιείται μόνο σε έκτακτες καταστάσεις κρίσεων.

Δύο είναι οι επικρατέστερες ερμηνείες που επιχειρούν να εξηγήσουν τα παραγωγικά αίτια του φαινομένου: α) η σχολή του «Πατριωτισμού» και β) η σχολή της «Πολιτικής Ελίτ». Οι θεωρητικοί της πρώτης σχολής επισημαίνουν πως η βασική κινητήριος δύναμη, η οποία οδηγεί στη συσπείρωση, είναι ο πατριωτισμός των πολιτών (Mueller, 1973; Baker & Oneal, 2001). Σύμφωνα με αυτή την εκδοχή, μια διεθνής κρίση ή πόλεμος προκαλεί αισθήματα απειλής κατά του έθνους και οι πολίτες θεωρούν πως, για λόγους επιβίωσης του έθνους, θα πρέπει να παρέχουν μια άνευ όρων υποστήριξη στην κυβέρνηση (Callaghan & Virtanen, 1993, σ. 762).

Από την άλλη, η σχολή της «Πολιτικής Ελίτ» θεωρεί ως το παραγωγικό αίτιο της συσπείρωσης τη συναίνεση της πολιτικής ελίτ και την απουσία προβολής αντίθετων απόψεων. Με άλλα λόγια, η πολιτική ελίτ συμβιβάζεται και συσπειρώνεται γύρω από την ηγεσία, για να βοηθήσει στην εσωτερική νομιμοποίηση (Brody & Shapiro, 1989; Brody, 1991). Ο λόγος για μία τέτοια στάση θεωρείται ο κίνδυνος που κρύβει για την αντιπολίτευση η υιοθέτηση μιας αντίθετης ή διχαστικής ρητορικής, καθώς μπορεί να φανεί α-

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

πληροφόρητη ή να κατηγορηθεί για έλλειψη πατριωτισμού (Baker & Oneal, 2001, σ. 676). Η αναστολή της κριτικής εκ μέρους της αντιπολίτευσης οδηγεί, σύμφωνα με τη σχολή αυτή, στην αύξηση της υποστήριξης της ηγεσίας. Κατά συνέπεια, όσο τα γεγονότα παράγουν διακομματική συναίνεση ή απουσία κριτικής στην ηγεσία, τόσο περισσότερο διατηρείται η υποστήριξη αυτή (Baum & Groelling, 2007).

Μία επιπλέον παραδοχή της σχολής αυτής είναι το γεγονός πως η κοινή γνώμη δεν ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για την εξωτερική πολιτική (Mueller, 1996). Η περιορισμένη γνώση του κοινού για τα περίπλοκα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής όπως, αντίστοιχα, και για την εξέλιξη μίας διακρατικής-διεθνούς κρίσης, ελαχιστοποιεί τη δυνατότητα της πολιτικής κριτικής (Baker & Oneal, 2001, σ. 668). Αυτό οδηγεί σε μία θετική σχέση ανάμεσα στην ενασχόληση-γνώση του κοινού για ζητήματα εξωτερικής πολιτικής και του φαινομένου της συσπείρωσης. Με άλλα λόγια, όσο πιο μεγάλη είναι η ενασχόληση του κοινού με την εξωτερική πολιτική τόσο μικρότερη θα είναι η συσπείρωση (Baum, 2002, σ. 283).

Παρά τις δύο εξηγήσεις για τα αίτια του φαινομένου, οι έρευνες συγκλίνουν πως η εξήγηση της συσπείρωσης γύρω από τη Σημαία εντοπίζεται και στις δύο ερμηνείες (Baum et al., 1998; Johansson et al., 2021; Kam & Ramos, 2008; Kritzinger et al., 2021; Baker & Oneal, 2001; Baum & Gro-

elling, 2007). Από ψυχολογική άποψη, οι εξωτερικές απειλές αυξάνουν τη συνοχή της έσω-ομάδας (Foster & Keller, 2010), ξυπνώντας αισθήματα εθνικής ταυτότητας (Kam & Ramos, 2008), ενώ η απουσία κριτικής στο πολιτικό σκηνικό ενισχύει το κυβερνητικό αφήγημα (Entman, 2003), δημιουργώντας μία αίσθηση συναίνεσης στο πολιτικό σύστημα (βλ. σχετικά, Barnett & Roselle, 2008, σ. 12; Baker & Oneal, 2001; Hetherington & Nelson, 2013; Kam & Ramos, 2008).

Τα αίτια του φαινομένου εξηγούν σε μεγάλο βαθμό και τη διάρκειά του. Το Φαινόμενο της Συσπείρωσης είναι εντελώς προσωρινό και δεν επιφέρει μακροπρόθεσμα πολιτικά οφέλη ακόμα και από επιτυχημένα διεθνή εγχειρήματα (Mueller, 2003, σ. 10). Μόλις η κρίση περάσει, η υποστήριξη επιστρέφει στα κανονικά της επίπεδα (Meuller, 1973; Sigelman & Conover, 1981). Επιπλέον, σε περίπτωση που μια διεθνής κρίση οδηγηθεί σε αδιέξοδο ή κρατήσει περισσότερο απ' όσο αναμενόταν, η υποστήριξη στην κυβέρνηση ή τον Πρόεδρο μπορεί να μειωθεί ή να επιδράσει και αρνητικά (Sigelman & Conover, 1981).

Μία βασική αιτία της απώλειας της υποστήριξης σε περίπτωση που η κρίση δεν επιλυθεί σύντομα ή παρατείνεται για μεγάλο διάστημα εντοπίζεται στην αλλαγή της ουδέτερης ή υποστηρικτικής στάσης της αντιπολίτευσης, η οποία μετατρέπεται σε κριτική, με αποτέλεσμα η κοινή γνώμη να λαμβάνει πλέον αντιθετικά μηνύματα και διαφορετικές

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

ερμηνείες του ζητήματος (Baker & Oneal, 2001). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη χαλάρωση της εθνικής ταυτότητας και την ενίσχυση της κομματικής, προκαλώντας έτσι τη μείωση της συσπείρωσης (Kam & Ramos, 2008).

3. Συσπείρωση και Στρατηγική Επικοινωνία

Ένα ζήτημα το οποίο προκύπτει από την έρευνα γύρω από την εμφάνιση του φαινομένου της Συσπείρωσης είναι ότι υπάρχουν περιπτώσεις όπου η αύξηση είναι μικρή ή και καθόλου (Oneal & Bryan, 1995). Για την εξήγηση αυτής της παρατήρησης ορισμένες έρευνες θεώρησαν πως η ρητορική μπορεί να αποτελεί μία επιπλέον μεταβλητή, η οποία ενισχύει την ύπαρξη του φαινομένου (Baker & Oneal, 2001; Bligh et al., 2004; Goussios et al., 2014; Kam & Ramos, 2008).

Η στρατηγική επικοινωνία του προέδρου των ΗΠΑ Τζόρτζ Μπους ήταν αυτή που μετέτρεψε, σε επίπεδο αντιλήψεων, την επίθεση στους Δίδυμους Πύργους στη Νέα Υόρκη σε επίθεση ενάντια στις θεμελιώδεις αξίες και Πιστεύω του αμερικανικού λαού (Bligh et al., 2004; Goussios et al., 2014), αυξάνοντας έτσι την πρόσληψη της απειλής. Αυτή η διαδικασία δείχνει πως μπορεί να υπάρξει δυνατότητα στρατηγικής αύξησης του φαινομένου της Συσπείρωσης μέσα από τη χρήση της στρατηγικής επικοινωνίας σε καταστάσεις διακρατικών κρίσεων. Ένας τέτοιος τρόπος είναι η διαμόρφωση εικόνων για τα κράτη μέσω της ρητορικής και στρατηγικής επικοινωνίας. Στην παρούσα

ενότητα αναλύεται η έννοια της εικόνας και ο ρόλος της στις Διεθνείς Σχέσεις και τη στρατηγική επικοινωνία των κρατών.

Η εικόνα ορίζεται από τον Boulding (1956, σ. 423; 1959, σσ. 120-121) ως: «το σύνολο των γνωσιακών, συναισθηματικών και αξιολογικών στοιχείων της συμπεριφοράς μιας μονάδας ή της εσωτερικής άποψης του εαυτού και του περιβάλλοντός της. Οι όψεις αυτές της εικόνας σχετίζονται με την αντίληψη που έχει κανείς για τον εαυτό του και για τους άλλους και το αντίθετο». Οι εικόνες είναι αντιληπτικά φίλτρα που οργανώνουν το περιβάλλον και μας επιτρέπουν να προβλέψουμε και να αντιδράσουμε σε αυτό (Cottam, 1994, σ. 10).

Η έννοια της εικόνας ενός συλλογικού υποκειμένου περιέχει δύο διαστάσεις. Η πρώτη διάσταση αφορά την εικόνα ως ιδιότητα του μηνύματος, δηλαδή «την προβαλλόμενη από το υποκείμενο εικόνα», ενώ η δεύτερη την εικόνα «ως λειτουργία του δέκτη, ως γνωσιακή δομή», η οποία αφορά τα χαρακτηριστικά και τις ιδιότητες τις οποίες αποδίδει ο δέκτης στο υποκείμενο και ονομάζεται προσλαμβανόμενη εικόνα (Boulding, 1959; Kunczik, 1997; Feklyunina, 2008; Σαμαράς, 2014). Οι εικόνες των κρατών είναι γνωσιακές δομές, σχήματα, περιέχουν πληροφορίες για τον «εαυτό» και για τον «άλλο», καθώς και για τη μεταξύ τους σχέση, ενσωματώνοντας στοιχεία, όπως ο φιλικός ή εχθρικός χαρακτήρας της σχέσης, καθώς και ο σταθερός παράγων της

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

ισχύος (Herrmann, 2003, σσ. 286-287). Έτσι, οι υπεύθυνοι πολιτικής και οι πολίτες έχουν εικόνες για τους τύπους των κρατών.

Στη θεωρία της εικόνας για τις Διεθνείς Σχέσεις έχουν αναγνωριστεί πέντε γενικές εικόνες της έξω-ομάδας, που διαμορφώνουν τις στάσεις και τις αντιλήψεις ενός κράτους για ένα άλλο (Alexander, Brewer, κ.ά., 2005; Herrmann & Fischerkeller, 1995). Οι εικόνες αυτές είναι: η εικόνα του εχθρού (enemy image), του συμμάχου (image of the ally), του βαρβάρου (barbaric image), του εξαρτώμενου (dependent ή colony image) και του ιμπεριαλιστή (imperialist image) (Alexander, Brewer, & Hermann, 1999; Alexander, Brewer, κ.ά., 2005; Bilali, 2010; Herrmann & Fischerkeller, 1995).

Οι εικόνες αυτές σε επίπεδο διεθνών σχέσεων αλλά και σε επίπεδο αντίληψης πολιτών λειτουργούν σε μεγάλο βαθμό στερεοτυπικά. Καθορίζονται μέσα από γενικές κατηγοριοποιήσεις που αφορούν τις σχέσεις ισχύος των κρατών, τη σύμπλευση συμφερόντων και την πολιτισμική κατάσταση δημιουργώντας τάσεις για συνεργασία ή σύγκρουση με την έξω-ομάδα (Alexander, Brewer & Livingston, 2005).

Η πιο διαδεδομένη και συνήθης εικόνα κράτους είναι η εικόνα του εχθρού (Cottam, 1994, σ. 10; Holsti, 1967; Silverstein, 1989; Carozza, κ.ά., 2009). Η εικόνα αυτή προκύπτει,

όταν δύο κράτη θεωρούνται ως ιδιαίτερα ανταγωνιστικά μεταξύ τους, αλλά παρόμοια σε ισχύ και πολιτιστικό επίπεδο (Bilali, 2010, σ. 276). Η εικόνα του εχθρού προκύπτει, όταν η σχέση μεταξύ ομάδων που είναι παρόμοιες σε ισχύ ή δύναμη και σε πολιτιστική κατάσταση, χαρακτηρίζεται από έντονο ανταγωνισμό (Alexander, Brewer, et al., 2005; Özkeçeci-Taner, 2012). Από την άλλη, η εικόνα του συμμάχου αντιλαμβάνεται την έξω-ομάδα με κυρίως θετικά χαρακτηριστικά, όπως συνεργασία, αξιοπιστία και δημοκρατικότητα. Συνήθως, η εικόνα του συμμάχου προκύπτει, όταν οι δρώντες βλέπουν τον άλλον ως ισότιμο σε πολιτιστικό επίπεδο και ισχύ και έχουν ίδιους στόχους και συμφέροντα, ενώ η σχέση τους αποσκοπεί στην απόκτηση κοινών στόχων (Alexander, κ.ά., 2005, σ. 30; Bilali, 2010, σ. 276). Αυτή η εικόνα χρησιμεύει για να διευκολύνει τη συνεργατική αντιμετώπιση της έξω-ομάδας (Alexander, Brewer & Livingston, 2005, σ. 782). Επιτρέπει στο εκάστοτε κράτος να αντιλαμβάνεται τις προοπτικές αμοιβαίου κέρδους, αντισταθμίζοντας τη σημασία των ικανοτήτων ή του πολιτιστικού επιπέδου (Herrmann & Fischerkeller, 1995, σ. 426).

Μία τρίτη εικόνα είναι αυτή του βαρβάρου, η οποία αποτελεί την αναπαράσταση ενός κράτους που βλέπει έντονη απειλή από ένα άλλο κράτος, το οποίο είναι πολύ ισχυρότερο αλλά δεν θεωρείται πολιτιστικά ανώτερο (Herrmann & Fischerkeller, 1995, σ. 426). Η εκλαμβανόμενη πολιτι-

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

σμική κατωτερότητα προκαλεί ανασφάλεια και δυσκολίες πρόβλεψης για τις ενέργειες του άλλου μέρους (Bilali, 2010, σ. 277).

Από την άλλη, η εικόνα του ιμπεριαλιστή αντιπροσωπεύει την ιδανική περίπτωση ενός κράτους που βλέπει έντονη απειλή από ένα άλλο κράτος που είναι ισχυρότερο και πολιτιστικά ανώτερο (Herrmann & Fischerkeller, 1995, σ. 426). Η συγκεκριμένη εικόνα απεικονίζει τον άλλον ως εξίσου εξελιγμένο στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και τα θεσμικά όργανα, ιδιαίτερα ικανό να διεκπεραιώνει πολύπλοκες στρατηγικές, εκμεταλλεζόμενο παράλληλα τους πόρους της χώρας του (Bilali, 2010).

Τέλος, η εικόνα του εξαρτώμενου αναφέρεται σε μια εικόνα άλλου κράτους που θεωρείται ότι αποτελεί μια μεγάλη ευκαιρία προς εκμετάλλευση και είναι λιγότερο ισχυρό και κατώτερο πολιτιστικά (Herrmann & Fischerkeller, 1995, σ. 426; Özkeçeci-Taner, 2012, σ. 111). Μια τέτοια αλληλεπίδραση οδηγεί την πιο ισχυρή χώρα να εκμεταλλευτεί την ασθενέστερη. Η εικόνα αυτή επιτρέπει νομιμοποιεί την τάση εκμετάλλευσης και την θεωρεί ηθική συμπεριφορά (Bilali, 2010, σ. 277).

Συνοψίζοντας τα δύο θεωρητικά πλαίσια, της συσπείρωσης και της θεωρίας εικόνων στις Διεθνείς Σχέσεις, διαφαίνεται πως μέσα από τη στρατηγική επικοινωνία για κράτη τα οποία εμπλέκονται σε διακρατικές κρίσεις, μπο-

ρούν να διαμορφωθούν εικόνες, οι οποίες καθορίζουν τον τρόπο αντίληψης των πολιτών και των ληπτών αποφάσεων, υπαγορεύοντας συγκεκριμένες συμπεριφορές.

Έτσι, από ρητορική άποψη, τα κράτη διαχωρίζονται σε “καλά” και “κακά” - ο εχθρός είναι πάντοτε ο «κακός», ενώ το ίδιο κράτος κατακλύζεται πάντα από άμεμπτη ηθική (Boulding, 1959, σ. 130). Στο παρελθόν, οι εχθρικές εικόνες έχουν χρησιμοποιηθεί για να περιγράψουν και να εξηγήσουν τις σχέσεις μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Σοβιετικής Ένωσης κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου και μετά (Bilali, 2010, σ. 276; Herrmann & Fischerkeller, 1995). Η εικόνα του εχθρού παράγει μία τάση συμπεριφοράς για επίθεση (Carozza et al., 2009). Για παράδειγμα, κατά τον πόλεμο της Γεωργίας (8-14 Αυγούστου 2008), ως μέρος του πολέμου προπαγάνδας της Ρωσίας, δομήθηκαν ισχυρές εικόνες του εχθρού -όχι μόνο για τη Γεωργία, τους Γεωργιανούς και τον πρόεδρο Μιχαήλ Σακασβίλι αλλά και για τη «Δύση» (Tønnessen & Kolstø, 2012, σ. 102). Αυτή η εικόνα δεν προϋπήρχε, αλλά δημιουργήθηκε μέσα από τη στρατηγική επικοινωνία.

Επομένως, η διαδικασία στρατηγικής διαμόρφωσης εικόνων για άλλα κράτη επηρεάζει και το εσωτερικό μέτωπο, ενισχύοντας τη διαδικασία της συσπείρωσης. Η δαιμονοποίηση των Ταλιμπάν και του Αφγανιστάν σε συνάρτηση με τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου οδήγησαν στη μεγάλη εμφάνιση του Φαινομένου της Συσπείρωσης γύρω από

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

τη Σημαία για τον Πρόεδρο Τζορτζ Μπους το 2001 -2002 (βλ. π.χ. Bligh et al., 2004; Goussios et al., 2014).

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να διευρύνει αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, εξετάζοντας τη διαδικασία ρητορικής συγκρότησης της συσπείρωσης μέσα από τη διαμόρφωση στρατηγικών εικόνων για τα άλλα κράτη.

4. Μεθοδολογία

Η μέθοδος που ακολουθεί η συγκεκριμένη έρευνα είναι η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου (Krippendorff, 2004), με στοιχεία ρητορικής κριτικής ανάλυσης πολιτικού λόγου (Fairclough & Fairclough, 2012; van Dijk, 1997). Οι περιπτώσιολογικές μελέτες επελέγησαν βάσει της διαθεσιμότητας των δεδομένων και την ευκολία στην πρόσβαση σε αυτά καθώς και λόγω των ακραίων τιμών στις μεταβλητές τους (van Evera, 1997). Και οι δύο περιπτώσεις αφορούν ένα γεγονός κρίσης ή πολέμου στο οποίο παρατηρήθηκε το Φαινόμενο της Συσπείρωσης.

Η περίοδος ανάλυσης για την περίπτωση του πολέμου κατά του Ιράκ (2003) καλύπτει το διάστημα από τον Ιανουάριο έως τον Δεκέμβριο του 2003, όταν σημειώθηκε και η σύλληψη του Σαντάμ. Παρόλο που ο πόλεμος διήρκησε μέχρι το 2010, όταν ουσιαστικά αποχώρησαν τα αμερικανικά στρατεύματα από το Ιράκ, για την παρούσα έρευνα έχει περισσότερη σημασία η περίοδος λίγο πριν την έναρξη των επιχειρήσεων έως και την ολοκλήρωση του αντικει-

μενικού στόχου των ΗΠΑ σε αρχικό επίπεδο, που ήταν η σύλληψη του Σαντάμ.

Η δεύτερη περίπτωση αφορά την επαναδιαπραγμάτευση του χρέους από την Ελλάδα το 2015. Θα πρέπει να σημειωθεί πως η οικονομική κρίση αποτελεί, συνήθως, έναν ιδιότυπο τύπο κρίσης, η οποία περιέχει στοιχεία που αφορούν την εσωτερική πολιτική, ενώ η έδρα της αιτιότητας για την κρίση βρίσκεται σε εσωτερικούς πολιτικούς παράγοντες. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι οικονομικές κρίσεις να μην ανήκουν στις κρίσεις που προκαλούν το φαινόμενο της συσπείρωσης. Στην περίπτωση, ωστόσο, της ελληνικής οικονομικής κρίσης, και ειδικά στην περίπτωση της επαναδιαπραγμάτευσης του χρέους, εμφανίζονται ορισμένα στοιχεία τα οποία διαφοροποιούν την κατάσταση.

Η κυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ, η οποία ανέλαβε τον Ιανουάριο του 2015, είχε ξεκινήσει μια έντονη απόδοση ευθυνών για την κατάσταση της χώρας σε εξωγενείς παράγοντες. Συγκεκριμένα, κατά της Γερμανίας, του τότε υπουργού οικονομικών κ. Σόμπλε και την τενοκρατική εποπτεία που αποτελούσαν από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, γνωστή μέχρι τότε ως Τρόικα (Aslanidis & Kaltwasser, 2016).

Η απόδοση ευθυνών για την οικονομική και πολιτική κατάσταση της χώρας σε αυτούς τους παράγοντες, που βρί-

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

σκοταν εκτός του πολιτικού σκηνικού της χώρας, οδήγησε σε συσπείρωση γύρω από την ηγεσία κατά τη διάρκεια του πρώτου εξαμήνου του 2015, με αποκορύφωση τον Φεβρουάριο αμέσως μετά τις εκλογές. Ταυτόχρονα, η έντονη ρητορική κατά της Γερμανίας πλαισιωνόταν σε όρους διακρατικής σύγκρουσης, εντείνοντας τα πατριωτικά αντανακλαστικά των πολιτών, ενώ παράλληλα παρατηρήθηκε απουσία έντονης αντιπολιτευτικής κριτικής κατά τους πρώτους μήνες.

Ως εκ τούτου, η διαπραγμάτευση της κυβέρνησης του ΣΥΡΙΖΑ θεωρείται ως μία αντιπροσωπευτική περίπτωση εκδήλωσης του φαινομένου της συσπείρωσης για την Ελλάδα. Ταυτόχρονα, το γεγονός πως δεν αποτελεί μια κατάσταση πολέμου ή διακρατικής κρίσης στρατιωτικού περιεχομένου, αλλά μία ρητορικά κατασκευασμένη διακρατική κρίση εν καιρώ ειρήνης, αυξάνει το ενδιαφέρον της περίπτωσης και εμπλουτίζει τη σχετική βιβλιογραφία.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που τίθενται είναι:

- 1) Ποια είναι η σχέση της Ρητορικής με το Φαινόμενο της Συσπείρωσης γύρω από τη Σημαία;
- 2) Ποιες είναι οι Εικόνες των κρατών που διαμορφώθηκαν από τις πολιτικές ηγεσίες στις δύο περιπτώσεις κρίσεων;
- 3) Πως διαμορφώνεται η σχέση ανάμεσα στη ρητορική διαμόρφωση εικόνων και στη ρητορική της συσπείρωσης;

5. Περιπτωσιολογική Ανάλυση

5.1. Η Ρητορική Διαμόρφωση Εικόνων στον Πόλεμο του Ιράκ (2003)

Ο πρόεδρος Μπους κατά την προσπάθεια κινητοποίησης για τον πόλεμο στο Ιράκ έχει δύο κεντρικούς στόχους. Ο πρώτος αφορά την κινητοποίηση των πολιτών για τη νομιμοποίηση του πολέμου, πράγμα που σχετίζεται με την επίτευξη της συσπείρωσης. Ο δεύτερος, αφορά την αποδόμηση της εικόνας του Ιράκ υπό του Σαντάμ Χουσεΐν, προκειμένου να επιτύχει τη διεθνή νομιμοποίηση και να σχηματίσει μία διεθνή συσπείρωση. Συνεπώς, οι πολιτικοί λόγοι του στοχεύουν σε δύο επίπεδα: το ένα είναι το εσωτερικό και το άλλο το διεθνές επίπεδο. Και στα δύο επίπεδα, ωστόσο, απώτερος σκοπός είναι η συσπείρωση είτε πολιτών είτε κρατών.

Για την επίτευξη του διπλού στόχου, ο πρόεδρος Μπους επιχειρεί αφενός να αποδομήσει την εικόνα του Ιράκ υπό το καθεστώς του Σαντάμ Χουσεΐν και αφετέρου να δομήσει μία νέα εικόνα για τη μετά του Σαντάμ εποχή. Η αποδόμηση γίνεται μέσα από τη χρήση των στρατηγικών επιθέσεων και τη δόμηση αρνητικών εικόνων για το καθεστώς και το Ιράκ υπό αυτή τη μορφή.

Οι στρατηγικές εικόνες, οι οποίες χρησιμοποιούνται για την αποδόμηση της εικόνας του Ιράκ, είναι η εικόνα του εχθρού και η εικόνα του βαρβάρου. Η εικόνα του εχθρού δομείται μέσα από την εικόνα του «κακού» κατά τα πρό-

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

τυπα της ρητορικής της 11^{ης} Σεπτεμβρίου. Το Ιράκ χαρακτηρίζεται ως μέλος ενός «άξονα του κακού» (Bush, 2002, Ιανουάριος). Το Ιράκ παρουσιάζεται σαν ίσο ή αρκετά ισχυρό, ώστε να πλήξει τους αντιπάλους του και αυτό στοιχειοθετείται μέσα από την απειλή της κατοχής των πυρηνικών όπλων.

Η στρατηγική δόμηση της εικόνας του κακού και του εχθρού για το Ιράκ πραγματοποιείται μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα τα οποία, ταυτόχρονα, δομούν το ήθος του καθεστώτος και αποτελούν έμμεσες επιθέσεις σε αυτό.

«Το 1993, το Ιράκ προσπάθησε να δολοφονήσει τον Εμίρη του Κουβέιτ και έναν πρώην Αμερικανό πρόεδρο. Η κυβέρνηση του Ιράκ επαίνεσε ανοιχτά τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου. Και τρομοκράτες της Αλ Κάιντα διέφυγαν από το Αφγανιστάν και είναι γνωστό ότι βρίσκονται στο Ιράκ» (Bush, 2002, Ιανουάριος – Σεπτέμβριος).

Μέσα από τέτοιου είδους ιστορικά παραδείγματα ο Σαντάμ απεικονίζεται να έχει άμεσες σχέσεις με τρομοκρατικές οργανώσεις όπως την Αλ Κάιντα. Η κατηγορία αφορά την υπόθαλψη των τρομοκρατών, καθώς τους κρύβει στη χώρα του. Συνεπώς, δεν είναι απλώς συνένοχος, αλλά είναι και επικίνδυνος, δεδομένου ότι από εκεί οι τρομοκράτες είναι ελεύθεροι να δράσουν ξανά. Όσοι είχαν βοηθήσει την Αλ Κάιντα τόσο κατά την 11^η Σεπτεμβρίου όσο

και κατά την επέμβαση στο Αφγανιστάν, αποτελούν εχθρούς των ΗΠΑ, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο πρόεδρος Μπους σε αρκετούς λόγους του καθόλη την περίοδο της κινητοποίησης για τον πόλεμο. Με τον τρόπο αυτόν ο Σαντάμ και το Ιράκ χαρακτηρίζονται εχθροί των ΗΠΑ και επικίνδυνοι για τη διεθνή ασφάλεια.

Η άλλη εικόνα που διαμορφώνει ο πρόεδρος Μπους με τα διαγγέλματά του για το Ιράκ είναι η εικόνα του βαρβάρου. Η εικόνα αυτή συμπεριλαμβάνει στοιχεία, τα οποία παρουσιάζουν την ετερότητα ως βίαιη, σκληρή, παράλογη και ανήθικη. Η εικόνα αυτή δομείται μέσα από την απεικόνιση του ηγέτη του Ιράκ, Σαντάμ Χουσεΐν, ως αδίστακτου δικτάτορα, ο οποίος δεν διστάζει να επιτεθεί κατά του ίδιου του λαού του με χημικά, όταν το επιτάσσει η ανάγκη για να κρατηθεί στην εξουσία. Επίσης, το γεγονός πως ο Σαντάμ έχει χρησιμοποιήσει κατά το παρελθόν όπλα μαζικής καταστροφής κατά των γειτόνων του, τον καθιστά ανορθολογικό παίκτη και, ως εκ τούτου, απρόβλεπτο και βάρβαρο.

«Ο Σαντάμ Χουσεΐν (...) έχει δώσει εντολές για χημικές επιθέσεις στο Ιράν και σε περισσότερα από σαράντα χωριά της χώρας του. Αυτές οι πράξεις σκότωσαν ή τραυμάτισαν τουλάχιστον 20.000 ανθρώπους, αριθμός έξι φορές μεγαλύτερος από τον αριθμό των ανθρώπων που πέθαναν στις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου» (Bush, 2002: Οκτώβριος).

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

Το ότι δεν σέβεται τον ίδιο του τον λαό διαμορφώνει την εικόνα ενός αδίστακτου και απάνθρωπου δικτάτορα και ενός καθεστώτος το οποίο είναι άκρως επικίνδυνο. Η συσχέτιση του Σαντάμ με τους τρομοκράτες και την 11^η Σεπτεμβρίου αποσκοπεί στο να ενισχύσει την πεποίθηση που υπήρχε ότι ο «πόλεμος κατά της τρομοκρατίας» δεν είναι ένας πόλεμος ανάμεσα σε δύο πολιτισμένα κράτη, τα οποία πολεμούν για την κυριαρχία, αλλά ένας πόλεμος ανάμεσα σε μία πολιτισμένη και μία βαρβαρική κοινωνία (Chang & Mehan, 2008, σ. 462). Άλλωστε και στη ρητορική της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, ο πρόεδρος Μπους ταύτιζε τους τρομοκράτες με απολίτιστους, υποστηρίζοντας ότι εποφθαλμιούν τον πολιτισμό και τον τρόπο ζωής της δύσης (βλ. Johnson, 2002).

«Δεκάδες χιλιάδες πολιτικοί αντίπαλοι και απλοί πολίτες έχουν υποβληθεί σε αυθαίρετη σύλληψη και φυλάκιση, συνοπτική εκτέλεση και βασανιστήρια με ξυλοδαρμό και καύση, ηλεκτροπληξία, λιμοκτονία, ακρωτηριασμό και βιασμό» (Bush, 2002, Οκτώβριος).

Η απάνθρωπη αυτή εικόνα, που παρουσιάζεται σε αρκετούς λόγους του προέδρου Μπους σχετικά με το Ιράκ την περίοδο εκείνη, επιδιώκει να δείξει πως αυτού του είδους η συμπεριφορά καθιστά τον Σαντάμ όχι μόνο απάνθρωπο αλλά και επικίνδυνο για τη διεθνή κοινότητα. Η έντονη δαιμονοποίηση που υπάρχει μέσα από τη ρητορική αυτή ξεπερνάει τα όρια της εικόνας του εχθρού και φτάνει στην

εικόνα του βαρβάρου. Η εικόνα αυτή για το Ιράκ του Σαντάμ Χουσεΐν είναι πιο λειτουργική ως προς τους στόχους κινητοποίησης και συσπείρωσης της εσωτερικής και διεθνούς κοινής γνώμης, καθώς εμπεριέχει τα στοιχεία της απειλής και της επικινδυνότητας για τη χώρα και το καθεστώς της.

Η έντονη και συστηματική δαιμονοποίηση σε συνάρτηση με την παρουσίαση της εικόνας του βαρβάρου και την κατοχή όπλων μαζικής καταστροφής δημιουργούν έναν επικίνδυνο συνδυασμό για τη διεθνή και εσωτερική ασφάλεια. Η ευθεία επίθεση κατά του Σαντάμ πραγματοποιείται με χαρακτηρισμούς, όπως «βίαιος δικτάτορας» (Brutal Dictator), «τύραννος» (tyrant), και μέσω της σύνδεσής του με τους τρομοκράτες και την Αλ Κάιντα. Η κατηγορία πως ο Σαντάμ διέθετε άκρες στις ισλαμικές τρομοκρατικές ομάδες έθετε την ισχύ του σε μια εντελώς διαφορετική κλίμακα κινδύνου στην μετά εποχή της 11^{ης} Σεπτεμβρίου (Thussu, 2006, σ. 11).

Με τη χρήση των παραπάνω ρητορικών στρατηγικών ο πρόεδρος Μπους επεδίωξε τη διαμόρφωση μιας συγκεκριμένης εικόνας για το Ιράκ, η οποία θα το καθιστούσε μια άμεση απειλή για τις ΗΠΑ και τη διεθνή κοινότητα. Η διαδικασία αυτή έγινε στη βάση του “πολέμου κατά της τρομοκρατίας” με στόχο τη διασύνδεση, κυρίως, των δύο γεγονότων. Θα πρέπει να σημειωθεί, πως την περίοδο της προετοιμασίας του πολέμου, η εσωτερική πόλωση ήταν

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

μεγαλύτερη σε σχέση με αυτή του πολέμου στο Αφγανιστάν, ενώ με την ανακοίνωση της λήξης των μεγάλης κλίμακας πολεμικών επιχειρήσεων το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης στράφηκε προς την οικονομία και τα εσωτερικά προβλήματα.

Συγκεκριμένα, τον Ιανουάριο του 2003 η δημοτικότητα του προέδρου Μπους ανερχόταν στο 58% (The American Presidency Project), ενώ η κοινή γνώμη θεωρούσε βασικές προτεραιότητες της πολιτικής των ΗΠΑ τόσο την άμυνα κατά της τρομοκρατίας (81%) όσο και την ενίσχυση της οικονομίας (73%) (Pew Research Center). Η αποδοχή του προέδρου πριν την έναρξη των πολεμικών επιχειρήσεων στις 19 Μαρτίου 2003 κυμαινόταν ανάμεσα στο 59 - 61%, ενώ μετά την έναρξή τους ανήλθε στο 72%. Αυτή η αύξηση δείχνει την ύπαρξη της συσπείρωσης γύρω από τη σημαία, ενώ ταυτόχρονα τα 2/3 των Αμερικανών ήταν υπέρ του πολέμου, ενώ επτά στους δέκα θεωρούσαν πως η ανάληψη στρατιωτικών ενεργειών κατά του Ιράκ ήταν προς τη σωστή κατεύθυνση (Pew, 2003).

Επιπλέον, μετά την πτώση της Βαγδάτης και για πρώτη φορά μετά την 11^η Σεπτεμβρίου, στη δημόσια ατζέντα επανέρχεται η οικονομία ως πιο σημαντικό ζήτημα, ενώ η τρομοκρατία πέφτει σημαντικά (41% Οικονομία - 29% τρομοκρατία) (Pew Research Center).

Αυτή η μετατόπιση αποδεικνύει τη διάρκεια του φαινομένου της συσπείρωσης, το οποίο διαρκεί όσο η κύρια κρίση ή ο πόλεμος. Επιπλέον, δείχνει πως η στρατηγική επικοινωνία του προέδρου για το Ιράκ έγινε πιστευτή και ότι μετά την πτώση της Βαγδάτης θεωρήθηκε, ενδεχομένως, πως η απειλή της τρομοκρατίας είχε εξουδετερωθεί, επιτρέποντας την επιστροφή σε εσωτερικά ζητήματα.

Η περίπτωση του πολέμου κατά του Ιράκ επιβεβαιώνει το κεντρικό επιχείρημα πως η ρητορική μέσα από τη διαμόρφωση στρατηγικών εικόνων σε συνάρτηση με ένα αντικειμενικό γεγονός, που ενέχει τα χαρακτηριστικά για τη δημιουργία συσπείρωσης, παράγει τον μεγαλύτερο βαθμό συσπείρωσης. Η διαμόρφωση εικόνων μέσα από τη ρητορική κινητοποιεί την κοινή γνώμη και καθορίζει τους στόχους της πολιτικής ηγεσίας σε περιόδους διακρατικών κρίσεων ή πολέμων. Η αντιπαλότητα ενισχύει την εσωτερική συνοχή και δημιουργεί αισθήματα πατριωτισμού.

5.2. Η επαδιαπραγμάτευση του χρέους 2015

Το 2015 η νεοεκλεγμένη κυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ επιχείρησε την επαναδιαπραγμάτευση του χρέους, μετά από πέντε χρόνια οικονομικής κρίσης και λιτότητας. Η κρίση έφτασε στο απόγειό της στα τέλη του 2014 με αρχές του 2015, όταν οι μνημονιακές πολιτικές αλλά και η συγκρουσιακή διάθεση της κυβέρνησης του ΣΥΡΙΖΑ, οδήγησε σε ευθεία σύγκρουση της Ελλάδας με τη Γερμανία (Τάκας, κ.ά., 2020). Η ριζοσπαστική στρατηγική και η ρητορική του ΣΥΡΙΖΑ

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

τον έφερε στην εξουσία (Sourdalakis, 2014). Ο στόχος της νέας κυβέρνησης ήταν να επαναδιαπραγματευτεί τους όρους των μνημονίων για την αποπληρωμή του χρέους και να επιτύχει ευνοϊκότερους όρους στη συμφωνία. Θα πρέπει να σημειωθεί πως κατά τη διάρκεια της διαπραγμάτευσης, οι βασικοί εκπρόσωποι της κυβέρνησης ήταν ο πρωθυπουργός, Α. Τσίπρας και ο υπουργός οικονομικών, Γ. Βαρουφάκης. Επειδή, ωστόσο, σε μεγάλο βαθμό η διαπραγμάτευση γινόταν ανάμεσα στους υπουργούς οικονομικών, υπήρξε μία έντονη προσωποποίηση και ταύτιση των ελληνικών θέσεων αλλά και της διαπραγμάτευσης με τον υπουργό οικονομικών, Γ. Βαρουφάκη.

Η Κυβέρνηση κατά την πρώτη φάση της διαπραγμάτευσης, που ξεκίνησε αμέσως μετά την ανάληψη της εξουσίας, προσωποποίησε την ευθύνη για τις πολιτικές λιτότητας μέσα από τη χρήση της στρατηγικής απόδοσης ευθυνών στη Γερμανία και στον Γερμανό υπουργό οικονομικών Β. Σόιμπλε. Αυτό έγινε και έμμεσα με τη χρήση γενικών αναφορών και πλαισίων σε “σκοτεινά κέντρα”.

Ας σταματήσουν λοιπόν εδώ και οι τελευταίοι οπαδοί των πιο σκληρών και άδικων πολιτικών- να υποτιμούν την νοημοσύνη του ελληνικού λαού και των ευρωπαϊών πολιτών και βεβαίως να προσβάλλουν τη νοημοσύνη του ελληνικού λαού (Ομιλία του πρωθυπουργού Α. Τσίπρα, στην Κοινοβουλευτική Ομάδα του ΣΥΡΙΖΑ, 5 Φεβρουαρίου 2015).

Επιπλέον, χρησιμοποιήθηκε έντονα η στρατηγική δαιμονοποίησης των μνημονίων και του μνημονιακού παρελθόντος, χαρακτηρίζοντας το «εκδικητικό», «βάρβαρο» και συσχετιζοντάς το με το «Σκοτεινό παρελθόν».

Δυστυχώς, το δήθεν φάρμακο, κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, είναι τοξικό. Και το χειρότερο, το γνωρίζει αυτό ο θεράπων ιατρός. Αλλά, έχει δεσμεύσεις να συνεχίσει να μας το δίνει, παρ' όλο που ξέρει και κατ' ιδίαν το παραδέχεται ότι κακό κάνει, καλό δεν κάνει (Ομιλία του Υπουργού Οικονομικών Γ. Βαρουφάκη στην Βουλή, 09 Φεβρουαρίου 2015).

Η στρατηγική αυτή της δαιμονοποίησης του μνημονίου παρουσιαζόταν σε αντίθεση με θετικά μηνύματα για το μέλλον και τη ρητορική ενίσχυσης της χώρας και του ελληνικού λαού.

Από την αξιοπρέπεια, την ωριμότητα και τον πατριωτισμό του κάθε πολίτη, που λειτουργεί με την αντίληψη των περιστάσεων και τη συνείδηση της Ιστορίας. Κανείς μας δεν έχει το δικαίωμα και κανείς μας δεν ενδίδει στη δυσκολία των στιγμών. Όλοι μαζί σηκώνουμε την Ελλάδα στα χέρια μας. Δυναμώνουμε τη διαπραγματευτική θέση της πατρίδας μας (Ομιλία του πρωθυπουργού Α. Τσίπρα, στην Κοινοβουλευτική Ομάδα του ΣΥΡΙΖΑ, 17 Φεβρουαρίου 2015)

Ταυτόχρονα, για λόγους επιδίωξης εθνικής ομοψυχίας και κινητοποίησης αισθημάτων πατριωτισμού, η κυβερνητική ρητορική απέφευγε συστηματικά την εκτενή απόδοση ευ-

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

θυνών σε προηγούμενες κυβερνήσεις, ώστε να μην υπάρξει εσωτερική διάσπαση.

Το σημαντικότερο, ωστόσο, στοιχείο για τη δημιουργία συσπείρωσης γύρω από τη σημαία ήταν η παρουσίαση της διαπραγμάτευσης σε όρους σύγκρουσης Ελλάδας-Γερμανίας, κατασκευάζοντας «εχθρούς και φίλους», όπως συμβαίνει σε έναν πόλεμο ή μία σύγκρουση. Η στρατηγική χρήση του χρόνου σχετικά με τα κατοχικά δάνεια ξόπνησε τις μνήμες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, δημιουργώντας έμμεσες αναμνήσεις και συλλογικές μνήμες από ηρωικές στιγμές της ελληνικής ιστορίας, εξυψώνοντας το πατριωτικό αίσθημα.

Ιστορική υποχρέωση της νέας ελληνικής Κυβέρνησης αποτελεί η διεκδίκηση του κατοχικού δανείου και των επανορθώσεων. Είναι χρέος μας απέναντι στην ιστορία. Κεντρικό ρόλο σ' αυτή τη διεκδίκηση η νέα ελληνική Κυβέρνηση θα αποδώσει στην Εθνική Επιτροπή, αλλά και στην εμβληματική μορφή της Εθνικής Αντίστασης, στον Μανώλη Γλέζο, που ακάματα τόσα χρόνια αγωνίζεται προκειμένου να εκπληρωθεί αυτό το εθνικό χρέος (Ομιλία του πρωθυπουργού Α. Τσίπρα, στις προγραμματικές δηλώσεις της Κυβέρνησης, 8 Φεβρουαρίου 2015)

Με βάση τη ρητορική αυτή, διαμορφώθηκαν στρατηγικές εικόνες για τη Γερμανία σε έναν συγκρουσιακό άξονα γύρω από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Το ΔΝΤ, ο Γερμανός υπουργός Οικονομικών και άλλα άτομα και ιδρύματα α-

πεικονίστηκαν ως εχθροί, οι οποίοι προσπάθησαν να υποτάξουν την Ελλάδα και να εδραιώσουν τη γερμανική κυριαρχία στην Ευρώπη (Aslanidis & Kaltwasser, 2016; Τάκας, κ.ά., 2020). Η διαδικασία αυτή διαμόρφωσε τόσο την εικόνα της ίδιας της Γερμανίας στο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης, ενώ ταυτόχρονα επιχειρούσε συστηματικά να διαμορφώσει συγκεκριμένες εικόνες για την Ελλάδα (Τάκας, κ.ά., 2020).

Οι Γερμανοί, ταυτίζονταν με την εικόνα του εχθρού και του κακού σε μία νέα σύγκρουση που αφορούσε τη δικαιοσύνη της Ελλάδας απέναντι στις πολιτικές λιτότητας του παρελθόντος. Ταυτόχρονα, η Ελλάδα παρουσιαζόταν με βάση την εικόνα του Εξαρτώμενου (χώρα αποικία) σε αντίθεση με τη Γερμανία, η οποία παρουσιαζόταν με την εικόνα του Ιμπεριαλιστή (άποικιο).

Η ρητορική του ΣΥΡΙΖΑ κατά την περίοδο της διαπραγμάτευσης δημιούργησε ένα έντονο κλίμα διακρατικής κρίσης, αφού από τη μία η Γερμανία στοχοποιήθηκε ως ο βασικός αντίπαλος της Ελλάδας, και από την άλλη υπήρχε συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο για να αποφευχθεί η χρεοκοπία. Τα δύο αυτά στοιχεία, το ένα ρητορικό το άλλο πραγματικό, καλλιέργησαν ένα κλίμα έντονα εστιασμένων γεγονότων, καθώς τα ΜΜΕ ασχολούνταν καθημερινά με τη διαδικασία της διαπραγμάτευσης· δράματος, εξαιτίας της έντονης ρητορικής και του διακυβεύματος, ενώ υπήρχε και άμεση εμπλοκή της κυβέρνησης, συγκεκριμένα

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

του πρωθυπουργού και του υπουργού οικονομικών. Ταυτόχρονα, την περίοδο εκείνη παρατηρήθηκε μία χαλάρωση στην αντιπολιτευτική ρητορική, η οποία μπορεί να οφειλόταν είτε στη μετεκλογική περίοδο ανασυγκρότησης των ηττημένων είτε στην απόδοση χρόνου για την εθνική προσπάθεια. Τα στοιχεία αυτά οδήγησαν στην εμφάνιση του φαινομένου της συσπείρωσης, διπλασιάζοντας τα ποσοστά της κυβέρνησης που συγκέντρωσε στις εκλογές του Ιανουαρίου. Συγκεκριμένα, από το 36% στις 25 Ιανουαρίου (Υπουργείο Εσωτερικών), ο ΣΥΡΙΖΑ εκτοξεύτηκε στο 60% στις 14 Φεβρουαρίου (efsyn.gr, naftemporiki.gr), ενώ με το τέλος της αρχικής διαπραγμάτευσης και την επίτευξη της ενδιάμεσης συμφωνίας, τα ποσοστά υποχώρησαν στο 42% στις 27 Φεβρουαρίου 2015 (naftemporiki.gr).

6. Συμπεράσματα - Συζήτηση

Μέσα από τις δύο περιπτώσιολογικές μελέτες φαίνεται η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο Φαινόμενο της Συσπείρωσης γύρω από τη Σημαία και τη στρατηγική επικοινωνία. Οι δύο περιπτώσεις αποτελούσαν δύο καταστάσεις, οι οποίες μετατράπηκαν σε κρίσιμα γεγονότα μέσω μιας έντονα εστιασμένης ρητορικής κατασκευής. Μέσα από τη δομημένη στρατηγική επικοινωνία των κυβερνήσεων δημιουργήθηκε ένα κλίμα έντασης και κρίσης, το οποίο επέφερε τις λειτουργίες του φαινομένου της συσπείρωσης στο πολιτικό σκηνικό. Η ρητορική αυτή κατασκευή, χρησι-

μπούνησε σε μεγάλο βαθμό τη δημιουργία στρατηγικών εικόνων.

Οι εικόνες που χρησιμοποιήθηκαν και στις δύο περιπτώσεις ήταν η Εικόνα του Εχθρού, κυρίως για τη δόμηση μίας έξωθεν απειλής. Στην περίπτωση των ΗΠΑ, ο εχθρός ήταν το Ιράκ του Σαντάμ Χουσεΐν, ενώ στην περίπτωση της Ελλάδας της οικονομικής κρίσης, η Γερμανία και ο υπουργός οικονομικών Β. Σόιμπλε. Ταυτόχρονα, τις εικόνες αυτές πλαισίωσαν άλλες εικόνες, όπως η Εικόνα του Βαρβάρου για το Ιράκ, με στόχο να επισημανθεί η επικινδυνότητα και η ωμότητα του καθεστώτος και η Εικόνα του Ιμπεριαλιστή για την Γερμανία, με στόχο να δείξει την ηγεμονική και επιθετική στάση της έναντι της Ελλάδας, η οποία παρουσιαζόταν ως θύμα (Εικόνα του Εξαρτώμενου). Οι εικόνες αυτές, που δομήθηκαν μέσα από τη στρατηγική επικοινωνία των ηγεσιών, κινητοποίησαν τα εθνικά αισθήματα είτε προς την κατεύθυνση του πατριωτισμού είτε του φόβου, ενισχύοντας τελικά τη συσπείρωση.

Συνεπώς, με βάση τα συγκεκριμένα ευρήματα, η παρούσα έρευνα συνεισφέρει στη συζήτηση γύρω από το Φαινόμενο της Συσπείρωσης, συμπεραίνοντας πως τα παραγωγικά αίτια του φαινομένου δεν έχουν αποκλειστικά γεγονοτολογική προέλευση (κρίση), αλλά δύνανται είτε να διαμορφωθούν ρητορικά, προσδιορίζοντας ένα γεγονός ως κρίση, είτε οι απειλές από ένα γεγονός να ενισχυθούν με βάση

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

τη στρατηγική επικοινωνία, αυξάνοντας τις πιθανότητες δημιουργίας του φαινομένου.

Με βάση τα παραπάνω συμπεράσματα, στη διαδικασία της Συσπείρωσης μπορεί να προστεθεί η μεταβλητή της Στρατηγικής Επικοινωνίας, πράγμα που δείχνει την ενισχυτική σημασία που έχει η στρατηγική επικοινωνία στη διαδικασία διαμόρφωσης της Συσπείρωσης. Η παρούσα έρευνα δείχνει την παρουσία αλλά και τη σημασία της μεταβλητής αυτής στη διαδικασία διαμόρφωσης του Φαινομένου της Συσπείρωσης σε καταστάσεις κρίσεων. Ωστόσο, χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση για τον εντοπισμό του μεγέθους του ρόλου της συγκεκριμένης μεταβλητής στη λειτουργία του φαινομένου, καθώς και για την ακριβή θέση στο αιτιακό σχήμα που εξηγεί το φαινόμενο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alexander, M. G., Brewer, M. B. & Hermann, R. K. (1999). Images and affect: A Functional Analysis of out-group stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(1), 78-93.
- Alexander, M. G., Brewer, M. B. & Livingston, R. W. (2005). Putting stereotype content in context: Image theory and interethnic stereotypes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(6), 781-794.
- Alexander, M. G., Levin, S., & Henry, P. J. (2005). Social identity, and social dominance: Image theory, and individual motives structural characteristics international images underlying. *Political Psychology*, 26(1), 27-45.
- Aslanidis, P. & Rovira Kaltwasser, C. (2016). Dealing with populists in government: The SYRIZA-ANEL coalition in Greece. *Democratization*, 23(6), 1077-1091.
- Baker, W. D. & Oneal, J. R. (2001). Patriotism or opinion leadership?

- The nature and origins of the “rally 'round the flag” effect. *Journal of Conflict Resolution*, 45(5), 661–687.
- Barnett B. & Roselle L. (2008).** Patriotism in the News: “Rally round the flag”, *Electronic News*, 2: 10.
- Baum M.A., (2002).** The constituent foundations of the rally-round-the-flag phenomenon. *International Studies Quarterly*, 46(2), 263–298.
- Baum, M. A. & Groeling, T. (2005).** What gets covered? How media coverage of elite debate drives the rally-round-the-flag phenomenon: 1979–1998. In *the public domain: Presidents and the challenges of public leadership*, 71–106.
- Baum M.A. & Groeling T. (2007).** *Crossing the Water’s Edge: Elite Rhetoric, Media Coverage and the Rally-Round-the-Flag Phenomenon, 1979–2003.* Harvard University Press.
- Bilali, R. (2010).** Assessing the internal validity of image theory in the context of Turkey-U.S. relations. *Political Psychology*, 31(2), 275–303.
- Bligh, M. C., Kohles, J. C., & Meindl, J. R. (2004).** Charisma under crisis: Presidential leadership, rhetoric, and media responses before and after the September 11th terrorist attacks. *Leadership Quarterly*, 15(2), 211–239.
- Brody, R. (1991).** *Assessing the President: The Media, Elite Opinion, and Public Support.* Stanford University Press.
- Brody, R. A. & Shapiro, C. R. (1989).** Policy failure and public support: The Iran-Contra affair and public assessment of President Reagan. *Political Behavior*, 11(4), 353–369.
- Boulding, K. E. (1959).** National images and international systems. *Journal of Conflict Resolution*, 3(2), 120–131.
- Boulding, K. E. (1989).** *Three Faces of Power.* London: Sage.
- Callaghan K.J. & Virtanen S. (1993).** Revised models of the “Rally Phenomenon”: The case of the Carter Presidency, *The Journal of Politics*, 55(3), 756–764.
- Capozza, D., Trifiletti, E., Vezzali, L. & Andrighetto, L. (2009).** Americans are barbarians or allies? Images of Americans in the Italian social context. *Basic and Applied Social Psychology*, 31(1), 60–68.
- Castano, E., Bonacossa, A. & Gries, P. (2016).** National images as integrated schemas: Subliminal primes of image attributes shape foreign policy preferences. *Political Psychology*, 37(3), 351–366.
- Chang, G. C. & Mehan, H. B. (2008).** Why we must attack Iraq: Bush’s reasoning practices and argumentation system. *Discourse and Society*, 19(4), 453–482.
- Cottam, R. W. (1977).** *Foreign Policy Motivation: A General Theory and a Case Study.* University of Pittsburgh Press.
- Cottam M. (1986).** *Foreign Policy Decision Making: The Influence of Cognition.* Boulder, Colo.: Westview Press.
- Cottam, M. L. (1994).** *Images and Intervention: US Policies in Latin America.* University of Pittsburgh Press.
- Entman R. (2003).** Cascading activation: Contesting the White House’s frame After 9/11. *Political Communication*, 20, 415–432.
- Entman R. M. (2004).** *Projections of Power, Framing News, Public Opinion and U.S. Foreign Policy,* The University Chicago Press,
- Fairclough, I. & Fairclough, N. (2012).** *Political Discourse Analysis: A Method for Advanced Students.* Routledge.
- Feklyunina, V. (2008).** Battle for perceptions: Projecting Russia in the West. *Europe - Asia Studies*, 60(4), 605–629.
- Foster, D. M. & Keller, J. W. (2010).** Rallies and the “first image”: Leadership psychology, scapegoating proclivity, and the diversionary use of force. *Conflict Management and Peace Science*, 27(5), 417–441.
- Goussios, C., Aspriadis, N., Tsirimiagou, Z., & Dogani, M. (2014).** Rhetorical use of fear in presidential speeches: The War on terror discourse. *Journal of Arab & Muslim Media Research*, 7(2), 163–183.
- Herrmann, R. K. (1985).** *Perceptions and Behavior in Soviet Foreign Policy.* University of Pittsburgh Press.
- Herrmann, R. K. & Fischerkeller, M. P. (1995).** Beyond the enemy image and spiral model: cognitive-strategic research after the cold war. In *International Organization*, 49(3).
- Hetherington, M. J. & Nelson, M. (2003).** War on of Rally Effect: Terrorism College Michael Nelson, *Rhodes*, 36(1), 37–42.
- Holsti, O. R. (1967).** Cognitive dynamics and images of the enemy. *Journal of International Affairs*, 21(1), 16–39.
- Johansson, B., Hopmann, D. N. & Shehata, A. (2021).** When the rally-

around-the-flag effect disappears, or: when the COVID-19 pandemic becomes “normalized.” *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 31(S1), 321–334.

- Johnson, R. (2002).** Defending ways of life: The (Anti-)terrorist rhetorics of Bush and Blair. *Theory, Culture & Society*, 19(4), 211–231.
- Kam, C. D. & Ramos, J. M. (2008).** Joining and leaving the rally understanding the surge and decline in presidential approval following 9/11. *Public Opinion Quarterly*, 72(4), 619–650.
- Krippendorff, K. (2004).** *Content Analysis: An Introduction to its Methodology*. In SAGE Publications.
- Kritzinger, S., Foucault, M., Lachat, R., Partheymüller, J., Plescia, C. & Brouard, S. (2021).** ‘Rally round the flag’: the COVID-19 crisis and trust in the national government. *West European Politics*, 44(5–6), 1205–1231.
- Kunczik M. (1997).** *Images of Nations and International Public Relations*, Mahwah (NJ): Lawrence Erlbaum Associates.
- Lai, B. & Reiter, D. (2005).** Rally ‘round the union jack? Public opinion and the use of force in the United Kingdom, 1948–2001. *International Studies Quarterly*, 49(2), 255–272.
- Mueller, J. (1973).** *War, Presidents, and Public Opinion*. New York: Wiley.
- Mueller, J. (1994)** *Policy and Opinion in the Gulf War*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Mueller, J. (1996).** American foreign policy and public opinion in an era free of compelling threats. Paper presented at *National Convention of the International Studies Association*.
- Mueller, J. (2003).** *American Public Opinion and Military Ventures Abroad: Attention, Evaluation, Involvement and the Wars of the Bushes* (American Political Science Association).
- Oneal, J. R. & Bryan, A. L., (1995).** The rally the ‘ round flag in crises. *Political Behavior*, 17(4), 379–401.
- Özkeçeci-Taner, B. (2012).** From allies to enemies and inconvenient partners: Image theory and Turkish-Israeli relations. *Perceptions*, 17(3), 105–129.
- Sigelman, L. & Conover, P. J. (1981).** The dynamics of presidential

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

support during international conflict situations: The Iranian hostage crisis. *Political Behavior*, 3(4), 303–318.

- Silverstein, B. & Flamenbaum, C. (1989).** Biases in the perception and cognition of the actions of enemies. *Journal of Social Issues*, 45(2), 51–72.
- Σαμαράς Αθ. Ν. (2001).** Η συσπείρωση της αμερικανικής κοινής γνώμης σε περιόδους κρίσης”. *Άμυνα και Διπλωματία*, 128, 24–26.
- Σαμαράς, Ν. Α. (2014).** *Εικόνες Κρατών: Στρατηγική Επικοινωνία, Ήπια Ισχύς και Μέσα Ενημέρωσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Tønnessen, H. & Kolstø, P. (2012).** Journalistic identities and war reporting : Coverage of the 2008 Russian-Georgian war in the Russian Press. *Scando-Slavica*, 58(1), 101–121.
- van Dijk, T. A. (1997).** What is political discourse analysis? *Belgian Journal of Linguistics*, 11(1), 11–52.
- van Evera, S. (1997).** *Guide to Methods for Students of Political Science*. Cornell University Press.

Η ΠΥΚΝΩΣΗ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΣΤΟΝ ΟΜΦΑΛΟ ΤΗΣ ΓΗΣ: ΜΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΛΟΓΟΥ ΤΗΣ ΠτΔ

Στέλλα Μπράτιμου

sbratimou@uth.gr

Υπ. Διδακτορίσσα, Τμήμα Γλωσσικών και Διαπολιτισμικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Αγγελική Κουλιανού

akoulianou@uth.gr

Προπτυχιακή φοιτήτρια, Τμήμα Γλωσσικών και Διαπολιτισμικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Ρούλα Κίτσιου

stavroulakitsiou@uth.gr

Επίκουρη Καθηγήτρια Κοινωνιογλωσσολογίας, Τμήμα Γλωσσικών και Διαπολιτισμικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Περίληψη: Το παρόν άρθρο πραγματεύεται το περιεχόμενο της ομιλίας της *Προεδρίνας της Δημοκρατίας (ΠτΔ) στο 7ο Οικονομικό Φόρουμ των Δελφών, με εστίαση στη ρητορική της ειρήνης και του πολέμου. Στην ομιλία της, η ΠτΔ με αφορμή το καλωσόρισμα των συνέδρων αναφέρεται τόσο στον πόλεμο όσο και στην ειρήνη ως ζητήματα που αφορούν “τη γειτονιά μας”. Με αφορμή την πρόσφατη ένοπλη σύγκρουση Ρωσίας-Ουκρανίας, η ΠτΔ συνδέει την τρέχουσα κοινωνικοπολιτική επικαιρότητα με τους Δελφούς, την Ελλάδα και την Ενωμένη Ευρώπη ως τόπους που συνομιλούν μέσα από τους “αιώνες του κοινού μας πολιτισμού”. Ειδικότερα, σε αυτή τη μελέτη περίπτωσης χρησιμοποιώντας τα εργαλεία της Λογοϊστορικής Προ-

Φωτο: Η ΠτΔ της Ελλάδας στο 7ο Οικονομικό Φόρουμ των Δελφών

Πηγή: Προεδρία της Ελληνικής Δημοκρατίας, www.presidency.gr/

σέγγισης (ΛΙΠ) της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου, ανιχνεύουμε το ιδεολογικό περιεχόμενο των λόγων μέσω των οποίων κατασκευάζεται η ειρήνη ως μια αξία την οποία προασπίζεται η Ευρωπαϊκή Ένωση αλλά και ως συνώνυμο της “φιλελεύθερης δημοκρατίας”. Αναδεικνύουμε έτσι τη σημασία της κριτικής ανάλυσης λόγου στην ορατοποίηση πλαισίων νοηματοδότησης των εννοιών πόλεμος-ειρήνη στα χείλη δημόσιων προσώπων.

Λέξεις-Κλειδιά: Κριτική Ανάλυση Λόγου, Λογοϊστορική Προσέγγιση, πολιτικός λόγος, Πρόεδρος της Δημοκρατίας, πόλεμος, ειρήνη

1. Εισαγωγή

Το πρωί της 24ης Φεβρουαρίου του 2022, τα διεθνή ΜΜΕ σήμαναν την έναρξη του πολέμου στην Ουκρανία, με την εισβολή της Ρωσίας στην ανατολική ουκρανική επικράτεια του Donbass. Η διαμάχη μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας έχει ιστορικές και γεωπολιτικές ρίζες, καθώς πρόκειται για μία νέα κρατική οντότητα, η οποία μέχρι την ανεξαρτητοποίηση της (1991) ήταν μέρος της ρωσικής αυτοκρατορίας και, μετά τη νίκη της Οκτωβριανής επανάστασης, της ΕΣΣΔ. Η ιστορική αυτή διαδρομή έχει οδηγήσει στην ύπαρξη μίας πολυάνθρωπης ρωσικής/ρωσόφωνης μειονότητας και σε μία ισχυρή διαμάχη αναφορικά με την πολιτική εξωτερικών συμμαχιών του ουκρανικού κράτους, που οξύνθηκε ιδιαίτερα από την στροφή προς τη Ρωσία και την εκδίωξη του τότε προέδρου το 2013, το Euro-maidan και τη συνακόλουθη προσάρτηση της Κριμαίας από τη Ρωσία το 2014. Η Ουκρανία, επομένως, βρίσκεται ανάμεσα σε δύο «καθεστώτα»: στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τη Ρωσία. Η πολεμική σύγκρουση στην Ουκρανία, α-

ποτελεί επομένως μία σύγκρουση μεταξύ δύο «καθεστώτων» (Mäenpää, 2022). Η Ουκρανία, τόσο ιστορικά όσο και γεωγραφικά, βρίσκεται ανάμεσα σε δύο “καθεστώτα”: στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τη Ρωσία. Η ρωσική πλευρά είναι μία ανάμνηση του παρελθόντος της Ουκρανίας ως μέρους της Σοβιετικής Ένωσης, ενώ η ευρωπαϊκή πλευρά συμβολίζει τη μετάβαση της χώρας προς μία πιο «δυτικοποιημένη» - εντός των καπιταλιστικών προτύπων της ΕΕ και του ΝΑΤΟ- εκδοχή της.

Στην παρούσα μελέτη αναλύεται μια ομιλία που πραγματοποιήθηκε από την Προεδρίνα της Δημοκρατίας, Κατερίνα Σακελλαροπούλου, κατά την έναρξη των εργασιών του 7ου Οικονομικού Φόρουμ στους Δελφούς το 2022ⁱ. Ως θεσμός, η Προεδρία της Δημοκρατίας αποτελεί θέση υψηλού κύρους αλλά και σημαντικής ευθύνης σε θέματα δημόσιων πολιτικών, κοινωνικών ή και οικονομικών τοποθετήσεων της/του ΠτΔ. Το Οικονομικό Φόρουμ των Δελφών είναι ένας «μη κερδοσκοπικός οργανισμός, εστιαζόμενος στα μέλη του, ο οποίος δεσμεύεται να προωθήσει καινοτόμες ιδέες για βιώσιμη και ανταγωνιστική ανάπτυξη για την Ευρώπη και την ευρύτερη Ανατολική Μεσόγειο» (<https://delphiforum.gr/>). Το συνέδριο του Οικονομικού Φόρουμ λαμβάνει χώρα κάθε χρόνο στην αρχαία πόλη των Δελφών, όπου συγκεντρώνονται «άτομα επικεφαλής σε διάφορους τομείς σε μία προσπάθεια διαλόγου [...] και μετασχηματισμού των συζητήσεων σε πράξεις» (<https://delphiforum.gr/>). Συγκεκριμένα, το 7ο συνέδριο

έλαβε χώρα από 6 έως 9 Απριλίου 2022, διάστημα κατά το οποίο πραγματοποιήθηκαν ομιλίες πολλών δημόσιων, κυρίως, προσώπων (πολιτικών, συγγραφέων, επιχειρηματιών κ.ά.), ανάμεσα στα οποία ήταν και η ΠτΔ.ⁱⁱ

Στις ακόλουθες ενότητες, αφότου αναφερθούμε συνοπτικά στις βασικές έννοιες και μεθοδολογικές επιλογές που τροφοδότησαν την παρούσα μελέτη, θα εξετάσουμε μέσω μιας λογοαναλυτικής προσέγγισης τις πρακτικές του λόγου μέσω των οποίων οι έννοιες της ειρήνης και του πολέμου λειτουργούν στον λόγο ως πυκνωτές ιστορικού και πολιτικού χρόνου, οι οποίοι επιβεβαιώνουν την κοινή γραμμή πλεύσης της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Ένωση αντλώντας από έναν ευρωενωτικό λόγο, όπου η «Ευρώπη» χρησιμοποιείται ως ένας στρατηγικά κατασκευαζόμενος διά του λόγου πόρος νοήματος (Lynggaard, 2019). Απώτερος στόχος της μελέτης αυτής είναι να επισημάνουμε τη σημασία της κριτικής ανάλυσης λόγου στην ορατοποίηση πλαισίων νοηματοδότησης των εννοιών πόλεμος-ειρήνη στα χείλη δημόσιων πολιτικών προσώπων.

2. Θεωρητικό πλαίσιο

Όπως αναφέρουν οι Φραντζή και Γεωργαλλίδου (2007), ο ορισμός του πολιτικού λόγου είναι ένα αρκετά δύσκολο εγχείρημα, αφού μπορεί να εκκινεί από μια ευρεία θεώρησή του, σύμφωνα με την οποία σχεδόν κάθε κείμενο θεωρείται πολιτικό. Αντίθετα, η πολύ στενή νοηματοδότησή του συνεπάγεται ότι ως πολιτικός λόγος αναγνωρίζονται

τα κείμενα, τα οποία αφορούν πολιτικούς και πολιτικά γεγονότα. Πράγματι, υπάρχει μια πληθώρα μελετών, οι οποίες αναγνωρίζουν τον πολιτικό λόγο ως κείμενο και ομιλία που προέρχεται από επαγγελματίες πολιτικούς ή πολιτικούς θεσμούς σε τοπικό, εθνικό ή διεθνές επίπεδο, πολλές από τις οποίες ακολουθούν μια λογοαναλυτική προσέγγιση (βλ. για παράδειγμα, Dillon et al. 1990; Harris 1991; Campbell & Jamieson 1990; Thompson 1987). Στην παρουσιαζόμενη μελέτη ακολουθώντας τις Φραντζή και Γεωργαλλίδου (2007), που ωστόσο αναφέρονται σε γραπτά κείμενα πολιτικού λόγου, θεωρούμε την ομιλία της ΠτΔ ένα πολιτικό κείμενο, το οποίο στοχεύει «στην επίτευξη πολιτικών στόχων μέσω του χειρισμού των γλωσσικών μέσων» (σ. 2), όπως υπαγορεύει άλλωστε και το θεσμικό πλαίσιο του οικονομικού φόρουμ εντός του οποίου τοποθετείται η εν λόγω ομιλία.

Σύμφωνα με τον Lynggaard (2019), ο οποίος μελετάει συγκεκριμένα πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσω της ανάλυσης λόγου, η προσέγγιση την οποία εφαρμόζει η ελίτ της πολιτικής απέναντι στις προεκτάσεις της ευρωπαϊκής ένταξης επηρεάζει συνεπακόλουθα και τις πολιτικές αποφάσεις. Πολύ συχνά οι πολιτικοί δρώντες ενεργούν, αντλώντας από θεσμικούς λόγους, χωρίς να έχουν προβληματοποιήσει ιδιαίτερα τις συνέπειες της αναπαραγωγής τους, ενώ σε άλλες περιπτώσεις ενεργούν στο πλαίσιο μιας σχεδιασμένης στρατηγικής, χρησιμοποιώντας αυτούς τους λόγους ως διαμεσολαβητικά εργαλεία για τη

νομιμοποίηση ή την παρεμπόδιση θεσμικών ή πολιτικών αλλαγών (Lynnggaard, 2015).

Το παρόν κεφάλαιο εστιάζει στο θέμα της ειρήνης και του πολέμου ως μέρος του πολιτικού λόγου. Ενώ ως “ειρήνη” προσδιορίζεται, συνήθως, η κατάσταση στην οποία δεν υφίσταται βία και ανισότητα, στο κείμενο που αναλύεται εδώ, η έννοια της “ειρήνης” έχει περισσότερες συνδηλώσεις, τις οποίες και θα επιχειρήσουμε να κάνουμε ορατές. Σύμφωνα με τις θεωρίες του λόγου (discourse theories), οι τρόποι σύμφωνα με τους οποίους οι κοινότητες των ανθρώπων σκέφτονται και μιλούν για μία συγκεκριμένη όψη της πραγματικότητας μπορούν να επηρεάσουν τις αντιλήψεις, τις συμπεριφορές, τις κοινωνικές πρακτικές και τις δημόσιες πολιτικές, οι οποίες οδηγούν στην ειρήνη ή στον πόλεμο (Karlberg, 2012). Συνεπώς, η γλωσσική χρήση, η γλώσσα, δεν αναπαριστά απλώς τις κοινωνικές πραγματικότητες, αλλά συμβάλλει επίσης ενεργά στην κατασκευή τους. Από τις ποικίλες λογοαναλυτικές προσεγγίσεις, η πιο σχετική με το πεδίο των σπουδών ειρήνης και πολέμου είναι η κριτική ανάλυση λόγου (ΚΑΛ). Η παρούσα ανάλυση αντλεί από τα εργαλεία της λογοϊστορικής προσέγγισης (ΛΠ) της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου (ΚΑΛ), την οποία εισηγήθηκαν ο Martin Reisigl και η Ruth Wodak (2009).

3. Κριτική Ανάλυση Λόγου: Η ομιλία της ΠτΔ

3.1 Το θέμα του πολέμου

Η πολεμική σύγκρουση ανάμεσα στη Ρωσία και την Ουκρανία κυριαρχεί στα μέσα ενημέρωσης από την πρώτη μέρα της ρωσικής εισβολής στην ανατολική ουκρανική επικράτεια του Donbass. Από την 24η Φεβρουαρίου του 2022, λοιπόν, ο δυτικός κόσμος ασχολείται σχεδόν αδιάλειπτα με το παρόν θέμα. Η ΠτΔ κάνει μια ρητή αναφορά στον πόλεμο και τοποθετείται απέναντι σε αυτόν. Ειδικότερα, εισάγοντας το θέμα του πολέμου στον λόγο της, η ΠτΔ επιλέγει, αρχικά, να τον παρουσιάσει με το γενικό «μία νέα συνθήκη», την οποία προσδιορίζει στην αρχή της αμέσως επόμενης πρότασης, όπου το γεγονός ονοματοποιείται ως «απρόκλητη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία» με χαρακτηριστικά δρώντος υποκειμένου:

«Όμως από την 24η Φεβρουαρίου, ο κόσμος μας ζει σε μια νέα συνθήκη. Η απρόκλητη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία ένωσε την Ευρώπη και τους συμμάχους της σε μια έμπρακτη και απερίφραστη κατάδικη της εισβολής και στην υπεράσπιση της εδαφικής ακεραιότητας της Ουκρανίας και του διεθνούς δικαίου.»

Ο χαρακτηρισμός της εισβολής ως μίας «νέας συνθήκης» δημιουργεί μία αίσθηση χρονικής ασυνέχειας, ενός φαινομένου χωρίς ιστορικό υπόβαθρο, το οποίο εγκαινιάστηκε «από την 24η Φλεβάρη», αποσιωπώντας το παρελθόν αυτής της σύγκρουσης και συσκοτίζοντας τις αιτιακές σχέσεις, οι οποίες προκύπτουν από αυτό το παρελθόν.

Η χρήση του αξιολογικού χαρακτηρισμού «απρόκλητη», λειτουργεί ενισχυτικά σε αυτή τη συσκότιση, καθώς υποδεικνύει την έλλειψη λόγων που μπορεί να οδήγησαν τη Ρωσία να εισβάλει στην Ουκρανία. Με αυτόν τον τρόπο, αφενός υποδηλώνεται μία αντίθεση με άλλες εισβολές, οι οποίες, πιθανόν, να μην είναι απρόκλητες –και άρα δικαιολογημένες- παραγνωρίζοντας ότι η λέξη “εισβολή” σε κάθε περίπτωση δηλώνει μία επιθετική και όχι αμυντική ενέργεια. Αφετέρου, με αυτές τις γλωσσικές επιλογές τα αίτια του πολέμου αποδίδονται αποκλειστικά στη ρωσική πλευρά, χωρίς, ωστόσο, να αναφέρονται ρητά σε οποιοδήποτε σημείο της ομιλίας.

Επιπλέον, το αναίτιο αυτής της εισβολής («απρόκλητη») τη μετατρέπει σε αιτιακό παράγοντα ένωσης και διεθνών συμμαχιών («ένωσε την Ευρώπη και τους συμμάχους της»). Η ονοματοποίηση του γεγονότος και η θέση υποκειμένου σε ενεργητική σύνταξη κατασκευάζουν την εισβολή ως δρώντα παράγοντα. Ως δρών, λοιπόν, αιτιολογεί την «απερίφραστη καταδίκη» της εισβολής στο επίπεδο της διεθνούς διπλωματίας, αλλά και την «έμπρακτη» καταδίκη της. Δικαιολογεί, έτσι, και την υλική / έμπρακτη ανάμειξη στον πόλεμο, η οποία αναδεικνύεται σε κοινή, συλλογική επιλογή επιβεβλημένη από την «απρόκλητη ρωσική εισβολή». Η σημασία της ενεργούς διεθνούς ανάμειξης στον πόλεμο στην Ουκρανία τονίζεται περαιτέρω από την πρόταση του επιθετικού προσδιορισμού «έμπρακτης» στο ζεύ-

γος «έμπρακτης και απερίφραστη καταδίκη». Η παράταξη του αντιθετικού ζεύγους «καταδίκη» και «υπεράσπιση» επιτονίζει την αιτιολογημένη έμπρακτη ανάμειξη της Ευρώπης και των συμμάχων της, ως μία πράξη η οποία έχει και θετική διάσταση. Η έμπρακτη καταδίκη της ρωσικής εισβολής στην Ουκρανία παρουσιάζεται, ταυτόχρονα, και ως μία θετική πράξη ενεργητικής υπεράσπισης του διεθνούς δικαίου, η οποία συμπλέκεται με την υπεράσπιση της εδαφικής ακεραιότητας του ουκρανικού κράτους (υπεράσπιση της εδαφικής ακεραιότητας της Ουκρανίας και του διεθνούς δικαίου).

Επομένως, η ρωσική εισβολή κατασκευάζεται σαν μία μη αιτιολογημένη παραβίαση του διεθνούς δικαίου, η οποία δικαιολογεί την ανάμειξη τρίτων χωρών σε αυτή, χωρίς ακόμα να της έχει αποδοθεί ο χαρακτηρισμός του «πόλεμου» από την ΠτΔ, με τη βαρύτητα που αυτό συνεπάγεται ως διεθνής εξέλιξη. Η ΠτΔ αμβλύνει, έτσι, τη σημασία και τις πιθανές συνέπειες της ενεργητικής εμπλοκής σε έναν «πόλεμο», εφόσον την παρουσιάζει ασαφώς ως καταδίκη μίας εισβολής. Αντίθετα, στα σημεία του λόγου που χρησιμοποιεί τη λέξη «πόλεμος», για να περιγράψει ό,τι συμβαίνει στην Ουκρανία, η Ευρώπη εμφανίζεται ως αμυνόμενο γεωπολιτικό υποκείμενο και δεν γίνεται καμία αναφορά στην ενεργή εμπλοκή σε ό,τι συμβαίνει στην Ουκρανία παρά μόνο στην υποδοχή των προσφύγων.

«Η Ελλάδα, όπως πολλές ευρωπαϊκές χώρες, ανοίγει και αυτή την αγκαλιά της στους πρόσφυγες της Ουκρανίας».

Όταν, λοιπόν, υπάρχει όξυνση στη λέξη που περιγράφει το φαινόμενο (πόλεμος αντί για εισβολή) αλλάζει η κατασκευή του υποκειμένου Ελλάδα-Ευρώπη από ενεργητικό συμμετέχοντα σε αμυνόμενο και στη συνέχεια του λόγου σε εγγυητική δύναμη και προστάτη της ειρήνης, της φιλελεύθερης δημοκρατίας και του ανθρωπισμού. Επιπλέον, η ονομάτιση της διαδικασίας αρχικά ως εισβολής κατασκευάζει μία μονομερή, επιθετική ενέργεια την οποία αντιστρατεύονται η Ευρώπη και οι σύμμαχοί της.

Η ΠτΔ χρησιμοποιεί τη λέξη «πόλεμος» στη συνέχεια του λόγου της. Από τις πέντε (5) φορές που εμφανίζεται στον λόγο της, τις δύο εμφανίζεται ως συμπλήρωμα του ουσιαστικού «βαρβαρότητα» («βαρβαρότητα ενός πολέμου», «βαρβαρότητα του πολέμου») και, μάλιστα, αρχικά ακολουθούμενου από αόριστο άρθρο.

«Η ανθρωπότητα βιώνει ξανά τη βαρβαρότητα ενός πολέμου, που δεν είναι «χειρουργικός» ή αναίμακτος, αλλά συνεπάγεται πόνο, αίμα, δάκρυα, ξεριζωμό.»

Η αοριστία αυτή επιτρέπει τον συνακόλουθο περιγραφικό προσδιορισμό των χαρακτηριστικών του πολέμου μέσω στρατηγικών κατηγορήσεως που περιλαμβάνουν την παράθεση αναφορικών προτάσεων, σαφών κατηγορουμένων και ρητορικών σχημάτων τα οποία ονοματίζουν

και αξιολογούν τις συνέπειές του. Ο πόλεμος προσδιορίζεται, αρχικά, αποφαιτικά, μέσω ενός οξύμωρου (αναίμακτος πόλεμος) και μίας μεταφοράς («χειρουργικός»). Η αποφαιτική κατηγορήσεως του πολέμου υπονοεί τη δυνατότητα κάποιος άλλος πόλεμος, σε αντίθεση με τούτον εδώ, να είναι «αναίμακτος» και «χειρουργικός». Η ΠτΔ, αφού προσδιορίσει τι δεν είναι ο πόλεμος, τον προσδιορίζει, ονοματίζοντας τις συνέπειές του μέσω ασύνδετου σχήματος, για να προσδώσει έμφαση: «συνεπάγεται πόνο, αίμα, δάκρυα, ξεριζωμό». Επιπλέον, ο πόλεμος στην Ουκρανία κατασκευάζεται ως ένα φαινόμενο παγκόσμιας / οικουμενικής σημασίας (και όχι ως μία περιφερειακή σύρραξη μεταξύ δύο κρατών). Με το συλλογικό ανθρωπώνυμο «η ανθρωπότητα», η ΠτΔ την κατασκευάζει ως ενιαίο κοινωνικό δρώντα, αποδέκτη των συνεπειών του πολέμου, που συλλογικά «βιώνει ξανά τη βαρβαρότητα ενός πολέμου».

3.2 Το θέμα της ειρήνης

Στον λόγο της ΠτΔ η λέξη «ειρήνη» εμφανίζεται τέσσερις (4) φορές, κάθε φορά ως συμπλήρωμα ουσιαστικού και ποτέ ως υποκείμενο, σε αντίθεση με τον πόλεμο, όπως δείξαμε στην προηγούμενη ενότητα. Κάθε φορά που χρησιμοποιείται η λέξη «ειρήνη», ο δρών παράγοντας (σε θέση υποκειμένου) είναι είτε το ελληνικό κράτος (3 φορές) («η χώρα μας», «η Ελλάδα») είτε η ΕΕ (1 φορά) («η Ενωμένη Ευρώπη»). Επομένως, η ειρήνη εδώ συνδέεται στενά με τις

δύο αυτές γεωπολιτικές οντότητες. Ειδικότερα, την πρώτη φορά που εμφανίζεται η «ειρήνη» στην ομιλία ως φαινόμενο, προσδιορίζει ως συμπλήρωμα έναν αξιολογικό χαρακτηρισμό σχετικά με την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας.

«Η Ελλάδα, μαζί με την Ευρωπαϊκή Ένωση, είναι αλληλέγγυα στον δοκιμαζόμενο ουκρανικό λαό, ζητώντας να τερματιστούν οι εχθροπραξίες. Η χώρα μας τάσσεται για μια ακόμη φορά με τη σωστή πλευρά του δικαίου και της ειρήνης.»

Αρχικά, η ΠτΔ προτάσσει μεν στο λόγο της την «Ελλάδα», ωστόσο συμπληρώνει αμέσως ότι δεν δρα μόνη της αλλά σε πλήρη σύμπλευση με την ΕΕ. Παρά το γεγονός ότι η ΠτΔ αναφέρεται στις πράξεις μίας κρατικής οντότητας (ελληνικό κράτος), αυτό δεν αναφέρεται έτσι. Αντίθετα, η διάσταση της κρατικής εξωτερικής πολιτικής συσκοτίζεται με τη χρήση του πιο αόριστου/ γεωγραφικού/ τοπωνύμιου «Ελλάδα». Ακόμα περισσότερο στην επόμενη πρόταση, όπου αυτό υποκαθίσταται από την φράση «η χώρα μας», μετατοπίζοντας έτσι το βάρος ακόμα περισσότερο από το κράτος (και τις πολιτικές επιλογές του) στη «χώρα», ως τόπο του έθνους. Αυτή η μετατόπιση, η οποία καθιστά εκφραστικά τον ελληνικό λαό κοινωνό της πολιτικής στάσης του Ελληνικού κράτους, επιτονίζεται με τη χρήση της κτητικής αντωνυμίας σε πρώτο πληθυντικό πρόσωπο («μας»). Με αυτόν τον τρόπο κατασκευάζεται η εξωτερική πολιτική του Ελληνικού κράτους ως συλλογική

απόφαση. Η ρηματική φράση «ζητώντας να τερματιστούν οι εχθροπραξίες» επεξηγεί την κατηγορήση «αλληλέγγυα», η οποία αποδίδεται στην Ελλάδα. Η τροπική μετοχή επεξηγεί τον τρόπο με τον οποίο πραγματώνεται η αλληλέγγυα στάση της Ελλάδας και της ΕΕ, ενώ σε αυτό το σημείο του λόγου αποκρύπτεται η έμπρακτη διάσταση των κινήσεων του Ελληνικού κράτους και της ΕΕ και η εμπλοκή τους στη σύγκρουση.

Στην επόμενη πρόταση, αυτή η στάση αξιολογείται θετικά («σωστή») και οπτικοποιείται με τη χρήση μίας τοπικής μεταφοράς: «τάσσεται [...] με τη σωστή πλευρά». Η κατασκευή της διαδικασίας αυτής συμπληρώνεται με τα ουσιαστικά «του δικαίου και της ειρήνης», όπου παρουσιάζονται σαν δύο συνυφασμένες έννοιες από τις οποίες το δικαιο προτάσσεται χωρίς να γίνεται σαφές αν η λέξη χρησιμοποιείται με νομικό ή ηθικό ή και τα δύο περιεχόμενα. Η χρήση των οριστικών άρθρων («του», «της») δημιουργεί την αίσθηση ότι οι δύο αυτές διαδικασίες είναι ορισμένες, συγκεκριμένες και μοναδικές, γεγονός που επιτείνεται από την τοπική μεταφορά. «Η σωστή πλευρά» υποδηλώνει την ύπαρξη άλλης-ων, λάθος πλευράς-ων, λάθος πολιτικών επιλογών.

Έτσι, το αίτημα του τερματισμού των εχθροπραξιών κατασκευάζεται ως το περιεχόμενο της ειρήνης και του δικαίου και αξιολογείται ως η μόνη ορθή επιλογή, αποσιωπώντας σε αυτό το σημείο του λόγου ότι το ελληνικό κράτος και η

ΕΕ δεν αιτούνται απλώς την αποκατάσταση «του δικαίου και της ειρήνης», αλλά δρουν και έμπρακτα προς αυτή την κατεύθυνση. Η αποσιώπηση αυτή συμβάλλει στην παρουσίαση μιας απλουστευμένης εικόνας της διεθνούς πολιτικής, του δικαίου και της ειρήνης. Τέλος, η χρήση της φράσης «για μία ακόμη φορά» εισάγει τη χρονική διάσταση, δηλώνοντας την επαναληπτικότητα των σωστών επιλογών του Ελληνικού κράτους όσον αφορά την προάσπιση «του δικαίου και της ειρήνης». Δημιουργείται, έτσι, μία αίσθηση ιστορικής συνέχειας, η οποία υποδηλώνει τη βασική πολιτική διεθνών συμμαχιών του ελληνικού κράτους και, επομένως, την επιβεβαιώνει ως «σωστή». Υπό αυτό το πρίσμα και λαμβάνοντας υπόψη τη σύγχρονη ψυχροπολεμική διαίρεση που επιχειρείται να κατασκευαστεί στον λόγο της ΠτΔ, η τοπική μεταφορά ««τάσσεται [...] με τη σωστή πλευρά του δικαίου και της ειρήνης» αποκτά έναν δυϊσμό και επικυρώνει μανιχαϊστικά τον σταθερό προσανατολισμό της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ και την ΕΕ ως μία επιλογή που υπηρετεί το δίκαιο και την ειρήνη, σε αντίθεση με την άλλη, τη λάθος, πλευρά.

3.3 Η πύκνωση του ιστορικού και πολιτικού χρόνου

Εκτός, από τις τοπικές και χρονικές αναφορές που αναφέρθηκαν, στον λόγο της ΠτΔ ο πόλεμος και ειρήνη κατασκευάζονται ως φαινόμενα σε σύνδεση με συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα, καθοριστικά για την ιστορική πορεία του ελληνικού κράτους και των διεθνών συμμαχιών του.

Η αναφορά σε αυτά δημιουργεί μία συρραφή γεγονότων του παρελθόντος, η οποία νοσηματοδοεί τον πόλεμο στην Ουκρανία και την ειρήνη μέσα από το πολιτικό-ιδεολογικό πρίσμα που τα προσεγγίζει η ΠτΔ στον λόγο της. Αυτή τη χρονική σύμπτυξη την παρουσιάζει και η ίδια στον λόγο της και προσοικονομεί, έτσι, τις αναφορές που θα ακολουθήσουν:

«Τις τελευταίες εβδομάδες του πολέμου στην Ουκρανία πύκνωσε ο ιστορικός και πολιτικός χρόνος.»

Ο πόλεμος στην Ουκρανία εδώ παρουσιάζεται ως το χρονοτοπικό πλαίσιο πύκνωσης του χρόνου. Οι επιθετικοί προσδιορισμοί «ιστορικός και πολιτικός» διευκρινίζουν τις διαστάσεις εκείνες που εμφανίζονται στη συνέχεια στον λόγο της αναφορικά με τον χρόνο. Ο πόλεμος στην Ουκρανία, λοιπόν, παρουσιάζεται σαν καταλύτης πολιτικών εξελίξεων, οι οποίες έχουν αναφορά στο ιστορικό παρελθόν. Ένα τέτοιο παράδειγμα πύκνωσης παραθέτει αμέσως μετά στο λόγο της η ΠτΔ, ανασύροντας την ιστορική εμπειρία του ψυχρού πολέμου:

«Η ανθρωπότητα θυμήθηκε το φάσμα της πυρηνικής απειλής και ξαναβρέθηκε σε κλίμα ψυχρού πολέμου, μέσα από μια θερμή, πραγματική και θανατηφόρα σύγκρουση.»

Στον πόλεμο στην Ουκρανία σε αυτό το σημείο αποδίδονται οι αξιολογικοί χαρακτηρισμοί «θερμή, πραγματική και θανατηφόρα σύγκρουση», ενώ το ουσιαστικό «πό-

λεμος» συμπληρώνεται με το επίθετο «ψυχρός» για να εμφανιστεί στον λόγο η ιστορική εμπειρία του «ψυχρού πολέμου». Τα επίθετα «θερμή, πραγματική και θανατηφόρα» δημιουργούν αντιθετικά ζεύγη με τις λέξεις «ψυχρός», «απειλή» και «φάσμα», τονίζοντας έτσι ότι η πραγματικότητα του πολέμου στην Ουκρανία, συν τοις άλλοις, θέτει μία παγκόσμια ευρύτερη απειλή για το μέλλον, αυτής του πυρηνικού πολέμου. Η σύγκρουση στην Ουκρανία κατασκευάζεται, επομένως, ως αιτιακός παράγοντας που συμφύρει το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Με την επίκληση του «ψυχρού πολέμου» (ακόμα μία φορά παρακάτω στον λόγο της), σε συνδυασμό με τα ρήματα «θυμήθηκε» και «ξαναβρέθηκε», η ΠτΔ ανακατασκευάζει μία διαίρεση του παρελθόντος και την αποδίδει στο παρόν. Η μεταφορά αυτής της διαίρεσης στο παρόν, ωστόσο, παραγνωρίζει τις γεωπολιτικές διαφορές που χαρακτηρίζουν την παροντική από την παρελθοντική συνθήκη.

Ανάλογη αναφορά στον ψυχρό πόλεμο γίνεται στη συνέχεια του λόγου της, μόνο που αυτή τη φορά δημιουργείται ένα αντιθετικό ζεύγος ειρήνη-πόλεμος και ο ψυχρός πόλεμος εμφανίζεται όχι ως μία ιστορική εμπειρία αλλά ως μελλοντική απειλή:

«Στις επτά δεκαετίες της ύπαρξής της, η Ενωμένη Ευρώπη είναι αρκετά ώριμη για να μπορεί να εκτιμά την αξία της ειρήνης και αρκετά νέα, για να εξακολουθεί να επιδιώκει τα αγαθά της διεθνούς πολυ-

μερούς συνεργασίας. Δεν είναι προς όφελός της η ανάδυση ενός νέου ψυχρού πολέμου, εάν αυτός μπορεί να αποτραπεί.»

Εδώ, ο πόλεμος και η ειρήνη συσχετίζονται με την ιστορία, την πολιτική και το συμφέρον της ΕΕ. Η στάση της απέναντι στην ειρήνη συσχετίζεται με την «ηλικία» της ως ένωσης («στις επτά δεκαετίες της ύπαρξής της») και η ΕΕ προσωποποιείται με τη χρήση των επιθέτων «ώριμη» και «νέα». Επομένως, η κατανόηση της «αξίας της ειρήνης» παρουσιάζεται ως στοιχείο ωριμότητας εκ μέρους της ΕΕ. Ωστόσο, όταν η ΠτΔ αναφέρεται στον πόλεμο, στην επόμενη περίοδο, τότε εισάγεται η έννοια του συμφέροντος της ΕΕ («προς όφελος»). Αυτή τη φορά, η αναφορά στον «ψυχρό πόλεμο» περιλαμβάνει και το προσδιοριστικό «νέος», δηλώνοντας έτσι, ξανά, στον λόγο της ότι ο πόλεμος στην Ουκρανία είναι κάτι περισσότερο από μία εισβολή ενός κράτους σε ένα άλλο και ότι μπορεί να λειτουργήσει σαν μοχλός για μία καινούρια ψυχροπολεμική διαίρεση του κόσμου.

Παρόλο που η ΠτΔ δηλώνει ότι μία τέτοια εξέλιξη δεν εξυπηρετεί τα ευρωενωσιακά συμφέροντα, η υποθετική πρόταση στο τέλος της περιόδου αφήνει ανοιχτό αυτό το ενδεχόμενο («εάν αυτός μπορεί να αποτραπεί»). Η απρόσωπη («δεν είναι προς όφελός της») και εν συνεχεία η παθητική σύνταξη («να αποτραπεί») αποκρύπτει τα υποκείμενα, τους δρώντες που έχουν ευθύνη να αποτρέψουν μία τέτοια εξέλιξη. Συνεπώς, η πιθανότητα μίας νέας ψυχροπο-

λεμικής συνθήκης κατασκευάζεται στον λόγο της ΠτΔ ως κάτι απρόσωπο και μη εξαρτώμενο από ανθρώπινους-πολιτικούς παράγοντες και τις επιλογές τους. Σε αυτό το απόσπασμα, λοιπόν, ο πόλεμος και η ειρήνη ως αντιθετικό ζεύγος συσχετίζονται με την ΕΕ ως κοινωνικό δρώντα. Η ΕΕ, όμως, εμφανίζεται ως ενεργητικό υποκείμενο μόνο όταν πρόκειται για την ειρήνη. Αντίθετα, όταν πρόκειται για τον πόλεμο, η ΕΕ κατασκευάζεται ως κοινωνικός δρών μέσω της χρήσης του αδύνατου τύπου της κτητικής αντωνυμίας («της»). Με αυτόν τον τρόπο, η ειρήνη κατασκευάζεται ως μία διαδικασία ενεργητικά συνδεδεμένη με το αξιακό πλαίσιο της ΕΕ. Αντίθετα, ο πόλεμος αποσυνδέεται από την ΕΕ ως δρών που επηρεάζει τις εξελίξεις και κατασκευάζεται σαν μία εξωγενής, μη επωφελής εξέλιξη.

Με ανάλογο τρόπο η ειρήνη κατασκευάζεται ως μία χρονικά προσδιορισμένη έννοια, η οποία έχει ιστορική αφετηρία, και όταν συσχετίζεται με το ελληνικό κράτος. Στην περίπτωση αυτή, λείπουν οι αναφορές στον ψυχρό πόλεμο και γίνονται αναφορές στη σύγχρονη ελληνική ιστορία, οι οποίες δηλώνουν πολιτικά ιστορικά ορόσημα και αφετηριακά σημεία της σύγχρονης ελληνικής πραγματικότητας: («Από το 1974 και μετά», «στους δύο αιώνες του ανεξάρτητου βίου της»). Ιδιαίτερα, η αναφορά στο 1974 ως έτος-τομή και η συνακόλουθη αναφορά στην εμπειρία της κρίσης («δεινή οικονομική δοκιμασία της περασμένης δεκαετίας») αναδεικνύει την κατασκευή της ει-

ρήνης ως αξίας με ιδεολογικό και πολιτικό περιεχόμενο όχι μόνο για την Ευρωπαϊκή αλλά και για την ελληνική περίπτωση:

«Όμως στις μεγάλες επιλογές, στα κομβικά διλήμματα, η Ελλάδα βρέθηκε με συνέπεια στη σωστή πλευρά της ιστορίας. Από το 1974 και μετά οικοδόμησε μια ρωμαλέα φιλελεύθερη δημοκρατία, που, αντιμέτωπη με τη δεινή οικονομική δοκιμασία της περασμένης δεκαετίας, απέδειξε την ανθεκτικότητά της. Σε μια γειτονιά ταραγμένη και απρόβλεπτη, η Ελλάδα παραμένει άγκυρα ευρωπαϊκής σταθερότητας, παράγοντας ειρήνης και περιφερειακής συνεργασίας.»

Σε αυτό το σημείο του λόγου της ΠτΔ εμφανίζεται ξανά η τοπική μεταφορά της επιλογής «πλευράς». Αυτή τη φορά, όμως, η σωστή επιλογή κατασκευάζεται αόριστα και γενικά («η σωστή πλευρά της ιστορίας»). Οι αξιολογούμενες ως ορθές επιλογές («κομβικά διλήμματα»), διευκρινίζονται στις επόμενες δύο περιόδους του λόγου και συσχετίζονται με ιστορικά πολιτικά ορόσημα. Η «σωστή πλευρά της ιστορίας» αποκτά, έτσι, ιδεολογικό και πολιτικό πρόσημο, ενώ η «ιστορία» τεμαχίζεται –και με αυτόν τον τρόπο πυκνώνεται– σε στιγμές σημαντικών αποφάσεων («μεγάλες επιλογές»). Επιπλέον, ως σημείο εκκίνησης αυτών των επιλογών ορίζεται το 1974 και, κατά συνέπεια, η μεταπολιτευτική ιστορία του ελληνικού κράτους («Από το 1974 και μετά»), ενώ ως δεύτερο σημείο ιστορικής σημασίας αναφέρεται η πρόσφατη οικονομική κρίση («δεινή οικονομική δοκιμασία της περασμένης δεκαετίας»). Η μεταπολιτευτική περίοδος δεν αναφέρεται ως τέτοια, αλλά

παρουσιάζεται το βασικό ιδεολογικό, πολιτικό και οικονομικό χαρακτηριστικό της, η «φιλελεύθερη δημοκρατία». Αναλόγως, η κρίση δεν ονοματίζεται ως τέτοια, αλλά παρουσιάζεται σαν μία δύσκολη δοκιμασία των πολιτικο-οικονομικών και ιδεολογικών θεμελίων του μεταπολιτευτικού ελληνικού κράτους, δηλαδή της «φιλελεύθερης δημοκρατίας». Οι «μεγάλες επιλογές» αυτής της περιόδου, οι οποίες τοποθετούν το ελληνικό κράτος «με συνέπεια στη σωστή πλευρά της ιστορίας», παρουσιάζονται στη συνέχεια, όπου τελικά το ιδεολογικό πρόσημο της ιστορίας γίνεται ακόμα σαφέστερο περιλαμβάνοντας και την ειρήνη.

Η ΠτΔ κατασκευάζει την ειρήνη και την ιστορία του ελληνικού κράτους, συνδέοντάς τα με τη γεωστρατηγική και τη γεωπολιτική της θέση, ξεκινώντας με μία τοπική μεταφορά («γειτονιά»). Παρόλο που η λέξη γειτονιά έχει θετικές συνδηλώσεις αναφορικά με τις σχέσεις με τον περίγυρο, η κατηγορία μέσω επιθέτων κατασκευάζει μία γεωπολιτική συνθήκη αναταραχών («ταραγμένη») και αστάθειας («απρόβλεπτη»). Τα δύο αυτά επίθετα σχηματίζουν ένα αντιθετικό ζεύγος με τα ουσιαστικά «σταθερότητα», «ειρήνη» και «συνεργασία». Το ελληνικό κράτος, ως κοινωνικός δρών, κατασκευάζεται ως σταθερός και αξιόπιστος («παραμένει») λόγω των ορθών επιλογών του και αξιολογείται μέσω δύο κατηγορουμένων («άγκυρα», «παραγοντας»). Η σταθερότητα, ως γεωπολιτική διαδικασία,

ονοματίζεται μέσα σε μία μεταφορά «άγκυρα ευρωπαϊκής σταθερότητας» και συνδέεται με την ευρωενωσιακή ενσωμάτωση του ελληνικού κράτους, η οποία τέθηκε υπό αίρεση την περίοδο της κρίσης. Επομένως, η κατάληξη εκείνων των διλημάτων με τη μη αναθεώρηση της ευρωενωσιακής ένταξης του ελληνικού κράτους αξιολογείται θετικά από την ΠτΔ ως ιστορική στιγμή, συνδεδεμένη με την ειρήνη και τη διεθνική συνεργασία. Σε αυτό το σημείο του λόγου, λοιπόν, η ειρήνη συσχετίζεται ξεκάθαρα με την ευρωενωσιακή πολιτική και τον ρόλο του ελληνικού κράτους ως γεωπολιτικού ρυθμιστή στη Βαλκανική περιφέρεια, ρόλου που απορρέει από τη σταθερή ιδεολογική-πολιτική επιλογή της φιλελεύθερης δημοκρατίας.

Η ΠτΔ επανέρχεται στην ιδεολογική και πολιτική κατασκευή της ειρήνης και του πολέμου σε συνάρτηση με την πολιτικο-οικονομική συγκρότηση του ελληνικού κράτους και της ΕΕ στην ιστορικότητα τους.

«Η βαρβαρότητα του πολέμου στη γειτονιά μας, η βία και ανελευθερία που τόσα μέρη του πλανήτη μας βιώνουν, μας υπενθυμίζουν το προφανές: ότι η Ευρώπη στον κόσμο, κι η Ελλάδα στην ευρύτερη περιοχή της, παραμένει μια ειρηνική όαση δημοκρατίας, δικαιωμάτων και κράτους δικαίου, μια δυναμική ανοιχτή κοινωνία που συνδράζει την έλλογα ρυθμιζόμενη οικονομία της αγοράς με ένα ενεργό κοινωνικό κράτος και τη βαριά ιστορική ευθύνη της προστασίας του πλανήτη μας από την κλιματική αλλαγή. Αυτή είναι η σύγχρονη ευρωπαϊκή μας ταυτότητα, και εμπεριέχει τους αιώνες του κοινού μας πολιτισμού, τον Αιοχύλο,

τον Γκαίτε, τον Ουγκώ και τον Μπαλζάκ. Αυτή είναι η Ευρώπη που υπερασπιζόμαστε.»

Ο πόλεμος και η ειρήνη, ως αντιθετικό ζεύγος, συσχετίζονται με άλλα κοινωνικά φαινόμενα, διαδικασίες και αξίες, οι οποίες ονοματίζονται στον λόγο της ΠτΔ. Ο πόλεμος συνδέεται με τη βία και την ανελευθερία, ενώ, αφετέρου, η ειρήνη με τη δημοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα, τη δικαιοσύνη, τη φιλελεύθερη οικονομία, το κοινωνικό κράτος, την ανοιχτότητα και την περιβαλλοντική υπευθυνότητα. Σε αυτά τα φαινόμενα-διαδικασίες η ΠτΔ αποδίδει και τοπικό προσδιορισμό. Η «βία» και η «ανελευθερία» αφορούν πολλά άλλα μέρη του πλανήτη («τόσα μέρη του πλανήτη μας βιώνουν») σε αντίθεση με την ειρήνη, τη δημοκρατία κλπ., που αφορούν την Ελλάδα και την Ευρώπη. Ο πόλεμος στην Ουκρανία, ωστόσο, φέρνει τη «βαρβαρότητα του πολέμου στη γειτονιά μας». Η γεωγραφική εγγύτητα και η κτητική αντωνυμία («μας»), επομένως, δικαιολογούν την όποια ανάμειξη. Με τη μεταφορά «γειτονιά μας» συνυποδηλώνεται όχι μόνο η γεωγραφική εγγύτητα αλλά και η νομιμοποίηση δράσης εφόσον ο πόλεμος αφορά κάτι οικείο («μας»).

Η ειρήνη, από την άλλη πλευρά, εμφανίζεται στον λόγο ως επιθετικός προσδιορισμός μέσα σε μία μεταφορά («ειρηνική όαση δημοκρατίας, δικαιωμάτων και κράτους δικαίου»), η οποία λειτουργεί ως κατηγορήση του ελληνικού κράτους και της ΕΕ. Μέσω της μεταφοράς η ειρήνη

συνδέεται ευθέως και άρρηκτα με το δημοκρατικό πολιτεύμα, τα ανθρώπινα δικαιώματα και την πολιτική έννοια του «κράτους δικαίου». Επομένως της αποδίδονται συγκεκριμένα πολιτικά χαρακτηριστικά, τα οποία στη συνέχεια συμπληρώνονται με στοιχεία πολιτικής οικονομίας («έλλογα ρυθμιζόμενη οικονομία της αγοράς με ενεργό κοινωνικό κράτος»). Αποκτά με αυτόν τον τρόπο βαθύ ιδεολογικό και πολιτικό πρόσημο και ταυτίζεται με τον φιλελευθερισμό. Αυτή η κατασκευή αποκτά στη συνέχεια του λόγου και ταυτοτικό χαρακτήρα, ο οποίος είναι ταυτόχρονα σύγχρονος και διαχρονικός. Ο χρόνος πυκνώνεται σε μία ταυτότητα («ευρωπαϊκή μας ταυτότητα») που, σύμφωνα με την ΠτΔ, συνοψίζει μία κοινή πολιτισμική πορεία, γεγονός που τονίζεται με τη χρήση της κτητικής αντωνυμίας σε α' πληθυντικό πρόσωπο. Ως συστατικά στοιχεία αυτής της ταυτότητας ονοματίζονται συγκεκριμένοι σπουδαίοι συγγραφείς, οι οποίοι ανασύρονται από διαφορετικά τοπικά, χρονικά και κοινωνικά πλαίσια (Αισχύλος, Γκαίτε, Ουγκώ και Μπαλζάκ).

4. Επιλογικές Παρατηρήσεις - Συμπεράσματα

Στην παρουσιαζόμενη μελέτη, εξετάστηκε η παραγωγή πολιτικού λόγου από μια πολιτική δράση με σημαντικό συμβολικό ρόλο για τον θεσμό της ελληνικής δημοκρατίας. Η ΠτΔ τοποθετήθηκε δημόσια ως προς το ζήτημα της ένοπλης σύγκρουσης ανάμεσα στην Ουκρανία και τη Ρωσία και εργαλειοποίησε στον λόγο της τον ιστορικό χρόνο,

ώστε να αναδειχθούν στοιχεία της κυρίαρχης εθνικής ιδεολογίας σε ό,τι αφορά τη σύνδεση με το αρχαιοελληνικό παρελθόν αλλά και με το ευρωπαϊκό παρόν.

Μέσα από την ανάλυση της ομιλίας της ΠτΔ συμπεραίνουμε ότι ο πόλεμος και ειρήνη κατασκευάζονται ως φαινόμενα σε σύνδεση με συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα, καθοριστικά για την ιστορική πορεία του ελληνικού κράτους και των διεθνών συμμαχιών του. Ειδικότερα, ο πόλεμος στην Ουκρανία παρουσιάζεται ως καταλύτης πολιτικών εξελίξεων, οι οποίες έχουν επλεκτική αναφορά στο ιστορικό παρελθόν και ως αιτιακός παράγοντας που συμφύρει το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Η ειρήνη κατασκευάζεται ως μία διαδικασία ενεργητικά συνδεδεμένη με το αξιακό πλαίσιο της ΕΕ (βλ. Stivacthis & Habegger, 2013), ενώ ο πόλεμος αποσυνδέεται από την ΕΕ ως δρών, που επηρεάζει τις εξελίξεις, ενώ κατασκευάζεται σαν μία εξωγενής, μη επωφελής εξέλιξη (πρβλ. Lynggaard, 2019). Με ανάλογο τρόπο κατασκευάζεται η ειρήνη με αναφορά στο ελληνικό κράτος ως μία χρονικά προσδιορισμένη έννοια, η οποία έχει ιστορικές αφετηρίες και συνδέεται με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και τον ρόλο του ελληνικού κράτους ως γεωπολιτικού ρυθμιστή στη Βαλκανική περιφέρεια στη βάση της σταθερής ιδεολογικής-πολιτικής επιλογής της φιλελεύθερης δημοκρατίας.

Συνεπώς, ο χρόνος πυκνώνεται σε μία ταυτότητα, την «ευρωπαϊκή μας ταυτότητα», όπου ο «πολιτικός» πληθυντι-

κός της κτητικής αντωνυμίας δηλώνει την κοινωνικοπολιτική θέση της ομιλήτριας και κατασκευάζει την εσωομάδα (in-group) (van Dijk, 1998, σ. 34). Αυτή η ταυτότητα είναι ενδεικτής μίας κοινής πολιτισμικής πορείας και κατασκευάζεται ως συμπλήρωμα χρονικών στιγμών, οι οποίες αφορούν την πολιτική, την ιδεολογία και τον πολιτισμό (βλ. Lynggaard, 2015; 2019). Επιλογικά, όπως ο πόλεμος κατασκευάζεται ως σύμπλεγμα με τη βία και την ανελευθερία, έτσι και η ειρήνη κατασκευάζεται στον λόγο της ΠτΔ ως συνώνυμη της φιλελεύθερης δημοκρατίας και οικονομίας και, μάλιστα, όπως αυτά εφαρμόζονται από την ευρωενωσιακή και ελληνική πολιτική.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Φραντζή, Κ. & Γεωργαλίδου, Μ. (2007). Στρατηγικές συγκρότησης γραπτού πολιτικού λόγου: Μια προσέγγιση με τη χρήση τεχνικών της γλωσσολογίας σωμάτων κειμένου. *Πρακτικά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας* (1248-1262). Το κείμενο ανακτήθηκε από: http://www.linguist-uoι.gr/cd_web/case5.html. (πρόσβαση: 15/02/ 2023).

Ξενόγλωσση

Campbell, K. K. & Jamieson, K. H (1990). *Deeds Done in Words: Presidential Rhetoric and the Genres of Governance*. Chicago: University of Chicago Press.

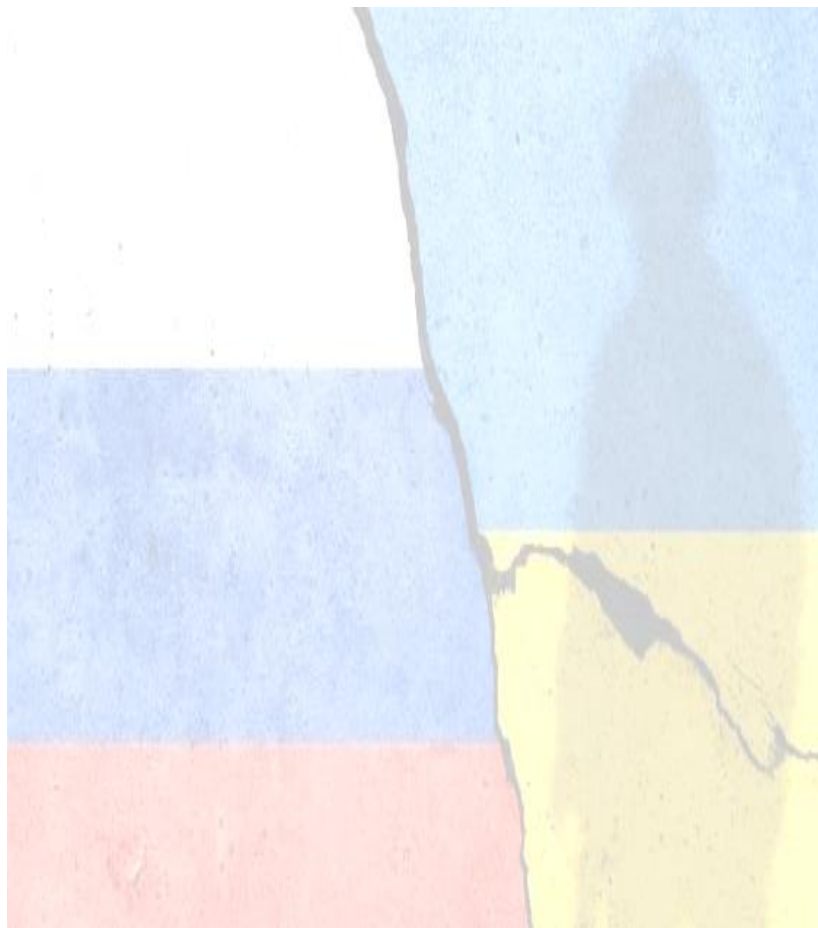
Dillon, G. L., Doyle, A., Eastman, C. M., Kline, S., Silberstein, S. & Toolan, M. (WAUDAG) (1990). The rhetorical construction of a president. *Discourse and Society*, 1(2), 189-200.

- Harris, S. (1991).** Evasive action: How politicians respond to questions in political interviews. In P. Scannell (Ed.), *Broadcast Talk* (76-99). London: Sage.
- Karlberg, M. (2012).** Discourse theory and peace. In D. J. Christie (Ed.), *The Encyclopedia of Peace Psychology* (pp. 1-5). Blackwell Publishing Ltd.
- Lynggaard, K. (2015).** The blurred boundaries and multiple effects of European integration and globalisation. In K. Lynggaard, I. Manners, & K. Löfgren (Eds.), *Research Methods in European Union Studies* (pp. 237-251). Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Lynggaard, K. (2019).** *Discourse Analysis and European Union Politics*. Palgrave Macmillan. Palgrave Studies in European Union Politics.
- Mäenpää, O. A. (2022).** A critical discourse analysis on the reporting of the Ukrainian refugees fleeing the Russian invasion: The notions of Eurocentrism and othering in mainstream media (Unpublished MA Thesis). Malmö, Sweden: Malmö University.
- Reisigl, M. & Wodak, R. (2009).** The discourse-historical approach. In R. Wodak & M. Meyer (eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis* (2nd ed) (pp. 87-121). London, Thousand Oaks, CA, New Delhi: Sage.
- Stivacthis, Y. A. & Habegger, M. (2013).** The European Union as a peace actor. *Review of European Studies*, 5(3), 4-17.
- Thompson, K. W. (Ed.) (1987).** *To Form or Preserve a Government: The Presidency, the Congress, and Political Discourse*. Washington, DC: University Press of America.
- Van Dijk, T. A. (1998).** What is political discourse analysis? In J. Blommaert, & Ch. Bulcaen (Eds.), *Political Linguistics* (pp. 11-52). John Benjamins.

ⁱ Ομιλία στο 7ο Οικονομικό Φόρουμ των Δελφών (Τετάρτη, 6 Απριλίου 2022), Προεδρία της Ελληνικής Δημοκρατίας, <https://www.presidency.gr/omilia-sto-7o-oikonomiko-foroy-m-ton-delfon/>

ⁱⁱ Οι ομιλίες είχαν ως άξονα τους εξής θεματικούς πυλώνες: α) Παγκόσμια Ασφάλεια - Μια ρευστή κατάσταση, β) Παγκόσμια

οικονομία - Ο δρόμος προς τα εμπρός, γ) Κλιματική έκτακτη ανάγκη, δ) ΕΕ: Το μέλλον της Ένωσης, ε) Τεχνολογική αλλαγή και Οικονομικός μετασχηματισμός, στ) Επανεμφά-νιση της Ελλάδας: Το μονοπάτι προς μία δυνατή και σταθερή ανάκαμψη, και ζ) Άνθρωποι & Κοινωνία.

Πηγή: <https://www.davidson.edu/news/2022/02/24/davidson-prof-russian-belligerence-toward-ukraine-intended-rewrite-post-cold-war-security>

“ΖΗΤΩΝΤΑΣ ΟΠΛΑ ΣΤΟ ΟΝΟΜΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ...”. Η ΠΡΩΤΗ ΚΥΡΙΑ ΤΗΣ ΟΥΚΡΑΝΙΑΣ ΜΙΛΑ ΣΤΟ ΚΟΓΚΡΕΣΟ ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΩΣΟ-ΟΥΚΡΑΝΙΚΟ ΠΟΛΕΜΟ

Φωτεινή Εγγλέζου

fegglezou@yahoo.gr

Δρ, Πρόεδρος του Ι.Ρ.Ε.Σ.Ε.

Περίληψη: Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας αναλύεται η ομιλία της Πρώτης Κυρίας της Ουκρανίας, Ολένας Ζελένσκα στο αμερικανικό Κογκρέσο στις 20 Ιουλίου 2022, βάσει της ρητορικής θεωρίας δραματισμού του Kenneth Burke και της κριτικής ανάλυσης ανά συστάδες (cluster analysis). Η ρητορική επεξεργασία της ομιλίας αναδεικνύει τις ρητορικές ικανότητες της ομιλήτριας και τη γραμματική των κινήτρων που αναπτύσσει, προκειμένου να ενεργοποιήσει το ακροατήριό της μέσα από τη διαδικασία της ταυτοποίησης και της επακόλουθης πειθούς, ώστε η Ουκρανία να λάβει ως βοήθεια περισσότερα όπλα στο πλαίσιο της στρατηγικής συνεργασίας με την Αμερική. Ο ρωσο-ουκρανικός πόλεμος ξεδιπλώνεται ως ανθρώπινη τραγωδία μέσα από τη χρήση ποικίλων μπουρκιανών ρητορικών στρατηγικών. Αναφέρουμε, ενδεικτικά, την αξιοποίηση του ήθους της ομιλήτριας, τη χρήση συμβόλων (π.χ. της οικογένειας και του ανθρώπου), μεταφορών, εικόνων που εγείρουν έντονα συναισθήματα, αντιπροσωπευτικών ιστοριών καθώς και τη ρητορική κατασκευή του κοινού εχθρού, κυρίως, μέσα από τη δαίμονοποίηση των ρωσικών όπλων σε αντίθεση με τη ρητορική νομιμοποίηση των αμερικανικών.

Λέξεις-Κλειδιά: ρητορική πολέμου, κριτική ανάλυση συστάδων (cluster analysis), θεωρία δραματισμού, Kenneth Burke

1. Εισαγωγή

Η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία στις 24 Φεβρουαρίου 2022 διαλύει την ψευδαισθηση ενός απόλεμου ευρωπαϊκού εικοστού πρώτου αιώνα. Ταυτόχρονα, δείχνει να επισφραγίζει το μετα-ψυχροπολεμικό καθεστώς ασφαλείας, προδιαγράφοντας τις μελλοντικές σχέσεις Ρωσίας και ευρω-ατλαντικής κοινότητας, ως αβέβαιες και επισφαλείς (Casier, 2022, σ. 72). Η άποψη, η οποία αναπτύχθηκε μετά τη ρωσική προσάρτηση της Κριμαίας το 2014, πως «ο,τιδήποτε επωφελές για τη Ρωσία είναι καταστροφικό για τη Δύση, και αντίστροφα» (Kuzio & D' Anieri, 2018, σσ. 120-1), μετατρέπεται, πλέον, σε κοινό τόπο· ένδειξη της τάσης αναβίωσης του ψυχροπολεμικού κλίματος που επικρατούσε στο διάστημα 1945-1991 (Yazici and Yildirim, 2021, σ. 2715).

Μέσα σε αυτό το κλίμα, η στρατηγική συνεργασία Ουκρανίας και Δύσης (Ευρώπης, NATO και Αμερικής), η οποία είχε ξεκινήσει ήδη από το 1991 με την *Πράξη Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας* στην απόπειρα της Ουκρανίας να διαγράψει ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική από τη Ρωσία (Pelchar, 2022), δείχνει να επιτείνει την ανησυχία του διεθνούς ακροατηρίου για την έκβαση του πολέμου. Στο μεσοδιάστημα αυτό και μέχρι την έναρξη του ρωσο-ουκρανικού πολέμου, οι ΗΠΑ παρείχαν πλήρη στρατιωτική βοήθεια στην Ουκρανία (*ibid*, σ. 21), ενώ στις 10 Νοεμβρίου 2021 υπογράφηκε το νέο καταστατικό της στρατηγικής συνεργασίας Αμερικής-Ουκρανίας με κύρια αρχή «την τήρηση

της μη παραβίασης των ουκρανικών συνόρων» και έκφρασή της «την αμερικανική στρατιωτική βοήθεια στην Ουκρανία» (*ibid*, σ. 22).

Κατά τη διάρκεια της ρωσο-ουκρανικής σύρραξης, η συνεργασία Δύσης-Ουκρανίας σφυρηλατήθηκε και με τις συνεχείς επικοινωνιακές εκκλήσεις του Προέδρου, Βολοντιμίρ Ζελένσκι για παροχή όπλων, πυρομαχικών, οπλικών και πυραυλικών συστημάτων από διάφορες ευρωπαϊκές χώρες του NATO και την Αμερική (Shuster, 2022). Την αποτελεσματική επικοινωνιακή στρατηγική του τόσο «ως όπλο» ενάντια στη ρωσική παραπληροφόρηση (Dyczok & Chung, 2022, σ. 146) και τη διασφάλιση διεθνούς υποστήριξης στην Ουκρανία, στο πλαίσιο του παράλληλου πολέμου διαμόρφωσης αντιλήψεων (President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy, 2022), όσο και ως μέσο για αναζήτηση πολεμικής εξάρτυσης, έδειξε να ακολουθεί και η σύζυγός του, η Πρώτη Κυρία της Ουκρανίας. Η Ολένα Βολοντιμίριβνα Ζελένσκα, αρχιτέκτονας και συγγραφέας κωμωδιών μέχρι το 2019, το «μυστικό όπλο» της Ουκρανίας (Dickinson, 2022), διευρύνει το θεωρητικό ενδιαφέρον για τον ρόλο των Πρώτων Κυριών στην άσκηση «δημόσιας διπλωματίας» (Marczuk, 2022, σ. 129) και «ήπιας ισχύος» (Nay, 2008, σ. 103) αναφορικά με την προώθηση των θέσεων των χωρών που εκπροσωπούν σε περίοδο πολέμου.

Παρότι, μακριά από το πολεμικό πεδίο, η Πρώτη Κυρία της Ουκρανίας αναπτύσσει μία παράλληλη, ατομική πο-

ρεία, η οποία παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς δείχνει να υπερβαίνει τη συνήθη επίδειξη διπλωματικών δεξιοτήτων και ήπιας ισχύος (Nye, 2005) σε περίοδο ειρήνης, πρακτική αποδεκτή, ως τυπική, για την ταυτότητα των Πρώτων Κυριών (Zhang, 2017). Η Ολένα Ζελένσκα τολμά να διεισδύσει στην «παραδοσιακά αρσενική αρένα του πολέμου» (Perry, 2022, par. 2) στον βαθμό που -μέσα από ομιλίες, συμμετοχές σε συνόδους κορυφής, φωτογραφίες και συνεντεύξεις σε επιφανή περιοδικά όπως το Vogue (Donadio, 2022)- προσεγγίζει το παγκόσμιο ακροατήριο (Karelska, 2022). Απώτερη επιδίωξή της δείχνει να είναι η διαμόρφωση θετικής δημόσιας στάσης του διεθνούς ακροατηρίου αναφορικά με το θέμα του πολέμου προς όφελος της χώρας της και η συνεχής προβολή των αναγκών της Ουκρανίας, προκειμένου να διασφαλιστεί από τη Δύση η καλή διάθεση, η συνεργασία και η έμπρακτη υποστήριξη προς αυτή.

Μέσα στο προναφερθέν πλαίσιο δράσης, η Ολένα Ζελένσκα, «επαγγελματική, προσεκτική, ήρεμη, ταπεινή» (Miller, 2023), ως Πρώτη Κυρία, απευθύνει στις 20 Ιουλίου 2022 δεκαπεντάλεπτη ομιλία στο αμερικανικό Κογκρέσο με τίτλο: *Η Ουκρανή Πρώτη Κυρία Απευθύνει Σχόλια στο Κογκρέσο* (CBSNews, χ.χ.), αμέσως μετά την πρόσκλησή της στο βήμα από τη Nancy Pelosi, μέλος της Βουλής των Αντιπροσώπων, εν μέσω επευφημιών. Η ομιλία πραγματοποιείται στον χώρο του Καπιτωλίου, όπου ο σύζυγός της, τέσ-

σερις μήνες νωρίτερα, είχε, αντίστοιχα, απευθύνει ομιλία, ζητώντας στρατιωτική βοήθεια αμέσως μετά την εισβολή της Ρωσίας.

Ειδικότερα, η ομιλία πραγματοποιείται την επομένη της συνάντησής της με τον πρόεδρο, Joe Biden και την πρώτη κυρία των ΗΠΑ, Jill Biden, στον Λευκό Οίκο και τέσσερις ώρες αργότερα από τη στιγμή που ο Γραμματέας Άμυνας της Αμερικής, Lloyd Austin, ανακοινώνει την αποστολή τεσσάρων πρόσθετων εκτοξευτήρων πυραύλων ως μέρος πρόσθετης στρατιωτικής βοήθειας στην Ουκρανία (Forgey & Selingman, 2022), η οποία μέχρι εκείνη τη στιγμή ανερχόταν στο ποσό των 6,1 δισεκατομμυρίων δολαρίων (Desiderio, 2022). Η Ολένα Ζελένσκα απευθύνεται σε τουλάχιστον εκατό εκπροσώπους του νομοθετικού σώματος του Κογκρέσου, βουλευτές και γερουσιαστές και των δύο παρατάξεων, Ρεπουμπλικάνων και Δημοκρατικών. Η εκφώνηση της ομιλίας συνοδεύεται από την παρουσίαση φωτογραφιών χαρούμενων ανθρώπων: παιδιών, φίλων και οικογενειών, οι οποίοι σκοτώθηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου. Η επιλογή αυτή, παρότι η επεξεργασία των φωτογραφιών δεν θα αποτελέσει αντικείμενο μελέτης, αξίζει να αναφερθεί. Ίσως, γιατί μέσα από την παρουσίασή τους, η Ολένα Ζελένσκα επιδιώκει να ‘προσωποποιήσει’ την ομιλία, ώστε το συνολικό μήνυμά της να εντυπωθεί βαθύτερα στη μνήμη του ακροατηρίου (Yates, 1966, σ. 27) στην προσπάθειά της να πείσει την Αμερική για την προσφορά

περισσότερων όπλων, πριν από την παύση των εργασιών του Κογκρέσου τον Αύγουστο του 2022, περίοδος κρίσιμη για την εξέλιξη του πολέμου.

Η ομιλία της, μεταφρασμένη από το αγγλικό κείμενο (Rev, 2022), θα αποτελέσει το αντικείμενο ρητορικής ανάλυσης και κριτικής της παρούσας εργασίας, σε μία απόπειρα στοχασμού της πολεμικής πραγματικότητας την οποία βιώνει η ουκρανική κοινωνία, όπως παρουσιάζεται από την Πρώτη Κυρία, προκειμένου να ευαισθητοποιήσει το ακροατήριό της και να το πείσει να συνεισφέρει στον ουκρανικό αγώνα. Στη συνέχεια του άρθρου θα επιδιώξουμε να απαντήσουμε στα ερευνητικά ερωτήματά μας: i) ποιες είναι οι κύριες ρητορικές στρατηγικές τις οποίες χρησιμοποιεί η Ολένα Ζελένσκα, επιδιώκοντας να επιτύχει την «ταυτοποίηση» (Burke, 1969, σ. xiii) και, κατ' επέκταση, την πειθώ του ακροατηρίου με την πρόσκλησή της σε συγκεκριμένη δράση (Burke, 1969, σ. 41). ii) Ποια/ες λειτουργία/ες επιτελούνται με τη χρήση των παραπάνω στρατηγικών; Για να το επιτύχουμε αυτό, θα μελετήσουμε τη συμβολική χρήση της γλώσσας που διενεργείται, τη/τις λειτουργία/ες που επιτυγχάνεται/νται με τη χρήση των λεκτικών συμβόλων και την επίδρασή τους στο ακροατήριο με το οποίο μοιράζεται την ομιλία της (Foss, 2018, σ. 3).

2. Μεθοδολογικό πλαίσιο

Ειδικότερα, για τη ρητορική ανάλυση της ομιλίας αξιοποιήθηκε η κριτική προσέγγιση της ανάλυσης κατά συ-

στάδες (cluster analysis) (Foss, 2018), στο πλαίσιο της επικοινωνιακής θεωρίας του Δραματισμού (Allen, 2017) του Kenneth Burke, ειδικού «στη χρήση συμβόλων και στη συμβολική δράση» (Rueckert, 1982, σ. 227). Η θεωρία αυτή, γραμμένη κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και επηρεασμένη από αυτόν, «ρητορικοποιεί» τη μεταφορά του δράματος σε μια προσπάθεια βαθύτερης κατανόησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς και κινητοποίησης, η οποία υποκρύπτεται γλωσσικά στη χρήση συγκεκριμένων μοτίβων και στρατηγικών (Weiser, 2007, σ. 286).

Για τον Kenneth Burke, αναγκαία προϋπόθεση για την επίτευξη του εκάστοτε ρητορικού στόχου είναι η ύπαρξη ή/και η διαμόρφωση ρητορικών κινήτρων (Burke, 1969, σ. xiii), ως «διακριτών γλωσσικών προϊόντων» (Burke, 1984, σ. 35), τα οποία ενυπάρχουν σε διάφορες «ορολογίες» ή «λεξιλόγια» (*ibid*, σσ. 20-21). Η διαμόρφωση κινήτρων επιτυγχάνεται μέσα: α) από την *ταυτοποίηση* (identification) των δρώντων υποκειμένων με διάφορες ιδιότητες ή νοήματα (substances) τα οποία εκφράζει, που με τη σειρά τους σχετίζονται με ποικίλα φυσικά αντικείμενα, πεποιθήσεις, αξίες, πρόσωπα, δραστηριότητες κ.ά. και, κατ' επέκταση, β) με την επίτευξη του «ομοούσιου» (consubstantial) (Burke, 1969, σσ. 20-21), δηλαδή τη ρητή ή άρρητη συν-αποδοχή από τον ρήτορα και το εκάστοτε ακροατήριο συγκεκριμένων ιδιοτήτων ή νοημάτων και των συνεπακόλουθων συνδεόμενων προσώπων, ιδεών, δράσεων κ.ά., σε αντιπαράθεση με όποιον ή ό,τι δεν συντάσσεται με αυτές. Με άλλα

λόγια, αυτή η συν-αποδοχή αποτελεί το σημείο-καμπή της πειθούς, ως αποτέλεσμα της ταυτοποίησης της ομιλίας του ρήτορα με το ακροατήριό του μέσα από τις αξιοποιούμενες κινήσεις, την τονικότητα, τη σειρά, την εικόνα, τη στάση, τις ιδέες που προβάλλει (Burke, 1969, σ. 55).

Επίσης, για τον Kenneth Burke (1973, σ. 109), μια σημαντική ρητορική λειτουργία επιτελείται μέσω της στρατηγικής του ορισμού ή της ονοματοδοσίας της εκάστοτε ρητορικής περίπτωσης. Εδώ, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η επιλογή των όρων μέσω των οποίων αποδίδεται η ρητορική περίπτωση, η σημασία και τα σημαίνοντα χαρακτηριστικά της. Αυτή η στρατηγική, ταυτόχρονα, αποτελεί πρόταση διαχείρισης της συγκεκριμένης κατάστασης ή επίλυσης των προβλημάτων που ενυπάρχουν σε αυτή, καθώς υπαγορεύει συγκεκριμένη δράση. Με άλλα λόγια, κάθε ομιλία ή ρητορικό κείμενο παρέχει «ένα λεξιλόγιο σκέψεων, δράσεων, συναισθημάτων και στάσεων για την κωδικοποίηση και ερμηνεία της περίπτωσης» (Foss, 2018, σ. 62). Από τα παραπάνω γίνεται σαφής ο φιλοσοφικός προσανατολισμός του Kenneth Burke προς τον κοινωνικό κοστρουκτιβισμό και τη διϋποκειμενική δημιουργία της εικόνας του κόσμου που αποδεχόμαστε (Schiappa, 1993). Απόρροια αυτής της θεώρησης αποτελεί η χρήση του όρου «τερμινιστικές οθόνες» (Stob, 2008, σ. 137). Πρόκειται για μεταφορά μέσω της οποίας το εκάστοτε ρητορικό δημιούργημα μετατρέπεται -μέσω των επιτελούμενων γλωσσικών επιλο-

γών- σε οθόνη, η οποία κατευθύνει την προσοχή του ακροατηρίου σε συγκεκριμένες πλευρές της παρουσιαζόμενης πραγματικότητας. Ο Kenneth Burke (1966) αναφέρεται στην ταυτόχρονη ύπαρξη πολλαπλών οθονών για την παρουσίαση της ίδιας πραγματικότητας, αποδεχόμενος ότι «οι προσωπικές εξισώσεις» του καθενός δεν είναι όμοιες με των υπολοίπων ατόμων, καθώς απορρέουν από τον «ιδιότυπο συνδυασμό συνδεόμενων θεωρήσεων» και τον ιδιότυπο συνδυασμό προσωπικών εμπειριών (σ. 52).

Μία μέθοδος κριτικής διερεύνησης των τερμινιστικών οθονών είναι η κριτική ανάλυση ανά συστάδες (cluster criticism). Γι' αυτή τη μορφή ρητορικής κριτικής προεσέγγισης ενός κειμένου, κρίνεται απαραίτητη η ακολουθία των παρακάτω βημάτων, η οποία θα τηρηθεί στο πλαίσιο της εργασίας μας: α) καταγραφή των όρων-κλειδιών που απαντούν στο κείμενο βάσει της συχνότητας χρήσης τους μέσα σε αυτό ή/και της έντασης που δημιουργούν και β) καταγραφή των όρων που συγκεντρώνονται γύρω από τους αρχικούς όρους-κλειδιά, δημιουργώντας «συνδεόμενες συστάδες» (Burke, 1973, σ. 20), μέσω των οποίων αναδεικνύονται τα μηνύματα τα οποία επιδιώκεται να παρουσιαστούν, γ) ερμηνεία και δ) αξιολόγηση της χρήσης αυτών των όρων και διασυνδέσεων αναφορικά με το περιεχόμενο και τα νοήματά τους. Για τον Kenneth Burke (1984), η διασύνδεση των όρων δεν γίνεται συνειδητά από τον ρήτορα, με αποτέλεσμα η μέθοδος αυτή να επιτρέπει

την ανίχνευση μύχιων σκέψεών του και την πραγματική θεώρηση της πραγματικότητας, όπως αυτή σχηματίζεται στο μυαλό του (σσ. 232-3).

3. Ανάλυση της ομιλίας

3.1 Ανεύρεση κύριων όρων

Κατά την πρώτη φάση ανάλυσης της ομιλίας εντοπίστηκαν πέντε λέξεις-κλειδιά, οι οποίες απαντούν στο κείμενο, με βάση τη συχνότητα εμφάνισής τους ή/και τη βαρύτητα και ένταση που προσδίδουν σε αυτό. Πρώτος αναδύθηκε ο όρος: *πρώτη κυρία* (3) ή *σύζυγος του προέδρου* (2), ο οποίος αναφέρεται στην ίδια την ομιλήτρια μέσω του ρόλου της Πρώτης Κυρίας και της τυπικής αξιοπιστίας που προσδίδει, ενώ εκπροσωπείται, συμπληρωματικά, από την επανειλημμένη χρήση της προσωπικής αντωνυμίας *εγώ* (20) (στην αγγλική γλώσσα γίνεται ρητή χρήση της, ενώ στην ελληνική γλώσσα η αντωνυμία υπονοείται). Στη συνέχεια, παρατηρούμε ως κυρίαρχη τη χρήση της λέξης *οικογένεια* (8)/*οικογένειες* (5). Η έννοια της οικογένειας εκπροσωπείται και από συμπληρωματικούς όρους, οι οποίοι αναδεικνύουν τους ρόλους που αναπτύσσονται μέσα σε αυτήν και, κατ' επέκταση, τις αντίστοιχες ανθρώπινες σχέσεις: *μητέρα* (9), *κόρη* (6), *γιαγιά* (2), *γιος* (3), *πατέρας* (3), *παππούς* (1), *παιδί* (2)/*παιδιά* (10). Επόμενος όρος είναι τα *όπλα* (3), τα οποία εξειδικεύονται σε *πυραύλους* (8), *ροκέτες* (4), *βόμβες* (2). Τέταρτος όρος είναι οι *άνθρωποι* (7). Τέλος, ως όρος-κλειδί εκλαμβάνεται, λόγω της έντασης που δημιουργεί μέσα στο κείμενο, η λέξη *Αμερική* και πα-

ράγωγοι (π.χ. *αμερικάνικος*) ή συνώνυμοι όροι (*Ηνωμένες Πολιτείες*).

3.2 Συστάδες όρων

α) *Πρώτη Κυρία / εγώ / σύζυγος του προέδρου*. Παρατηρούνται συχνές αυτο-αναφορές της ομιλήτριας με όρους, όπως: *εγώ*, *Πρώτη Κυρία*, *γυναίκα του Προέδρου*. Ειδικότερα, οι όροι *πρώτη κυρία* και *σύζυγος του προέδρου* συνδέονται στην εισαγωγή της ομιλίας με λέξεις και εκφράσεις, οι οποίες δηλώνουν συναισθήματα σεβασμού (*είμαι ευγνώμων, έχει την τιμή, σημαντικό για εμένα*) αναφορικά με την παρουσία της στο Κογκρέσο. Τα συναισθήματα αυτά μοιάζει να απορρέουν από την επίγνωση του προνομίου να βρίσκεται εκεί -όπως φανερώνει η χρήση του γνωστικού ρήματος *γνωρίζω*- σε μία προσπάθεια να κερδίσει την «καλή θέληση» (Burke, 1969, σ. 56) του ακροατηρίου, συγκροτώντας, ταυτόχρονα, τη φρόνηση και την αξιοπιστία, ως απαραίτητα συστατικά του ήθους της. Ευχαριστεί το ακροατήριο, το οποίο της δίνει την ευκαιρία να μιλήσει για τα όπλα και στο οποίο απευθύνεται με την πεποίθηση ότι μοιράζονται, ισότιμα, την ίδια πίστη σε ανθρώπινες κοινές αξίες: *«είμαι ευγνώμων για την ευκαιρία να βρισκομαι εδώ..»*, *«Γνωρίζω ότι είναι η πρώτη φορά που η σύζυγος προέδρου μιας ξένης χώρας έχει την τιμή να απευθύνεται σε εσάς μέσα σε αυτούς τους τοίχους. Αυτό είναι πραγματικά σημαντικό για εμένα...»*, *«το γεγονός ότι βρίσκομαι εδώ ως*

Πρώτη Κυρία της χώρας μου και έχω την ευκαιρία να σας μιλήσω για τα όπλα...».

Επίσης, κατά τη διάρκεια της ομιλίας, οι αυτοαναφορές, κυρίως, μέσα από την άρρητη χρήση της προσωπικής αντωνυμίας *εγώ*, επιτυγχάνονται με διασυνδέσεις με ρήματα -κυρίως- υποτακτικής έγκλησης, τα οποία δηλώνουν τη βαθιά επιθυμία (βουλευτικό ρήμα *θέλω*) προσέγγισης (*να σας μιλήσω, να απευθυνθώ, να απευθύνομαι, να απαντήσω κ.ά.*) του ακροατηρίου αλλά και την ελπίδα (δοξαστικό ρήμα *ελπίζω*) ακούσματος ‘της φωνής’ της και λήψης καίριων αποφάσεων από το ακροατήριο, υπηρετώντας τη ρητορική αρχή της επικοινωνίας και της γεφύρωσης μιας συνεργασίας: «...και έχω την ευκαιρία να σας μιλήσω για τα όπλα...», «Θέλω να απευθυνθώ σε εσάς...», «Θέλω να απευθυνθώ σε εσάς...», «...για την ευκαιρία... να απευθύνομαι στο Κογκρέσο», «Αλλά πώς μπορώ να μιλήσω για αυτά, όταν...», «και απευθύνω έκκληση σε όλους σας εκ μέρους όσων...», «Δεν μπορώ να απαντήσω...», «Ελπίζω ότι με ακούσατε σήμερα και ελπίζω ότι οι αποφάσεις σας θα είναι άμεσες». Ιδιαίτερη δραματικότητα και ένταση σε αυτήν την επικοινωνιακή προσπάθεια προσδίδει η διασύνδεση της ομιλήτριας μέσω της ρηματικής περιφρασης *απευθύνω έκκληση εκ μέρους*. Η αυτοαναφορά μετατρέπεται σε ‘διάλογο’, για να ακουστούν οι φωνές όλων των δοκιμαζόμενων Ουκρανών και, επομένως, για να μετασηματιστεί η φωνή της στη φωνή τους, με την οποία περιμένει να ταυτιστεί το ακροατήριο της, εγείροντας το συναίσθημά του:

«... και απευθύνω έκκληση σε όλους εσάς εκ μέρους αυτών που σκοτώθηκαν, εκ μέρους αυτών των ανθρώπων που έχασαν τα χέρια και τα πόδια τους, εκ μέρους αυτών που είναι ακόμα ζωντανοί και καλά και αυτών που περιμένουν τις οικογένειές τους να επιστρέψουν από το μέτωπο».

Επίσης, ένταση προκαλεί η απρόσμενη διασύνδεση του όρου *Πρώτη Κυρία* με το αρνητικό επίρρημα *όχι* στην πρόταση: «Θέλω να απευθυνθώ σε εσάς *όχι ως Πρώτη Κυρία*, αλλά ως κόρη και ως μητέρα...». Εδώ, η Ολένα Ζελένσκα, αφού έχει κερδίσει την εύνοια του ακροατηρίου αξιοποιώντας με μετριοπάθεια την ιδιότητά της ως Πρώτη Κυρία, μοιάζει, απρόσμενα, να απεκδύεται της τυπικής αξιοπιστίας την οποία προσδίδει ο ρόλος, στον βαθμό, εξάλλου, που ο διεξαγόμενος πόλεμος δεν της επιτρέπει να μιλήσει για αναμενόμενα θέματα, τα οποία υπαγορεύονται από αυτόν (π.χ. την εκπαίδευση, τα ανθρώπινα δικαιώματα κ.ά.). Αντίθετα με τις προσδοκίες του ακροατηρίου, επιλέγει συνειδητά να ενδυθεί και να προβάλλει την ιδιότητα της κόρης και της μητέρας, για να μιλήσει για τον πόλεμο και τα όπλα. Μετατρέπεται σε μία από τις χιλιάδες ανώνυμες Ουκρανές μητέρες:

«Θα μπορέσει ο γιος μου να επιστρέψει στο σχολείο το φθινόπωρο; Δεν το γνωρίζω, όπως εκατομμύρια μητέρες στην Ουκρανία...».

Το ίδιο ζητά και από το ακροατήριο. Παύει να απευθύνεται σε πολιτικά πρόσωπα με μεγαλύτερη ή μικρότερη πολιτική δύναμη. Επικαλείται την ιδιότητα των ακροατών της ως «μητέρων και πατέρων», ισότιμων και ‘ο-

μοούσιων' με την ίδια και τις/τους Ουκρανές/νούς μητέρες και πατέρες, ώστε να επιτύχει αποτελεσματικότερα τη διαδικασία της ταυτοποίησης του ακροατηρίου. Αυτή η απρόσμενη μεταστροφή της ιδιότητας με την οποία απευθύνεται η ίδια στο ακροατήριο αλλά και η συνεπακόλουθη μεταστροφή της πολιτικής ιδιότητας του ακροατηρίου, θα μπορούσε να συσχετιστεί με τη ρητορική στρατηγική της ασυνεπούς προοπτικής (perspective by incongruity) ή σχεδιασμένης ασυνέπειας (planned incongruity), η οποία επιτυγχάνεται, όταν αξιοποιούνται λέξεις και εικόνες για να συνδεθούν με άλλες, οι οποίες, φυσιολογικά, δεν διασυνδέονται με τις πρώτες σε μια προσπάθεια να διεγερθεί το ενδιαφέρον του ακροατηρίου (Burke, 1984; Watson, 2020). Στην περίπτωση μας, μητέρες και πατέρες στο Κογκρέσο (και όχι πολιτικά πρόσωπα) συζητούν για την παροχή όπλων στην Ουκρανία.

Τέλος, η αυτοαναφορά της Ολένα Ζελένσκα μέσα από την άρρητη χρήση της προσωπικής αντωνυμίας *εγώ* διασυνδέεται με την επαναλαμβανόμενη υφολογικά χρήση του ρήματος *ζητώ* χάρη στο ρητορικό σχήμα της επαναφοράς, παρουσιάζοντας τη ρεαλιστική επιδίωξη της ομιλίας της, που δεν είναι άλλη από την παροχή όπλων και συστημάτων ενάεριας άμυνας προς την Ουκρανία. Πρόκειται για ένα ασυνήθιστο αίτημα για μια Πρώτη Κυρία, το οποίο απορρέει ως βαθιά εσωτερική σύγκρουση, ως οξύ-

μωρη ανάγκη, την οποία βιώνει εξαιτίας του πολέμου: «*Ζητώ κάτι το οποίο δεν θα ήθελα ποτέ να ζητήσω*». Ωστόσο, το αίτημά της αποκτά ηθικό περίβλημα, αφού υπερασπίζεται ανθρώπινες αξίες, όπως της ζωής και της οικογένειας: «*Ζητώ όπλα...*». «*Ζητώ συστήματα ενάεριας άμυνας...*». Το ίδιο αίτημα εμφανίζεται προς το τέλος της ομιλίας, ενώ ενδυναμώνεται από το συμβολικό κύρος που προσδίδεται σε αυτό μέσω της αναφοράς στον σύζυγό της, με έμφαση, ωστόσο, και πάλι στη γονεϊκή τους ιδιότητα: «*Αυτό είναι ό,τι ζητώ και ό,τι ζητάει ο σύζυγός μου. Όχι ως προεδρικό ζευγάρι, αλλά ως γονείς και παιδιά των γονιών τους*».

β) **Οικογένεια:** Ο όρος *οικογένεια/ες* και οι συμπληρωματικοί με αυτόν όροι, οι οποίοι αναδεικνύουν το πλέγμα οικογενειακών σχέσεων (*μητέρα, κόρη, γιαγιά* κ.ά.), με επίκεντρο τη θέση των παιδιών σε αυτή (*παιδί, παιδιά*), αποτελούν το προεξέχον γλωσσικό μοτίβο της ομιλίας, παραπέμποντας στη ρεαλιστική έννοια της «φυλής», η οποία μεταχειρίζεται τα άτομα ως μετέχοντα της ίδιας κοινής «ουσίας» (Burke, 1945, σ. 248). Για τη Ζελένσκα, οι Ουκρανοί βιώνουν την τραγωδία ενός «*απρόκλητου*» και «*χωροκατακτητικού*» πολέμου, του θανάτου και του «*τρόμου*», ως μέλη μιας αρχέγονης οικογένειας, με την οποία αναμένεται να ταυτιστεί το ακροατήριο, σε ένα γλωσσικό και νοητικό παιχνίδι ανάμεσα στην οικογένεια ως όλον και τα μέλη της, ως μέρος αυτού του συνόλου. Διασυνδεόμενοι όροι,

όπως «πάντα» και «παραμένουμε κομμάτι» φανερώνουν την άχρονη -και συνάμα διαχρονική- υπόσταση και αξία της οικογένειας. Οι κατηγορικές προτάσεις «είναι η μεγάλη αλήθεια της ζωής» και «αντιπροσωπεύει τον κόσμο» αναδεικνύουν την κύρια ιδιότητα της οικογένειας, που είναι η αλήθεια, αλλά και τη ‘μαγική’ διασταλτική της δύναμη να ενσωματώνει και να ενώνει τον κόσμο. Μέσα από τη διασύνδεση με τη λέξη «κόσμος» ο όρος *οικογένεια* δείχνει να υποχωρεί, αφού έχει ταυτιστεί, πλέον, με αυτόν μέσα από μια μαγική διαδικασία μετασχηματισμού. Κατ’ επέκταση, η διασύνδεση με τις λέξεις «να διαφυλάξουμε», «να σώσουμε» σηματοδοτούν το κύριο καθήκον όλων, Ουκρανών και ακροατηρίου, ειδικά, στη συγκεκριμένη περίπτωση, όπου ο κοινός «κόσμος (μας) καταστρέφεται από έναν πόλεμο...», ενώ «...δεκάδες χιλιάδες τέτοιων κόσμων έχουν καταστραφεί στην Ουκρανία». Πρόκειται για ένα κοινό καθήκον, το οποίο γεννά έντονα συναισθήματα, όπως φανερώνουν οι αντιθετικές ρηματικές φράσεις ψυχικού πάθους «είμαστε χαρούμενοι» *vs.* «παραμένουμε εντελώς διαλυμένοι», οι οποίες είναι διατυπωμένες σε α’ πληθυντικό πρόσωπο, εκφράζοντας τη δυνατή συμπερίληψη όλων των Ουκρανών και του ακροατηρίου αδιαφοροποίητα:

«...πάντα παραμένουμε κομμάτι της οικογένειάς μας. Πάντα παραμένουμε παιδιά των γονέων μας. Αυτή είναι η μεγάλη αλήθεια της ζωής μας. Η οικογένειά μας αντιπροσωπεύει ολόκληρο τον κόσμο για εμάς. Και θα κάνουμε τα πάντα για να τον διαφυλάξουμε. Και είμαστε χαρούμενοι, όταν το πετυχαίνουμε, και κλαίμε, όταν δεν μπορούμε να τον σώσουμε.

Και παραμένουμε εντελώς διαλυμένοι, όταν ο κόσμος μας καταστρέφεται από έναν πόλεμο».

Στη συνέχεια της ομιλίας, ο όρος *οικογένεια* και οι συμπληρωματικοί όροι *οικογενειακών σχέσεων* (*μητέρα, κόρη, γιαγιά κ.ά.*) διασυνδέονται, αφενός, με ονόματα Ουκρανών και, αφετέρου, με ρήματα (*σκοτώθηκαν, δολοφονήθηκε, σκοτώνουν, σκοτώθηκε κτλ.*), τα οποία αποδίδουν την απώλεια, τον θάνατο, την καταστροφή, τον πόνο, τον κίνδυνο, την αβεβαιότητα και, συνολικότερα, την ανθρώπινη τραγωδία την οποία βιώνει η άμαχη, αθώα ουκρανική κοινωνία (κυρίως γυναίκες και παιδιά) μέσα από τη διαδικασία ρητορικής θυματοποίησής της (*victimage*) (Jasinski, 2001, σ. 188): «Εδώ είναι η οικογένεια του αστυνομικού Φίντεκ. Ο πατέρας, μητέρα, σύζυγος, εξάχρονη κόρη καθώς και ο 18 μηνών γιός. Όλοι σκοτώθηκαν από Ρώσους πολεμιστές», «... το αεροπλάνο πέταξε βόμβα στο σπίτι όπου έμενε η οικογένεια του Αντρέ...», «Η οικογένεια της Όλγας Σουηένγκα...που, στη συνέχεια, δολοφονήθηκε από τους Ρώσους μαζί με τον γιο και τον άντρα της...», «Η οικογένεια από την Οδησό αποτελούνταν από τρεις γενιές γυναικών...», «... να καταστρέφουν παιδικά δωμάτια και να σκοτώνουν οικογένειες...», «Η μητέρα της Λίζας βρίσκεται σε κρίσιμη κατάσταση...», «... η Εβιά σκοτώθηκε με τη γιαγιά της...», «Εδώ είναι η Σοφία. Το κορίτσι..., το οποίο έχασε τη μητέρα της κατά τη διάρκεια της κατοχής, όπως και το χέρι της...», «... και αυτούς που περιμένουν τις οικογένειές τους να επιστρέψουν από το μέτωπο...».

Οι διασυνδέσεις αυτές επιτρέπουν την ανεκδοτολογική αφήγηση περιστατικών, τα οποία περιγράφουν, συνοπτικά, απλά μα εύγλωττα, την κοινωνική πραγματικότητα και την ανθρωπιστική κρίση στην Ουκρανία, ενώ, συνοδεύονται, αντιθετικά, από την παρουσίαση φωτογραφιών των ίδιων ατόμων σε ειρηνικές στιγμές της ζωής τους. Η Λίζα, η Σοφία, η Εύα, ενδεικτικά, μοιάζει να χάνουν την ατομικότητά τους και να μετατρέπονται σε πανανθρώπινα σύμβολα κατατρογμού, αθώα θύματα της πολεμικής φρίκης. Πρόκειται για πρακτική, η οποία παραπέμπει στη μπουρκιανή ρητορική μέθοδο των «αντιπροσωπευτικών ιστοριών» (representative anecdotes) (Burke, 1945, σ. 60; McCann, 2010), οι οποίες μοιάζει να συνθέτουν την πλοκή της εξελισσόμενης δραματικής ιστορίας του πολέμου, αθροίζοντας αποδείξεις της θυματοποίησης των αθώων Ουκρανών από τους Ρώσους. Ταυτόχρονα, οι ιστορίες αυτές λειτουργούν ως ένα αποτρόπαιο μοτίβο, οικείο, ωστόσο, για το ακροατήριο από ακούσματα ή κινηματογραφικές αναπαραστάσεις αντίστοιχων ανεκδότων της αμερικανικής ή/και ευρωπαϊκής ιστορίας πολέμων, γεγονός που διευκολύνει τη διασύνδεσή του με τα βιώματα των Ουκρανών, διευκολύντας την ταυτοποίηση. Προς αυτήν την κατεύθυνση δείχνει να προσανατολίζει το ακροατήριο, ως *αμερικανικές οικογένειες*, το ρητορικό ερώτημα της ομιλήτριας μέσα από τη χρήση της συσχετιστικής φράσης *σαν αυτή*: «Πόσες οικογένειες *σαν αυτή* θα καταστραφούν *ακόμα* από τον πόλεμο;».

γ) *Όπλα*: Η λέξη *όπλα* και οι συνώνυμοι όροι *πύραυλοι*, *ρουκέτες*, *βόμβες*, *οβίδα* χρησιμοποιούνται στην ομιλία με δύο τρόπους. Αρχικά, αποτελούν τα φονικά εργαλεία των εχθρών Ρώσων, στα οποία επιρρίπτεται η ευθύνη για την απώλεια αθώων ατόμων και οικογενειών. Έτσι, παρατηρούμε τη διασύνδεση των όρων *πύραυλος*, *αεροπλάνα*, με ουσιαστικά, όπως *εκτόξευση πυραύλου*, *επίθεση πυραύλου*, σχηματίζοντας ονοματικές φράσεις, οι οποίες λειτουργούν, από συντακτική άποψη, ως ποιητικά αίτια του θανάτου σε διάφορες ουκρανικές πόλεις, όταν τα διασυνδεδεμένα ρήματα χρησιμοποιούνται, ως επί το πλείστον, σε παθητική φωνή, ώστε να αναδειχθεί η μη ικανότητα αντίδρασης των αθώων θυμάτων: «*Η Λίζα σκοτώθηκε από μια ρωσική επίθεση πυραύλων στην πόλη μας, Βίνικα, στο κέντρο της Ουκρανίας...*», «*Πέθανε στο Κίεβο από μια άλλη επίθεση πυραύλων...*», «*η οικογένεια από την Οδησό... σκοτώθηκε από ένα πύραυλο...*», «*Άλλος ένας ρωσικός πύραυλος. Η Εύα σκοτώθηκε μαζί με τη γιαγιά της...*», «*... και πέθανε στο Othotsk από ρωσική οβίδα...*».

Αντίστοιχα, οι ίδιοι όροι εμφανίζονται ως ενεργούντα υποκείμενα, όταν διασυνδέονται με ρήματα ενεργητικής φωνής, δηλώνοντας ρητά ότι ευθύνονται για τον θάνατο των αθώων Ουκρανών: «*Ο ρωσικός πύραυλος τους έκαψε και τους σκότωσε όλους...*», «*ένα ρωσικό αεροπλάνο πέταξε μια βόμβα στο σπίτι όπου η οικογένεια του Αντρέ πέρασε τη νύχτα...*». Τέλος, αξίζει να αναφερθεί η

διασύνδεση των ίδιων όρων τόσο με το επίθετο *ρωσικός* (*ρωσικός πύραυλος, ρωσική επίθεση πυραύλων, ρωσικό αεροπλάνο*), δηλωτικό της εθνικής προέλευσης των όπλων του θανάτου και, κατ' επέκταση, του εχθρού των ουκρανικών οικογενειών όσο και με το εχθρικό όνομα *Ρωσία*, ως δρων υποκείμενο της δολοφονικής ενέργειας, όπως συνάγεται από τη χρήση του ρήματος *έχει εκτοξεύσει*: «*Από την αρχή του πολέμου, η Ρωσία έχει εκτοξεύσει πάνω από 3.000 διαφορετικούς πυραύλους Cruise στην Ουκρανία*». Με άλλα λόγια, η χρήση των όπλων από τους Ρώσους δαιμονοποιείται, εξυπηρετώντας τη λειτουργία της διάκρισης και την παρουσίαση του εχθρού ως ενός «βαρβάρου», «επιτιθέμενου, καθοδηγούμενου από παράλογες επιθυμίες κατάκτησης με την επιδίωξη να υποτάξει τους άλλους με τη δύναμη των όπλων» (Ivie, 1980, σ. 281). Την τραγικότητα αυτής της κατάστασης σε μια προσπάθεια διασύνδεσης και ταυτοποίησης με το ακροατήριο, μέσω της επίκλησης στο συναίσθημα, επιδιώκει η Ζελένσκα και με την ακόλουθη ρητορική ερώτηση:

«*Γιατί θέλουμε κάθε πατέρα και κάθε μητέρα να είναι σε θέση να πουν στο παιδί τους να πάει να κοιμηθεί ειρηνικά, ότι δεν θα υπάρχουν πια εναέρια χτυπήματα ούτε επιθέσεις πυραύλων. Είναι πολύ αυτό το οποίο ευχόμαστε;*».

Από την άλλη πλευρά, η χρήση του περιληπτικού ουσιαστικού *όπλα* διαφοροποιείται σημασιολογικά από την ομιλήτρια κατά τη διασύνδεσή του με το ρήμα *προστατεύουν* και το ουσιαστικό *σπίτι*. Τα όπλα που ζητάει η Ολένα

Ζελένσκα από το Κογκρέσο, ορίζονται ως όπλα προστασίας των ουκρανικών οικογενειών και της ζωής, ως μέσα παρεμπόδισης του άδικου θανάτου και της καταστροφής σπιτιών. Η λέξη *σπίτι*, όχι μόνο παραπέμπει στην εικόνα ενός σπιτιού, αλλά και σε ένα ευρύτερο πλέγμα ανθρωπινων σχέσεων και συναισθημάτων που διασυνδέονται με αυτό, υπερβαίνοντας τη συγκεκριμένη ρητορική περίπτωση, ώστε να διευκολύνει την ταύτιση του ακροατηρίου με το αίτημά της (Burke, 1969, σ. 84). Έτσι, επιδιώκεται η ηθική δικαιολόγηση και νομιμοποίηση της χρήσης των όπλων που ζητά και των εναέριων συστημάτων άμυνας, προκειμένου να καμφθεί κάθε δισταγμός του ακροατηρίου:

«*Ζητώ όπλα, όπλα που δεν θα χρησιμοποιηθούν για να διεξαγάγουν έναν πόλεμο στη γη κάποιου άλλου, αλλά για να προστατεύσουν το σπίτι κάποιων και το δικαίωμά τους να ξυπνούν ζωντανό σε αυτό το σπίτι... Ζητώ συστήματα εναέριας άμυνας, ώστε οι πύραυλοι να μην σκοτώνουν παιδιά στα καρότσια τους, ώστε οι πύραυλοι να μην καταστρέφουν παιδικά δωμάτια και να σκοτώνουν ολόκληρες οικογένειες...».*

Τα ρωσικά όπλα σκοτώνουν αθώους, ενώ τα όπλα των Αμερικανών προστατεύουν αθώους. Η διάκριση και ο διαχωρισμός ανάμεσα στο καλό και στο κακό καθίστανται εμφανείς.

δ) *Άνθρωποι*: Ο όρος *άνθρωποι* μέσα από τις παρατηρούμενες διασυνδέσεις του λειτουργεί, όπως και ο όρος *οικογένεια*, τόσο ως σύμβολο ενοποίησης (unifi-

cation) Ουκρανών και Αμερικάνων, όπως μαρτυρά και ο αδύνατος τύπος της κτητικής αντωνυμίας *μας* (*ανθρώπους μας*) όσο και ως μέσο διάκρισης από τον εχθρό (division), τους πολεμοχαρείς Ρώσους με στόχο την ταυτοποίηση του ακροατηρίου με την ομιλήτρια και το αίτημά της. Αυτή η διάκριση επιτυγχάνεται με τη χρήση μιας μεταφορικής αναλογίας, η οποία προσδίδει δραματικότητα, καθώς παραλληλίζεται η αμερικανική ταινία *Αγώνες Πείνας* με τους τεκταινόμενους *Αγώνες Πείνας της Ρωσίας*. Πρόκειται για την πλοκή ενός δράματος, το οποίο, ωστόσο, αντί να εκτυλίσσεται σε ένα φανταστικό δυστοπικό μέλλον, όπου νέα αγόρια και κορίτσια είναι εξαναγκασμένα να αγωνιστούν μέχρι θανάτου προκειμένου να μείνει ένας νικητής, διαδραματίζεται σε ένα πραγματικό, εφιαλτικό παρόν, όπου: «Αυτοί είναι οι *Αγώνες Πείνας της Ρωσίας*. *Κυνηγούν ειρηνικούς ανθρώπους* στις ειρηνικές πόλεις της Ουκρανίας». Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι εδώ, μέσα από την αντίθεση και τη διάκριση ανάμεσα στους *ειρηνικούς ανθρώπους* της Ουκρανίας και στους ‘ανθρωποκνηγούς’ Ρώσους, επιδιώκεται η στρατηγική του διασυρμού των αντιπάλων (vilification) και η παρουσίασή τους ως κατώτερων ανθρώπων (Vanderford, 1989).

Η ρητορική κατασκευή του εχθρού συνεχίζεται με τη διασύνδεση του όρου *άνθρωποι* με τα ρήματα *σκοτώθηκαν*, *τραυματίστηκαν*, *καταστρέφει* ως δηλωτικά του θανά-

του και της βίας που δέχονται οι Ουκρανοί: «*Είκοσι πέντε άνθρωποι σκοτώθηκαν*, περίπου 200 *τραυματίστηκαν*», «*Η Ρωσία καταστρέφει τους ανθρώπους μας...*», «*Και απευθύνω έκκληση σε όλους εσάς εκ μέρους αυτών που σκοτώθηκαν*, εκ μέρους αυτών των *ανθρώπων που έχασαν τα χέρια και τα πόδια τους*, ...».

Στον αντίποδα των παραπάνω, ο όρος *άνθρωποι* (όπως και ο όρος *οικογένειες*) διασυνδέεται με τους Αμερικάνους (οι *άνθρωποι της Αμερικής* και οι *αμερικανικές οικογένειες*) και με το επίθετο *ελεύθερων*, ως σύμβολο ενοποίησης με τους Ουκρανούς και ως συνδετικός κρίκος της κοινής κοσμοθεωρίας των *ελεύθερων ανθρώπων* για το νόημα της ζωής: «... *οι άνθρωποι της Αμερικής και οι αμερικανικές οικογένειες...*», «*Αυτή είναι η ισότητα μεταξύ ελεύθερων ανθρώπων. Άνθρωποι που γνωρίζουν τι προστατεύουν. Που γνωρίζουν για ποιον λόγο ζουν*».

ε) *Αμερική*: Αν οι όροι *Ρωσία* και *ρωσικός* έχουν χρησιμοποιηθεί μέχρι τώρα για τη ρητορική κατασκευή του εχθρού στην ομιλία της Ολένα Ζελένσκα, ο όρος *Αμερική*, οι παράγωγοι όροι (*αμερικάνικος*) και συνώνυμοι όροι (*Ηνωμένες Πολιτείες*, *Ουάσιγκτον* κτλ.), που απαντούν στην ομιλία, τοποθετούνται στον θετικό αντίποδα της συναισθηματικής πολικότητας των παρατηρούμενων λεκτικών επιλογών. Η ομιλήτρια επιδιώκει να σφυρηλατήσει ρητορικά τη συλλογική ταυτότητα Αμερικανών

και Ουκρανών και, κατ' επέκταση, το συναίσθημα αλληλεγγύης, το οποίο απορρέει από αυτήν. Παρατηρούμε ότι οι όροι, διασυνδέονται με ρήματα, τα οποία δηλώνουν τη συμπαράσταση της Αμερικής προς την Ουκρανία, όπως μαρτυρά η παρουσία του αδύνατου τύπου της προσωπικής ανωνυμίας *μας*, τονίζοντας -σε θέση αντικειμένου- τη μετάβαση της ρηματικής ενέργειας: «*έχουν κάνει πολλά για να **μας βοηθήσουν***», «*μας βοηθάτε*». Διασυνδέονται, επίσης, με το ρήμα *στέκω*, το οποίο δηλώνει την εγγύτητα των δύο κρατών (*στέκουν δίπλα μας*), η οποία αναγνωρίζεται ως βάση για την περαιτέρω συνεργασία τους και τη λήψη αποφάσεων που θα την ενδυναμώσουν:

«... ο αμερικανικός λαός και οι αμερικανικές οικογένειες, το Κογκρέσο και ο Πρόεδρος Μπάιντεν έχουν ήδη κάνει πολλά για να **μας βοηθήσουν** να σταθούμε απέναντι στον εχθρό και να προστατέψουμε εκατομμύρια Ουκρανών. Είμαστε ευγνώμονες, πραγματικά ευγνώμονες που οι Ηνωμένες Πολιτείες **στέκουν δίπλα μας σε αυτόν τον αγώνα για τις κοινές μας αξίες της ανθρώπινης ζωής και ανεξαρτησίας. Μας βοηθάτε. Και η βοήθειά σας είναι πολύ ισχυρή...**».

Αξίζει να γίνει αναφορά και στον επιμερισμό του υποκειμένου των παραπάνω ρημάτων, ο οποίος, πιθανόν, αναδεικνύει την ολόπλευρη υποστήριξη των Αμερικανών στον αγώνα των Ουκρανών για τη διαφύλαξη της ανθρώπινης ζωής και ανεξαρτησίας. Πρόκειται αφενός για τον *αμερικανικό λαό και τις αμερικανικές οικογένειες* -σε κοινωνικό επίπεδο- και αφετέρου για το *Κογκρέσο και τον*

Πρόεδρο Μπάιντεν -σε πολιτικό/στρατιωτικό επίπεδο- ως δύο έσω-ομάδες, οι οποίες παρατάσσονται μέσα από ένα ασύνδετο σχήμα μεταξύ τους.

Η συλλογική, ενοποιημένη ταυτότητα Αμερικανών και Ουκρανών σφυρηλατείται από την ομιλήτρια στη βάση της γνώσης των Αμερικανών για τον τρόπο (*η Αμερική γνωρίζει*) και στα προγενέστερες προσπάθειές της για την εξάλειψή του:

«*Στην πραγματικότητα, η απάντηση βρίσκεται εδώ, στην Ουάσινγκτον. Η Αμερική, δυστυχώς, **γνωρίζει** από την εμπειρία της τι είναι οι τρομοκρατικές επιθέσεις και **έχει παλέψει να κατατροπώσει τον τρόπο. Βοηθήστε μας να σταματήσουμε αυτόν τον τρόπο εναντίον των Ουκρανών***».

Ωστόσο, η διασύνδεση του όρου *Αμερική* με το ρήμα *σώζει*, θεωρούμε ότι είναι η πιο έντονη και χαρακτηριστική, καθώς η πρόταση αντιπαρατίθεται μέσα στην ίδια περίοδο με την πρόταση *η Ρωσία σκοτώνει*. «*Ενώ η Ρωσία σκοτώνει, **η Αμερική σώζει**. Και θα πρέπει να το γνωρίζετε. Σας ευχαριστούμε γι' αυτό*». Η πρόταση, μέσα από τη χρήση των απόλυτων όρων (*ultimate terms*) (Burke, 1969, 187-9) *σώζει* vs. *σκοτώνει*, μεταφέρει τη σύγκρουση μεταξύ Αμερικής και Ρωσίας, καθιστώντας ξεκάθαρη την κοινή αντιπαλότητα των δύο χωρών (Αμερικής και Ουκρανίας) έναντι της Ρωσίας, ώστε να επηρεάσει το ακροατήριο και να γίνει αποδεκτό το αίτημά της για περισσότερα όπλα προς την Ουκρανία, ανοίγοντας τον δρόμο για την «*κοινή μεγάλη νίκη στο*

όνομα της ζωής, της ελευθερίας, της εντοχίας κάθε ανθρώπου και κάθε οικογένειας».

4. Συμπεράσματα

Η κριτική ανάλυση κατά συστάδες ανέδειξε πως η Πρώτη Κυρία της Ουκρανίας, σαν ρητορική δραματουργός, παρουσίασε τον ρωσο-ουκρανικό πόλεμο ως τραγωδία αθώων ανθρώπων και οικογενειών, για να κινητοποιήσει το ακροατήριο και να το πείσει σχετικά με την αξία του σαφούς αιτήματός της (*ζητώ*), δηλαδή την αποστολή περισσότερων όπλων και συστημάτων εναέριας άμυνας. Με άλλα λόγια, έδειξε να εκφράζει την αντίληψη ότι αν θέλει κάποιος «να υποστηρίξει τον πόλεμο εναντίον ενός ξένου κατακτητή, ο οποίος απειλεί την εθνική ασφάλεια και την ηθική ευπρέπιά του, οφείλει να παρουσιάσει τον εαυτό του ως μέλος ενός έθνους αθώων ηρώων» (Edelman, 1988, σ. 76). Η θυματοποίηση του ουκρανικού λαού διεγείρει το συναίσθημα του ακροατηρίου, στον βαθμό που ταυτίζεται με αυτόν και τις συμφορές του, διευκολύνοντας την επίτευξη του επιθυμητού στόχου: την αποστολή όπλων.

Επίσης, από την αρχή της ομιλίας παρατηρήθηκε επίκληση στο ήθος, για να προωθηθεί η ρητορική αρχή της επικοινωνίας, της προώθησης και γεφύρωσης μιας συνεργασίας. Η Πρώτη Κυρία επεδίωξε την ταυτοποίηση του ακροατηρίου με την ίδια, ως εκπρόσωπο του ουκρανικού λαού, αξιοποιώντας ποικίλες ρητορικές στρατηγικές, οι οποίες συνέθεσαν τη «γραμματική» και τη «ρητορική των

κινήτρων» (Burke, 1945;1969), δηλαδή των γλωσσικών κατασκευών που ενεργοποιούν, συνειδητά ή ασυνείδητα, το ακροατήριο στη λήψη αποφάσεων σχετικών με την επιθυμητή δράση. Οι στρατηγικές ταυτοποίησης, οι οποίες εντοπίστηκαν, μπορούν να ενταχθούν σε τρεις ευρύτερες ομάδες βάσει της λειτουργίας που επιτέλεσαν: α) τη διαμόρφωση «κοινού εδάφους», όπου αναδείχθηκαν κοινές αξίες και ενδιαφέροντα/συμφέροντα μεταξύ Ουκρανίας και Αμερικής, β) την ταυτοποίηση Αμερικής και Ουκρανίας μέσω της αντίθεσης με τον κοινό εχθρό, τη Ρωσία και γ) την «υπέρβαση» (transcendence) συνήθων ορίων και τυποποιήσεων (Cheney, 1983, σσ. 148-9).

Καταρχάς, σε πολλά σημεία της ομιλίας, η Πρώτη Κυρία ανέδειξε τις κοινές, ενοποιητικές αξίες Αμερικής και Ουκρανίας. Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκαν «σύμβολα συμπύκνωσης» (compensation symbols), τα οποία προκαλούν ζωνή εντύπωση στο ακροατήριο, καθώς συσχετίζονται με τις «βασικότερες αξίες του» (Graber, 1976, σσ. 289 & 292), εγείροντας έντονα συναισθήματα (επίκληση στο πάθος). Ως σύμβολα χρησιμοποιήθηκαν, μέσα από τις ρητορικές στρατηγικές της ασυνεπούς προοπτικής και των αντιπροσωπευτικών ιστοριών, κυρίως, «η οικογένεια» και, δευτερευόντως, «οι άνθρωποι». Αυτοί οι συμβολικοί όροι ανέδειξαν με τη σειρά τους ενοποιητικές ιδέες και εικόνες με μετασχηματιστικές ιδιότητες (π.χ. *το σπίτι* κ.ά.), διευκολύνοντας την ταυτοποίηση του ακροατηρίου

ου με τον ουκρανικό λαό (Burke, 1945, σ. 39). Ο όρος *οικογένεια*, στενά συνδεδεμένος με ρεαλιστικά μοτίβα σκέψης του δυτικού φεουδαλισμού (Burke, 1945, σ. 248), έδειξε να παραπέμπει στην έννοια της φυλής, να λειτουργεί ενοποιητικά και να διευκολύνει την ταυτοποίηση. Επίσης, ο όρος *οικογένεια*, ταυτίστηκε με την «*αλήθεια της ζωής*», αντιπροσωπεύοντας «*ολόκληρο τον κόσμο*» και δυνατά συναισθήματα αγάπης. Μέσα στην *οικογένεια* αναδύθηκαν οι κοινές ουκρανο-αμερικανικές αξίες για την προστασία της *ανθρώπινης ζωής*, της *ανεξαρτησίας*, της *κανονικότητας*, της *ελευθερίας*, της *χαράς*, της *ειρήνης*, οι οποίες καταστρέφονται από τους Ρώσους λόγω της εξόντωσης των ουκρανικών οικογενειών. Αντίστοιχα, οι «*αθώοι άνθρωποι*», που σκοτώνονται στην Ουκρανία, εκπροσώπησαν, συμβολικά, την κοινή ομάδα των *ισότιμων*, *ελεύθερων ανθρώπων*, οι οποίοι γνωρίζουν την αξία της προστασίας της οικογένειας και τον σκοπό για τον οποίο ζουν (Αμερικάνοι και Ουκρανοί). Όλα τα παραπάνω, έδειξαν να καθιστούν έλλογο το αίτημα της Ζελένσκα για την παροχή όπλων, ενώ συνάμα διασφάλισαν την ηθική νομιμοποίησή του τόσο για την ίδια όσο και για το ακροατήριο (Yoo, 1979, σσ. 50-1). Συμπληρωματικά, παραλείφθηκε εκ μέρους της οποιαδήποτε αναφορά σε πιθανούς δισταγμούς της Αμερικής, οι οποίοι θα μπορούσαν να συσχετιστούν και με φόβους για την κλιμάκωση της πολεμικής σύρραξης σε παγκόσμια κλίμακα.

Στη δεύτερη ομάδα στρατηγικών που αξιοποιήθηκαν, έγινε φανερό η προσπάθεια ταυτοποίησης του αμερικανικού ακροατηρίου με την Ουκρανία μέσω της αντίθεσης με τον κοινό εχθρό: τη Ρωσία. Όπως σημειώνει ο Kenneth Burke (1969), «η ταυτοποίηση λειτουργεί ανταποδοτικά στον διαχωρισμό (division)» (σ. 22). Η συμβολική ρητορική αξιοποίηση των *όπλων* έπαιξε καθοριστικό ρόλο προς τη λειτουργία του διαχωρισμού. Είδαμε ότι οι όροι *πόραυλοι*, *ρουκέτες*, *βόμβες*, *οβίδα* συνδέθηκαν με τη Ρωσία, με τον θάνατο, τον τρόμο, το ‘ανθρωποκυνηγητό’, την καταστροφή αθώων ανθρώπων και το ξεκλήρισμα ουκρανικών οικογενειών. Η δαιμονοποίηση του ρωσικού πολεμικού εξοπλισμού, σε αντιδιαστολή με την ‘ηθική νομιμοποίηση’ των *όπλων*, τα οποία παρέχουν οι Αμερικανοί και χρησιμοποιούν οι Ουκρανοί για την προστασία των οικογενειών τους, έδειξε να επιδιώκει τη συναισθηματική εμπλοκή του ακροατηρίου και τη διασφάλιση της καλής του διάθεσης (επίκληση στο συναισθηματικό). Πρόκειται για τα όπλα τα οποία ζητά η Ολένα Ζελένσκα από τους Αμερικανούς, αφού έχει δημιουργήσει κοινές προκείμενες επικοινωνίας και κοινές προσλαμβάνουσες αντίληψης της πραγματικότητας με το ακροατήριο μέσω της προαναφερθείσας ‘οικογενειακής διασύνδεσής’ τους, καταλήγοντας στη χρήση της εξέχουσας πρότασης διαχωρισμού: «*Ενώ η Ρωσία σκοτώνει, η Αμερική σώζει*».

Στην τρίτη ομάδα στρατηγικών ταυτοποίησης διακρίναμε την υπέρβαση των διαχωριστικών ορίων ανάμεσα στην Ουκρανία και την Αμερική, κυρίως, με τη συχνή χρήση του άπληθυντικού προσώπου της προσωπικής αντωνυμίας *εμείς*, ή αλλιώς του συλλογικού *εμείς*. Αυτή η υπέρβαση έγινε ιδιαίτερα αισθητή, όταν αναδείχθηκε η έννοια της οικογένειας και των ηθικών υποχρεώσεων που απορρέουν από αυτήν. Αμερικανοί και Ουκρανοί παρουσιάστηκαν σαν μέλη μιας συμβολικής, ευρύτερης οικογένειας:

«Ανεξάρτητα από τις θέσεις και τους τίτλους που καταλαμβάνουμε στη ζωή μας, πρώτα απ’ όλα, παραμένουμε πάντα ένα κομμάτι της οικογένειάς μας. Πάντα παραμένουμε παιδιά των γονέων μας. Και ανεξάρτητα από το πόσο ηλικιωμένοι είμαστε, μας αγαπούν ως παιδιά τους. Και ανεξάρτητα από το τι θα τους συμβεί, πάντα παραμένουν παιδιά μας».

Τελειώνοντας, θα αναφερθούμε σε μία συνέντευξή της Ολένα Ζελένσκα στους *Financial Times* (Miller, 2023), όπου η ίδια ομολόγησε ότι «παρακάλεσε για όπλα», γεγονός που την έκανε να αισθανθεί παράξενα, όπως παραδέχτηκε. «Κατανοώ ότι αυτό υπερβαίνει τη συνήθη και τυπική κατανόηση της αντίληψης του πώς λειτουργεί μια Πρώτη Κυρία» επεσήμανε, ενώ συμπλήρωσε: «Αλλά, γνωρίζουμε ότι σε αυτήν την περίπτωση χρειάζεται να χρησιμοποιήσουμε κάθε ευκαιρία για να ακουστούμε». Η ομιλία της στο αμερικανικό Κογκρέσο στις 20 Ιουλίου 2022, όπως προέκυψε από την ανάλυσή μας, αποτέλεσε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα έκφρασης αυτής της επικοινωνιακής ανάγκης της Ουκρανίας στο πλαίσιο της πολεμικής σύρραξης με τη Ρωσία.

Μάλιστα, η ομιλία αυτή έχει χαρακτηριστεί «επιδραστική και ιστορική» (Karelska, 2022, par. 1), πιθανόν, λόγω του ασυνήθιστου χαρακτήρα της για μια Πρώτη Κυρία. Ελπίζουμε η παρούσα μελέτη να συνεισφέρει σε ευρύτερες μελέτες αναφορικά με τον διπλωματικό ρόλο που διαδραματίζουν οι Πρώτες Κυρίες σε περίοδο πολέμου.

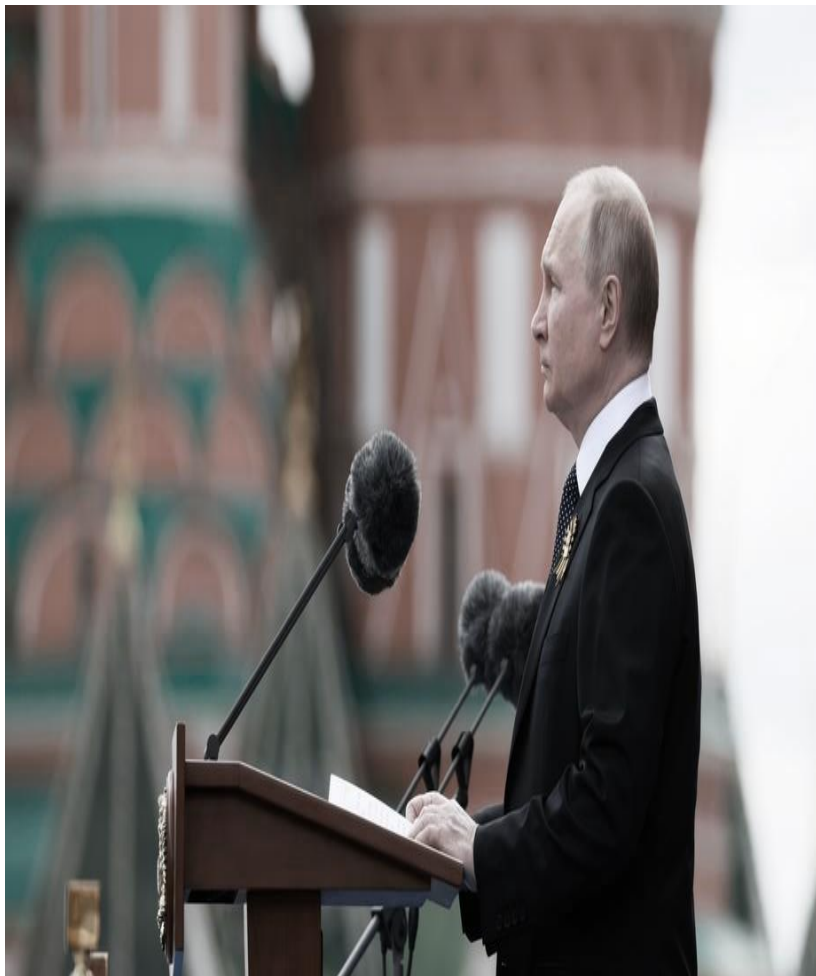
Ο Αριστοτέλης κλείνει τη *Ρητορική* σημειώνοντας: «Είπα ό,τι είχα να πω, ακούσατε, έχετε τα στοιχεία, αποφασίστε» (Αριστοτέλης, *Ρητορική Γ'*, 1995, σ. 146). Η ομιλία της Πρώτης Κυρίας, Ολένα Ζελένσκα, φαίνεται να υποστήριξε με θετικό πρόσημο τη γενικότερη επικοινωνιακή στρατηγική την οποία ανέπτυξε ο σύζυγός της, Volodimir Zelenskyy, δεδομένου ότι οι ΗΠΑ ‘άκουσαν και αποφάσισαν’, αφού προχώρησαν στη συστηματική προσφορά όπλων στην Ουκρανία και στην πλήρη υποστήριξη του αγώνα της, όπως ανέδειξε και η πρόσφατη, συμβολική επίσκεψη του Προέδρου Joe Biden στο Κίεβο τον Φεβρουάριο του 2023, λίγες μέρες πριν τη συμπλήρωση ενός χρόνου πολέμου...

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Allen, M. (2017). *The SAGE Encyclopedia of Communication Research Methods*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Αριστοτέλης (1995). *Ρητορική* (τόμος Γ'). Αθήνα: Κάκτος.
- Burke, K. (1945). *Grammar of Motives*. New York: Prentice-Hall.
- Burke, K. (1966). *Language as Symbolic Action: Essays on Life, Literature, and Method*. Berkeley: University of California Press.
- Burke, K. (1969). *A Rhetoric of Motives*. Berkeley: University of California Press.

- Burke, K. (1970).** *The Rhetoric of Religion: Studies in Logology*. Berkeley: University of California Press.
- Burke, K. (1973).** *The Philosophy of Literary Form: Studies in Symbolic Action*. Berkeley: University of California Press.
- Burke, K. (1984).** *Attitudes toward History*. Berkeley: University of California Press.
- Casier, T. (2022).** Russia's War in Ukraine: A Watershed for Europe. *Nação e Defesa*, 162, 71-89.
- CBSNews (χ.χ.).** Ukrainian first lady Olena Zelenska delivers remarks to Congress. Το βίντεο ανακτήθηκε στις 14/02/2023 από το ακόλουθο link: https://www.youtube.com/watch?v=IZA_f7RmW_aE
- Cheney, G. (1983).** The rhetoric of identification and the study of organizational communication. *Quarterly Journal of Speech*, 69, 143-158.
- Desiderio, A. (2022).** Zelenska to Congress: 'Russia is destroying our people'. *Politico*. Ανακτήθηκε στις 15/02/2023 από το ακόλουθο link: <https://www.politico.com/news/2022/07/20/ukraine-zelenska-congress-russia-00046916>
- Dickinson, P. (2022).** Vogue diplomacy: First Lady Olena Zelenska is Ukraine's secret weapon. *Atlantic Council*. Ανακτήθηκε στις 16/02/2023 από το ακόλουθο link: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/vogue-diplomacy-first-lady-olena-zelenska-is-ukraines-secret-weapon/>
- Dyczok, M. & Y. Chung (2022).** Zelens'kyi uses his communication skills as a weapon of war. *Canadian Slavonic Papers*, 64(2-3), 146-161.
- Donadio, R. (2022).** Portrait of bravery: Ukraine's First Lady, Olena Zelenska, *Vogue*. Ανακτήθηκε στις 14/02/2023 από το ακόλουθο link: <https://www.vogue.com/article/portrait-of-bravery-ukraines-first-lady-olena-zelenska>
- Edelman, M. (1988).** *Constructing the Political Spectacle*. Chicago: University of Chicago Press.
- Forgey, Q. & Seligman, L. (2022).** U.S. intensifying weapons deliveries to Ukraine, Austin says. *Politico*. Ανακτήθηκε στις 15/02/2023 από το ακόλουθο link: <https://www.politico.com/news/2022/07/20/austin-more-us-rocket-systems-ukraine-00046856>
- Foss, S.K. (2018).** *Rhetorical Criticism. Exploration and Practice*. Long Grove, IL: Waveland Press.
- Graber, D.A. (1976).** *Verbal Behavior and Politics*. Chicago, IL: University of Illinois Press.
- Ivie, R.I. (1980).** Images of savagery in American justifications for war. *Communication Monographs*, 47, 279-294.
- Jasinski, J. L. (2001).** *Sourcebook on Rhetoric: Key Concepts in Contemporary Rhetorical Studies*. SAGE Publications.
- Karelska, Chr. (2022).** Olena Zelenska's Soft Power. The First Lady of Ukraine is winning the battle for hearts and mind. *Visegrad/Insight*. Ανακτήθηκε στις 14/02/2023 από το ακόλουθο link: <https://visegradinsight.eu/olena-zelenska-soft-power/>
- Kuzio, T. & D' Anieri, P. (2018).** *The Sources of Russia's Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order*. Bristol: E-International Relations Publishing.
- Marczuk, K.P. (2022).** The dynamics of 'First-Lady public diplomacy'. *Intersections. EEJSP*, 8(1): 128-148.
- McCann, B.J. (2010).** Genocide as Representative Anecdote: Crack Cocaine, the CIA, and the Nation of Islam in Gary Webb's "Dark Alliance". *Western Journal of Communication*, 74(4), 396-416.
- Miller, Chr. (2023).** Ukraine's Olena Zelenska: 'We need to use every opportunity to be heard'. *Financial Times*. Ανακτήθηκε στις 22/02/2023 από το ακόλουθο link: https://www-ft-com.ezp.lib.cam.ac.uk/content/010bae4d-1af7-4c4a-80b1-67e_48905addb
- Nye, J.S. (2005).** *Ήλια Ισχύς. Το Μέσο Επιτυχίας στην Παγκόσμια Πολιτική*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης.
- Nye, J.S. (2008).** Public diplomacy and soft power. *ANNALS, AAPSS*, 616, 94-109.
- Pelchar, K. (2022).** U.S.-Ukraine relations and the concept of strategic partnership. Master Thesis submitted to the Eberly College of Arts and Sciences at West Virginia University in International

- History and Security Studies. Department of History. Morgantown, West Virginia.
- Perry, B. (2022).** First ladies help fight the good fight during war. *The Hill*. Ανακτήθηκε στις 16/02/2023 από το ακόλουθο link: <https://thehill.com/opinion/white-house/598121/first-ladies-help-fight-the-good-fight-during-war/>
- President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy. Official Website. (2022).** Russia's war against Ukraine is a war of worldviews - Olena Zelenska in an interview with Australian television. Ανακτήθηκε στις 16/02/2023 από το ακόλουθο link: <https://www.president.gov.ua/en/news/vijna-rosiyi-proti-ukrayini-ce-vijna-svitoglyadiv-ole-na-zele-78021>
- Rev (2022).** Ukrainian first lady Olena Zelenska addresses Congress on continuing Russian invasion. 7/20/22. Transcript. Ανακτήθηκε στις 14/02/2023 από το ακόλουθο link: <https://www.rev.com/blog/transcripts/ukrainian-first-la-dy-olena-zelenska-addresses-congress-on-continuing-russian-invasion-7-20-22-transcript>
- Rueckert, W.H. (1982).** *Kenneth Burke and the Drama of Human Relations* (2nd ed.). Berkeley: University of California Press.
- Schiappa, E. (1993).** Burkean tropes and Kuhnian science: A social constructionist perspective on language and reality. *Journal of Advanced Composition*, 13(2), 401-422.
- Shuster, S. (2022).** Inside Zelensky's World. *Time*. Ανακτήθηκε στις 14/02/2023 από το ακόλουθο link: <https://time.com/6171277/volodymyr-zelensky-interview-ukraine-war/>.
- Stob, J.P. (2008).** “Terministic screens,” social constructionism, and the language of experience: Kenneth Burke’s utilization of William James. *Philosophy and Rhetoric*, 41(2), 130-152.
- Vanderford, M.I. (1989).** Vilification and social movements: A case study of pro-life and pro-choice rhetoric. *Quarterly Journal of Speech*, 75, 166-182.
- Watson, C. (2020).** Perspective by incongruity in the performance of dialectical ironic analysis: a disciplined approach. *Qualitative Research*, 20(1) 91-107.
- Weiser, E.M. (2007).** Burke and war: Rhetoricizing the theory of Dramatism. *Rhetoric Review*, 26(3), 286-302.
- West, R. & Turner, L. (2013).** *Introducing Communication Theory: Analysis and Application*. New York: McGraw Hill.
- Yates, F. (1966).** *The Art of Memory*. London: Pimlico.
- Yazici, H. & Yildirim, Y. (2021).** The reaction of the USA and EU to the Russian Federation’s intervention in Crimea. *OPUS: Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi/International Journal of Society Researches*, 18(40), 2683 - 2730. <https://dergipark.org.tr/en/doi/10.26466/opus.884358> (November 12, 2021).
- Yoos, G.E. (1979).** A revision of the concept of ethical appeal. *Philosophy and Rhetoric*, 12, 41-58.
- Zhang, L. (2017).** The soft power of a First Lady – Constructing identities for First Ladies in the Chinese and American media. *Discourse, Context & Media*, 20, 33-44.

Η ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΒΛΑΝΤΙΜΙΡ ΠΟΥΤΙΝ ΓΙΑ ΤΗΝ «ΗΜΕΡΑ ΤΗΣ ΝΙΚΗΣ»: ΜΙΑ ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Βασιλική Αναστασίου

vaanastasiou@o365.uth.gr

Φοιτήτρια του Τμήματος Γλωσσικών και

Διαπολιτισμικών Σπουδών

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Περίληψη: Αντικείμενο της παρούσας ρητορικής ανάλυσης είναι η πανηγυρική ομιλία που έδωσε την «Ημέρα της Νίκης» ο Ρώσος πρόεδρος Βλαντιμίρ Πούτιν, επιχειρώντας να πείσει το ακροατήριό του πως η εισβολή στην Ουκρανία ήταν μία εξαναγκαστική απάντηση στις απειλητικές δράσεις του ΝΑΤΟ, μέσα από μία ιστορική αναλογία, όπου παραλληλίζεται η εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία με τη νίκη της Σοβιετικής Ένωσης έναντι της Ναζιστικής Γερμανίας, κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο ομιλητής, μέσω προπαγανδιστικών τεχνικών και επικλήσεων στο συναίσθημα, ιδιαίτερα στο πατριωτικό, παρουσιάζει τη θέση της Ρωσίας, ως αμυντική, μπροστά στις εχθροπραξίες του ΝΑΤΟ. Χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της νέο-αριστοτελικής ρητορικής κριτικής για την ανάλυση της ομιλίας θα εκπληρωθούν οι στόχοι του άρθρου, οι οποίοι είναι: να αποκαλυφθούν τα λανθάνοντα νοήματα στην ομιλία του Βλαντιμίρ Πούτιν και να αναδειχθούν τα ρητορικά μέσα που χρησιμοποιεί για να πείσει το ακροατήριό του.

Λέξεις/Φράσεις-Κλειδιά: νέο-αριστοτελική ρητορική κριτική, ιστορική αναλογία, πόλεμος

Πηγή: <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/highlights-from-putins-speech-at-victory-day-parade-on-moscows-red-square/>

1. Εισαγωγή

Η παρούσα ρητορική ανάλυση μελετά την ομιλία του Ρώσου προέδρου Βλαντιμίρ Πούτιν, η οποία έλαβε χώρα στην Κόκκινη Πλατεία της Μόσχας στις 9 Μαΐου 2022, για την «Ημέρα της Νίκης», ενώ εξελισσόταν ταυτόχρονα η ένοπλη σύγκρουση μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας. Με αφορμή τη συμβολική αυτή εορτή για τον ρωσικό λαό, η πανηγυρική δωδεκάλεπτη ομιλία του Βλαντιμίρ Πούτιν παραλληλίζει τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με τη σύγχρονη επίθεση στην Ουκρανία. Το ερευνητικό ερώτημα που τίθεται στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης είναι με ποιους τρόπους ο Βλαντιμίρ Πούτιν επιχειρεί να πείσει το ακροατήριό του ότι η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία ήταν αναπόφευκτη και αναγκαία. Η ομιλία εξετάζεται με τη μέθοδο της νέο-αριστοτελικής ρητορικής κριτικής προσέγγισης, η οποία περιλαμβάνει τη χρήση των πέντε κανόνων της ρητορικής (Westwick & Chromey, 2014). Στα συμπεράσματα γίνεται η ανακεφαλαίωση των πορισμάτων της ανάλυσης και προτείνεται μία νέα κατεύθυνση για μελλοντική έρευνα.

2. Θεωρητικό πλαίσιο

Η μελέτη σχετικά με τη ρητορική κριτική αποτελούσε και αποτελεί διαχρονικό σημείο ενδιαφέροντος από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα. Η τέχνη του λόγου και της ευγλωττίας γεννήθηκε στην Αρχαία Ελλάδα, αλλά δεν άργησε να επεκταθεί. Σπουδαιότεροι κλασικοί ρητορο-διδά-

σκαλοι, όπως ο Αριστοτέλης, ο Λυσίας, ο Πλάτωνας, ο Κικέρων και ο Κοϊντιλιανός, ασχολήθηκαν ενδελεχώς με τη μελέτη του λόγου, διερευνώντας θέματα προς ανάλυση, τα οποία σχετιζόνταν κυρίως με την πολιτική, τον νόμο αλλά και το εμπόριο (Valiené & Čiužauskaitė, 2019). Εξάλλου, η αναγκαιότητα κριτικής ανάλυσης μίας ομιλίας πηγάζει από την ίδια τη φύση της ρητορικής τέχνης και τη σχέση της με το πολιτικό 'γίγνεσθαι'.

Παρόλα αυτά, η ρητορική κριτική ανάλυση ποικίλων ομιλιών είχε διαχρονικά ρευστή και αδόμητη μορφή μέχρι τη συγγραφή του έργου του H. Wichelns *Η Λογοτεχνική Κριτική της Ρητορικής* (Brock & Scott, 1989). Στο έργο του, ο Wichelns (1993) προχώρησε στον διαχωρισμό μεταξύ λογοτεχνικής και ρητορικής κριτικής, τονίζοντας πως η δεύτερη εστιάζει στην επίδραση που ασκεί μια ομιλία, δηλαδή στο αποτέλεσμα, αφού όρισε τη ρητορική ως τη γλωσσική τέχνη, η οποία έχει τη δύναμη να διαμορφώνει γνώμες και να επηρεάζει αποφάσεις. Η κύρια συνεισφορά του Wichelns στην εξέλιξη της ρητορικής κριτικής είναι η απαρίθμηση των βασικών θεμάτων που πρέπει να διερευνώνται κατά την ανάλυση ενός λόγου (Foss, 2018). Τα θέματα αυτά είναι: η προσωπικότητα του/της ομιλητή/τριας, η εικόνα που έχει σχηματίσει το κοινό γι' αυτόν/ή, οι κύριες ιδέες που παρουσιάζονται, τα μηνύματα που περνάει, τα κίνητρα που επικαλείται ο/η ομιλητής/τρια και η φύση των αποδείξεων που χρησιμοποιεί, η διάταξη της ομιλίας, ο τρόπος απόδοσής της, η επίδραση που ασκεί η ομιλία στο

άμεσο ακροατήριο αλλά και οι μακροχρόνιες επιρροές (Saenla & Rojjanaprapayon, 2015).

Ο Wichelns, όμως, στην έκθεσή του, δεν αναφέρθηκε στον τρόπο ανάλυσης των συγκεκριμένων θεμάτων. Έτσι, διάφοροι κριτικοί άρχισαν να χρησιμοποιούν τους πέντε κλασικούς κανόνες της ρητορικής: *εύρεση, διάταξη, ύφος, μνήμη* και *εκφορά* (Valiene & Ciuzauskaite, 2019; Εγγλέζου, 2014) ως μονάδες ανάλυσης και ονόμασαν τη συγκεκριμένη μέθοδο νέο-αριστοτελισμό. Ο νέο-αριστοτελισμός αποτελεί κριτική προσέγγιση, η οποία επικεντρώνεται στη δυνατότητα της ομιλίας να προκαλεί την επιδιωκόμενη αντίδραση από ένα άμεσο και συγκεκριμένο ακροατήριο. Εκτιμά τις τεχνικές τις οποίες επιλέγει ο/η ομιλητής/τρια, για να μεταλαμπαδεύσει τις ιδέες του/της στο ακροατήριο (Foss, 2018). Η μέθοδος του νέο-αριστοτελισμού διακρίνει τρεις κλάδους της ρητορικής (επιδεικτική, δικανική, συμβουλευτική), πέντε κανόνες (*εύρεση, διάταξη, ύφος, μνήμη, εκφορά*) και τρία είδη απόδειξης (*ήθος, πάθος, λόγος*) (Medhurst, 2010).

3. Μεθοδολογία

Η παρούσα ανάλυση της μεταφρασμένης ομιλίας του Βλαντιμίρ Πούτιν με τίτλο «*Η Δόση ήταν έτοιμη να εισβάλει στα εδάφη μας*», η οποία ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική έκδοση της εφημερίδας *Αγώνας της Κρήτης* (agonas-kritis.gr, 2023), θα γίνει με τη βοήθεια της ποιοτικής ερευνητικής μεθόδου της νεο-αριστοτελικής ρητορικής κριτι-

κής. Αυτή η ανάλυση αποσκοπεί στη συστηματική μελέτη και επεξήγηση των συμβολικών ενεργειών και δημιουργημάτων με στόχο την κατανόηση των ρητορικών διαδικασιών (Foss, 2018). Κατά τη διαδικασία ανάλυσης του δημιουργήματος/ομιλίας αναδομείται το περιεχόμενο μέσα στο οποίο εμφανίστηκε η ομιλία, και, ειδικότερα, διερευνώνται ο ρήτορας, η κατάσταση και το ακροατήριο. Στη συνέχεια, εξετάζεται η εφαρμογή των πέντε κανόνων της ρητορικής στην ομιλία και αναλύεται το συνολικό μήνυμα της ομιλίας. Τέλος, αξιολογούνται ο αντίκτυπος που έχει η ομιλία στο ακροατήριο, καθώς και τα μέσα πειθούς, φανερά ή λανθάνοντα, τα οποία χρησιμοποίησε ο ρήτορας.

4. Ανάλυση της ομιλίας

4.1 Περιεχόμενο της ομιλίας του Βλαντιμίρ Πούτιν

α) Ο ρήτορας: Ο ρήτορας της ομιλίας ονομάζεται Βλαντιμίρ Βλαντιμίροβιτς Πούτιν και εκτελεί τα καθήκοντα του Προέδρου της Ρωσικής Ομοσπονδίας για δεύτερη συνεχόμενη θητεία. Σπούδασε νομικά στο πανεπιστήμιο του Λένινγκραντ και έκανε το διδακτορικό του στα οικονομικά. Υπηρέτησε για δεκαπέντε χρόνια στην KGB (Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti / Επιτροπή για την Κρατική Ασφάλεια), ως αξιωματικός της υπηρεσίας πληροφοριών στην ανατολική Γερμανία μέχρι το 1990, όταν επέστρεψε στη Ρωσία και ανακηρύχθηκε αντιπρόεδρος του Πανεπιστημίου Λένινγκραντ. Μέχρι το 1994 είχε ανέλθει στη θέση του συμβούλου του πρώτου κρατικού εκλεγμέ-

νου δημάρχου και έπειτα στη θέση του πρώτου αντιδημάρχου. Το 1996 έγινε μέλος του προεδρικού επιτελείου και το 1998, ο τότε Πρόεδρος της Ρωσίας Μπόρις Γιέλτσιν, τον διόρισε διευθυντή της Μυστικής Αστυνομίας. Το 1999 ο Μπόρις Γιέλτσιν ανακοίνωσε πως παραιτείται από το αξίωμα του προέδρου και ότι στη θέση του αφήνει τον Βλαντιμίρ Πούτιν, ο οποίος ένα χρόνο αργότερα κερδίζει τις εκλογές. Από το 2000 μέχρι και σήμερα ο Βλαντιμίρ Πούτιν υπηρετεί ως Πρόεδρος της Ρωσικής Ομοσπονδίας, με μία διακοπή το 2008-2012, όταν διορίστηκε Πρωθυπουργός της Ρωσίας (Hill & Gaddy, 2015). Ως Πρόεδρος της Ρωσικής Ομοσπονδίας επέλεξε να δώσει στις 9 Μαΐου 2022 μία πανηγυρική ομιλία, με αφορμή την εορταστική επέτειο της 9ης Μαΐου 1945. Στην ομιλία αυτή, πέρα από τους επαίνους και την εξύμνηση των Ρώσων πολιτών και στρατιωτών για τις υπηρεσίες τους στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αναφέρθηκε και στον πόλεμο με την Ουκρανία, ο οποίος ξέσπασε στις 24 Φεβρουαρίου στην πρωτεύουσά της, το Κίεβο. Η αναφορά αυτή δεν κρίνεται τυχαία, καθώς ο Πούτιν επέλεξε να προβεί σε μία ιστορική αναλογία (Brändström et al., 2004) ανάμεσα στον πόλεμο κατά της Ουκρανίας, ο οποίος εξελίσσεται την ίδια χρονική στιγμή με την ομιλία, και στη νίκη της Σοβιετικής Ένωσης την 9η Μαΐου 1945 κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

β) Η περίπτωση της ομιλίας: Η επέτειος της 9ης Μαΐου 1945 ή «Ημέρα της Νίκης», όπως ονομάστηκε, είναι μία

από τις σημαντικότερες εθνικές εορτές για τον ρωσικό λαό. Συμβολίζει τη νίκη της Σοβιετικής Ένωσης έναντι του Ναζισμού κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και αποτελεί ημέρα μνήμης για τον Μεγάλο Πατριωτικό Πόλεμο, όπως αποκαλείται στη Ρωσία (Wood, 2011).

Οι εθνικές εορτές, και γενικότερα οι εκδηλώσεις μνήμης, λειτουργούν ως αφορμή για ενδυνάμωση του συλλογικού και πατριωτικού αισθήματος, είτε πρόκειται για χαρμόσυνο γεγονός είτε πρόκειται για πένθιμο. Για τους πολιτικούς των κρατών είναι, επίσης, μία ευκαιρία για να πάρουν θέση σε ζητήματα τα οποία αφορούν τις πολιτικές κινήσεις και το μέλλον της χώρας (Onken, 2007).

Μελετώντας τη συγκεκριμένη περίπτωση, συμπεραίνουμε πως η «Ημέρα της Νίκης» σηματοδοτείται ως ημέρα απελευθέρωσης και έχει ταυτιστεί με τη σύγχρονη ρωσική ταυτότητα, η οποία έχει κατασκευαστεί μέσα από τις επιρροές της Σοβιετικής Ένωσης. Μάλιστα, η σύνδεση μεταξύ της σύγχρονης Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης φαίνεται άρρηκτη. Για τους Ρώσους πολίτες κάθε επέτειος της νίκης του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ισοδυναμεί με νίκη του σοβιετικού πολιτισμού, πράγμα που φανερώνεται, μεταξύ άλλων, και μέσα από τον τρόπο που επιλέγουν να γιορτάσουν την 9η Μαΐου. Η εξύμνηση του ρωσικού πατριωτισμού επιτυγχάνεται μέσω της στρατιωτικής παρέλασης προς τιμήν των πολεμίων του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Μπροστά από την Κόκκινη Πλατεία περνούν τα τανκς,

που είχαν κατασκευαστεί και χρησιμοποιηθεί κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ακολουθεί μία επίδειξη στρατιωτικού εξοπλισμού και εμβλημάτων, τα οποία φέρουν το λογότυπο της πρώην Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών. Αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός πως, μπροστά από την Κόκκινη Πλατεία είθισται να παραλαύνουν βετεράνοι, ντυμένοι με στολές της Σοβιετικής Ένωσης, οι οποίες είναι καλυμμένες με μετάλλια που τους είχαν απονεμηθεί για την συμμετοχή τους στον πόλεμο (Kavaliauskas, 2011).

Με τον Βλαντιμίρ Πούτιν, η «Ημέρα της Νίκης», πέρα από μία ευκαιρία να θυμηθεί ο ρωσικός λαός τις θυσίες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, μετατράπηκε και σε ημέρα επίδειξης δύναμης των ρωσικών στρατευμάτων. Η ημέρα εκφώνησης της ομιλίας απαριθμείται ως η 75^η ημέρα από την πρώτη επίθεση της Ρωσίας εναντίον της Ουκρανίας. Ο λόγος εκφωνήθηκε στην Κόκκινη Πλατεία, όπου βρίσκεται και το μασσολείο του Λένιν. Η Κόκκινη Πλατεία είναι σήμερα τόπος για τις επίσημες τελετές όλων των ρωσικών κυβερνήσεων, ενώ παλαιότερα εξυπηρετούσε ως χώρος στέψης Ρώσων Τσάρων (Lang, 2004).

γ) Το ακροατήριο: Το ακροατήριο στο οποίο απευθύνεται η ομιλία του Βλαντιμίρ Πούτιν διαχωρίζεται στην ανάλυση σε φανερό/πρωτογενές και λανθάνον (Palmieri & Mazzali-Lurati, 2016). Το φανερό/πρωτογενές ακροατήριο στο οποίο απευθύνεται η ομιλία αποτελείται από τις

ένοπλες δυνάμεις της Ρωσίας, την πολιτοφυλακή του Ντονμπάς και τους Ρώσους πολίτες, καθώς στην ομιλία του, ο Βλαντιμίρ Πούτιν, απευθύνεται άμεσα σε αυτούς, επιδιώκοντας, αφενός, να συνδεθεί μαζί τους επαναλαμβάνοντας την εκφώνηση «*Αγαπητοί σύντροφοι!*» και, αφετέρου, να τους πείσει για την ιστορική αξία του σύγχρονου ρωσικού πολέμου εναντίον της Ουκρανίας μέσα από ένα συνεχή παραλληλισμό με τη νίκη του ρωσικού λαού κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Το ζήτημα του εάν το παρευρισκόμενο, φανερό ακροατήριο χαρακτηρίζεται φιλικά ή εχθρικά προσκείμενο προς τον ρήτορα είναι αμφιλεγόμενο. Ο ρωσικός λαός με τον ομιλητή μοιράζονται τα ίδια πολιτισμικά στοιχεία, εφόσον προέρχονται από το ίδιο εθνικό υπόβαθρο. Ο ομιλητής, μάλιστα, αποτελεί τον πολιτικό αρχηγό της χώρας, τον οποίο Ρώσοι πολίτες παρευρέθηκαν για να ακούσουν. Έτσι, μπορούμε να ισχυριστούμε πως το φανερό ακροατήριο κρίνεται, ως επί το πλείστον, φιλικά προσκείμενο προς τον ρήτορα. Ο χαρακτηρισμός, όμως, αυτός δεν μπορεί να θεωρηθεί απόλυτος, καθώς πηγές αναφέρουν ότι εξακολουθεί να υπάρχει ένα μέρος του ρωσικού πληθυσμού, το οποίο αντιτίθεται στις ενέργειες του Βλαντιμίρ Πούτιν, ειδικά σχετικά με τον πόλεμο στην Ουκρανία (Vernon, 2022).

Το λανθάνον ακροατήριο είναι όλος ο υπόλοιπος κόσμος, πέρα από τα ρωσικά σύνορα, που έχει τη δυνατότητα να

παρακολουθήσει την ομιλία μέσα από την αναμετάδοση των ΜΜΕ. Ο ομιλητής φαίνεται να το γνωρίζει και για τον λόγο αυτό δεν παραλείπει να αναδείξει το ενδιαφέρον της Ρωσίας για την ασφάλεια της παγκόσμιας κοινότητας: «...η Ρωσία ήταν πάντα υπέρ της δημιουργίας ενός συστήματος ισότιμης και αδιαίρετης ασφάλειας, ενός συστήματος που είναι ζωτικής σημασίας για ολόκληρη την παγκόσμια κοινότητα». Ταυτόχρονα, ο ομιλητής δείχνει να γνωρίζει, όσον αφορά το λανθάνον ακροατήριο, ότι εμπεριέχει κράτη, τα οποία δηλώνουν αντίθετα με τη ρωσική επίθεση στην Ουκρανία (π.χ. η Αυστραλία, οι Η.Π.Α, η Νέα Ζηλανδία, η Βραζιλία, ο Καναδάς, η Αργεντινή) και κράτη, τα οποία στηρίζουν τις κινήσεις του στην Ουκρανία (π.χ. το Κιργιστάν, το Σουδάν, το Μαρόκο, η Ζιμπάμπουε) (Ngo et al., 2022).

Ωστόσο, ο ομιλητής δεν διστάζει να διαφοροποιήσει τις πολεμικές αποφάσεις της Ρωσίας έναντι των ΗΠΑ και των δυτικών χωρών του ΝΑΤΟ, για να εκφράσει τόσο στο άμεσο όσο και στο λανθάνον ακροατήριο τους λόγους που ώθησαν τη Ρωσία στην πολεμική σύγκρουση αλλά και την ανυποχώρητη στάση της σε αυτόν και να υποστηρίξει την πολιτική της Ρωσίας: «... η Ρωσία έδωσε προληπτική απάντηση στην επίθεση. Ήταν μια αναγκαστική, έγκαιρη και η μόνη σωστή απόφαση. Η απόφαση μιας κυρίαρχης, ισχυρής και ανεξάρτητης χώρας... Αλλά είμαστε μια διαφορετική χώρα. Η Ρωσία έχει διαφορετικό χαρακτήρα. ... Και στη Δύση, αυτές τις αξίες χιλιετιών φαίνεται ότι αποφάσισαν να τις καταργήσουν...».

4.2 Μελέτη της εφαρμογής των πέντε κανόνων της ρητορικής

Εύρεση: Εδώ εξετάζονται κύριες ιδέες, τα επιχειρήματα και η θεματική της ομιλίας. Η εύρεση βασίζεται σε δύο βασικές μορφές απόδειξης: στις άτεχνες και στις έντεχνες (Phillips, 2019). Άτεχνες ονομάζονται οι αποδείξεις τις οποίες δεν δημιουργεί ο ίδιος ο ρήτορας, αλλά τις δανείζεται από διαφορετικές πηγές στις οποίες συμπεριλαμβάνονται μαρτυρίες και έγγραφα, όπως συμβόλαια, γράμματα, στατιστικά κ.ά. Έντεχνες, ονομάζονται οι αποδείξεις που δημιουργεί ο ίδιος ο ρήτορας και χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: i) λόγος ή λογικά επιχειρήματα, ii) ήθος και iii) πάθος. Ο λόγος ασχολείται με την πλευρά της ρητορικής που κάνει επίκληση στη λογική του ακροατηρίου με τη χρήση διαφόρων ειδών επιχειρημάτων περισσότερο ή λιγότερο έγκυρων (π.χ. παραγωγικών, επαγωγικών, εικολογικών) (Walton, 2021). Το ήθος αφορά την αξιοπιστία, δηλαδή την επίδραση που έχει ο χαρακτήρας του ρήτορα στο ακροατήριο. Το πάθος, αφορά τις επικλήσεις στο συναίσθημα του ακροατηρίου. (McCormack, 2014).

Στην ομιλία του Βλαντιμίρ Πούτιν οι άτεχνες αποδείξεις βασίζονται σε αναφορές: i) ιστορικών γεγονότων όπως: «οι πολιτοφύλακες του Μήνιν και του Ποζάρσκι θυσιάστηκαν για την πατρίδα, επιτέθηκαν στο πεδίο του Μποροντίνο ... το Χάρκοβο.», «Η 9^η Μαΐου 1945 εγγράφηκε για πάντα στην παγκόσμια ιστορία», «στη μνήμη των μαρτύρων της Οδησσού.. τον Μάιο του 2014», ii) στην υπογραφή συνθηκών όπως: «Τον

περασμένο Δεκέμβριο προτείναμε τη σύναψη συνθήκης για τις εγγυήσεις ασφάλειας», «Ένα σχετικό προεδρικό διάταγμα υπογράφηκε σήμερα» και iii) στις ανακοινώσεις των αντιπάλων, οι οποίες αφορούν τις πολιτικές εξελίξεις ενάντια στη Ρωσία: «Το Κίεβο ανακοίνωσε την πιθανή απόκτηση πυρηνικών όπλων... που γειτνιάζουν με τα δικά μας». Ωστόσο, όλες οι παραπάνω αναφορές εμπλουτίζονται με έντονα φορτισμένο λόγο, ώστε να διεγείρουν, κυρίως, το συναίσθημα του ακροατηρίου. Η προαναφερθείσα στρατηγική της συναισθηματικής φόρτισης του ακροατηρίου διαφαίνεται καθόλη τη διάρκεια της ομιλίας. Ο Βλαντιμίρ Πούτιν επιχειρεί να εκμαιεύσει το συναίσθημα του ακροατηρίου, προκειμένου να το πείσει για τη σημασία της υπεράσπισης της πατρίδας και την αναγκαιότητα της συνέχισης του πολέμου.

Για να το πετύχει αυτό, χρησιμοποιεί την παραγωγική συλλογιστική για να αναπτύξει τη θέση του σε όλη την έκταση της ομιλίας. Ξεκινάει την ανάπτυξη της θέσης με μια γενική αρχή/ηθικό αξίωμα για τη Ρωσία: «Η υπεράσπιση της πατρίδας, όταν αποφασίζοταν η μοίρα της, ήταν πάντα ιερή», η οποία κρίνεται αποδεκτή από το κοινό, και καταλήγει να εφαρμόζει τη γενική αυτή θέση για να υποστηρίξει το τελικό συμπέρασμά του σχετικά με τον πόλεμο στην Ουκρανία: «Σήμερα υπερασπίστε... της ανεξαρτησίας της Ρωσίας». Σε αυτό το πλαίσιο, βλέπουμε ότι χρησιμοποιεί την αξία του πατριωτισμού ως χρέος του κάθε πολί-

τη, ώστε να πείσει το ακροατήριο πως ο πόλεμος στην Ουκρανία είναι ζήτημα υπεράσπισης της πατρίδας, πράγμα που φαίνεται και από τις φράσεις: «Είμαστε υπερήφανοι για την ανίκητη και γενναία γενιά των νικητών, είμαστε οι κληρονόμοι τους και είναι καθήκον μας να θυμόμαστε αυτούς που συνέτριψαν τους Ναζί και αυτούς που μας κληροδότησαν να είμαστε σε επαγρύπνηση και να κάνουμε τα πάντα για να μην επαναληφθεί η φρίκη του παγκοσμίου πολέμου» και «Και για εμάς, τους κληρονόμους τους, η αφοσίωση στην Πατρίδα είναι η υπέρτατη αξία, ένας αξιόπιστος πυλώνας της ανεξαρτησίας της Ρωσίας».

Αναφορικά με το ήθος, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο ρήτορας Βλαντιμίρ Πούτιν, ως ανώτατος πολιτικός αρχηγός της Ρωσίας, θεωρείται αξιόπιστο πρόσωπο λόγω της θέσης εξουσίας που κατέχει. Την αναγνώριση της δύναμής του δείχνει να προβάλλει στην αρχή της ομιλίας, όπου χρησιμοποιεί το πρώτο ενικό πρόσωπο για να συγχαρεί τον ρωσικό λαό ως ανώτατος άρχοντας και να απευθυνθεί στις ρωσικές ένοπλες δυνάμεις: «Σας συγχαίρω για τη Μεγάλη Ημέρα της Νίκης!... Απευθύνομαι τώρα στις Ένοπλες Δυνάμεις μας και στην πολιτοφυλακή...».

Στη συνέχεια, μέσα στην ίδια την ομιλία διακρίνουμε ότι η αξιοπιστία του ρήτορα επιτυγχάνεται, κυρίως, μέσα από τρεις κινήσεις. Αρχικά, ο Βλαντιμίρ Πούτιν αναδεικνύει τον ηθικό χαρακτήρα του αναφερόμενος σε αξίες και αρετές με τις οποίες ταυτίζεται το ακροατήριο, όπως στην ιδέα του πατριωτισμού και της υπεράσπισης της πατρίδας, τα

ήθη, έθιμα και τις παραδόσεις του τόπου. Για τον λόγο αυτό, σε όλη τη διάρκεια της ομιλίας μιλάει στο πρώτο πληθυντικό πρόσωπο: *«είμαστε περήφανοι... προτείναμε... είδαμε...κ.ά.»*, χρησιμοποιώντας τη συμπεριληπτική αντωνυμία «εμείς» (Bramley, 2001) και ταυτίζοντας τον εαυτό του με ολόκληρο τον ρωσικό λαό. Ωστόσο, αυτή η συμπεριληπτική χρήση της αντωνυμίας *εμείς* μπορεί να είναι υποδηλωτική της προσπάθειας να αποφύγει την αρνητική κριτική στο πρόσωπό του ή να μοιραστεί την ευθύνη για τη διεξαγωγή του πολέμου στην Ουκρανία (Beard, 2000). Τέλος, μιλώντας αισιόδοξα για την «Ημέρα της Νίκης» και για τους αγώνες των προγενέστερων που στέφθηκαν με επιτυχία, δηλώνει καλή πίστη και θέληση για την ανάπτυξη της Ρωσίας. Ταυτόχρονα, παρατηρούμε και πάλι προς το τέλος της ομιλίας του τη χρήση του πρώτου ενικού προσώπου, για να κερδίσει, πιθανόν, την εύνοια του ακροατηρίου, απευθυνόμενος με σεβασμό και ταπεινοφροσύνη σε όσους μάχονται για τη Ρωσία: *«Εύχομαι στους τραυματίες στρατιώτες και αξιωματικούς ταχεία ανάρρωση. Και ευχαριστώ τους γιατρούς, τους τραυματιοφορείς, τους νοσηλευτές και το ιατρικό προσωπικό... Υποκλίνομαι σε σας που αγωνίζεστε για κάθε ζωή...»*.

Σε ό,τι αφορά στην καλλιέργεια του πάθους, ο ρήτορας χρησιμοποιεί ποικίλες στρατηγικές καθώς και έντονα φορτισμένες λέξεις, ώστε να προκαλέσει τη συναισθηματική διέγερση και ανταπόκριση του κοινού στο οποίο απευ-

θύνεται με στόχο να αποκτήσει την εύνοια και την αποδοχή του. Αρχικά, υποστηρίζουμε ότι ο ομιλητής αποσκοπεί να δημιουργήσει το συναίσθημα του φόβου και του θυμού με τις φράσεις: *«Προετοιμαζόταν μια τιμωρητική επιχείρηση...»*, *«Το Κίεβο ανακοίνωσε την πιθανή απόκτηση πυρηνικών όπλων...»*, *«...βάρβαρα χτυπήματα των νεοναζί...»*, *«...απειλή για εμάς...»* κ.ά., δίνοντας την αίσθηση πώς οι χώρες του ΝΑΤΟ συσπειρώθηκαν με σκοπό να επιτεθούν στη Ρωσία, η οποία όφειλε να δράσει άμεσα προκειμένου να προστατευθεί. Στη συνέχεια, με τις φράσεις: *«Η απόφαση μιας κυρίαρχης, ισχυρής και ανεξάρτητης χώρας...»*, *«Αγωνίζεστε για την πατρίδα...»*, *«Εκείνοι που συνέτριψαν τον ναζισμό κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πατριωτικού Πολέμου μας έδειξαν ένα παράδειγμα ηρωισμού για όλους τους αιώνες»*, *«Η Ρωσία έχει διαφορετικό χαρακτήρα»*, *«Είμαστε υπερήφανοι για την ανίκητη και γενναία γενιά των νικητών»*, *«Το ύψιστο νόημα της ζωής τους ήταν πάντα η ευημερία και η ασφάλεια της πατρίδας μας»* διεγείρει το αίσθημα της υπερηφάνειας και του πατριωτισμού στο ακροατήριό του. Υπενθυμίζοντας στους πολίτες τα κατορθώματα των προγόνων τους αλλά και τις θυσίες που έκαναν στο όνομα της πατρίδας τους, επιχειρεί να συγκινήσει αλλά και να εμπυχώσει το ακροατήριό του, περνώντας το μήνυμα πώς πρέπει να συνεχιστεί η κληρονομιά των προηγούμενων γενεών και να διατηρηθεί η αξία της πατρίδας που κρατά τον λαό ενωμένο. Αναφέρεται στη σφαγή που διαδραματίστηκε στην Οδησό της Ουκρανίας, από τα νεοναζιστικά τάγματα Αζόβ και Ντιεπρ,

τα οποία πολεμούν μέχρι και σήμερα στο Ντονμπάς εναντίον των ρωσόφωνων κατοίκων της περιοχής (Μακρίδης, 2019) μέσα από τη χρήση της ακόλουθης παραστατικής εικόνας: «Σκόβουμε το κεφάλι στη μνήμη των μαρτύρων της Οδησού που κάηκαν ζωντανόι στο Συνδικαλιστικό Κέντρο του Μάιο του 2014. Στη μνήμη των ηλικιωμένων, των γυναικών και των παιδιών του Ντονμπάς, των άμαχων που έχασαν τη ζωή τους από τους ανελέητους βομβαρδισμούς και τα βάρβαρα χτυπήματα των νεοναζί. Σκόβουμε το κεφάλι στους συμπολεμιστές μας που πέθαναν τον θάνατο του γενναίου σε έναν δίκαιο αγώνα για τη Ρωσία». Στην παράγραφο αυτή εμπεριέχονται λέξεις και φράσεις, οι οποίες αναπαριστούν τη βιαιότητα την οποία διέπραξαν οι Ουκρανοί νεοναζί απέναντι στον άμαχο πληθυσμό, ανάμεσα στον οποίο συγκαταλεγόταν ένα μεγάλο μέρος ρωσόφωνων πολιτών, δημιουργώντας συναισθήματα λύπης και συμπόνοιας προς τα θύματα αλλά και θυμού απέναντί τους. Ο Βλαντιμίρ Πούτιν δείχνει να εγείρει τα συναισθήματα αυτά στο ακροατήριό του με στόχο να δικαιολογήσει τις ενέργειες του σχετικά με την επίθεση στην Ουκρανία και να κερδίσει τη συγκατάθεση των πολιτών.

Στο σημείο αυτό παρατηρείται η χρήση της προπαγανδιστικής τεχνικής «λαμπερές γενικότητες» (glittering generalities) (Shabo, 2018). Σύμφωνα με την τεχνική αυτή, ο ρήτορας χρησιμοποιεί λέξεις, οι οποίες είναι συναισθηματικά και πολιτισμικά φορτισμένες, προκειμένου να συνεπάρεται το ακροατήριό με το συναίσθημα και να το οδηγή-

σει στο να βγάλει βιαστικά συμπεράσματα που εξυπηρετούν τον σκοπό του. Τέτοιου είδους λέξεις στην ομιλία είναι ενδεικτικά οι ακόλουθες: *πατρίδα, πίστη, ηθική, κληρονόμοι, καθήκον, πόλεμος, έθιμα, αξίες*.

Διάταξη: Με βάση τον κανόνα αυτό, ο/η κριτικός αναλύει τη δομή και την οργάνωση της ομιλίας με σκοπό να αναγνωριστεί το γενικό μοτίβο που ακολουθεί ο ρήτορας (Foss, 2018). Στη μελέτη μας, παρατηρούμε έναν συνδυασμό οργανωτικών μοτίβων βάσει των οποίων δομείται η ομιλία (Kline, 1989). Συγκεκριμένα, η ομιλία ξεκινά με την εκφώνηση: «*Αγαπητοί πολίτες της Ρωσίας! Αγαπητοί βετεράνοι! Σύντροφοι στρατιώτες και ναύτες, λοχίες και υπαξιωματικοί, σημαιοφόροι και αξιωματικοί! Σύντροφοι αξιωματικοί, στρατηγοί και ναύαρχοι!*», η οποία επαναλαμβάνεται με παρόμοιο τρόπο άλλες δύο φορές στα μέσα και προς το τέλος της ομιλίας, ώστε να δείξει σεβασμό προς το ακροατήριό και να δηλωθεί το επίσημο της περίπτωσης. Στη συνέχεια, παρατηρούμε ότι η δομή της ομιλίας χρησιμοποιεί το σχήμα της χρονολογικής σειράς, διότι πρώτα αναφέρονται - συγκριτικά πιο σύντομα - τα γεγονότα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και έπειτα παραλληλίζονται με τα σύγχρονα γεγονότα του πολέμου στην Ουκρανία. Κατά την παρουσίαση της σύγχρονης πολεμικής σύρραξης με την Ουκρανία, ο ομιλητής δείχνει να αξιοποιεί συμπληρωματικά το μοντέλο πρόβλημα-λύση (Kline, 1989, σσ. 17-18), με το πρόβλημα να είναι η εχθρική στάση των χωρών του

NATO, και ιδιαίτερα της Ουκρανίας, απέναντι στη Ρωσία, και η αναγκαία λύση να είναι η υπεράσπιση της πατρίδας-Ρωσίας μέσω της επίθεσης στην Ουκρανία: «*μια αναγκαστική, έγκαιρη και η μόνη σωστή απόφαση*». Έμφαση δίνεται στην εξόμνηση της Ρωσίας και στο πατριωτικό αίσθημα καθόλη τη διάρκεια της ομιλίας. Ο ρήτορας φαίνεται να επενδύει τον περισσότερο χρόνο σε δύο κύρια θέματα: στην ιδέα πως η Ρωσία ξεκίνησε την εισβολή στην Ουκρανία ως άμυνα απέναντι στις απειλές και τις εχθροπραξίες του NATO και στην τιμή των αποθανόντων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και τη νίκη της Σοβιετικής Ένωσης.

Ύφος: Εδώ εξετάζονται οι λεκτικές επιλογές του εκάστοτε ομιλητή και αξιολογείται πώς η χρήση ή/και ο συνδυασμός τους δημιουργούν διαφορετικές επιδράσεις στο ακροατήριο. Αναλύοντας το ύφος της ομιλίας μπορούμε να συμπεράνουμε την αίσθηση που αφήνει ο λόγος στο ακροατήριο (Corbett & Connors, 1999). Το ύφος, λοιπόν, που χρησιμοποιεί ο Βλαντιμίρ Πούτιν είναι επίσημο, δυναμικό, σοβαρό, προτρεπτικό και πανηγυρικό. Επίσημο, διότι χρησιμοποιεί τις προσφωνήσεις που αρμόζουν στην περίπτωση/εθνική εορτή «*Ημέρα της Νίκης* αλλά και στο ακροατήριο στο οποίο απευθύνεται (Ενοπλες Δυνάμεις της Ρωσίας και Ρώσοι πολίτες). Δυναμικό και σοβαρό, διότι ο λόγος αποπνέει σιγουριά, αυτοπεποίθηση και τα επιχειρήματα παρατίθενται με λογική ακολουθία (σχήμα πρόβλημα-λύση). Προτρεπτικό, επειδή ο ρήτορας προτρέπει

και ενθαρρύνει το ακροατήριο να συμφωνήσει με τα λεγόμενά του και να στηρίξει τις δράσεις του: «*Σήμερα υπερασπίστε αυτό για το οποίο πολέμησαν οι πατεράδες, οι παππούδες και οι προπάπποι σας. Το ύψιστο νόημα της ζωής τους ήταν πάντα η ευημερία και η ασφάλεια της πατρίδας μας. Και για εμάς, τους κληρονόμους τους, η αφοσίωση στην Πατρίδα είναι η υπέρτατη αξία, ένας αξιόπιστος πλώνας της ανεξαρτησίας της Ρωσίας*». Πανηγυρικό, διότι λόγω της «*Ημέρας της Νίκης*» χρησιμοποιούνται φράσεις όπως «*Δόξα!*» «*Ζήτω!*», «*Σας συγχαίρω για τη μεγάλη Ημέρα της Νίκης!*» κ.ά.

Γίνεται, επίσης, και χρήση εικόνων στην παράγραφο: «*Δεν υπάρχει η οικογένεια... που μας έχουν ήδη εγκαταλείψει*». Η παράγραφος αυτή είναι ιδιαίτερα συναισθηματικά φορτισμένη, καθώς ο ρήτορας θυμίζει στο ακροατήριο τους συγγενείς, τους φίλους και τους συμπατριώτες που πέθαναν στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, τον οποίο αποκαλεί «*Μεγάλο Πατριωτικό Πόλεμο*» -στοιχείο εθνικιστικού λόγου (Calhoun, 2017). Μέσω της εικόνας των παιδιών που κουβαλούν φωτογραφίες των αποθανόντων του πολέμου και μέσω της φράσης «*έμειναν για πάντα νέοι*» δημιουργεί συγκίνηση και μελαγχολία στο ακροατήριο. Συνεπώς, κρίνεται πως το ύφος της γλώσσας που χρησιμοποιείται από τον ρήτορα συμβάλλει στην επίτευξη του στόχου του και τον βοηθάει να λάβει την επιθυμητή ανταπόκριση, δηλαδή να κερδίσει την εμπιστοσύνη και την εύνοια του ακροατηρίου.

Μνήμη: Ο κανόνας της μνήμης, αν και συμπεριλαμβάνεται ανάμεσα στους πέντε κανόνες της ρητορικής, δεν χρησιμοποιούνταν συστηματικά από τον Αριστοτέλη. Εξαιτίας αυτού αλλά και του γεγονότος πως λίγες είναι οι ομιλίες, οι οποίες αποστηθίζονται πλέον από τους ρήτορες, η μνήμη είναι ο κανόνας που δεν αξιοποιείται συχνά από τους κριτικούς στην ανάλυσή τους (Foss, 2018).

Στην περίπτωση μας, η ομιλία του Βλαντιμίρ Πούτιν, μια ομιλία μεγάλης έκτασης αλλά και σημασίας, όπως διαφαίνεται και από το σχετικό βίντεο (CNN, 2022), είχε σχεδιαστεί επιμελώς, με ιδιαίτερη προσοχή στη λεπτομέρεια. Υποθέτουμε επίσης, ότι, πιθανόν, την είχε ο ίδιος εξασκήσει αρκετές φορές πριν την παρουσιάσει τόσο στον ρωσικό λαό αλλά και σε όλο τον υπόλοιπο κόσμο που παρακολουθούσε. Όμως, όπως φαίνεται και από το βίντεο της ομιλίας, ο Βλαντιμίρ Πούτιν διαβάζει την ομιλία του μέσα από τα χαρτιά που έχει μπροστά του, πράγμα που γίνεται αντιληπτό από την κίνηση των χεριών του, όταν αλλάζει τα φύλλα. Μία ακόμα ένδειξη πως ο ρήτορας διαβάζει την ομιλία που έχει γραμμένη, είναι η έλλειψη συχνής οπτικής επαφής με το ακροατήριο, καθώς κοιτάει συνεχώς τα χαρτιά μπροστά του και σπάνια το ακροατήριο.

Εκφορά: Στον τελευταίο κανόνα, της εκφοράς, δίνεται έμφαση στον τρόπο με τον οποίο ο/η ρήτορας εκφωνεί την ομιλία του. Ο/η κριτικός ερευνά την επίδραση του τρόπου εκφοράς της ομιλίας στην επιτυχία του ρητορικού δημι-

ουργήματος. Στον δημόσιο λόγο, η εκφορά περιλαμβάνει τον τρόπο παρουσίασης, είτε αυτός είναι αυθόρμητος είτε προετοιμασμένος. Η γλώσσα σώματος του ρήτορα, η στάση του, οι κινήσεις του, οι χειρονομίες του, η οπτική επαφή που κρατά με το ακροατήριο, η ενδυμασία του και γενικότερα η συνολική του εικόνα επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο θα λάβει το ακροατήριο το μήνυμα το οποίο μεταδίδει. Αξιολογείται, επίσης, η φωνολογία του ρήτορα, η οποία περιλαμβάνει τον τονισμό των λέξεων, την ένταση της φωνής, τον ρυθμό του λόγου και την άρθρωση (Foss, 2018).

Ο Βλαντιμίρ Πούτιν, κατά τη διάρκεια εκφώνησης του λόγου του, στέκεται όρθιος μπροστά από ένα βάθρο στο οποίο έχει ακουμπήσει τα χαρτιά της ομιλίας του. Είναι επίσημα ντυμένος, φορώντας ένα μπλε σακάκι με άσπρο πουκάμισο, γραβάτα και μία κονκάρδα στα χρώματα της κορδέλας του Αγίου Γεωργίου που γράφει «9 Μαΐου». Η κορδέλα του Αγίου Γεωργίου συμβολίζει τη νίκη της Ρωσίας απέναντι στην Ουκρανία. Οι κορδέλες αυτές με τις πορτοκαλιές και μαύρες ρίγες είναι σύμβολο των ρωσόφωνων της Ανατολικής Ουκρανίας, ενώ η χρήση τους βάσει κρατικού νομοσχεδίου, εξισώνεται με τη χρήση άλλων συμβόλων στρατιωτικής δόξας. Για τον λόγο αυτό, η βεβήλωσή τους διώκεται στη Ρωσία ποινικά, όπως και οποιαδήποτε δραστηριότητα αντίκειται στους σκοπούς χρήσης τους βάσει του νόμου. Σε αντιδιαστολή, στην Ουκρανία η κορ-

δέλα του Αγίου Γεωργίου απαγορεύτηκε, ενώ στη Λετονία εξομοιώθηκε πλήρως με τα σύμβολα των SS και της ναζιστικής Γερμανίας. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η αναβάθμιση της κορδέλας του Αγίου Γεωργίου από τον Βλαντιμίρ Πούτιν γίνεται με συγκεκριμένο σκοπό: τη συσπείρωση των Ρώσων κάτω από ένα θρησκευτικό σύμβολο, ώστε να ανυψωθεί το φρόνημα των στρατιωτικών που πολεμούν στα μέτωπα της Ουκρανίας. Ένας πιο βαθύς συλλογισμός είναι πως πρόκειται για ένα ιερό σύμβολο από το παρελθόν της τσαρικής Ρωσίας, το οποίο αποδεικνύει ότι ποτέ δεν υπήρξε ουκρανικό έθνος (Ασημακόπουλος, 2022).

Επιπλέον, παρατηρούμε ότι, η στάση σώματος του Πούτιν είναι απαθής, ακίνητη και πειθαρχημένη, με τη μόνη κίνησή του να είναι το γύρισμα της σελίδας. Φαίνεται ήρεμος, συγκροτημένος και ουδέτερος, με έλλειψη αμεσότητας και ελάχιστη οπτική επαφή με το κοινό, καθώς βασιζέται στο χειρόγραφο του, για να εκφωνήσει την ομιλία του. Ο τόνος της φωνής του είναι σταθερός και δυνατός, χωρίς αυξομειώσεις στην ένταση και ο ρυθμός του παραμένει μονότονος. Η στάση που κρατάει καθόλη τη διάρκεια του λόγου του επιδιώκει να εκπέμψει αποφασιστικότητα και σιγουριά, παρά το γεγονός ότι δεν μπορεί να αναγγείλει την ημέρα αυτή μία σύγχρονη νίκη. Το γεγονός αυτό, πιθανόν, δικαιολογεί την μη άμεση σχέση του με το ακροατήριο, όπως προαναφέρθηκε.

Μήνυμα: Βάσει της ανάλυσης που προηγήθηκε, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι το κύριο σημείο στην ομιλία του Βλαντιμίρ Πούτιν είναι πως η εισβολή στην Ουκρανία ήταν αναπόφευκτη καθώς κρίθηκε ως ζήτημα άμυνας και πατριωτισμού. Με σκοπό να πείσει το ακροατήριο για αυτή του τη θέση, επιχειρεί μία ιστορική αναλογία (Ghilani et al., 2017) ανάμεσα στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τον σύγχρονο πόλεμο στην Ουκρανία. Ξεκινάει με το επιχείρημα πως η υπεράσπιση της πατρίδας είναι ιερή, ξυπνώντας με αυτό τον τρόπο το αίσθημα πατριωτισμού στο ακροατήριο. Κάνει λόγο για τους προγόνους του ρωσικού λαού, οι οποίοι «*θυσιάστηκαν για την πατρίδα*» στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ενθαρρύνοντας το ακροατήριό του να κάνει το ίδιο τώρα που ήρθε η δική του σειρά να πολεμήσει στο Ντονμπάς «*για την ασφάλεια της πατρίδας μας, της Ρωσίας*». Υπενθυμίζοντας τη σημασία της «*Ημέρας της Νίκης*» για τον λαό, μία μέρα αφιερωμένη στη νίκη της Σοβιετικής Ένωσης, λέγοντας πως είναι «*κοντά και αγαπητή στον καθένα μας*», περνάει το μήνυμα πως ο ρωσικός λαός όχι μόνο τιμά την αφοσίωση και την υπεράσπιση της πατρίδας, αλλά ότι τη θεωρεί χρέος του. Για να ενισχύσει το επιχείρημα πως η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία δεν ήταν μία ξαφνική πρωτοβουλία της Ρωσίας, αλλά αναγκαστική κίνηση έπειτα από εχθρικές κινήσεις του ΝΑΤΟ εναντίον της, τονίζει πως η Ρωσία έκανε πολλαπλές προσπάθειες συμφιλίωσης και συμβιβασμού προκειμένου να αποφευχθεί ο πόλεμος, χωρίς, όμως, να λάβει την αντι-

στοιχη ένδειξη καλής θέλησης από την πλευρά του ΝΑΤΟ. Έτσι, το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης του πολέμου πέφτει στη μεριά του ΝΑΤΟ, με την Ρωσία να παίρνει την εξαναγκαστική θέση να 'απαντήσει' στις εχθροπραξίες και να υπερασπιστεί την πατρίδα: *«Η Ρωσία έδωσε προληπτική απάντηση στην επίθεση. Ήταν μια αναγκαστική, έγκαιρη και η μόνη σωστή απόφαση»*. Συνεχίζει τον λόγο του ισχυριζόμενος πως το Ντονμπάς, ανήκει στη Ρωσία λόγω των ρωσόφωνων που κατοικούν εκεί, και απευθύνεται στο ρωσικό έθνος περνώντας το μήνυμα πως δεν εισβάλλουν σε ξένα εδάφη αλλά μάλλον σε εδάφη τα οποία ανήκουν στη Ρωσία και χρήζουν υπεράσπισης. Η ιστορική αναλογία η οποία χρησιμοποιείται, ανάμεσα στον σύγχρονο πόλεμο στην Ουκρανία και στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, εντείνεται με τη χρήση του όρου «νεοναζί» και την αναφορά στη σφαγή της Οδησσού, σχηματίζοντας, έτσι, την εντύπωση στο ακροατήριο πως είναι καθήκον τους να ακολουθήσουν το παράδειγμα των προγόνων τους, οι οποίοι πολέμησαν τους Ναζί στον Β' Παγκόσμιο, με το να πολεμήσουν ενάντια στους «νεοναζί», δηλαδή τους Ουκρανούς: *«Αγωνίζεστε για την πατρίδα, για το μέλλον της, για να μην ξεχάσει κανείς τα διδάγματα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, έτσι ώστε να μην υπάρχει θέση στον κόσμο για δήμιους, τιμωρούς και ναζί»* και *«Εκείνοι που συνέτριψαν τον ναζισμό κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πατριωτικού Πολέμου μας έδειξαν ένα παράδειγμα ηρωισμού για όλους τους αιώνες»*. Κλείνοντας την ομιλία υπογραμμίζει για ακόμη μία φορά το αίσθημα ευθύνης

απέναντι στην πατρίδα, το οποίο χρησιμοποιεί ως επιχείρημα για την αναγκαιότητα του πολέμου, με τη φράση: *«Το ύψιστο νόημα της ζωής τους (εννοώντας τη ζωή των προγόνων του Ρωσικού λαού) ήταν πάντα η ευημερία και η ασφάλεια της πατρίδας μας. Και για μας, τους κληρονόμους τους, η αφοσίωση στην Πατρίδα είναι η υπέρτατη αξία»*.

5. Συμπεράσματα

Εξετάζοντας την ομιλία του Βλαντιμίρ Πούτιν, προέδρου της Ρωσίας, στην Κόκκινη Πλατεία, την ημέρα της επετείου της «Ημέρας της Νίκης» μέσω της νεο-αριστοτελικής ρητορικής κριτικής παρατηρήθηκε, μεταξύ άλλων, μια ιστορική αναλογία. Μέσω αυτής επιδιώχθηκε να παραλληλιστεί η νίκη της Σοβιετικής Ένωσης έναντι των ναζιστών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου με τον σύγχρονο πόλεμο των Ρώσων έναντι των Ουκρανών και των Νατοϊκών Δυνάμεων, με σκοπό τη νομιμοποίηση της Ρωσο-Ουκρανικής σύρραξης στη συνείδηση του ρωσικού λαού. Πάνω σε αυτόν τον παραλληλισμό κατευθύνθηκε και επικεντρώθηκε η ομιλία του Προέδρου.

Το περιεχόμενο της ομιλίας, κατά τη διαδικασία ανάλυσης, κρίθηκε σημασιολογικά φορτισμένο. Η επέτειος της 9ης Μαΐου 1945 συμβολίζει τη νίκη και την απελευθέρωση για τον ρωσικό λαό, γεγονός που ο ρήτορας εκμεταλλεύτηκε για να συνδέσει τη νίκη της Σοβιετικής Ένωσης κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο με την επιθυμητή νίκη της σύγχρονης Ρωσο-Ουκρανικής σύγκρουσης.

Για την ανάλυση της ομιλίας εξετάστηκε η εφαρμογή των πέντε κανόνων της ρητορικής, με έμφαση στους κανόνες της εύρεσης και της εκφοράς. Από την ανάλυση, διαπιστώθηκε πώς ο ρήτορας χρησιμοποίησε κατά κύριο λόγο έντεχνες αποδείξεις και προπαγανδιστικές τεχνικές, εστιάζοντας στη διέγερση του συναισθήματος του ακροατηρίου. Από τη διάταξη της ομιλίας, αναδείχθηκε η συχνή επανάληψη της αξίας του πατριωτισμού, με σκοπό ο ρήτορας να δικαιολογήσει τις εχθροπραξίες εναντίον της Ουκρανίας, ισχυριζόμενος πως πρόκειται για ζήτημα υπεράσπισης της πατρίδας. Στον κανόνα του ύφους, εξετάστηκε το λεξιλόγιο που χρησιμοποιήθηκε και η αίσθηση που άφησε ο λόγος στο ακροατήριο. Το ύφος χαρακτηρίστηκε επίσημο, δυναμικό, σοβαρό, προτρεπτικό και πανηγυρικό και βρέθηκε κατάλληλο για την περίπτωση (καθώς πρόκειται για επίσημη τελετή μνήμης, την εθνική εορτή της Ρωσίας) αλλά και για την εκπλήρωση του στόχου του ρήτορα, ο οποίος ήταν να προτρέψει το ακροατήριο να στηρίξει τις πράξεις του. Το γεγονός ότι ο Βλαντιμίρ Πούτιν είχε ελάχιστη οπτική επαφή με το ακροατήριο, καθώς διάβαζε την ομιλία του, πιθανόν, να είναι ενδεικτικό σήμα της μη ικανοποίησής του, καθώς την ημέρα αυτή δεν μπορούσε να αναγγείλει μία σύγχρονη πολεμική ρωσική νίκη. Επίσης, το γεγονός ότι επιδίωξε να χρησιμοποιήσει θρησκευτικά σύμβολα (π.χ. την κορδέλα του Αγίου Γεωργίου) και να τα συσχετίσει με τον πόλεμο, αμφισβητώντας και σε συμβολικό επίπεδο την ύπαρξη του ουκρανικού έθνους,

αναδεικνύει την ανάγκη του να ενδυναμώσει την πίστη του ρωσικού λαού στην αξία του εξελισσόμενου πολέμου και να κερδίσει τη συναίνεσή του.

Με αφορμή την παρούσα ανάλυση της ομιλίας του Βλαντιμίρ Πούτιν, η οποία πραγματοποιήθηκε ενώ η Ρωσο-Ουκρανική σύρραξη συνεχίζει να μαίνεται, θεωρώ πως θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον η συστηματική και διαχρονική διερεύνηση αντίστοιχων ηγετικών ομιλιών, προκειμένου να παρατηρηθούν τυχόν συγκλίσεις ή αποκλίσεις των ρητορικών τεχνικών που αξιοποιούνται στο πέρασμα του χρόνου, για να δικαιολογήσουν τον παράλογο χαρακτήρα και τη φρίκη του πολέμου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Beard, A. (2000).** *The Language of Politics* (τ. 121). London: Routledge.
- Bramley, N. R. (2001).** *Pronouns of Politics: The Use of Pronouns in the Construction of 'self' and 'other' in Political Interviews*. Australian National University.
- Brändström, A., Bynander, F. & Hart, P. (2004).** *Governing by looking back: Historical analogies and crisis management*. *Public Administration*, 82(1), 191-210.
- Brock, B. L. & Scott, R. L. (1989).** *Methods of Rhetorical Criticism: A Twentieth-Century Perspective*. Wayne State University Press.
- Calhoun, C. (2017).** *The rhetoric of nationalism*. Στο M. Skey & M. Antonsich (Eds) *Everyday Nationhood: Theorising Culture, Identity and Belonging after Banal Nationalism* (17-30). Palgrave. McMillan.
- Corbett, E. P. J. & Connors, R. J. (1999).** *Classical Rhetoric for the Modern Student*. Oxford University Press.
- Εγγλέζου, Γ.Φ. (2014).** *Η Διδασκαλία της Επιχειρηματολογίας στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. Από τον Προφορικό στον Γραπτό Λόγο - Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα: Γρηγόρη.

- Foss, S. K. (2018). *Rhetorical Criticism: Exploration and Practice* (Fifth edition). Waveland Press, Inc.
- Ghilani, D., Luminet, O., Erb, H.-P., Flassbeck, C., Rosoux, V., Tames, I., & Klein, O. (2017). Looking forward to the past: An interdisciplinary discussion on the use of historical analogies and their effects. *Memory Studies*, 10(3), 274-285.
- Hill, F. & Gaddy, C. G. (2015). *Mr. Putin: Operative in the Kremlin*. Brookings Institution Press.
- Kavaliauskas, T. (2011). Different meanings of May 9th, Victory day over nazi Germany for Russia and the Baltic States. Στο Hayoz N., Jesien L., Koleva D. Bern (Eds.) *Interdisciplinary Studies on Central and Eastern Europe: 20 Years after the Collapse of Communisms: Expectations, Achievements and Dissolutions after 1989* (319-338). Bern : Peter Lang Publishing Group.
- Kline, J. A. (1989). *Speaking Effectively: A Guide for Air Force Speakers*. Air University Press.
- Lang, M. H. (2004). Red Moscow: Capital of the revolution or a revolution in capitals. CD-Rom Proceedings of 11th International Planning History Conference IPHS2004, "Planning Models and the Culture of Cities" IPHS2004. Barcelona. 14th-17th July.
- McCormack, K. (2014). Ethos, pathos, and logos: The benefits of Aristotelian rhetoric in the courtroom. *Washington University Jurisprudence Review*, 7(1), 131-155.
- Medhurst, M. J. (2010). *Landmark Essays; On American Public Address*. Taylor and Francys.
- Ngo, V.M., Huynh, T.L., Nguyen, P.V. & Nguyen, H.H. (2022). Public sentiment towards economic sanctions in the Russia-Ukraine war. *Scottish Journal of Political Economy*, 69(5), 564-573.
- Onken, E.C. (2007). The Baltic states and Moscow's 9 May commemoration: Analysing memory politics in Europe. *Europe-Asia Studies*, 59(1), 23-46.
- Palmieri, R. & Mazzali-Lurati, S. (2016). Multiple audiences as text stakeholders: A conceptual framework for analyzing complex rhetorical situations. *Argumentation*, 30, 467-499.
- Phillips, K. R. (2019). Proofs of the past: Rhetorical approaches to difficult memories. *Rétor*, 9(2), pp.139-152.
- Saenla, S. & Rojjanaprayon, R. (2015). A neo-Aristotelian criticism of Barack Obama's rhetoric in the State of the Union Addresses of 2010-2014. *NIDA Journal of Language and Communication*, 20(24), 38-62.
- Shabo, M. (2008). *Techniques of Propaganda and Persuasion*. Prestwick House.
- Valiené, R. & Čiužauskaitė, I. (2019). Transformations of classical rhetoric in modern public discourse. *Contemporary Research on Organization Management and Administration*, 7(1), 6 - 17.
- Walton, D. (2021). *Αρχές Κριτικής Επιχειρηματολογίας* (Φ. Παιονίδης, Α. Φριλίγγος, Μεταφρ.). Αθήνα: Gutenberg.
- Westwick, J.N. & Chromey, K.J. (2014). Exploring the canons of rhetoric through Phil Davison's campaign stump speech. *Communication Studies and Theatre Faculty Publications*, 2, 74-78.
- Wichelns, H. A. (1993). *The Literary Criticism of Oratory. Landmark Essays*. Routledge.
- Wood, E. A. (2011). Performing memory: Vladimir Putin and the celebration of World War II in Russia. *The Soviet and Post-Soviet Review*, 38(2), 172-200.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

- CNN. (2022, Μάιος 9). *Putin makes claims about NATO in Victory Day speech*. Ανακτήθηκε στις 14/03/2023 από: <https://edition.cnn.com/videos/world/2022/05/09/putin-victory-day-full-speech-intl-ldn-vpx.cnn>
- Vernon, W. (2022). Ukraine war: The Russians risking freedom to protest against Putin's invasion. BBC. Ανακτήθηκε στις 22-09-2022 από <https://www.bbc.com/news/world-europe-62969778>
- Ασημακόπουλος, Κ. (2022). Ρωσία: Το μυστικό σύμβολο της «κορδέλλας του Αγίου Γεωργίου», ο υπέρτατος συμβολισμός νίκης στην Ουκρανία. *Έθνος*. Ανακτήθηκε στις: 20-03-2022 από: <https://www.ethnos.gr/World/article/204379/rosiatomystikosymbolothskordelastoyagioygeorgioyoyperatatosymbolismosnikhssthnoykrania>

Μακριδης, Β. (2019). *Οδησός, 2 Μάη 2014. Πέντε χρόνια από τη ναζιστική κτηνωδία.* Iskra. Ανακτήθηκε στις 02-05-2019 από: <https://iskra.gr/>

Πούτιν από Κόκκινη Πλατεία: Η Δύση ήταν έτοιμη να εισβάλει στα εδάφη μας - Ολόκληρη η ομιλία | Φωτός. (2022). Αγώνας της Κρήτης. Ανακτήθηκε στις 09-05-2022 από: <https://agonaskritis.gr/%CF%80%CE%BF%CF%8D%CF%84%CE%B9%CE%BD-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CE%BA%CF%8C%CE%BA%CE%BA%CE%B9%CE%BD%CE%B7-%CF%80%CE%BB%CE%B1%CF%84%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CE%B7-%CE%B4%CF%8D%CF%83%CE%B7-%CE%AE%CF%84%CE%B1%CE%BD/>

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ
ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ
ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

Εικόνα 1. Ο Εχθρός, του Νταβίντε Καλί, παράσταση από την θεατρική ομάδα «Αστροναύτες»

Πηγή: <https://astronauts-theatre.gr/%CE%BF-%CE%B5%CF%87%CE%B8%CF%81%CF%8C%CF%82/>

ΛΟΓΟΣ, ΣΩΜΑ, ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ: ΡΗΤΟΡΙΚΕΣ ΑΠΟΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΘΕΑΤΡΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΘΕΜΑΤΙΚΟ ΔΙΠΤΥΧΟ «ΠΟΛΕΜΟΣ-ΕΙΡΗΝΗ»

Εύη Μάμαλη

evima7@gmail.com

Υποψήφια Διδάκτορας στην Παιδαγωγική του Θεάτρου,
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Περίληψη: Η παρούσα μελέτη επιδιώκει να αναδείξει τη ρητορικότητα της θεατρικής πράξης και τη θεατρικότητα της ρητορικής πράξης. Αρχικά επιχειρείται η θεωρητική θεμελίωση της σχέσης μεταξύ των τεχνών της ρητορικής και του θεάτρου. Επισημαίνεται η ‘κρυμμένη’ ρητορική στις πτυχές της σωματικότητας και της υλικότητας του θεάτρου και τονίζεται η δυναμικότητα πειθούς μέσα από τον αισθητικό συμβολισμό και την πλαισιοθέτηση της θεατρικής και της ρητορικής πράξης. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται τρία είδη θεάτρου που σχετίζονται στενά με τη θεματική του πολέμου και εξηγείται ο τρόπος με τον οποίο υπηρετούνται μέσω της αισθητικής τους μορφής και της καλλιτεχνικής τους επιτέλεσης τα αντιπολεμικά μηνύματα και η πρόθεση ευαισθητοποίησης του κοινού σχετικά με τον πόλεμο. Στο τέλος, αναλύονται ρητορικά δύο θεατρικά έργα με σκοπό να αναδειχθούν οι τρόποι με τους οποίους επιτελείται αυτό που θα μπορούσε να αποκληθεί ‘ενσώματη πειθώ’.

Λέξεις-Κλειδιά: ρητορική, θέατρο, πόλεμος, ενσώματη πειθώ

1. Διερεύνηση της σχέσης ρητορικής και θεάτρου

Η αποτελεσματικότητα μίας ρητορικής ομιλίας δεν κρίνεται μόνον από το κατά πόσο οι επιχειρηματολογικοί συλλογισμοί του ρήτορα θα αποβούν πειστικοί αλλά και από το κατά πόσο οι τρόποι που επιλέγει να μεταδώσει το μήνυμά του είναι οι πιο πρόσφοροι. Η τροπικότητα στη μετάδοση του μηνύματος είναι ένας βασικός λόγος που καθιστά τη ρητορική, τέχνη, και τη συνδέει με την έννοια της θεατρικότητας. Στη μελέτη μας ως θεατρικότητα λογίζεται η συμπεριφορά, η οποία τεχνηέντως επιστρατεύεται από οποιονδήποτε άνθρωπο εντός της κοινωνικής αλληλεπίδρασης με τρόπο εμπρόθετο και επιτηδευμένο, προκειμένου να προκαλέσει συναισθήματα και να αποσπάσει αντιδράσεις που μπορεί να επιδιώκει (Χανιώτης, 2009). Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η ρητορική συνδέεται με το θέατρο, παρά το ότι η πρώτη δεν καταλήγει στη δημιουργία ολοκληρωμένου δραματικού έργου, καθώς εμπεριέχει παραστατικά στοιχεία (Πετρίτης, 2008), τα οποία την καθιστούν πιο έντεχνη, πιο σωματική, πιο συγκινησιακή. Η θεατρική πράξη πάλι, όπου κι αν εμπίπτει ειδολογικά, έχει ρητορικό αντίκτυπο, καθώς αποτελεί φορέα νοημάτων που μεταδίδονται μέσα από έναν καλλιτεχνικό κώδικα, αφήνοντας απόηχο εντυπώσεων και προβληματισμών, όπως και μία ρητορική ομιλία.

Ρητορική και θεατρική πράξη συνιστούν επικοινωνιακά ενεργήματα ενώπιον ενός κοινού, το οποίο συναισθάνεται

το πρόσωπο και το μήνυμά του και διαμορφώνει κρίση σχετικά με αυτό. Κάθε ρητορική τοποθέτηση αποδίδει μία θέση που αφορά στην ανθρώπινη κατάσταση, έτσι ώστε μπορεί και επιδέχεται κατανόηση μέσα από τον δραματικό κώδικα αλλά και κάθε θεατρική παράσταση συνιστά μία ρητορική θέση πάνω σε ένα θέμα (Zhang, Zhao & Yang, 2012). Τόσο η ρητορική όσο και το θέατρο έχουν ως ζητούμενα την αληθοφάνεια και την πειστικότητα. Θεατρική σκηνή και ζωή συνενώνονται με κοινό παρονομαστή τον δημόσιο λόγο, κατά τον οποίο ο εαυτός και τα εμπεριεχόμενα μηνύματά του αποκτούν σκηνική παρουσίαση. Θεατρική πράξη και κοινωνική ζωή συνιστούν μία «συνάντηση» του εαυτού με ένα κοινό, στην οποία ο λόγος που αρθρώνεται δημόσια πρέπει να διαθέτει και δραματουργικές αποχρώσεις, προκειμένου να αποβεί πειστικός (Goffman, 2006). Η διαφορά μεταξύ ρητορικής και θεάτρου συνίσταται στον τρόπο με τον οποίο επέρχεται η πειθώ. Ανεξάρτητα, ωστόσο, από τον κώδικα, και οι δύο αποτελούν πολυδιάστατες επικοινωνιακές εμπειρίες με πολλά κοινά σημεία όπως τη δεξιοτεχνία, την αισθητική, την αλληλεπίδραση με έναν αποδέκτη, τον προβληματισμό και τη διανοητική διαπραγμάτευση, την ηθική στάση, τη συγκινησιακή πρόκληση.

Το ακροατήριο σε μία ρητορική αλλά και σε μία θεατρική πράξη μοιράζεται ένα κοινό αίσθημα, αυτό ενός σκηνικού γεγονότος. Αν και με διαφορετικό τρόπο, μοιράζονται μία

κοινή πρόθεση, να λειτουργήσουν σαν μία πρόβα για να φέρουν στο προσκήνιο μία νέα διαμόρφωση της Ιστορίας, την κοινωνική αλλαγή κι ένα όραμα για το μέλλον (Enders, 1992). Η ηθική υπόσταση των χαρακτήρων ενός θεατρικού έργου, η επίκληση στο συναίσθημα του αποδέκτη και η λογική στερεότητα των ισχυρισμών τους ταυτίζονται με την ουσία της ρητορικής και τα τρία βασικά χαρακτηριστικά της, το ήθος, το πάθος και τον λόγο. Από τη μία πλευρά, η ρητορική λειτουργεί ως το μέσο για τη ‘θεατροποίηση’ του πολιτισμού, καθώς η συνειδητή επιλογή των λέξεων είναι το κυρίαρχο μέσο για την παρουσίαση του εαυτού στον κόσμο αλλά και της ερμηνείας του κόσμου από τον εαυτό (Robertson, 2009). Το θέατρο, από την άλλη πλευρά, είναι μία αμιγώς αναπαραστατική, επικοινωνιακή πράξη που απευθύνει την επιχειρηματολογία του μέσα από μία ιδιόζουσα, πολύσημη γλώσσα. Παρούσα και στις δύο τέχνες φαίνεται να είναι η ειλικρίνεια, ως η «ικανοποιητική παρουσία της πιθανότητας», το ίδιο και η *διάνοια* μέσα από τον εκφερόμενο λόγο των ομιλούντων και την απόπειρά τους να πείσουν με τον πιο πρόσφορο τρόπο (Scanlan, 1936, σ. 639).

Επιπλέον, η ρητορική και η θεατρική πράξη συμπίπτουν σε τρία ακόμη πεδία. Έχουν φύση συμβολική, ενέχουν αξιακό περιεχόμενο και αναπτύσσουν μία προθετικότητα, μία συστηματική ‘κίνηση’ προς τον αποδέκτη τους, προκειμένου να καταστήσουν τους συμβολισμούς και τις αξίες

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

μέσα πειθούς. Στη ρητορική η λειτουργία του συμβολισμού είναι παρούσα και από την πλευρά του πομπού (κωδικοποίηση) και αυτή του αποδέκτη (αποκωδικοποίηση) (O’Donnell, 2016), ενώ οι αξίες, οι οποίες εμπεριέχονται στις έννοιες, συνδέονται με το σύστημα πεποιθήσεων του ανθρώπου και λειτουργούν ως κριτήριο αποδοχής ή μη των ισχυρισμών των άλλων (O’Donnell, 2016). Σε σχέση, μάλιστα, με την ειδική θεματική περί πόλεμου και της ρητορικής δυναμικής της τέχνης, έχει βρεθεί ότι ανάλογα με τη διάρκεια, τη σταθερότητα και την επίδραση που έχουν οι αξίες στις συμπεριφορές και στη στάση που τηρείται, επηρεάζεται ο τρόπος με τον οποίο κρίνονται τα ζητήματα δημόσιου ενδιαφέροντος, όπως είναι ο πόλεμος (Gordon, 2008). Στο θέατρο η λειτουργία της συμβόλισης επιτελείται με τη συνδρομή του αισθητικού κώδικα, ενώ κατά την επικοινωνιακή ώσμωση μεταξύ πομπού και δέκτη η ανάγνωση του μηνύματος επέρχεται από μία διάχυση της σημασιοδότησης (Πεφάνης, 2012) που πολλαπλασιάζει τις ερμηνείες, καθώς υπεισέρχονται οι παράγοντες της συνείδησης, των αξιών και των πεποιθήσεων του αποδέκτη. Ως επικοινωνιακές πράξεις με απεύθυνση προς κάποιο κοινό τόσο η ρητορική όσο και το θέατρο σχετίζονται με τη συνειδητή και την υποσυνειδητή πρόσληψη των εισερχομένων πληροφοριών. Συγκεκριμένα, από τη στιγμή που η πληροφορία διαχέεται στο ακροατήριο υπεισέρχονται πολλοί παράγοντες που λειτουργούν παρασκηνακά, συμμετέχοντας στην επεξεργασία των ερεθισμάτων σε

υποσυνείδητο επίπεδο, όπως συναισθήματα, προσδοκίες, αυτοματισμοί και αντανάκλαστικά, μνημονικό υλικό που διαμορφώνει προδιαθέσεις κλπ. (Baars, 1997). Η συμβολική και η αξιακή λειτουργία, η προθετικότητα και η συνειδητή και υποσυνείδητη επεξεργασία των ερεθισμάτων επισημαίνουν την πολυεπίπεδη εργασία που χρειάζεται να κάνουν τόσο οι δημιουργοί του μηνύματος, προκειμένου να καταστούν πειστικοί στη ρητορική και στη θεατρική πράξη, όσο και οι αποδέκτες τους, προκειμένου να κατανοήσουν σε βάθος και εύρος τα μηνύματα και να κρίνουν εάν και κατά πόσο αποβαίνουν πειστικά.

2. Ρητορικές αποκωδικοποιήσεις της Θεατρο-Ποιητικής

Στη θεατρική δημιουργία η πειθώ δεν ασκείται διαμέσου κάποιας αποδεικτικής διαδικασίας. Αυτό που υπάρχει είναι η αμεσότητα της παρουσίασης ενός παραδείγματος που προσφέρεται, όχι με τον τρόπο που θα εμφανιζόταν μέσα στη ροή ενός δομημένου συλλογισμού αλλά μέσω της αφηγηματικότητας (Campbell, 1982). Συχνά, τα μηνύματα που ο δημιουργός επιδιώκει να μεταδώσει στο κοινό είναι υπονοούμενα και έμμεσα, ενίοτε μη λεκτικά, με πολύτροπες σημασιοδοτήσεις. Η ρητορική του λόγου συντίθεται με τη ρητορική της αισθητικής και των αισθήσεων, δηλαδή με τη ρητορική της σωματικότητας και της υλικότητας.

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

2.1 Ρητορική της σωματικότητας

Στη ρητορική ο λόγος κατέχει κυρίαρχη θέση αν και αυτό καθόλου δεν αποκλείει την επιστράτευση μη λεκτικών μέσων για την ενίσχυση της πειθούς. Ο θεατρικός λόγος είναι πολυτροπικός, που σημαίνει ότι το μήνυμα μεταδίδεται στον αποδέκτη όχι μόνο διαμέσου του λεκτικού αλλά και μέσω εξωγλωσσικών στοιχείων, όπως είναι το χειρονομιακό ρεπερτόριο και οι εκφράσεις του προσώπου. Ο κινησιολογικός χαρακτήρας και η ένταση της εκφραστικότητας συνιστούν εργαλεία ανάπτυξης μίας παράλληλης, έντεχνης ρητορικής που διαμορφώνει επιχειρήματα με εναλλακτικά μέσα. Αυτός ο εναλλακτικός τρόπος απεύθυνσης επιδρά διαφορετικά στον αποδέκτη, καθώς εμπλέκει την επίδραση της εικόνας αλλά και των αισθήσεων, δύο παράγοντες που έχουν το δικό τους ιδιαίτερο κώδικα λειτουργίας. Σε κάθε περίπτωση, το σώμα συνιστά 'τόπο' πολιτισμικών εγγραφών (Chavez, 2018) και μέσω εξωτερικής εσωτερικών αναπαραστάσεων, αξιοποιήσιμο για την άντληση πρωτογενούς υλικού με προοπτική να τροφοδοτηθεί η επιχειρηματολογική λειτουργία στη ρητορική αλλά και η ζωντανή αποτύπωσή του για μία πειστική θεατρική ερμηνεία.

Η ρητορική και το θέατρο είναι ενσώματες πράξεις. Το υποκείμενο συνδέεται με εξωτερικές καταστάσεις μέσω του σώματος, γεφυρώνοντας την υποκειμενικότητά του με τον αντικειμενικό κόσμο. Ο ιδιαίτερος τρόπος που κάθε άνθρωπος συνδέεται διαμέσου της ενσώματης φύσης του με

τις καταστάσεις, οι σχέσεις που συνάπτει και οι αφηγήσεις που παράγει για να τις νοηματοδοτήσει είναι αυτά που επικυρώνουν την ενσώματη διάσταση της ρητορικής (Knoblauch & Moeller, 2022). Τα ίδια 'εργαλεία', οι αισθήσεις, τα συναισθήματα, η διάδραση έρχονται να συλλειτουργήσουν με τον λόγο και στο θέατρο, με τη διαφορά ότι αυτό επιτελείται εντός φανταστικής συνθήκης. Τόσο η αμιγώς ρητορική διαδικασία όσο και η θεατρική μοιράζονται μία κοινή έννοια, την αποκαλούμενη *eloquentia corporis*, την *ευγλωττία του σώματος* (Dutsch, 2013). Η επιζητούμενη σωματική ευγλωττία στη ρητορική παραπέμπει στο στυλιζάρισμα της κίνησης του ηθοποιού επί σκηνής, στην επί τούτου κίνηση που νοηματοδοτείται διότι εμπεριέχει σιωπηρή, υπονοούμενη πληροφορία, πρόσθετη των όσων λέγονται. Ήδη, μέχρι και την εποχή του Μάρκου Φάβιου Κοϊντιλιανού είχε διαμορφωθεί η πεποίθηση ότι η ρητορική απόδοση δεν ήταν αποκλειστικά και μόνο υπόθεση του λόγου, αλλά εξαρτιόταν από την ψυχολογία των συναισθημάτων, συνοδευόμενη από ένα ολόκληρο σημασιολογικό σύνολο που απαρτίζεται από τη φωνή, την πόζα, τη χειρονομία και την γκριμάτσα (Dutsch, 2013). Στην εποχή μας, η έρευνα έχει αποκαλύψει τον πολύπλοκο τρόπο με τον οποίο ο εγκέφαλός μας επηρεάζεται και καθίσταται επιδεκτικός στην πειθώ. Οι σωματικές μεταφορές (*somatic metaphors*) συνδέουν το άτομο μέσω εικόνων, συνειρμών και συνυποδηλώσεων με το μνημονικό απόθεμα της ενσώματης εμπειρίας του και εν συνεχεία με ιδεολογικούς και

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

συγκινησιακούς δεσμούς, καθιστώντας το επιδεκτικό στο να συνδέει τα παρελθόντα βιώματα με την παρούσα εμπειρία (LeMesurier, 2014), γεγονός που εμπλουτίζει την επιχειρηματολογική λειτουργία. Επιπλέον, κατά την ομιλητορική και θεατρική-η συνοδευτική σωματική εκφραστικότητα αποτελεί ένα διακριτό 'κείμενο' γεμάτο σημεία υπαινικτικού χαρακτήρα. Η ενσώματη έκφραση των ιδεών και των εμπειριών που κατατίθενται κατά τη διάρκεια μίας ομιλίας λειτουργεί ως μία επιτελεστική πράξη πειθούς και συνεπώς ως ένα ρητορικό εργαλείο συντονισμένο με τον λόγο, φορέα συγκινησιακής πληροφορίας που μεσολαβεί μεταξύ του νοητικού και της διωποκειμενικής επικοινωνίας (Rautajoki, Toikkanen & Raudaskoski, 2020).

Το ανθρώπινο σώμα αποκτά ρητορικές ιδιότητες, όταν καλείται να επιχειρηματολογήσει πλαισιοθετημένα (Selzer & Crowley, 1999), τοποθετημένο δηλαδή σε συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο και συνθήκες, όπου καλείται να εναρμονιστεί πειστικά με αυτές. Οι χώροι μέσα στους οποίους ενεργούν τα σώματα επιδρούν στους θεατές μέσω των συμβολισμών στους οποίους παραπέμπουν, προδιαθέτοντας τις σχέσεις που συνάπτονται στο πλαίσιο των ιδιαίτερων δομών τους. Μία θεατρική σκηνή, ένας άμβωνας, ένα βήμα πάνω στο οποίο εκφωνείται ένας πολιτικός λόγος είναι τρία παραδείγματα τα οποία προδιαγράφουν εξ αρχής τη σχέση δρώντων προσώπων και θεατών και τη 'φορά' πειθούς. Εκτός αυτού, όμως, σύμφωνα με μία άλλη θεώρηση, το ίδιο το σώμα λειτουργεί ως ρητορικός χώρος,

ως ένας χώρος που αναπτύσσει μια δυναμική και επηρεάζει ανάλογα με την αισθητική, την κοινωνική θέση και τη συγκινησιακή του κατάσταση την πειθώ (Moreland, 2019).

Στη διερεύνηση για τη ρητορική της σωματικότητας συμβάλλει ιδιαιτέρως η μελέτη των τρόπων λειτουργίας του εγκεφάλου. Οι παράγοντες που επιδρούν στον εγκέφαλο και ο τρόπος που τον καθιστούν ευεπίφορο στην πειθώ παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση μίας ρητορικής παρουσίασης, ενώ εξηγούν σε μεγάλο βαθμό για ποιο λόγο το θέατρο μπορεί να αποβεί πειστικό σχετικά με σημαντικά ζητήματα τα οποία θίγει μέσα από τη δραματουργία. Η έρευνα επιβεβαιώνει ότι η πειθώ, δηλαδή το οργανωμένο εγχείρημα της μεταβολής στις πεποιθήσεις, στα συναισθήματα και στις στάσεις ενός ακροατηρίου σχετικά με ένα θέμα, συνιστά για τον εγκέφαλο ένα σύνθετο ερέθισμα (Cacioppo, Cacioppo & Petty, 2018). Η πειθώ μπορεί να επέλθει πιο αποτελεσματικά, όταν η ρητορική πράξη απευθύνεται στο θυμικό και ενεργοποιεί το «συναισθηματικό κουμπί» του αποδέκτη (Jack, 2010, σ.405). Αυτό είναι κάτι που, έτσι κι αλλιώς, συμβαίνει σε εκτεταμένο βαθμό κατά τη θεατρική πράξη, η οποία κατεξοχήν ενεργοποιεί το συγκινησιακό, και άρα διαμορφώνει ένα πολύ γόνιμο πεδίο για πειθώ μέσα από κεκρυμμένα επιχειρήματα στη ροή της πλοκής και διαμέσου της αφηγηματικότητας και της διαλογικότητας. Δεδομένου ότι η επίκληση στο συγκινησιακό του αποδέκτη ενεργοποιεί με τη σειρά της και τις αξιολογικές του κρίσεις και τον συνδέει με

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

τις ηθικές αξίες της πολιτικής κοινωνίας (Μπαρμπούτης, 2016), το ρητορικό δυναμικό της θεατρικής πράξης κρίνεται ισχυρό.

2.2. Ρητορική της υλικότητας

Η υλικότητα μέσω της οποίας εκφάνεται ένα παραστασιακό αποτέλεσμα ενέχει τη δική της ρητορική. Τα αντικείμενα που εντάσσονται σε ένα χώρο, είτε είναι επί σκηνής είτε σε κάποιο άλλο πλαίσιο, λειτουργούν ως φορείς σημασίας. Ειδικά σε επιτελεστικά πλαίσια, όπου η πράξη –ρητορική, θεατρική κ.ά.– είναι δομημένη και εμπρόθετη, τα αντικείμενα λειτουργούν ως σημαίνοντα, ενέχουν δηλαδή τη δυνατότητα να συναρτηθούν με κάποια αιτιακή σχέση ως προς την πράξη που επιτελείται. Και στα δύο είδη πράξεων, η παρουσία αντικειμένων και άλλων εκδοχών της υλικότητας, όπως, ο φωτισμός, η ηχητική επένδυση, ο ενδυματολογικός κώδικας, προξενούν αισθητικές εντυπώσεις. Οι αισθητικές εντυπώσεις περνούν το όριο της απλής αισθητηριακής εντύπωσης και σημασιοδοτούνται από τον αποδέκτη γεννώντας ποικίλους συνειρμούς. Η θέαση του σκηνικού αντικειμένου ή των υλικών σημείων που εμπεριέχονται σε μία ρητορική επιτέλεση προξενεί συνειρμικά αναμνήσεις από παρελθόντα βιώματα, συναισθήματα, ιδέες, εικόνες αλλά και διαισθητικές καταστάσεις, οι οποίες διασυνδέονται πειστικά με το θέαμα και οδηγούν σε μία συσχετισμένη με αυτό σημασιοδότηση (Fischer-Lichte, 2022). Η ύπαρξη του συνειρμικού παράγο-

ντα αποδεικνύει ότι η συμπερίληψη υλικών σημείων σε μία ρητορική και θεατρική επίτευξη επηρεάζει τις αντιληπτικές διεργασίες του αποδέκτη, ώστε να συσχετίζει αποκομιζόμενες αισθητικές εντυπώσεις με νοήματα, εξαιτίας φαινομένων ανάδυσης κι όχι εμπρόθετης, έλλογης επεξεργασίας. Συνεπώς, η πειθώ επέρχεται και με μη συνειδητούς ή απόλυτα ελεγχόμενους τρόπους, ως απότοκο συμβόλισης υλικών σημείων στο ευρύτερο πλαίσιο μιας επίτευξης.

Το επιχείρημα περί ρητορικής της υλικότητας εισάγει την έννοια μίας έμμεσης, μη λεκτικής ρητορικής σε κάθε είδος επίτευξης, που τη συνδέει με την υποβολή του συναισθήματος και τη συνειρμικότητα της σκέψης διαμέσου των αισθήσεων. Η ρητορική λειτουργία επιτελείται όχι μόνο μέσα από ένα παιχνίδι των λέξεων αλλά και των συναισθημάτων και των αισθήσεων (Wells, 2015). Η υλικότητα αποβαίνει ρητορικά αποτελεσματική, όταν συναρτάται με τη συγκινησιακή λειτουργία. Αυτό αποδεικνύεται από τη συχνή πλέον συμπερίληψη υλικών σημείων σε επιτελέσεις που αφορούν, λόγου χάρη, στη θεματική του πολέμου, όπου αξιοποιούνται μνημειακού χαρακτήρα υλικά σημεία (Donaldson, 2013). Τα αναπαραστατικά τους στοιχεία παραπέμπουν σε εγγεγραμμένη πολιτισμική γνώση και γεννούν, με αφορμή τα αισθητηριακά δεδομένα, συναισθήματα και σκέψεις. Η πειθώ μέσω της θέασης εδράζεται στο ρητορικό δυναμικό της συμπαραδήλωσης, στη δυναμικότητα της εικόνας να παραπέμπει σε πολλαπλές αναγνώ-

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

σεις και ερμηνείες (Barthes, 2019), πολλαπλασιάζοντας έτσι το εύρος της κατανόησης και του αποδιδόμενου νοήματος. Ως προς την εικόνα ειδικά, η ρητορική λειτουργία αποκτά πολλαπλές δυνατότητες λόγω του ότι η αποτύπωση του μηνύματος και η συνακόλουθη ερμηνεία δεν γίνονται μόνο σε ρεαλιστικό επίπεδο αλλά και σε μεταφορικό (Elam, 2002). Γενικότερα, το υλικό σημείο δεν συνιστά ένα αόριστη φύσης ερέθισμα αλλά μία ρητορική πράξη συμβολισμού με σκοπό την μετάδοση μηνύματος (Guzzardo, 2017). Η ένθεση, επομένως, οπτικών, και όχι μόνο, ερεθισμάτων στο επιτελεστικό περιβάλλον μίας ρητορικής και θεατρικής πράξης έχει ενεργό ρόλο ως προς τα λεγόμενα και τα σκηνικά συμβαίνοντα, συμπληρώνοντας την πληροφορία, παραπέμποντας σε γνώση, συναίσθημα και βιωμένη εμπειρία, διαμορφώνοντας μία ενισχυμένη ρητορική, όπου η επιχειρηματολογία επιτελείται διαμέσου της συμμετοχής των αισθήσεων και της παραστατικής απεικόνισης.

3. Ρητορική του πολέμου και της ειρήνης και σύγχρονο θέατρο

Το θεματικό δίπτυχο *πόλεμος-ειρήνη* έχει απασχολήσει τους δημιουργούς του θεάτρου από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Παρακάτω γίνεται αναφορά σε ορισμένες μορφές θεάτρου, οι οποίες πραγματεύονται ως επί το πλείστον θέματα κοινωνικής και πολιτικής κριτικής. Αυτά τα είδη θεάτρου αποδίδουν το πρωτογενές ερευνητικό υλικό με

αισθητικούς κώδικες που το μετατρέπουν σε ένα σκηνικό αποτέλεσμα μιας ενσώματης εκδοχής της πειθούς.

3.1. Θέατρο-Ντοκουμέντο, Θέατρο *Verbatim*, *Performance*

Το θέατρο-ντοκουμέντο είναι ένα είδος θεάτρου που έχει τις ρίζες του όχι στη μυθοπλασία αλλά στην ίδια την πραγματικότητα. Αλλιώς θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «θέατρο των γεγονότων», αφού κειμενικά στηρίζεται σε γραπτά ντοκουμέντα και έγγραφα. Συνιστά μία εναγώνια προσπάθεια να ανακληθεί από τη μνήμη το ιστορικό γεγονός, βάσει υλικού εγγεγραμμένου σε αρχεία, με σκοπό την παρέμβαση στη δημιουργία της Ιστορίας μέσω μιας γόνιμης διατάραξης του παρόντος (Martin, 2006). Καθώς τα ντοκουμέντα, όποιας μορφής και αν είναι, δεν είναι σε θέση να πουν μία ιστορία, στο θέατρο-ντοκουμέντο εισάγεται η αφηγηματικότητα και μαζί με αυτή και η δημιουργική αντιμετώπιση του αρχικού υλικού (Forsyth & Megson 2009). Το υλικό το οποίο υιοθετείται, για να στοιχειοθετήσει τη ρητορική μίας τέτοιας θεατρικής παράστασης, παρουσιάζεται με τεχνικές αυθεντικοποίησης μέσω, λόγου χάρη, προβολών εγγράφων σε οθόνη ή αναπαραγωγής μαγνητοφωνημένου υλικού την ώρα της θεατρικής πράξης, ενώ οι ηθοποιοί λειτουργούν ως ερευνητές, μελετώντας έγγραφα σε βιβλιοθήκες ή παίρνοντας συνεντεύξεις από τους αληθινούς πρωταγωνιστές της ιστορίας, διασφαλίζοντας την αντικειμενικότητα με τεχνικές όπως η υπόδυ-

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

ση διαφορετικών ρόλων από τον ίδιο ηθοποιό (Favorini, 1994). Το θέατρο-ντοκουμέντο στηρίζεται τόσο στην κειμενική του ισχύ όσο και στην αμεσότητά του, η οποία εκκινεί από την ιδιότητά του να είναι ζωντανή εμπειρία με ανατροφοδότηση από ένα κοινό συναισθηματικά ενεργό (Taylor, 2013) εξαιτίας της γνησιότητας του υλικού αλλά και της παρουσίας του με ήχο και εικόνα, ώστε να καθίσταται επιδραστικό μέσω μίας ρητορικής του λόγου και των αισθήσεων. Αναφορικά με τη θεματική του πολέμου, παραστάσεις αυτού του θεατρικού είδους αξιοποιούν συχνά όλη τη γκάμα δυνατοτήτων, προσθέτοντας στο ρητορικό τους δυναμικό τη σωματικότητα σε πιο ακραίες εκφάνσεις της αλλά και την πολυμεσικότητα (Hazou, 2011). Το εν λόγω είδος θεάτρου φαίνεται να παρουσιάζει πληθώρα δημιουργιών, καθώς αποτελεί έναν άμεσο, καλλιτεχνικό τρόπο να ανταποκριθεί η κοινωνία στα πολιτικο-κοινωνικά και στρατιωτικά τεκταινόμενα αλλά και στα ζητήματα που αυτά εγείρουν προς δημόσια διαβούλευση (Cantrell, 2013).

Ο παρεμφερής όρος *verbatim* (*αυτολεξεί*), ο οποίος συχνά το συνοδεύει, μαρτυρά τη σχέση του λόγου με τη σκηνική δημιουργία, καθώς το κείμενο προκόπτει από τα λόγια, έτσι όπως ειπώθηκαν σε πραγματικές συνθήκες, μέσα από τις περιστάσεις που γεννήθηκαν (Hammond & Steward, 2012). Από ένα σημείο και ύστερα το θέατρο αλληλοδιαπλέκεται με τη δημοσιογραφία. Αποτελείται, κυρίως, από

μονολόγους κι όχι διαλόγους και δράση, με αποτέλεσμα η απεύθυνση να προσανατολίζεται προς τον θεατή. Έτσι, αυτός καθίσταται όχι τόσο ο συνομιλητής όσο το πρόσωπο στο οποίο εξομολογείται ο ηθοποιός όσα λέει, εμπλέκοντάς τον συναισθηματικά, κριτικά, ηθικά. Η θέαση μετατρέπεται σε ενεργό ακρόαση, συνδέοντας την ελάχιστη δράση επί σκηνής με τη διαδικασία πρόσληψης. Καθώς ο θεατής δεν μπορεί να γνωρίζει το πρόσωπο που πραγματικά είπε τα λόγια αυτά, επιχειρεί ερμηνείες βασισμένες στο περιεχόμενο αλλά και στον τρόπο του εκφερόμενου λόγου, ο οποίος επαναπλαισιώνεται και μαζί με αυτόν και η κατανόηση, εφόσον ο αποδέκτης συνδέεται με δικές του βιωμένες εμπειρίες, συναισθήματα, ηθικές στάσεις και πεποιθήσεις (Grondahl, 2017). Το ρητορικό του δυναμικό, επομένως, βασίζεται, ως επί το πλείστον, στον λόγο, στο περιεχόμενο με την αυτολεξεί κατάθεση των γεγονότων αλλά και στον τρόπο που τα λεγόμενα εκφέρονται, στη σημειολογία του χειρονομιακού κώδικα και της στάσης του σώματος και στην υποβολή μέσω της φωνής. Βασίζεται, ακόμη, και στη συναισθηματική εμπλοκή του θεατή, καθώς ο ηθοποιός επιδιώκει ενίοτε την αλληλεπίδραση με το κοινό, ενώ το κείμενο διαμορφώνεται κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μην παραμένει μόνο στην πλευρά της αφήγησης γεγονότων βασισμένο στο δίπολο αιτία-αποτέλεσμα αλλά και στην αναζήτηση σημείων-κλειδιών για την συναισθηματική ενεργοποίηση του κοινού (Jeffers, 2006). Το θέατρο *verbatim* προσφέρεται για την παρουσίαση θεμάτων πολιτι-

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

κοινωνικής ευαισθησίας με πιθανότητα να εγείρει την κοινωνική συνείδηση (Madsen, 2017). Είναι σύνηθες να επιδιώκεται, εκτός από τη γενικότερη ενημερότητα του κοινού σχετικά με τον πόλεμο, η ευαισθητοποίηση και η ενεργοποίησή του με δημοκρατικούς όρους, γεγονός που οδηγεί σε μία πιο διευρυμένη προοπτική εργασίας των ηθοποιών, οι οποίοι συχνά μπαίνουν στον ρόλο του δημοσιογράφου ή εντάσσονται σε μία κοινότητα προκειμένου να κατανοήσουν βαθύτερα τις απόψεις της (Chenier, 2022).

Ένα ακόμη είδος που θίγει συχνά θέματα κοινωνικά και πολιτικά, όπως αυτό του πολέμου, είναι η *performance / επιτέλεση*. Ειδικά τις τελευταίες δεκαετίες η *performance* έχει πάρει τροπή με έντονες κοινωνικοπολιτικές συνεπαγωγές, στοχεύοντας στην ευαισθητοποίηση του κοινού σε δύσκολα και ευαίσθητα ζητήματα, στην πρόκληση για εξωτερίκευση της προσωπικής θεώρησης και τη σύνδεσή της με μία ευρύτερη θέση περί των προβλημάτων που τίγονται (Carlson, 2014). Στη μελέτη αυτή, η *performance* νοείται ως μία θεατρικού τύπου επιτέλεση, η οποία μπορεί να λαμβάνει χώρα οπουδήποτε κι έχει ως σκοπό την παρέμβαση προς ευαισθητοποίηση και ενεργοποίηση του θεατή σχετικά με ένα σημαντικό θέμα, όπως αυτό του πολέμου. Συχνά, αναφορικά με το θέμα του πολέμου, τέτοιες επιτελέσεις υιοθετούν έναν ακτιβιστικό χαρακτήρα. Στις επιτελέσεις θεατρικού τύπου η συνθήκη 'σαν να' εξυπηρετείται από κοινωνικά κατασκευασμένες πραγματικότητες, όπως

λόγου χάρη το φύλο ή τη φυλή, προξενώντας κατά την πρόσληψη στον αποδέκτη ένα αίσθημα διαπεραστικό, ένα βαθύ αποτύπωμα (Schechner, 2013). Εξαιτίας της έντονης διαδραστικότητας που προκαλούν τέτοιες επιτελέσεις, ο ρητορικός αντίκτυπος είναι μεγάλος, όχι μόνο εξαιτίας της εγγύτητας και της αμεσότητας του δρωμένου που εμπλέκει το κοινό -ενεργοποιώντας διεργασίες πρόσληψης του μηνύματος σε μακροκοινωνικό επίπεδο (Back, 1989) - αλλά και εξαιτίας του ότι ο λόγος καθιστά τον ομιλητή και τον ακροατή αμοιβαίους συμμετόχους στη νοηματοδότηση και στην πειθώ που διαπραγματεύονται την ταύτιση (McKinney, 2016). Σχετικά με τη θεματική του πολέμου, η επιτέλεση έχει αναπτυχθεί σε ποικίλες παραλλαγές, είτε με έργα που 'επιτελούνται' στους χώρους όπου πραγματικά έλαβαν χώρα πράξεις πολέμου είτε με έργα τα οποία αξιοποιούν την έννοια της βίαιης κατάληψης του προσωπικού χώρου των ανθρώπων και της ελεγκτικής εποπτείας της ζωής τους (Jones, 2020), επιχειρώντας να πείσουν μέσα από μία ρητορική της εγγύτητας και του ρεαλισμού ή της αποστασιοποίησης.

3.2. Ρητορική αποκωδικοποίηση δύο θεατρικών έργων

Αντιπροσωπευτικά ως προς τη μελέτη αυτή παρουσιάζονται δύο περιπτώσεις θεατρικών έργων, εκ των οποίων η μία ανήκει στην περίπτωση του σωματικού θεάτρου και η άλλη στο μοντέρνο θέατρο με κείμενο.

3.2.1. Ο Εχθρός, του Νταβίντε Καλί, από την θεατρική ομάδα «Αστροναύτες»

Το ρητορικό δυναμικό αυτής της παράστασης σωματικού θεάτρου για νεανικό κοινό -βασισμένο στις τεχνικές της παντομίμας και του βωβού κινηματογράφου- προκύπτει από τη δύναμη της αφαίρεσης και το ισχυρό σημειολογικό φορτίο της σωματικότητας και της υλικότητας. Εκ πρώτης όψεως, ο πόλεμος γίνεται αντιληπτός ως μία πράξη διχασμού και αποτυπώνεται με τη διαίρεση του χώρου και της βίωσης της εμπειρίας εντός αυτού, με τους ανθρώπους χωριστά, χωμένους στο λαγούμι τους και όχι σε συννόπαρξη. Τα πρόσωπα είναι δύο, τα οποία αφαιρετικά εκφράζουν τις δύο ενάντιες πλευρές. Ο πόλεμος αυτός έχει ξεκινήσει ως αποτέλεσμα κάποιας προπαγάνδας, δηλαδή ως μία συστηματική προσπάθεια διάχυσης ψευδών πληροφοριών και επιχειρημάτων. Η παράσταση παρουσιάζει τη ζωή των δύο εχθρών στην καθημερινότητά τους, επιβεβαιώνοντας με ειρωνεία ότι αυτές οι παράλληλες ζωές είναι παρόμοιες, με υπονοούμενο επιχείρημα ότι όλοι οι άνθρωποι από ένα σημείο και ύστερα έχουν τις ίδιες επιθυμίες, τους ίδιους φόβους, κρύβουν την ίδια αλήθεια μέσα τους, αποδυναμώνοντας την προπαγανδιστική προσπάθεια για διαχωρισμό. Στο τέλος, η λογική θριαμβεύει, οι κατασκευασμένες 'αλήθειες' της προπαγάνδας γκρεμίζονται και επέρχεται η συμφιλίωση.

Η ρητορική της παράστασης επιτελείται μέσω της σωματικότητας και της υλικότητας. Αντί για διαλογικές αντιπα-

ραθέσεις γίνονται ανταλλαγές πυρών, ενώ στην μετέπειτα φάση ο διάλογος γίνεται μέσα από την αντιπαράθεση των ήχων που κάνουν τα μουσικά όργανα του κάθε στρατιώτη. Κινησιολογικά, δίνεται ένα διπλό μήνυμα: αφενός μεν η κίνηση είναι ρομποτική, υπονοώντας την πειθήνια στάση των στρατιωτών, αφετέρου δε είναι παιχνιδιάρικη, υπαινικτική για αλληλεπίδραση, επαφή, επικοινωνία και ανακάλυψη μίας άλλης πιθανής αλήθειας.

Εικόνα 2. Ο *Εχθρός*, του Νταβίντε Καλί, παράσταση από την θεατρική ομάδα «Αστροναύτες»

Κεντρικό επιχείρημα είναι ότι ο πόλεμος είναι παράλογος, αφού οι άνθρωποι μοιράζονται πολλά ζητούμενα, περισσότερα από όσα πιστεύουν ότι τους χωρίζουν. Για τον λόγο αυτό, παρά τις διαφοροποιήσεις, οι άνθρωποι έχουν σοβαρούς λόγους να άρουν τον διαχωρισμό, κι άρα να απορρίψουν την επιλογή του πολέμου. Υιοθετείται μία 'συγκινησιακή ρητορική' η οποία αξιοποιεί την ευθυμία και το χιούμορ, το παιχνίδισμα αλλά και την ειρωνεία.

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

Ειδικά η σωματικότητα του παιχνιδίσματος επί σκηνής, ρητορικά παραπέμπει στο υπονοούμενο επιχείρημα ενός παιχνιδίσματος της σκέψης που, εάν πάψει να είναι στις επάλξεις, θα έχει την ευκαιρία να ανακαλύψει ότι ο πόλεμος, τελικά, είναι ένα στημένο παιχνίδι βασισμένο σε μία παραπλανητική ρητορική. Ο πόλεμος δεν είναι παιχνίδι. Όμως, το παιχνίδι μπορεί να αποκαλύψει ότι η ζωή κερδίζεται μέσα από μία μάχη επιχειρημάτων και αντιπαραπονήσεων πάνω στο τι είναι αυτό που πραγματικά χωρίζει τους ανθρώπους, τι είναι αυτό που τους ενώνει και τι είναι αυτό που, τελικά, έχει σημασία. Ο θεατής εισάγεται στο ρητορικό περιβάλλον αυτής της παράστασης μέσα από τη σύνδεση με δικά του συναισθήματα, με τη συνδρομή της μεταφορικότητας των δρώμενων, την ταύτιση του με ιδέες που αντιπροσωπεύουν οι κινήσεις κατά τη διάδραση των ηθοποιών αλλά και μέσω των αισθήσεων που συμμετέχουν και ενεργοποιούν την ενδόμυχη σκέψη.

Εικόνα 3. Ο *Εχθρός*, του Νταβίντε Καλί, παράσταση από την θεατρική ομάδα «Αστροναύτες»

3.2.2. *Θάψτε τους νεκρούς, του Irwin Shaw*

Στην αντιπολεμική ταινία του Oliver Stone *Γεννημένος την 4^η Ιουλίου* υπάρχει μία σκηνή όπου ο ήρωας, βετεράνος του Βιετνάμ και ανάπηρος πολέμου, έχοντας βιώσει την απόλυτη απομυθοποίηση της έννοιας του ηρωισμού και έχοντας αποκαθλώσει την επενδεδυμένη ιδεολογία του περί του συγκεκριμένου πολέμου σε μία παραπλανητική ψευδοϊδεολογία, ανεβαίνει να μιλήσει ενώπιον του πλήθους ενάντια πλέον στον πόλεμο αυτό. Αναπτύσσοντας μία *‘ρητορική της ανατροπής’* έρχεται να συναντήσει εκ νέου τον ρόλο του ήρωα, διαγράφοντας την αντίστροφη πορεία, την πάλη ενάντια στον πόλεμο τον οποίο κάποτε υποστήριζε. Το αναπηρικό καρότσι στο οποίο βρίσκεται ο ήρωας την ώρα που ετοιμάζεται να απευθυνθεί στο πλήθος φέρει έντονο σημειολογικό φορτίο, λειτουργώντας από μόνο του ως οφθαλμοφανές και αδιαμφισβήτητης ισχύος επιχείρημα. Επιπλέον, η πλαισιοθετημένη παρουσία του ως ρήτορα σε ένα υψηλό σημείο –το βήμα για να μιλήσει στο πλήθος– λειτουργεί ως αντίστιξη με τη χαμηλή θέση του ίδιου του σώματός του, χαμηλότερη από τη φυσική θέση ενός ανθρώπου που στέκει στο ύψος του. Ωστόσο, ο υπονοούμενος ισχυρισμός ότι ο ήρωας στέκεται στο ύψος των περιστάσεων που βιώνει, πατά το συναισθηματικό κουμπί του θεατή (*the emotion button*), γεγονός που, σύμφωνα με τη Νευρορητορική, λειτουργεί ως ισχυρός μοχλός πειθούς προς τον αποδέκτη (Jack, 2010, σ. 405), καθιστώ-

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

ντας τον δεκτικό στην υιοθέτηση της επιχειρηματολογίας του πομπού.

Σε μία ανάλογη ρητορική λογική κινείται το έργο του συγγραφέα Irwin Shaw, *Θάψτε τους νεκρούς*. Ο δημιουργός επιστρατεύει μία δραματουργική επινόηση με πολύ ισχυρό ρητορικό αντίκτυπο, την ανάληψη της ευθύνης να διατυπωθεί ο αντίλογος από τους ίδιους τους νεκρούς του πολέμου, ενός πολέμου που παραμένει αόριστος κι όχι ιστορικά διευκρινισμένος. Το κοινό βρίσκεται στο ρητορικό περιβάλλον μίας επί τούτου υπερβολής, ενώπιον –και στην περίπτωση αυτού του έργου– μίας *ανατρεπτικής ρητορικής*, μίας *ρητορικής ανεστραμμένης*, καθώς διαμέσου των ρόλων συνομιλούν κατ’ ουσίαν οι έννοιες της ζωής και του θανάτου με αντίστοιχα επιχειρήματα και αντεπιχειρήματα. Η ρητορική καθίσταται ανεστραμμένη στο έργο αυτό και για έναν ακόμη λόγο. Οι απλοί, καθημερινοί άνθρωποι, οι οποίοι πεπεισμένοι, στρατεύτηκαν πρόθυμα στο όνομα ενός ανώτερου σκοπού, όποιος ήταν αυτός που δικαιολογούσε τον εν λόγω πόλεμο, έρχονται από άλλη θέση πλέον, και ανατρέπουν την αρχική τους πεποίθηση, αναπτύσσοντας μία ρητορική για να πείσουν αυτοί πια τους άλλους ενάντια σε τούτο τον πόλεμο. Ενώ η *‘θέση’* τους είναι μία θέση *‘εκμηδενισμένης ύπαρξης’*, χωρικά ταυτόσημη με το έδαφος και εννοιολογικά ισότιμη με το τίποτε, οι ίδιοι ανέρχονται σε ένα νέο *‘ύψος’* από το οποίο αντιστρέφουν τους όρους ισχύος μέσα από μία ρητορική *του τρόμου και της μεταφυσικής*. Εκμηδενισμένοι από τη φυσική

τους ύπαρξη αλλά κάθε άλλο παρά ρητορικά αφοπλισμένοι, επανέρχονται, επανασυστήνονται και διεκδικούν από ένα νέο 'ύψος' το βήμα της διαμαρτυρίας τους, εδραιώνοντας μία αντιλογία σχετικά με το γιατί δεν πρέπει ακόμη να ταφούν.

Το σημειολογικό φορτίο της εικόνας είναι πολύ ισχυρό στο έργο αυτό. Ενώ η σκηνογραφική αποτύπωση είναι λιτή και αφαιρετική, συμπυκνώνει το νόημά της και, συνακόλουθα, τη ρητορική θέση των χαρακτήρων με τρόπο που να απευθύνεται στο συναισθημα και να το υποβάλλει. Οι νεκροί στρατιώτες στέκουν στα σημεία που πρέπει να ταφούν με πλάτη στο κοινό, ώστε να ενεργοποιείται η φαντασία σχετικά με την κατάσταση στην οποία περιήλθε το σώμα τους ύστερα από τον θάνατό τους. Η κατάσταση αυτή περιγράφεται με σαφή τρόπο, ωστόσο η πλαισιοθέτηση του σώματος των νεκρών με την πλάτη στο κοινό παραπέμπει σε μία *ανεστραμμένη* ρητορική τοποθέτηση, στην ανάπτυξη μίας επιχειρηματολογίας από άλλη θέση, αντίστροφη από αυτή που θα είχε ένας ρήτορας ο οποίος θα στεκόταν κατά πρόσωπο στο κοινό. Η υπονοούμενη παρακίνηση προς τον θεατή να σταθμίσει το ζήτημα του πολέμου από άλλη οπτική γωνία κρίνεται ιδιαίτερος λειτουργική. Το κοινό παρωθείται να σκεφθεί ενσυναισθητικά, και άρα να σκεφτεί επί του θέματος του πολέμου όχι μόνο από την πλευρά όσων τον προωθούν ως το αναπόφευκτο κακό βάσει μίας εθνικοαπελευθερωτικής λογικής και αμυντικής αναγκαιότητας αλλά και από την πλευρά

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

της προοπτικής του θανάτου, που είναι τόσο φρικιαστική όσο η όψη του ανθρώπου μετά την επίδραση του πολέμου επάνω του, αυτή που αποκρύπτει από την κοινή θέαση. Και είναι τόσο ισχυρό το επιχείρημα αυτό, ότι κανείς άνθρωπος δεν θα ήθελε να βιώσει τον θάνατο, όσο επείγουσα κι αν είναι η ανάγκη του πολέμου, που καθίσταται τόσο επείγον, ώστε να πρέπει να διατυπωθεί μετά θάνατον από το βήμα του τάφου. Το αίτημα των νεκρών να ανασταλεί η ταφή τους διαμηνύει το επιχείρημα ότι για κανέναν άνθρωπο δεν θα πρέπει να επέρχεται το οριστικό τέλος, αν δεν έχει προλάβει να λάβει από τη ζωή όσα δικαιούται (...είναι κάμποσα πράγματα, Μπέσι, δεν τα χάρηκα τόσο ... πιο ύστερα, άμα χορτάσω να βλέπω, να μυρίζομαι, ν' ακούω) και εάν δεν το έχει επιλέξει ο ίδιος (...τότες μονάχα πεθαίνει κανένας εντοχισμένος, και στέργει να τονε θάψουνε, σαν πεθάνει για τον εαυτό του, για μίαν ιδέα του κι όχι του Φαραώ, του Καίσαρα ή της Ρώμης).

Κάθε νεκρός οπλίτης εκφράζει ιδεολογικά και υφολογικά κάτι διαφορετικό αναφορικά με τον πόλεμο και εκκινεί από έναν αλλιώτικο ισχυρισμό με τη δική του ρητορική απήχηση. Ποικίλα επιχειρήματα αναδύονται μέσα από τα λεγόμενα των ρόλων αυτών. Η επιδεικτική άρνηση των οπλιτών να ταφούν, και άρα να αποδεχθούν το οριστικό τέλος της ζωής, αναδεικνύει μία έμμεση ρητορική τοποθέτηση σχετικά με τον πόλεμο. Συνοπτικά, από τα λόγια τους προκύπτουν τα ακόλουθα: Ο πόλεμος είναι άδικο πράγμα...

γιατί ο άνθρωπος πρέπει, πριν φύγει από τη ζωή, να προλάβει να ζήσει τα απλά και όμορφα πράγματα. Κι αυτό είναι κάτι που καλό είναι να το καταλάβει ο ίδιος έγκαιρα και από μόνος του, πριν προλάβουν να τον πείσουν άλλοι ότι υπάρχουν άλλα πιο σημαντικά πράγματα από αυτό (...πεθαμένος, απέθαντος, κατιτίς μέσα μου, δεν μ' αφήνει να με θάψουνε ... είναι κάμποσα πράγματα, Μπέσι, δεν τα χάρηκα τόσο, εύκολα πράγματα- σαν και τα που βλέπεις απ' το παραθύρι το βράδυ... αυτού κάτω δεν έχει τέτοια πράγματα ...Μου τη φέρανε, Μπέσι...)

Ο πόλεμος είναι ανόητο πράγμα...

γιατί η άγνοια και η αφέλεια επισείουν τον θάνατο, γιατί ο άνθρωπος πρέπει ο ίδιος να αποφασίζει τη μοίρα του κι όχι να παραδίδει σε άλλους τη βούληση να καθορίζουν τη ζωή του, ακόμη και αν αυτοί είναι υψηλά ιστάμενα πρόσωπα και το επιβάλλουν στο όνομα εννοιών που θεωρούνται σημαντικές (... χαρά και πόνος, καταπώς του αρέσει καθενός, να πατήσεις τα εβδομήντα και να σβήσεις δίχως ξένη βιάση κι όχι με την καρφίτσωτή σημαιούλα ενός στρατηγού πάνω στο χάρτη των επιχειρήσεων ... δεν είναι απλώς σημαιούλες, κάτι παραπάνω ... παραπάνω; Για ποιον; Για τους στρατηγούς, όχι για μένα. Για μένα είναι σημαιούλες και τίποτες άλλο. Άκου εκεί παζάρι, να δώσω τη ζωή μου εγώ για ένα κομματάκι μιανής σημαιούλας ...)

Ο πόλεμος είναι σκληρό πράγμα...

γιατί αιφνίδια και βίαια στερεί από τον άνθρωπο το σπίτι του, τις εμπειρίες της επίγειας ζωής του. Ο άνθρωπος έχει

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

δικαίωμα να είναι αφεντικό στο 'σπίτι' του, στη ζωή του. Αντί για την αιώνια γαλήνη κάτω από τη γη, ο άνθρωπος μακριά από τον πόλεμο έχει την ευκαιρία να ανακαλύψει μία άλλη γαλήνη βαθιά μέσα του (... πάρα πολλοί οι τόποι που δεν είδα...δεν δέχουμαι να μου τ' αποστερήσουν ... μας διώξαν με τη βία - ζητάμε πίσω ξανά το σπίτι μας. Καιρός πια η ανθρωπότητα να διαφεντέψει το σπίτι της, τούτη τη γη ... υπάρχει και μιαν άλλη γαλήνη, πολύ πιο βαθιά απ' το να λιπαίνεις τις ρίζες του γρασιδιού ...).

Ο πόλεμος είναι περιττό πράγμα...

γιατί ο άνθρωπος μπορεί να διορθώσει όλα τα κακώς κείμενα με την ελπίδα, την επιμονή και τη μαχητικότητα στη ζωή, με την αποφασιστικότητα να πάρει τη ζωή στα χέρια του και με καθαρό νου, ώστε να κατανοεί ποιο πράγμα αληθινά ωφελεί τον ίδιο (... ταξίδεψα σε ένα σωρό τόπους, είδα πράγματα και πράγματα ...κι όλα γύρω προστυχιά, σατίλα κι απελπισία, όμως πάντοτες το πίστευα πως μπορεί να γινότανε καλύτερα, και κάτι άλλοι σαν κι εμένα ...νιώθαμε πως παίρνει γιατρεία, θα 'πρεπε να βγούμε να παλέψουμε, ν' αγωνιστούμε να το πετύχουμε ... σε κεινούς που παρατάνε πίσω τους τη ζωή τους κι αρπάνε τ' όπλο να πολεμήσουνε γι' αλλουνού σφύερο, έχω να πω, σπουδαία πράγματα! ...).

Ο πόλεμος είναι παράλογο πράγμα...

γιατί τιμωρεί με θάνατο ανθρώπους που δεν πρόλαβαν καν ποτέ να διαπράξουν σφάλμα, τους τιμωρεί στυγνά, απρόσωπα κι αδικαιολόγητα, χωρίς μια λογική εξήγηση, χωρίς να αναμένεις απόκριση ακόμη κι αν ζητήσεις τον

λόγο (...ήμουνα δεν ήμουνα είκοσι χρονώ μητέρα, τίποτα δεν είχα κάνει, δεν είχα δει τίποτε ...δεν είναι καν ζωή σαν είσαι παιδί. Περπατάς σημειωτό και περιμένεις. Περίμενα κι εγώ, μητέρα, και μετά μου τη φέρανε: βγάλανε λόγο, παίζανε μια σάλπιγγα, με ντύσανε τη στολή-μετά με σκότωσαν ...).

Ρητορικά, η δραματουργική επιλογή της τριπλέτας Στρατηγού-Οπλίτες-Γυναίκες, ως συνδιαλεγόμενοι ρόλοι του έργου, παραπέμπουν, από μία πρώτη ανάγνωση, στην αντιστοιχία Ήθος-Πάθος-Λόγος, αν και δεν αποκλείεται η ρητορική λειτουργία των προσώπων αυτών να εμπίπτει και σε άλλο πεδίο. Οι Στρατηγού εκπροσωπούν το Ήθος, την αξιοπιστία και την εγκυρότητα που μπορεί να προκύπτει από την ιδιότητά τους, την εισημοποιημένη θέση στην κοινωνία και τον θεσμοθετημένο ρόλο τους στην πολιτεία, ώστε τελικά να λειτουργούν ως μία έμμεση επίκληση στη γνώση της αυθεντίας, κάποιου δηλαδή που γνωρίζει πολύ καλύτερα από τους πολλούς και στον οποίο μπορούν να επαφίονται σε περιπτώσεις κρίσης ή διέγερσης της αμφιβολίας (... χρειάζεται επιβολή, η κατάσταση είναι λιαν παράδοξος..., Ακούστε την φωνήν του καθήκοντος δια να αποθάνετε γενναίως υπέρ πίστεως και πατρίδος..., είμεθα φυλή πολιτισμένη - θάβουμε τους νεκρούς μας! Κατακλιθήτε!... Ως Αρχιστράτηγος ...κατ' εντολήν του Προέδρου... συμφώνως προς το Σύνταγμα και ως ανώτερος σας διατάσσω...). Οι Νεκροί Οπλίτες αντιστοιχούν στο Πάθος. Είναι ολόκληρη η παρουσία τους μέσα στο έργο μία επίκληση στο συναίσθημα του κοινού. Ο τρόπος που στέκονται, 'η ευγλωττία της

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

σιωπής τους', το οριακό σημείο της νεκροζώντανης κατάστασής τους και η υπέρτατη διαπραγματεύση, ο σιωπηλός τους πόνος, ο οποίος μετατρέπεται σε διαμαρτυρία και σε αίτημα, ενεργοποιούν έντονες συγκινήσεις στον θεατή, καθιστώντας αυτόν ευφάνταστο και ενσυναισθητικό σχετικά με το πώς μπορεί να είναι, τι μπορεί να νιώθει κανείς, πώς θα ήταν εάν, οδηγώντας σε γόνιμες διλημματοποιήσεις και σε μία εναντιωματική θεώρηση της θέσης των Στρατηγών. Οι Γυναίκες, ως επί το πλείστον, εκπροσωπούν μία φωνή επαναφοράς στη λογική (*εξηγήστε τους, κυρίες μου, πόσο εσφαλμένη είναι η συμπεριφορά τους*). Ταυτόχρονα, όμως, τις παρουσιάζουν ως ένα συμπληρωματικό ζεύγος δυνάμεων, ως ένα δεύτερο πόλο Ήθους (*αντιπροσωπεύετε ό,τι πολυτιμότερο έχει ο πολιτισμός μας, είστε τα ιερά θεμέλια της οικογένειας...*), ενισχύοντας το ρητορικό δυναμικό της θέσης τους. Οι Γυναίκες αξιοποιούν διάφορα επιχειρήματα προσπαθώντας να τους μεταπείσουν, λογικεύοντάς τους. Οι διάλογοι που διαδραματίζονται μεταξύ Γυναικών και Νεκρών Οπλιτών αποβαίνουν πλούσιοι και ουσιώδεις σε υπονοούμενα επιχειρήματα και αντεπιχειρήματα, λειτουργώντας ως ανταλλαγές σε έναν ρητορικό αγώνα, όπου αντιπαρατίθενται η λογική με το συναίσθημα. Ωστόσο, επισημαίνεται πως, παρά το ότι οι Γυναίκες είναι το εύρημα για να εκτυλιχθεί ένας διάλογος προς τη λογίκευση των νεκρών που βρίσκονται σε κρίση, ρητορικά επιχειρείται μία παράλληλη επίκληση στο συναίσθημα των νεκρών, επιλογή που επιδιώκει την έμμεση πει-

θώ μέσα από τον διάλογο με πρόσωπα ιδιαίτερης συναισθηματικής αξίας και σεβαστά σε αυτούς.

4. Συμπερασματικά σχόλια

Στη μελέτη αυτή η ρητορική πράξη θεωρείται ένα είδος επιτέλεσης με απώτερο στόχο όχι αυτόν που στη θεατρική πράξη θα χαρακτηριζόταν πειστική ερμηνεία αλλά την πειθώ. Εξαιτίας αυτού, το βήμα ομιλίας, ως ένα βαθμό, λειτουργεί με όρους θεατρικής σκηνής. Ως επιτέλεση, η ρητορική πράξη νοηματοδοτείται από τον αποδέκτη βάσει των λεκτικών επιλογών του ομιλητή, της σωματικότητας, δηλαδή της κινησιολογικής σημασιοδότησης και του συγκινησιακού αντίκτυπου που προκαλεί καθώς και του υλικού περιβάλλοντος που πλαισιώνει την επιτέλεση. Εν τέλει, η ρητορική και το θέατρο είναι τέχνες με συγγενική φύση, όχι μόνον εξαιτίας της απαίτησης για έναν λόγο δημόσιο, έντεχνο και πειστικό αλλά και λόγω της συνεπίδρασης της σωματικότητας και της συγκίνησης. Η σωματικότητα, με την κίνηση και τη συγκίνηση, συνιστά από μόνη της ένα 'κείμενο', ενώ η υλικότητα που πλαισιώνει την πράξη του λόγου συμπληρώνει και ενισχύει το μήνυμα και επιδρά στην πειθώ. Εξαιτίας, κυρίως, της συνεπίδρασης του λόγου με τη σωματικότητα και την υλικότητα μπορούμε να μιλούμε περί θεατρικότητας της ρητορικής και ρητορικότητας του θεάτρου. Ο πόλεμος είναι ένα έργο σταθερά επίκαιρο στο θέατρο της ανθρώπινης ζωής σχετικά με το οποίο έχει αναπτυχθεί πλούσια ρητορική δράση, από

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

υπέρμαχους και ενάντιους σε αυτόν. Η δραματικότητα του θέματος και η δραματουργική του δυναμικότητα μπορεί να παράσχει γόνιμο πεδίο για την ανάπτυξη μίας ρητορικής υπέρ της ζωής με πειθώ μεγάλου βεληνεκούς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Baars, B.J. (1997).** In the theatre of consciousness: The workspace of the mind. *Journal of Consciousness Studies* 4, 292-309.
- Back, K.W. (1989).** Rhetoric as communication and performance. *Communication Research*, 16(1), 130-148.
- Barthes, R. (2019).** *Εικόνα-Μουσική-Κείμενο* (Γ. Σπανός, Μετάφρ.). Αθήνα: Εκδόσεις Πλέθρον.
- Cacioppo, J.T., Cacioppo, S. & Petty, R.E. (2018).** The neuroscience of persuasion: A review with an emphasis on issues and opportunities. *Social Neuroscience*, 13(2), 129-172.
- Campbell, P. N. (1982).** The rhetoric of theatre. *Southern Speech Communication Journal*, 48(1), 11-21.
- Cantrell, T. (2013).** *Acting in Documentary Theatre*. Palgrave MacMillan.
- Carlson, M. (2014).** *Performance. Μία Κριτική Εισαγωγή*. (Ε. Ράιππου, Μετάφρ.). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Chavez, K.R. (2018).** The body: An abstract and actual rhetorical concept. *Rhetoric Society Quarterly*, 48(3), 242-250.
- Chenier, D. (2022).** *Bringing politics to the people: Verbatim theatre as democratic participation*. (Thesis). Queen's University, Ontario, Canada, from <https://qspace.library.queensu.ca/handle/1974/30402>
- Donaldson, A.P. (2013).** *Making Sense: Rhetoric, Perception and Materiality*. (Thesis). University of Denver.
- Dutsch, D. (2013).** The body in rhetorical delivery and in theater: An overview of classical works. Στο Muller, C., Cienki, A., Fricke,

- E., Ladewig, S.H., McNeill, D. & Tebendorf, S. (Eds.). *Body – Language – Communication* (pp. 329-342). De Gruyter Mouton.
- Elam, K. (2002).** *The Semiotics of Theatre and Drama* (2nd. ed. London: Routledge.
- Enders, J. (1992).** *Rhetoric and the Origins of Medieval Drama*. Ithaca: Cornell University Press.
- Favorini, A. (1994).** Representation and reality: the case of Documentary Theatre. *Theatre Survey*, 35(2), 31-42.
- Fischer-Lichte, E. (2022).** *Θέατρο και Μεταμόρφωση. Προς μια Νέα Αισθητική του Επιτελεστικού*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Forsyth, A, Megson, C. (2009).** *Get Real: Documentary Theatre Past and Present*. Palgrave Macmillan. UK-USA.
- Goffman, E., (2006).** *Η Παρουσίαση του Εαυτού στην Καθημερινή Ζωή* (Μ. Γκόφρα, Μετάφρ.). Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Gordon, J. (2008).** *Framing anti-war theatre: public perceptions of embedded*. (Thesis), Utah State University.
- Grondahl, L. (2017).** Speaking about reality: Verbatim techniques in contemporary Finnish documentary theatre. *Nordic Theatre Studies*, 28(2), 71-96.
- Guzzardo, C. (2017).** *Visual rhetoric and semiotics in scenic design: A pedagogical analysis*. (Thesis), University of Tennessee.
- Hammond, W. & Steward, D. (eds.) (2012).** *Verbatim, Verbatim. Contemporary Documentary Theatre*. London: Oberon Books.
- Hazou, R. (2011).** Intermedial voices: Documentary theatre and the refugee experience in version 1.0's CMI (A Certain Maritime Incident). *Platform*, 6(1). Spectatorship and Participation, 5-23.
- Jack, J. (2010).** What are Neurorhetorics? *Rhetoric Society Quarterly*, 40(5), 405-410.
- Jeffers, A. (2006).** Refugee perspectives: the practice and ethics of verbatim theatre and refugee stories. *Platform*, 1(1), 1-17.
- Jones, M. (2020).** *The shock and awe of the real: political performance and the war on terror*. (Thesis), University of Toronto.
- Knoblauch, A.A. & Moeller, M.E. (2022).** Introduction: Bodies, embodiment and embodied rhetorics. Στο Knoblauch, A.A. & Moeller, M.E. (Eds.). *Bodies of Knowledge: Embodied Rhetorics in Theory and Practice*. University Press of Colorado.
- Leeman, R.W. (2017).** Rhetorical criticism. Στο *The International Encyclopedia of Communication Research Methods*. [https:// doi.org/10.1002/9781118901731.iecrm0219](https://doi.org/10.1002/9781118901731.iecrm0219)
- LeMesurier, J.L. (2014).** Somatic metaphors: Embodied recognition of rhetorical opportunities. *Rhetoric Review*, 33(4), 362-380.
- Madsen, W. (2017).** Raising social consciousness through verbatim theatre: a realist evaluation. *Arts & Health. An International Journal for Research, Policy and Practice*, 10(2), 181-194.
- Martin, C. (2006).** Bodies of evidence. *TDR: The Drama Review*, 50(3) (T 191), 8-15.
- McKinney, J. E. (2016).** *Persuasive performance: articulating a space between the disciplines of rhetoric and performance studies*. (Thesis). Brigham Young University.
- Moreland, K.A. (2019).** Toward a rhetoric of body as space. *Peitho Journal*, 21(2), 404 – 425.
- Μπαρμπούτης, Γ.Π. (2016).** *Ρητορική και Ηθική κατά τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη*. Αθήνα: Εκδόσεις Έννοια.
- Ο'Donnell, V. (2016).** *Television Criticism* (3rd ed.). Sage Publications. USA.
- Πετρίτης, Σ. (2008).** Η ρητορική στο θέατρο και το θέατρο στη ρητορική. Θεωρία και προτάσεις. Στα Πρακτικά Ημερίδας «Το θέατρο και η ρητορική στην εκπαίδευση: κοινοί στόχοι και οράματα». <https://www.academia.edu/8421881>
- Πεφάνης, Γ.Π. (2012).** *Το Θέατρο και τα Σύμβολα. Διαδικασίες Συμβόλισης του Δραματικού Λόγου*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Rautajoki, H., Toikkanen, J. & Raudaskoski, P.L. (2020).** Embodied ekphrasis of experience: Bodily rhetoric in mediating affect in interaction. *Semiotica Online*, 2020(235). 91-111.

- Robertson, J.L. (2009).** *Theatrical Ideography: Towards a Rhetoric of Theatricality*. A thesis submitted to Brigham Young University.
- Scanlan, R. (1936).** Rhetoric and the drama. *Quarterly Journal of Speech*, 22(4), 635-642.
- Schechner, R. (2013).** *Performance Studies. An Introduction*. (3rd. ed.). Routledge.
- Selzer, J. & Crowley, S. (eds.) (1999).** *Rhetorical Bodies*. The University of Wisconsin Press.
- Taylor, L. (2013).** Voice, body and the transmission of the real in documentary theatre. *Contemporary Theatre Review*, 23(3), 368-379.
- Wells, J.B. (2015).** *A taste for things: Sensory rhetoric beyond the human*. (Thesis) University of South Carolina.
- Χανιώτης, Α. (2009).** *Θεατρικότητα και Δημόσιος Βίος στον Ελληνιστικό Κόσμο*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Zhang, P., Zhao, Y. & Yang, X. (2012).** The rhetorical-theatrical sensibility as equipment for living. *ETC: A Review of General Semantics*, 69(2), 186-196.

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ

Shaw, I. (2014). *Θάψτε τους νεκρούς*. Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη.

ΘΕΑΤΡΙΚΗ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ-ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Νταβίντε Καλί, Ο Εχθρός, από την θεατρική ομάδα «Αστροναύτες»

Πηγή: Γιάννης Ρίτσος (yannisritsos.gr)

Η “ΕΙΡΗΝΗ” ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΠΕΝΑ ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΡΙΤΣΟΥ

Κωφονικολού Ελένη

kofonikolou@gmail.com

Εκπαιδευτικός ΠΕ70, 4ο Δημοτικό Σχολείο Σαλαμίνας,
Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια Δημιουργικής Γραφής του ΕΑΠ

Παναγιώτου Θεόδωρος

teole@live.com

Εκπαιδευτικός ΠΕ11, Δ/ντής, 4ο Δημοτικό Σχολείο
Σαλαμίνας, Μεταπτυχιακός Φοιτητής Δημιουργικής
Γραφής του ΕΑΠ

Περίληψη: Η παρούσα εργασία αφορά την ανάλυση του ποιήματος *Ειρήνη* ενός μεγάλου ποιητή, του Γιάννη Ρίτσου. Ο ποιητής, έχοντας ζήσει τον πόλεμο κι έχοντας υποφέρει απ’ αυτόν μιλάει για τα αγαθά της ειρήνης τονίζοντας την ομορφιά της ζωής, όταν επικρατεί ειρήνη κι εκφράζει τα αντιπολεμικά του συναισθήματα. Στο συγκεκριμένο ποίημα αναφέρεται με τρυφερότητα στις μικρές καθημερινές απολαύσεις της ζωής, που σε περίοδο ειρήνης, θεωρούνται αυτονόητες. Έτσι, λοιπόν, το ποίημά του αποτελεί έναν ύμνο στη ζωή καθώς εμπλέκει λέξεις, εικόνες, χρώματα, απλά καθημερινά στοιχεία, δημιουργώντας την ελληνικότητα στην ποίησή του, την οποία αποτυπώνει με τα στοιχεία της «Γενιάς του 30» αλλά και τη φωτίζει με τον δικό του ξεχωριστό τρόπο. Η ανάλυση του ποιήματος επιχειρείται σύμφωνα με τη θεωρία του Δομισμού. Στη θεωρία αυτή για να αναλύσουμε το ποίημα, στηριζόμαστε στη γλώσσα του και στις δομές από τις οποίες πηγάζει το νόημά του (Barry, 2013).

Λέξεις-κλειδιά: ειρήνη, Γιάννης Ρίτσος, Γενιά του 30, Δομισμός, αντιθετικά δίπολα, κοινωνικά συμφραζόμενα

1. Εισαγωγή

Η ειρήνη αλλά και ο πόλεμος πάντα αποτέλεσαν σημείο αναφοράς στη Λογοτεχνία. Οι άνθρωποι έδωσαν αναρίθμητους αγώνες για την εδραίωση της ειρήνης, καθώς αποτελεί πολυπόθητο αγαθό, το οποίο εξασφαλίζει την αρμονική συνύπαρξή τους, συμβάλλει στην ευδαιμονία σε κάθε έκφραση της ζωής, συντελεί στην ανθρώπινη ψυχική υγεία και αποτελεί βασική προϋπόθεση για την πολιτισμική ανέλιξη.

Πολλοί εκπρόσωποι της ελληνικής ποίησης ύμνησαν την ειρήνη κι εμπνεύστηκαν από αυτήν. Αναφέρουμε ενδεικτικά τον Κωστή Παλαμά, τον Νικηφόρο Βρεττάκο, τον Βασίλη Ρώτα, τον Τάσο Λειβαδίτη. Στο παρόν πόνημα θα ασχοληθούμε με το ποίημα του Γιάννη Ρίτσου *Ειρήνη*. Ο Γιάννης Ρίτσος, ο ποιητής της Ρωμιοσύνης, ύμνησε την ειρήνη κι υπήρξε ποιητής στον αγώνα του ανθρώπου για έναν κόσμο δίκαιο. Το ποίημα *Ειρήνη* γράφτηκε στη δεκαετία του 1950 κι αφιερώθηκε στον Κώστα Βάρναλη (Βαρελάς, 2008, σσ. 377-384). Πρόκειται για ένα ποίημα το οποίο ο Γιάννης Ρίτσος αγαπούσε ιδιαίτερα και συνήθιζε να απαγγέλει σεδιάφορες συγκεντρώσεις. Ανήκει στη συλλογή «Αγρύπνια» (1941-1953) και συνεχίζει περισσότερο από ποτέ να παραμένει σήμερα επίκαιρο (Βαρελάς, 2008).

Ο Γιάννης Ρίτσος, θέλοντας να εμφυσήσει την εναντίωση των ανθρώπων στον πόλεμο και στη φρίκη του, προσπά-

θησε μέσα από την πένα του να τους εμπνεύσει την αγάπη για την ειρήνη, υπογραμμίζοντας πόσο όμορφη είναι η ειρηνική ζωή και παρουσιάζοντας μ’ αυτόν τον τρόπο τη μια όψη του νομίσματος, τη θετική. Στη φάση αυτή της ποιητικής πορείας του Γιάννη Ρίτσου βρίσκουμε τις απηχήσεις του εμφύλιου πολέμου (1946-1949). Όμως το όραμα του μέλλοντος, ολοζώντανο, λαμπρύνει όλες τις απλές, καθημερινές πράξεις, στηρίζει τον εσωτερικό αγώνα και καταπολεμά νικηφόρα την κάθε ήττα. Η ανθρώπινη αντίσταση ενάντια σε κάθε μορφή πολέμου διαμορφώνει έναν ηθικό κώδικα και αποκτά μια ιστορική καταξίωση, απ’ όπου η ποίηση αντλεί τη βαθύτερη ουσία της (Κοκόρης, 2009). Παρακάτω γίνεται μια αναφορά στο ποιητικό έργο του μεγάλου ποιητή Γιάννη Ρίτσου. Ακολουθεί σύντομη αναφορά στη θεωρία του Δομισμού και, τέλος, επιχειρούμε να ερμηνεύσουμε το ποίημα *Ειρήνη* σύμφωνα με τη θεωρία του Δομισμού.

2. Η ποιητική παραγωγή του Γιάννη Ρίτσου

Ο Γιάννης Ρίτσος υπήρξε ποιητής, στοχαστής, αγωνιστής κι υπερασπιστής της ειρήνης, ενώ σε όλη του τη ζωή δεν σταμάτησε ποτέ να γράφει, να δοκιμάζει και να πειραματίζεται με νέους τρόπους γραφής. Το έργο του αποτελείται από ποιητικές συλλογές και συνθέσεις, πάνω από εκατό, εννέα πεζογραφήματα και τέσσερα θεατρικά, καθώς και πολλές μελέτες για ομοτέχνους του, μεταφράσεις και δημοσιεύματα. Πολυγραφότατος, ανήσυχος πνεύμα, δημι-

ουργός αλλά και στοχαστής μας άφησε με το έργο του μια σπουδαία παρακαταθήκη (Προκοπάκη, 2000, σ. 13). Η ποιητική παραγωγή του Γιάννη Ρίτσου είναι τεράστια. Κυριαρχεί ένα ανυπέβλητο αγωνιστικό ήθος στο έργο του, το οποίο λειτούργησε παραδειγματικά, για γενιές αγωνιστών, από το 1936 έως τη δεκαετία του 1980 (Βαρελάς, 2008).

Η ποίησή του απευθύνεται στον απλό αναγνώστη. Διακρίνουμε την έντονη καλλιτεχνική του ανησυχία, την εφευρετικότητά του, τον διαρκή του πειραματισμό πάνω στις νέες φόρμες, την ιστορικότητα, η οποία είναι εγγεγραμμένη στην ποιητική του παραγωγή κι ένα συνεχόμενο αλλά και τολμηρό άνοιγμα του έργου του στα επίκαιρα θέματα, που απασχολούν την κοινωνία (Βαρελάς, 2008).

Επίσης, η ποίηση του Γιάννη Ρίτσου επηρεάστηκε από τα προσωπικά του βιώματα και από τις κοινωνικές αναταραχές της χώρας μας. Ο Γιάννης Ρίτσος μέσα στα ποιήματά του εκθέτει βιώματα τα οποία αντλήθηκαν από τον Εμφύλιο Πόλεμο, τις εξορίες που υπέστη και από κάθε κοινωνικό έναυσμα που του δόθηκε. Εντάχθηκε στο κομμουνιστικό κίνημα στη δύσκολη δεκαετία του '30, έχοντας αντιμετωπίσει πολλά προβλήματα υγείας, εντυφώντας στις μαρξιστικές ιδέες και έχοντας συμπορευτεί με τους επαναστατημένους της εποχής του. Η αγωνιστική, ανθρωπινή και δημιουργική φυσιογνωμία του Γιάννη Ρίτσου

έκανε το έργο του να συνδεθεί με το εργατικό και λαϊκό κίνημα της χώρας μας σε όλες σχεδόν τις ιστορικές περιόδους και η ριζοσπαστική διαμαρτυρία του, τον καταξίωσε σε ποιητή της επαναστατικής ανύψωσης του ανθρώπου (Βαρελάς, 2008). Ποιητής πληθωρικός στην παραγωγή του και προικισμένος με πηγαίο αίσθημα και με αρετές ποιητικές, ο Γιάννης Ρίτσος είναι ποιητής λαϊκός και θα εγγραφεί στη νεοελληνική ποίηση ως ποιητής του λαού ακριβώς γιατί, χρησιμοποιεί στην ποιητική του τα σύνεργα του καθημερινού μας βίου. Η ποίησή του βασίζεται στον μικρόκοσμο της εργατικής και μικροαστικής τάξης (Μαρωνίτης, 2013).

Η γλώσσα του είναι απλή, καθημερινή, με πλούσιο λυρισμό. Το ύφος του είναι πεζολογικό και μοιάζει με προφορική κουβέντα (Βαρελάς, 2008). Το έργο του χωρίζεται σε πέντε περιόδους, όπου σε κάθε μία από αυτές διακρίνουμε τη δημιουργική του πορεία (Βελουδής, 1984, σ. 21).

Στην πρώτη περίοδο, η οποία εκτείνεται χρονικά από το 1930-1936, ο τόνος των ποιημάτων του συχνά είναι σατιρικός ή και αυτοσαρκαστικός και υπάρχει μια έκδηλη ροπή προς την κοινωνική κριτική. Οι πρώτες του ποιητικές συλλογές μπορεί να ξεφεύγουν από τον καρυωτακισμό της εποχής, αλλά διακρίνονται για την εκφραστική τους ακρίβεια και το επαναστατικό τους περιεχόμενο (Βαρελάς, 2008). Τα ποιήματά του αντλούν τα θέματά τους από έναν κόσμο με σαφή περιγράμματα, επηρεάζονται από νεωτε-

ρικά λογοτεχνικά ρεύματα της εποχής και από τη μαρξιστική ιδεολογία. Ωστόσο, δεν μπορούν να ενταχθούν απόλυτα στον σοσιαλιστικό ρεαλισμό. (Κουλουφάκος, 1975).

Η δεύτερη περίοδος της ποιητικής παραγωγής του Ρίτσου εκτείνεται χρονικά από το 1936-1943. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από έντονη λυρική ομορφιά. Σημειώνεται η στροφή του ποιητή στον ελεύθερο στίχο και η εμφάνιση των πρώτων υπερρεαλιστικών στοιχείων στο έργο του. Υπάρχει αλλαγή και στη μορφή αλλά και στην ψυχική διάθεση όπως και στον Νικηφόρο Βρεττάκο, η οποία οφείλεται στην επίδραση της νέας ποιητικής τέχνης (Πολίτης, 1985, σσ. 297-299). Παράλληλα, γράφει ποιήματα σε διαφορετικό ύφος με τόνο χαμηλό και οικεία γλώσσα, τα οποία χαρακτηρίζει ο εκτεταμένος στίχος, η αφηγηματική ανάπτυξη και η πλούσια εικονοπλαστική χρήση της φαντασίας, καθώς συνδυάζουν στοιχεία από τη φύση με τα προβλήματα της κοινωνικής ζωής (Προκοπάκη, 2000, σ. 13).

Στην τρίτη περίοδο της ποιητικής του παραγωγής υποχωρεί ο μουσικός τόνος, ενώ ο ποιητικός του τόνος γίνεται πικρός, σκληρός αλλά και στοχαστικός. Σ’ αυτή την περίοδο εντάσσονται συλλογές ποιημάτων με επικαιρική θεματολογία, που αναφέρονται κυριολεκτικά ή συμβολικά στην εμπειρία της Κατοχής, της Αντίστασης, του εμφύλιου, της ήττας και της εξορίας. Ο Γιάννης Ρίτσος ανακατεύεται ενεργά στην πολιτική δράση στα χρόνια της

Κατοχής και του εμφύλιου. Θα βρεθεί εξόριστος σε διάφορα νησιά, ενώ μετά την επάνοδό του θα δημοσιεύσει ένα πλήθος συλλογές, όπου αποτυπώνονται όλες οι σκληρές αυτές εμπειρίες (Πολίτης, 1985, σσ. 297-299). Στην περίοδο αυτή η ποίησή του αρχίζει να γίνεται στοχαστική και παρατηρούμε μια επιστροφή στο ελληνικό τοπίο, στην ιστορία και στην παράδοση (Διαλησμάς, 1999).

Η τέταρτη περίοδος (1956-1966) είναι η πιο δημιουργική περίοδος του Γιάννη Ρίτσου. Τα ποιήματά του είναι πολύστιχα, με συνεχή ροή, η οποία ξεπηδά αυθόρμητα κι ανεξέλεγκτη. Η λέξη του έχει βάρος, αξία, μεγάλη βαρύτητα και παλμό.

Στην πέμπτη περίοδο της ποιητικής συλλογής του Γιάννη Ρίτσου (1967-1990) ο ποιητής πειραματίζεται έντονα και πάλι με τους νέους εκφραστικούς τρόπους αλλά και με υπερρεαλιστικές τεχνικές. Συγχρόνως, όμως, επιστρέφει στο δημοτικό τραγούδι και το λαϊκό μοιρολόι (Βελουδής, 1984). Είναι μια περίοδος δύσκολη για τον ποιητή, καθώς μετά την επιβολή της δικτατορίας εξορίζεται στη Γυάρο, στη Λέρο και στη συνέχεια τίθεται σε κατ’ οίκον περιορισμό στη Σάμο ως το τέλος του 1970, ενώ παράλληλα αντιμετωπίζει θέματα υγείας. Παρά τα προβλήματα, όμως, η περίοδος αυτή είναι αρκετά εποικοδομητική για το έργο του, το οποίο αποκτά πια διεθνή απήχηση (Προκοπάκη, 2000, σ. 18).

Ο Γιάννης Ρίτσος άντλησε τα θέματά του από το παρελθόν σε μια προσπάθεια συμφιλίωσης με το παρόν. Συσχέτισε τους αγώνες για τα προβλήματα της κοινωνίας με τα προσωπικά του βιώματα και σηματοδότησε την ύπαρξή μας. Μέσα από ένα εξομολογητικό τόνο ανέδειξε κοινωνικούς αγώνες, μίλησε για τα προβλήματα της ανθρωπότητας, της κοινωνίας και της ίδιας της τέχνης. (Προκοπάκη, 2000, σ. 23; Πολίτης, 1985, σ. 299).

Κάποτε, λιγότερο ποιητικά, θέλησε να υπηρετήσει την κοινωνική του ιδεολογία. Τα ποιήματά του αυτά δεν είναι και τα πιο επιτυχημένα (Πολίτης, 1985, σ. 299). Ο τρόπος με τον οποίο διαχειρίζεται το ποιητικό του ‘κεφάλαιο’ ανταποκρίνεται στον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζεται τον δημόσιο και τον ιδιωτικό του βίο. Η ποιητική του Γιάννη Ρίτσου εφαρμόζει τις οικονομικές αρχές της πολιτικής του απόφασης (Μαρωνίτης, 2015).

3. Ο Δομισμός ως λογοτεχνική θεωρία

Ο Δομισμός είναι ένα πνευματικό κίνημα, το οποίο ξεκίνησε στη Γαλλία τη δεκαετία του '50. Θεμελιωτής του υπήρξε ο γλωσσολόγος Φερντινάν ντε Σωσσύρ ο οποίος έδειξε ότι η γλώσσα είναι αυθαίρετη, χωρίς να αντιγράφει την πραγματικότητα (Barry, 2013). Ο Σωσσύρ επικεντρώθηκε στα σχήματα και στις λειτουργίες της γλώσσας που χρησιμοποιείται, δίνοντας έμφαση στο πώς εγκαθιδρύονται και διατηρούνται τα νοήματα καθώς και στη λειτουργία των γραμματικών δομών. Οι γλωσσικές δομές για

τον Σωσσύρ είναι τα νοήματα που δίνουμε στις λέξεις και είναι εντελώς αυθαίρετα, ενώ τα νοήματα διατηρούνται από σύμβαση (Barry, 2013). Με άλλα λόγια, οι λέξεις είναι σημεία χωρίς κάποιο ιδιαίτερο κίνητρο. Καμία λέξη δεν μπορεί να οριστεί σε απομόνωση από τις άλλες λέξεις. Ο ορισμός κάθε λέξης εξαρτάται από τη συσχέτιση με άλλες γειτονικές λέξεις. Η γλώσσα συνιστά τον κόσμο μας, δεν τον καταγράφει. Το νόημα αποδίδεται πάντοτε στο αντικείμενο ή στην ιδέα, κατασκευάζεται και εκφράζεται μέσω της γλώσσας. Σύμφωνα με τη θεωρία του Δομισμού δεν μπορούμε ν’ αντιληφθούμε τα πράγματα απομονωμένα αλλά σε συνάρτηση με τα συμφραζόμενα (Barry, 2013). Η γλώσσα, λοιπόν, κατασκευάζει έναν ‘καινούργιο’ κόσμο, διαφορετικό για τον καθένα.

Ο Δομισμός, ως λογοτεχνική θεωρία, φεύγει από το σώμα του κειμένου και θέτει ερωτήματα, όπως για παράδειγμα: “τι εννοούμε λογοτεχνία” και “τι είναι δομή”. Ο δομιστής κριτικός ενδιαφέρεται για τον συγγραφέα-ποιητή και, αντίστοιχα, για τη σχολή όπου ανήκει, το κίνημα που τον έχει επηρεάσει ή ακόμη και για τον τρόπο με τον οποίο συνομιλεί με άλλους συγγραφείς-ποιητές, οι οποίοι ανήκουν στο ίδιο κίνημα. Αυτό που έχει νόημα για τον δομιστή είναι να καταλήξει σ’ ένα συμπέρασμα, σ’ ένα νόημα αναζητώντας τις ισορροπίες του κειμένου, ανεξάρτητα από τον τρόπο με τον οποίο θα αναλυθούν οι δομές του. Οι ισορροπίες αφορούν τον τόνο, την οπτική γωνία με την οποία βλέπει κάποιος τα πράγματα, τον

χειρισμό του χρόνου, τα πρόσωπα και τις στάσεις τους. Ο δομιστής προσπαθεί να καταδείξει με κάθε τρόπο την ενότητα και συνοχή του κειμένου μέσα από αντανάκλασεις, επαναλήψεις, συμμετρίες κι επαναλαμβανόμενα σχήματα (Barry, 2013, σσ. 63-86).

3. Ανάλυση του ποιήματος σύμφωνα με τη θεωρία του Δορισμού

Στο σημείο αυτό θα επιχειρήσουμε να εντάξουμε το ποίημα *Ειρήνη* του Γιάννη Ρίτσου στην εποχή όπου ανήκει, εντοπίζοντας τα κύρια χαρακτηριστικά της ποίησής του καθώς και τα λογοτεχνικά και ιδεολογικά ρεύματα τα οποία τον έχουν επηρεάσει. Θα αναλύσουμε τα αντιθετικά δίπολα τα οποία χρησιμοποιεί ο ποιητής και θα εξετάσουμε το κοινωνικοπολιτισμικό υπόβαθρο του ποιήματος, καθώς στη δομιστική προσέγγιση της λογοτεχνίας υπάρχει μια συνεχής κίνηση απομάκρυνσης από το μεμονωμένο λογοτεχνικό έργο και μια παράλληλη τάση προς την κατανόηση των ευρύτερων δομών που το περιέχουν (Barry, 2013) Έτσι, η δομή της ειρήνης που μας απασχολεί στο ποίημα εντάσσεται σ' ένα σύνολο ευρύτερων δομών, οι οποίες αφορούν την κοινωνία, την πολιτισμική πρακτική αλλά και την ίδια την ποίηση, που εκφράζει μέσω του ποιητή τις επιταγές της κοινωνίας για ειρηνική ζωή. Τέλος, θα εντοπίσουμε και θα επισημάνουμε την ύπαρξη συγκεκριμένων σημείων του ποιήματος, τα οποία δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα στην έννοια της ειρήνης και βοηθούν τον

αναγνώστη στην αποκρυπτογράφηση του βαθύτερου νοήματος του ποιήματος.

Το ποίημα του Γιάννη Ρίτσου *Ειρήνη* γράφτηκε στη δεκαετία του '50 κι ανήκει στη συλλογή *Αγρόπνια*. Αφιερωμένο στον Κώστα Βάρναλη, είναι ένα ποίημα, το οποίο μιλά για το μεγαλύτερο ανθρώπινο ιδανικό, την ειρήνη.

Όπως όλο το έργο του Γιάννη Ρίτσου έχει στίχους κοινωνικούς, έτσι και το συγκεκριμένο ποίημα δεν θα απομακρυνθεί από τον ηθικό και παιδευτικό του ρόλο, καθώς ο ποιητής αποσκοπεί στη βελτίωση της ανθρώπινης ζωής. Εξάλλου, το συγκεκριμένο ποίημα αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για εννέα γλύπτες από τέσσερις χώρες, οι οποίοι συνομίλησαν καλλιτεχνικά, δημιουργώντας οχτώ έργα τέχνης από μάρμαρο (Εφημερίδα *Πατρίς*, 6 Ιουλίου 2018).

Απευθύνεται στον απλό αναγνώστη με εξομολογητική διάθεση και με γλώσσα καθημερινή, η οποία εκτείνεται σε μεγάλο τονικό φάσμα, μέσα από έναν πλούσιο λυρισμό. «*Αδέρφια μου, μες στην ειρήνη διάπλατα ανασσάινει όλος ο κόσμος, με όλα τα όνειρά του...*».

Εκείνο που διεκδικεί ο Γιάννης Ρίτσος είναι το δικαίωμα της ποίησης να αναφέρεται σ' ένα τόσο σπουδαίο αγαθό όπως η ειρήνη μέσα από εικόνες και λέξεις της καθημερινότητας. Έτσι, η ειρήνη υπάρχει στο σπίτι, όταν ο πατέρας γυρίζει από τη δουλειά κι η μητέρα και το παιδί χαμογελούν. Η κούραση της ημέρας γίνεται χατά σ' ένα

σπιτικό, όπου η οικογένεια απολαμβάνει την κάθε της στιγμή ενωμένη κι αγαπημένη. Τα αποτελέσματα της ειρηνικής ζωής αποδίδονται ακόμα και στην εικόνα με τα στάχυα που αντικρίζουν το άπλετο φως. Η ειρήνη είναι το φως. Φωτίζει τους ανθρώπους, αλλά και κάθε ζωντανό οργανισμό στην πλάση, σαν τον ήλιο. Στην περίοδο ειρήνης κάθε μέρα είναι κερδισμένη, δεν υπάρχει λύπη, παρά μόνο δεσπόζει η ευτυχία με τις χαρές της ζωής τις οποίες μπορεί να γεύεται ο καθένας. Ο Γιάννης Ρίτσος υπερασπίζεται την ποιητική επεξεργασία εκείνων των όψεων της ανθρώπινης εμπειρίας, οι οποίες δεν επιδέχονται ιδεολογική διαπραγματεύση κι επιμένει σε ό,τι αφορά αυτές στο συλλογικό του ιδεώδες (Βαρελάς, 2008). Τα ευεργετικά αποτελέσματα της ειρήνης για την ανθρώπινη ζωή αναδεικνύονται με τρόπο αυθόρμητο και παραστατικό.

Το ποίημα είναι εκτενές, γραμμένο σε ελεύθερο στίχο και στο τέλος της κάθε στροφής υπάρχει ένας στίχος, «είναι η ειρήνη», που επαναλαμβάνεται αυτούσιος. Η επανάληψη αυτή προσδίδει στο ποίημα μια ήρεμη μονοτονία και ισορροπία, έτσι ώστε να μπορέσει να επιτελέσει τον τελικό του σκοπό, ο οποίος είναι να δώσει έμφαση στη σημασία της ειρήνης για όλη την ανθρωπότητα. Ο ποιητής γίνεται εμπυχωτής του κόσμου με κύριο μέσο την αλληλεγγύη. Το όραμά του για έναν καλύτερο, ειρηνικό κι αισιόδοξο κόσμο παρουσιάζεται με σιγουριά κι απλότητα μέσα από πραγματικές, υπαρκτές εικόνες. Η συλλογικότητα αποτελεί το κλειδί για την πολιτεία του μέλλοντος. Όνειρο και

πραγματικότητα συγχωνεύονται, για να πραγματοποιήσουν αυτό το αισιόδοξο μήνυμα της παγκόσμιας ειρήνης.

Το αντιθετικό δίπολο ανάμεσα στο οποίο κινείται ο Γιάννης Ρίτσος στο συγκεκριμένο ποίημα είναι οι εικόνες της ειρήνης και του πολέμου. Η λέξη πόλεμος δεν αναφέρεται πουθενά σ' όλο το ποίημα. Μέσα από τις αντίθετες εικόνες, οι οποίες διαδέχονται η μία την άλλη, δίνεται ένα βαθύτερο νόημα για το τι είναι ειρήνη. Στον Δομισμό, ο ορισμός κάθε λέξης εξαρτάται από τη σχέση της με άλλες γειτονικές λέξεις. Όλες οι λέξεις, λοιπόν, υπάρχουν σε «διαφοροποιητικά» δίκτυα, ζεύγη αντιθέτων και παραδειγματικές αλυσίδες. (Barry, 2013). Δεν θα μπορούσαμε, επομένως, να κατανοήσουμε την ειρήνη χωρίς την ύπαρξη του πολέμου κι αυτό, γιατί έχουν σχέση το ένα με το άλλο, καθώς το κάθε ένα προσδιορίζει την απουσία των χαρακτηριστικών που περιέχονται στο άλλο. Άρα, οι λέξεις αποκτούν νόημα με βάση το αντίθετό τους αλλά και τις γειτονικές λέξεις (Barry, 2013).

Ο Γιάννης Ρίτσος, θέλοντας να δηλώσει τη μέθεξη στη ζωή, χρησιμοποιεί λέξεις, χρώματα, φυσικά στοιχεία, απλά καθημερινά αντικείμενα. Δημιουργεί, έτσι, με τον δικό του τρόπο το έπος της καθημερινότητας. Για τον Γιάννη Ρίτσο, ο άνθρωπος έχει πρωταγωνιστικό ρόλο. Η αισιόδοξη προοπτική του κόσμου, την οποία ευαγγελίζεται η μαρξιστική ιδεολογία, εκφράζει τον τρόπο αποτίμησης της

λογοτεχνίας την οποία ασπάζεται ο Γιάννης Ρίτσος (Βαγενάς, 1987).

Διακρίνουμε ένα ρεαλισμό συνδυασμένο με μια σπάνια οπτική και απική μνήμη, που οδηγεί στην καταγραφή πάμπολλων φευγαλέων εικόνων και στιγμιότυπων της καθημερινής ζωής. Στο ποίημα είναι έντονη η επίδραση του υπερρεαλισμού. Για να εκφράσει τις σκέψεις του ο ποιητής, πλάθει αρκετές υπερρεαλιστικές εικόνες και χρησιμοποιεί λέξεις-σύμβολα, όπως: «*οι ουλές απ’ τις λαβωματιές κλείνουν το πρόσωπο του κόσμου*», «*και ξεχειλίζει η στεφάνη του ορίζονα φως*», «*τότε που τ’ ανοιξιάτικο φεγγάρι βγαίνει απ’ το σύννεφο*», «*και η ρίζα που ανεβάζει τα φύλλα της χαράς μέσα στο βράδυ*», «*ο ήλιος να δένει βιαστικά τα κορδόνια του*», «*να κυνηγήσει τη λόπη απ’ τις γωνιές του χρόνου*», «*είναι τ’ αλφαβητάρι της καλοσύνης στα γόνατα της αυγής*». Ο Γιάννης Ρίτσος χρησιμοποιεί έντεχνα τις λέξεις στο ποίημά του, καταφέρνοντας να εμπνεύσει στους αναγνώστες το όραμα για έναν κόσμο δίκαιο, ειρηνικό κι ελπιδοφόρο. Κάποιες φορές οι λέξεις αποτελούν εικόνες από μόνες τους. Αναφέρουμε ενδεικτικά: «*πατέρας*», «*ουλές*», «*φως*», «*βράδυ*», «*αυγή*», «*δειλινό*». Άλλες φορές πάλι, οι λέξεις συγκινούν τόσο τον ποιητή όσο και τον αναγνώστη (τ’ αλφαβητάρι της καλοσύνης, τα φύλλα της χαράς, τα γόνατα της αυγής). Υπάρχει ένας επιδέξιος συνδυασμός του συγκεκριμένου και του αφηρημένου στη λεκτική διατύπωση κι έκφραση της συλλογικής μοίρας με την ποιητική ματιά

του Γιάννη Ρίτσου, στραμμένη στην αναζήτηση των υπέρτατων αγαθών για το κοινωνικό σύνολο.

Η ανάλυση των δομιστών βασίζεται στη δομή του κειμένου και στην αντιθετική σύνδεση των σημείων του (Barry, 2013). Με τον τρόπο αυτό ο δομιστής θα εξέταζε αντικειμενικά τα κοινωνικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα του ποιήματος. Έτσι λοιπόν, η ειρήνη, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, προσεγγίζεται σε σχέση με τον πόλεμο. Επιδιώκεται να ενισχυθεί η θέση της σε αντίθεση με τον πόλεμο, επιτυγχάνοντας παράλληλα την ιεραρχία του αντιθετικού διπόλου. Άλλα αντιθετικά δίπολα που συναντάμε στο ποίημα είναι το χαμόγελο του πατέρα, όταν επιστρέφει στο σπίτι απ’ την κούραση της δουλειάς, τα δέντρα που φυτεύονται μέσα στους λάκκους που έσκαψαν οι οβίδες, ο φόβος που έπαψε να υπάρχει κι η ζωή που συνεχίζει κανονικά τον ρυθμό της, οι φυλακές που γίνονται βιβλιοθήκες, το ίδιο γαρύφαλλο του δειλινού που μπορεί να το μυρίσει ο προλετάριος μα και ο ποιητής. Οι δομές των αντιτιθέμενων στοιχείων είναι ο θεμελιώδης τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται και ταξινομούν την πραγματικότητα. Το παρόν ερμηνεύεται μέσα από συνεχείς παραλληλισμούς κι αντιθέσεις που προκύπτουν από τις δυαδικές δομές. Η συνεχής διαπλοκή του παρελθόντος με τη σύγχρονη πραγματικότητα έχουν στόχο να αποκαλύψουν την υποκείμενη καθολική δομή, το επαναλαμβανόμενο θεματικό μοτίβο. Αποκρυπτογραφώντας ένα ποίημα, προσπαθούμε να καταλάβουμε “τι

θέλει να πει ο ποιητής”, μελετώντας παράλληλα την εποχή του, τα βιογραφικά του στοιχεία, τον τρόπο γραφής τους, το ύφος του.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό, το οποίο θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο μελέτης του Δομισμού, είναι η ερμηνεία επιλογής συγκεκριμένων σημείων του ποιήματος, τα οποία δίνουν βαρύτητα στην έννοια της ειρήνης. Για παράδειγμα, οι νεκροί μπορούν να γείρουν στο πλευρό τους και να κοιμούνται δίχως παράπονο, γιατί το αίμα τους δεν πήγε χαμένο. Μεσ στην ειρήνη ανασαίνει όλος ο κόσμος και μπορεί να οραματίζεται, το τρένο προχωρεί στο αύριο, ο ύπνος γίνεται δίκαιος.

Οι δομιστές, ασχολούνται ακριβώς με τη σημασία των σημείων μέσα στο σύστημα που βρίσκονται, δηλαδή μέσα στο κείμενο. Κατά τη δομιστική διαδικασία περνάμε από το ειδικό στο γενικό, τοποθετώντας το ατομικό έργο σε ευρύτερα δομικά συμφραζόμενα (Barry, 2013). Επομένως, ο ποιητής δεν εκφράζει μόνο τη δική του προσωπική άποψη για το “τι είναι ειρήνη” και “πώς εννοείται η ειρηνική ζωή”, αλλά εκπροσωπεί ολόκληρη την κοινωνία, καθώς η ανάγκη για ειρηνική ζωή αποτελεί πόθο για κάθε μέλος της και είναι συνυφασμένη με τις πολιτισμικές της αξίες. Η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο ποιητής είναι το μέσο, για να αποδώσει την κουλτούρα του λαού του. Για έναν δομιστή η κουλτούρα στην οποία συμμετέχει το κάθε άτομο μπορεί να διαβαστεί σαν “γλώσσα”. Αυτό γίνεται,

γιατί η κουλτούρα συναποτελείται από πολλά δομικά δίκτυα, τα οποία έχουν τη δική τους σημασία, λειτουργούν μ’ έναν τρόπο συστηματικό και, φυσικά, μεταφέρουν πολιτισμικά μηνύματα. Η τυπική δομιστική διαδικασία επιτρέπει να τοποθετούμε το ατομικό έργο σε ευρύτερα δομικά έργα, που συνθέτουν το σύνολο κι έχουν μεγαλύτερη σημασία. (Barry, 2013). Ο όρος ειρήνη αποτελεί μια ατομική υπόθεση. Ωστόσο, όλα τα μέλη μιας κουλτούρας μπορούν να κατανοήσουν τόσο το περιγραφικό όσο και το κυριολεκτικό της νόημα. Αν εντάξουμε τον όρο ειρήνη σε μια ευρύτερη δομή πεποιθήσεων, αξιών και συμβόλων τότε αυτή θα χρησιμοποιηθεί ως κλειδί για την κατανόησή της. Η ευρύτερη δομή είναι η δομή της κοινωνικής ευθύνης του κάθε μέλους για την εδραίωση και τη διατήρηση της ειρήνης. Εφόσον το νόημα της ειρήνης έχει γίνει αποδεχτό από τα μέλη μιας κοινωνικής ομάδας μπορεί να αποτελέσει εννοιολογικό χάρτη για να κατανοήσουμε την αξία και την αναγκαιότητά της (Barry, 2013). Οι άνθρωποι που αγωνίζονται για την εδραίωση και τη διατήρηση της ειρήνης είναι ενεργοί κι υπεύθυνοι πολίτες, ζουν ειρηνική ζωή, νοιάζονται για τον συνάνθρωπο και βελτιώνουν την ποιότητα της καθημερινής τους ζωής.

Οι δομιστές βλέπουν τις ισορροπίες σ’ ένα κείμενο ή σ’ ένα ποίημα. Αναλύοντάς το, προσπαθούν να φτάσουν σ’ ένα κρυμμένο νόημα, το οποίο στην προκειμένη περίπτωση,

δεν είναι άλλο από η γενική παραδοχή όλων μας για την αξία της ειρήνης στον κόσμο.

Τελειώνοντας την προσέγγιση του ποιήματος με βάση τη θεωρία του Δομισμού, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ο Γιάννης Ρίτσος, μέσα από αντιθέσεις κι επαναλήψεις, κατορθώνει να ωθήσει τον αναγνώστη να κατανοήσει τη σπουδαιότητα της ειρήνης για τις ανθρώπινες κοινωνίες στο παρόν, στο παρελθόν και στο μέλλον. Κι εφόσον αυτό γίνει κατανοητό από τον αναγνώστη, θα σηματοδοτηθεί θετικά και η προτροπή για τη διαφύλαξη αυτού του πολύτιμου αγαθού, της ειρήνης: «Αδέρφια, μες στην ειρήνη διάπλατα ανασαίνει όλος ο κόσμος με όλα τα όνειρά μας. Δώστε τα χέρια αδέρφια μου, αυτό’ ναι ειρήνη» (Ρίτσος, 1961, σσ. 173-175).

4. Συμπεράσματα

Ο Γιάννης Ρίτσος αγαπήθηκε από τους συγχρόνους του και τιμήθηκε με πολλές διακρίσεις. Πολύπλευρος και πολυτάλαντος, υπήρξε πραγματικά όχι μόνο ποιητής ολόκληρου του έθνους μας αλλά και ποιητής παγκόσμιος και οικουμενικός. Φύση αυθεντικά ποιητική αναδείχθηκε μέσα από το έργο του ρομαντικός, συμβολιστής, επικός, λυρικός και τραγικός. Η ποιητική του δημιουργία καλύπτει σχεδόν ολόκληρο τον 20ό αιώνα κι αποτυπώνει τους πόθους του και τα οράματα του έθνους μας μέσα στις δύσκολες ιστορικές στιγμές που πέρασε.

Στο παρόν πόνημα προσπαθήσαμε να ξεκλειδώσουμε το ποίημα *Ειρήνη* του Γιάννη Ρίτσου, σύμφωνα με τη λογοτεχνική θεωρία του Δομισμού, ψάχνοντας να βρούμε πώς συνδυάζονται τα διαφορετικά σημεία του ποιήματος μεταξύ τους και προσδίδουν νόημα. Μέσω του Δομισμού καταφέρνουμε να αποκτήσουμε καλύτερη κατανόηση, καθώς αντιμετωπίζει και τη λογοτεχνία ως ένα αντικείμενο (Barry, 2013). Στην περίπτωση μας, αντικείμενο είναι το ποίημα πριν από κάθε προσπάθεια ανάλυσης και ερμηνείας. Ο Δομισμός μας ωθεί να δούμε τα κομμάτια που αποτελούν το ποίημα, να κατανοήσουμε τα μέρη του και να φέρουμε στην επιφάνεια νοήματα κρυμμένα. Ένα λογοτεχνικό κείμενο αποτελεί μια μαρτυρία για την κοινωνία την οποία περιγράφει χωρίς να είναι απαραίτητη η προϋπάρχουσα γνώση του αναγνώστη για την κατανόησή του (Χώθορν, 2012).

Το ποίημα *Ειρήνη* του Γιάννη Ρίτσου αγγίζει τον αναγνώστη και τον συγκινεί. Γραμμένο από έναν άνθρωπο αφοσιωμένο, μια ολόκληρη ζωή, στο ιδανικό της ειρήνης κι έχοντας λάβει σοβαρά υπόψη του τις αμέτρητες ταλαιπωρίες των συμπατριωτών του για την απόκτησή της, κατορθώνει μέσα από εικόνες και με όχημα την καθημερινή γλώσσα, να μας μυήσει σ’ έναν κόσμο ειρηνικό, αυτόν που πάντοτε ονειρευόταν.

Το ποίημα κλείνει με μια γλυκιά και τρυφερή εικόνα, η οποία δεν είναι άλλη από τους ενωμένους ανθρώπους και

το χαμόγελο της ευτυχισμένης μάνας, γιατί η οικογένειά της είναι προστατευμένη και ασφαλής. Θα υποστηρίζαμε ότι μέσα από την εικόνα αυτή δίνεται το έναυσμα στους αναγνώστες να σκεφτούν για την εδραίωση και τη διατήρηση της ειρήνης, ο καθένας με τον δικό του τρόπο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βαγενάς, Ν. (1987).** (Επιλογή κειμένων) *Μαρξισμός και Λογοτεχνία στην Ελλάδα*. Ρέθυμνο: Σύμμεικτα Νεοελληνικής Φιλολογίας (auth.gr).
- Βαρελάς, Λ., Καρατάσου Κ., Νάτσινα Α., Πατερίδου Γ., Πολοκανδριώτη Ου. Καγιαλής Τ. (2008).** Η ποίηση του Γιάννη Ρίτσου. Στο *Γράμματα II. Νεοελληνική Φιλολογία (19ος και 20ός αιώνας). Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία (19ος και 20ός αιώνας)*. Εγχειρίδιο Μελέτης. Πάτρα
- Barry, P. (2013).** *Γνωριμία με τη Θεωρία: Μια Εισαγωγή στη Λογοτεχνική και Πολιτισμική Θεωρία* (Μτφρ: Α. Νάτσινα). Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Βελουδής, Γ. (1984).** *Προσεγγίσεις στο Έργο του Γιάννη Ρίτσου*. Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος.
- Διαλησμάς, Σ. (1999).** *Εισαγωγή στην Ποίηση του Γιάννη Ρίτσου*. Αθήνα: Επικαιρότητα.
- Εφημερίδα “Πατρίς” (6 Ιουλίου 2018).** Η “Ειρήνη” του Ρίτσου πηγή έμπνευσης για 9 γλόμπτες - ΠΑΤΡΙΣ (patris.gr)
- Κόκορης, Δ. (2009).** *Εισαγωγή στην Ποίηση του Ρίτσου. Επιλογή Κριτικών Κειμένων* (Επιμ.: Δημήτρης Κόκορης). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Κουλουφάκος, Κ. (1975).** Ο προβληματισμός στην ποίηση του Γιάννη Ρίτσου. Στο *Γιάννης Ρίτσος: Μελέτες για το Έργο του* (σσ. 203-224). Αθήνα: Διογένης.
- Μαρωνίτης, Δ. (2013).** *Γιάννης Ρίτσος: Μελετήματα*. Αθήνα: Πατάκης.
- Πολίτης, Λ. (1985).** *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Προκοπάκη, Χ. (2000)** *Αυθολογία Γιάννη Ρίτσου* (Επιμέλεια Χρύσα Προκοπάκη-Αικατερίνη Μακρινικόλα). Αθήνα: Κέδρος.

- Ρίτσος, Γ. (1961).** *Ποιήματα 1930-1960*, Β' τόμος. Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος.
- Χώθορν, Τ. (2012).** *Ξεκλειδώνοντας το Κείμενο* (Μτφρ.: Μαρία Αθανασοπούλου. Επιμέλεια: Νάσος Βαγενάς). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Γιάννη Ρίτσου, «Ειρήνη»

Στον Κώστα Βάρναλη

Τ' όνειρο του παιδιού είναι η ειρήνη.
 Τ' όνειρο της μάνας είναι η ειρήνη.
 Τα λόγια της αγάπης κάτω απ' τα δέντρα,
 είναι η ειρήνη.
 Ο πατέρας που γυρνάει τ' απόβραδο μ' ένα φαρδύ χαμόγελο στα μάτια
 μ' ένα ζεμπιλί στα χέρια του γεμάτο φρούτα
 κ' οι σταγόνες του ιδρώτα στο μέτωπό του
 είναι όπως οι σταγόνες του σταμνιού που παγώνει το νερό στο παράθυρο,
 είναι η ειρήνη.
 Όταν οι ουλές απ' τις λαβωματιές κλείνουν στο πρόσωπο του κόσμου
 και μες στους λάκκους που 'σκαψαν οι οβίδες φυτεύουμε δέντρα
 και στις καρδιές που 'καψε η πυρκαϊά δένει τα πρώτα της μπουμπούκια η ελπίδα
 κ' οι νεκροί μπορούν να γείρουν στο πλευρό τους και να κοιμηθούν δίχως παράπονο
 ξέροντας πως δεν πήγε το αίμα τους του κάκου,
 είναι η ειρήνη.

Ειρήνη είναι η μυρωδιά του φαγητού το βράδι,
 τότε που το σταμάτημα του αυτοκινήτου στο δρόμο δεν είναι φόβος,
 τότε που το χτύπημα στην πόρτα σημαίνει φίλος,

και το άνοιγμα του παράθυρου κάθε ώρα σημαίνει ουρανός
 γιορτάζοντας τα μάτια μας με τις μακρινές καμπάνες των
 χρωμάτων του,
 είναι η ειρήνη.
 Ειρήνη είναι ένα ποτήρι ζεστό γάλα κ' ένα βιβλίο μπροστά στο
 παιδί που ζυπνάει.
 Τότε που τα στάχυα γέρνουν τόνα στ' άλλο λέγοντας: το φως το
 φως, το φως,
 και ξεχειλάει η στεφάνη του ορίζοντα φως
 είναι η ειρήνη.
 Τότε που οι φυλακές επισκευάζονται να γίνουν βιβλιοθήκες,
 τότε που ένα τραγούδι ανεβαίνει από κατώφλι σε κατώφλι τη
 νύχτα
 τότε που τ' ανοιξιάτικο φεγγάρι βγαίνει απ' το σύγνεφο
 όπως βγαίνει απ' το κουρείο της συνοικίας φρεσκοξυρισμένος ο
 εργάτης το Σαββατόβραδο
 είναι η ειρήνη.
 Τότε που η μέρα που πέρασε
 δεν είναι μια μέρα που χάθηκε
 μα είναι η ρίζα που ανεβάζει τα φύλλα της χαράς μέσα στο βράδι
 κ' είναι μια κερδισμένη μέρα κ' ένας δίκαιος ύπνος
 τότε που νιώθεις πάλι ο ήλιος να δένει βιαστικά τα κορδόνια του
 να κυνηγήσει τη λύπη απ' τις γωνιές του χρόνου
 είναι η ειρήνη.
 Ειρήνη είναι οι θημωνιές των αχτίνων στους κάμπους του
 καλοκαιριού
 είναι τ' αλφαβητάρι της καλοσύνης στα γόνατα της αυγής.
 Όταν λες: αδελφέ μου — όταν λέμε: αύριο θα χτίσουμε
 όταν χτίζουμε και τραγουδάμε
 είναι η ειρήνη.
 Τότε που ο θάνατος πάνει λίγο τόπο στην καρδιά
 κ' οι καμινάδες δείχνουν με σίγουρα δάχτυλα την ευτυχία,
 τότε που το μεγάλο γαρύφαλλο του δειλινού
 το ίδιο μπορεί να το μυρίσει ο ποιητής κι ο προλετάριος
 είναι η ειρήνη.
 Η ειρήνη είναι τα σφιγμένα χέρια των ανθρώπων
 είναι το ζεστό ψωμί στο τραπέζι του κόσμου

είναι το χαμόγελο της μάνας.
 Μονάχα αυτό.
 Τίποτ' άλλο δεν είναι η ειρήνη.
 Και τ' αλέτρια που χαράζουν βαθιές αυλακίες σ' όλη τη γης
 ένα όνομα μονάχα γράφουν:
 Ειρήνη. Τίποτ' άλλο. Ειρήνη.
 Πάνω στις ράγες των στίχων μου
 το τραίνο που προχωρεί στο μέλλον
 φορτωμένο στάρι και τριαντάφυλλα
 είναι η ειρήνη.
 Αδέρφια μου,
 μες στην ειρήνη διάπλατα ανασαίνει
 όλος ο κόσμος με όλα τα όνειρά του.
 Δόστε τα χέρια, αδέρφια μου,
 αυτό 'ναι η ειρήνη.

ΑΘΗΝΑ, Γενάρης 1953

Από τη συλλογή *Αγρόπνια* (1941-1953)

[πηγή: Γιάννης Ρίτσος, *Ποιήματα 1930-1960*, Β' τόμος, Εκδόσεις
 «Κέδρος», Αθήνα 1961, σ. 173-175]

Το καλωσόρισμα του πολεμιστή, *Malic Jackson* (2015)

Πηγή: <https://fineartamerica.com/featured/warriors-welcome-hello-malik-jackson.html>

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΕΜΙΣΤΗΣ (Παραμύθι από την Πορτογαλία)

Δημήτρης Μάλλης (απόδοση)

dimitrism1@yahoo.gr

Δάσκαλος, Αφηγητής, Συγγραφέας, Μέλος του Ι.Ρ.Ε.Σ.Ε.

-Πες μου στρατιώτη με τη λερωμένη πανοπλία, εσύ που κρύβεις το πρόσωπό σου μέσα στο κρύο σίδηρο της περικεφαλαίας, έχεις νέα απ' τον άνδρα μου; Επέστρεψε μαζί σας από τη συμφορά του πολέμου με κάποιο από τα γοργά καράβια που σήμερα αγκυροβόλησαν στο λιμάνι; Γιατί αν δεν τον είδες, αν δεν τον συνάντησες, άμα δεν ταξιδέψατε μαζί, εγώ από αρχόντισσα, θα είμαι πια μια γυναίκα χαροκαμένη κι οι κόρες μου θα μείνουν ορφανές από πατέρα.

-Πώς είναι ο άνδρας σου, κυρά;

-Πριν φύγει για τον πόλεμο, απ' όλα τα άλογα του στάβλου διάλεξε, για σύντροφό του στις μάχες το πιο γενναίο, το πιο γρήγορο, το πιο πιστό, το άσπρο άλογο. Του φόρεσε χρυσή σέλα και χρυσά χαλινάρια. Στη λόγχη του έδεσε ένα κόκκινο λάβαρο. Η ζώνη του είναι μια κοτσίδα από τα μαλλιά μου, εκεί πέρασε σφιχτά το σπαθί του.

-Και τι θα έδινες για να τον φέρω πίσω;

-Σου δίνω τόσα χρυσά φλουριά, όσα μπορείς να μετρήσεις κι ακόμα ένα, σου δίνω τη στέγη του σπιτιού μου που είναι από χρυσάφι και ελεφαντόδοντο.

-Να φορτωθώ φλουριά; Μεγάλο βάρος. Εγώ είμαι στρατιώτης, στον πόλεμο κουβαλώ όλο κι όλο το σπαθί μου και αλήθεια τι να την κάνω τη στέγη, που έμαθα να κοιμάμαι στο χώμα με σκέπασμα τον σκοτεινό ουρανό; Τι άλλο θα έδινες, να ξαναδεις τον άνδρα σου;

-Σου δίνω κοσμήματα χρυσά, τόσα που δεν μετριούνται ούτε ζυγίζονται και τον χρυσό μου αργαλειό, τη ρόκα μου από αστραφτερό ασήμι.

-Τι να τον κάνω τον χρυσό, το ασήμι που είμαι πολεμιστής; Εμένα με σώζει μονάχα το σκληρό ατσάλι. Τι άλλο θα έδινες να 'χεις τον άνδρα σου ξανά στο σπιτικό σου;

-Έχω τρεις κόρες όμορφες, φεγγαροπρόσωπες, τρεις ελαφίνες, η μια πιο όμορφη από την άλλη μα η τρίτη η μικρότερη είναι η πιο όμορφη απ' όλες. Αυτή σου δίνω για γυναίκα.

-Εγώ παντρεύτηκα τον πόλεμο, λέρωσαν την ψυχή μου οι μάχες και τα φονικά. Κρίμα! Είναι χέρια βρόμικα που χάλασαν ζωές να μαγαρίζουνε το καθαρό νερό. Όχι την κόρη, εσένα θέλω για γυναίκα μου.

-Φρουροί, πιάστε αυτόν τον άθλιο που τόλμησε να με προσβάλει! Του αξίζει να τον δέσετε στην ουρά του αλόγου να σέρνεται στον κήπο, ώσπου να βγει η ανάσα του.

-Προτού με τιμωρήσεις, κοίταξε το δαχτυλίδι που βαστώ, είναι χρυσό με επτά πετράδια, μα είναι μισό, το άλλο μισό

σου ζήτησα να το κρατήσεις πριν φύγω για τον πόλεμο. Σου έταξα τότε πώς θα γυρίσω.

-Κόρες μου, φορέστε τα γιορτινά, φέρτε το δαχτυλίδι το μισό που έχω φυλαγμένο πλάι στα εικονίσματα, ελάτε να χαρείτε. Ο άντρας μου και πατέρας σας γύρισε από τον πόλεμο!

Όσο για μένα...

Φορώ παπούτσια από χαρτί

Και σας χαιρετώ!

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

Πόλεμος και Ειρήνη (1952-54), Pablo Picasso. Εθνικό Μουσείο, Vallauris, Γαλλία

Πηγή Φωτό: <https://www.phaidon.com/agenda/art/articles/>

ISBN: 978-618-85245-2-1

